ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ, ГЕОДЕЗИ,
ЗУРАГ ЗҮЙН ЕРӨНХИЙ ГАЗАР

ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ, ТӨЛӨВЛӨЛТИЙН ЖУРАМ,
АРГАЧЛАЛЫН ЭМХЭТГЭЛ

ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ, ТӨЛӨВЛӨЛТИЙН ЖУРАМ, АРГАЧЛАЛЫН ЭМХЭТГЭЛ

*Газрын харилцааны салбарын ажилтнуудад
зориулсан гарын авлага*

Энэхүү эмхэтгэлийг "Дорнод Монголын хуурай хээрийн
тогтвортой ландшафт, биологийн олон янз байдлын хамгаалал"
төслийн дэмжлэгтэйгээр хэвлэв.

Улаанбаатар хот
2024 он

ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ, ТӨЛӨВЛӨЛТИЙН ЖУРАМ, АРГАЧЛАЛЫН ЭМХЭТГЭЛ

Газрын харилцааны салбарын ажилтнуудад зориулсан гарын авлага

Энэхүү эмхэтгэлийг "Дорнод Монголын хуурай хээрийн тогтвортой ландшафт, биологийн олон янз байдлын хамгаалал" төслийн дэмжлэгтэйгээр хэвлэв.

Улаанбаатар хот
2024 он

Эрхлэн гаргасан: Газар зохион байгуулалт, геодези, зураг зүйн ерөнхий газар
Редактор: Ц.Ихбаяр
Эмхэтгэсэн: Г.Гэрэлтуяа
Боловсруулсан:
Газар зохион байгуулалт хийх журам - Ц.Ихбаяр, Г.Гэрэлтуяа, "Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний аргачлал", "Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөний аргачлал-Ц.Ихбаяр, Г.Гэрэлтуяа, Г.Пүрэвжаргал, П.Мягмарцэрэн, И.Мягмаржав, П.Гэрлээ

Хэвлэлийн эх бэлтгэсэн:
Хавтасны дизайнер:
Цаасны хэмжээ: 172x245
Хэвлэлийн хуудас: 31.2

Энэхүү эмхэтгэлийг Даян дэлхийн байгаль орчны сан (GEF)-гийн буцалтгүй тусламжаар Байгаль орчин, уур амьсгалын өөрчлөлтийн яам, Нэгдсэн Үндэстний байгууллагын Хүнс, хөдөө аж ахуйн байгууллага (UN-FAO), Дэлхийн байгаль хамгаалах сан (WWF)-гийн Монгол дахь хөтөлбөрийн газраас хамтран хэрэгжүүлж буй "Дорнод Монголын хуурай хээрийн тогтвортой ландшафт, биологийн олон янз байдлын хамгаалал" төслийн санхүүжилтээр хэвлэв.

Зохиогчийн зөвшөөрөлгүй хэвлэн олшруулахыг хориглоно.

ГАРЧИГ

Өмнөх үг 4

1. Газар зохион байгуулалт хийх журам 5

2. Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний аргачлал 22

3. Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний аргачлал . . 154

ӨМНӨХ ҮГ

Газар, түүний нөөцийг зүй зохистой ашиглах, олон төрөлт, тогтвортой газар ашиглалтыг бий болгон улс орны өнөөгийн хэрэгцээг хангахын зэрэгцээ газрын нөөцийг хайрлан хамгаалж, үр шимийг нэмэгдүүлэн ирээдүй хойч үедээ өвлүүлэн үлдээх нь Монгол Улсын төдийгүй дэлхий нийтийн тогтвортой хөгжлийн эрхэм зорилгын нэг бөгөөд уг зорилгод хүрэхэд газар зохион байгуулалт, төлөвлөлтийн үйл ажиллагаа нь тэргүүлэх ач холбогдолтой юм.

Иймээс манай байгууллага нь Газрын тухай хуульд заасан газрын сан нэгдмэл байх зарчмыг хэрэгжүүлэх, төлөвлөлтийн үйл ажиллагааг цахимжуулах, орчин үеийн техник технологийг нэвтрүүлэх, зөв зохистой, төлөвлөлттэй, хяналттай газар ашиглалтыг бий болгох зорилгоор бүх шатны газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг боловсруулах, хэрэгжүүлэх, хяналт тавих зэрэг асуудлыг нарийвчлан зохицуулах эрх зүйн орчныг бүрдүүлэх, газар зохион байгуулалт, төлөвлөлтийн арга зүйн баримт бичгүүдийг боловсронгуй болгох ажлыг тогтмол хэрэгжүүлж байна.

Энэхүү ажлын хүрээнд Монгол Улсын Засгийн газрын 2003 оны 28 дугаар тогтоолын 3 дугаар хавсралтаар батлагдсан "Газар зохион байгуулалт хийх журам"-ыг Засгийн газрын 2024 оны 03 дугаар сарын 06-ны өдрийн 92 дугаар тогтоолоор 21 жилийн дараа шинэчлэн батлууллаа.

Мөн Дорнод Монголын хуурай хээрийн тогтвортой ландшафт, биологийн олон янз байдлын хамгаалал төсөлтэй хамтран Барилга, хот байгуулалтын Сайдын 2020 оны 57 дугаар тушаалаар батлагдсан “Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах” зөвлөмж, тус газрын даргын 2019 оны А/134 дүгээр тушаалаар батлагдсан “Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах арга зүй”-г НҮБ-ын Газрын ашиглалтын нэгдсэн төлөвлөлтийн аргачлалтай уялдуулж, өнөөгийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөлтийн явцад газрын доройтол, уур амьсгалын өөрчлөлт, биологийн олон янз байдлын хамгааллын асуудлыг тусгаж, шинэчлэн баталлаа.

Тус аргачлалуудыг боловсруулахдаа “Дорнод Монголын хуурай хээрийн тогтвортой ландшафт, биологийн олон янз байдлын хамгаалал” төсөл болон “Монгол орны хөдөөгийн иргэдийн уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох чадамж болон эрсдэлийн менежментийг боловсронгуй болгох нь” төслөөс боловсруулсан аймаг, сумын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулах арга зүйн төслүүдтэй уялдуулсан бөгөөд хамтран ажиллаж, дэмжлэг үзүүлсэн төслүүддээ талархал илэрхийлье.

Газрын харилцааны мэргэжлийн байгууллага үүсч хөгжсөний 70 жилийн ой тохиож байгаа энэ цаг үед газар зохион байгуулалт, төлөвлөлтийн дээрх баримт бичгүүдийг эмхэтгэл болгон газрын харилцааны салбарын ажилтнууд, холбогдох байгууллагуудын хүртээл болгож байгаадаа баяртай байна.

Та бүхэнд ажлын амжилт хүсье.

ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ,
ГЕОДЕЗИ, ЗУРАГ ЗҮЙН
ЕРӨНХИЙ ГАЗРЫН ДАРГА А.ЭНХМАНЛАЙ

МОНГОЛ УЛСЫН ЗАСГИЙН ГАЗРЫН ТОГТООЛ

2024 оны 03сарын 06 өдөр Дугаар 92 Улаанбаатар хот

Журам шинэчлэн батлах тухай

Газрын тухай хуулийн 18.1.5, Монгол Улсын иргэнд газар өмчлүүлэх тухай хуулийн 9.1.5-д заасныг тус тус үндэслэн Монгол Улсын Засгийн газраас ТОГТООХ нь:

1.“Газар зохион байгуулалт хийх журам”-ыг 1 дүгээр хавсралт, “Газрын төлөв байдал, чанарын улсын хянан баталгаа хийх журам”-ыг 2 дугаар хавсралт ёсоор тус тус шинэчлэн баталсугай.

2.Журмын хэрэгжилтэд хяналт тавьж ажиллахыг Газар зохион байгуулалт, геодези, зураг зүйн ерөнхий газар (А.Энхманлай)-т үүрэг болгосугай.

3.Энэ тогтоол гарсантай холбогдуулан “Хуулиудыг хэрэгжүүлэх талаар авах зарим арга хэмжээний тухай” Засгийн газрын 2003 оны 2 дугаар сарын 7-ны өдрийн 28 дугаар тогтоолын 1 дүгээр хавсралтаар баталсан “Газрын төлөв байдал, чанарын улсын хянан баталгаа хийх журам”, 3 дугаар хавсралтаар баталсан “Газар зохион байгуулалт хийх журам”-ыг тус тус хүчингүй болсонд тооцсугай.

МОНГОЛ УЛСЫН ЕРӨНХИЙ САЙД Л.ОЮУН-ЭРДЭНЭ

МОНГОЛ УЛСЫН САЙД,
ЗАСГИЙН ГАЗРЫН ХЭРЭГ
ЭРХЛЭХ ГАЗРЫН ДАРГА Д.АМАРБАЯСГАЛАН

Засгийн газрын 2024 оны 03 дугаар сарын 06-ны өдрийн 92 дугаар тогтоолын 1 дүгээр хавсралт

ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ ХИЙХ ЖУРАМ

Нэг. Нийтлэг үндэслэл

1.1. Газрын тухай хуулийн 24.1-д заасан газар зохион байгуулалтын цогцолбор арга хэмжээг хэрэгжүүлэхтэй холбогдсон харилцааг энэ журмаар зохицуулна.

1.2. Газар зохион байгуулалтын арга хэмжээ, үйл ажиллагааг төлөвлөх, хэрэгжүүлэх, хяналт тавих, тайлагнах ажлыг газрын нэгдмэл сангийн удирдлагын нэгдсэн цахим системээр (цаашид “нэгдсэн цахим систем” гэх) дамжуулан удирдан зохион байгуулна.

1.3. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага, чөлөөт бүсийн захирагч, аймаг, сум, нийслэлийн Засаг дарга нар эзэмшүүлэх, ашиглуулах, өмчлүүлэх газрыг төлөвлөх, олгох, тэдгээрийг бүртгэх болон газар зохион байгуулалтын бусад арга хэмжээ, үйл ажиллагааг энэ журмын 1.2-т заасан нэгдсэн цахим системээр дамжуулан хэрэгжүүлнэ.

1.4. Хуулиар тогтоосон хориглолт, хамгаалалтын бүс, зурвас газрын мэдээллийг холбогдох төрийн захиргааны төв болон бусад байгууллагууд нэгдсэн цахим системд бүртгүүлж, тэдгээрийн дэглэм, горим, газар ашиглалтын шаардлагыг мөрдүүлэх ажлыг зохион байгуулна.

1.5. Газар зохион байгуулалт хийхтэй холбоотой энэ журмаар зохицуулаагүй бусад харилцааг холбогдох хууль тогтоомж, дүрэм, журмаар зохицуулна.

Хоёр. Газар зохион байгуулалт хийх

2.1. Газар зохион байгуулалтыг дараах тохиолдолд хийнэ:

2.1.1. газар зохион байгуулалтын төлөвлөлт, зохион байгуулалт хийх, газар зохион байгуулалтын үндсэн болон хот байгуулалтын баримт бичгийг боловсруулах, хэрэгжүүлэх, хяналт тавих;

2.1.2. засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийг өөрчлөх, шинээр байгуулах, тэдгээрийн хилийн цэсийг тогтоох, өөрчлөх, тодруулах болон хилийн цэстэй холбоотой маргааныг шийдвэрлэх;

2.1.3. олон улс, улс, бүс нутгийг хамарсан томоохон төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлэх газрын хэмжээ, байршлыг тогтоох;

2.1.4. гадаад улс, олон улсын байгууллага, гадаадын хуулийн

этгээдэд газрыг тодорхой хугацаагаар түрээс, төр, хувийн хэвшлийн түншлэлд ашиглуулах газрын зааг, ашиглах журмыг тогтоох;

2.1.5. улсын болон бүсийн хэмжээнд ашиглах, хамгаалах газрын хэтийн төлөвийг тогтоох, газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх, тэдгээрт нэмэлт, өөрчлөлт оруулах;

2.1.6. газрыг улсын болон орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авах, гаргах, өөрчлөлт оруулах, тусгай хэрэгцээний газрыг ашиглах;

2.1.7. хот, суурин газрыг дахин хөгжүүлэх үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх;

2.1.8. хадлан, бэлчээр, тариаланд тохиромжтой атар газрыг судалж, илрүүлэх, эргэлтэд оруулах;

2.1.9. гамшиг, аюулт үзэгдэл болон гамшгийн эрсдэлээс урьдчилан сэргийлэх, бууруулах, хор уршгийг арилгах зорилгоор нүүлгэн шилжүүлэх арга хэмжээг хэрэгжүүлэх;

2.1.10. газрын нэгдмэл сангийн ангилал тогтоох.

Гурав. Газар зохион байгуулалтын төлөвлөлт

3.1. Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний баримт бичигт Газрын тухай хуулийн 25.1-д заасан үндсэн баримт бичгээс гадна сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө хамаарна.

3.2. Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг боловсруулахад Хөгжлийн бодлого төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хуулийн 5.1-д заасан зарчмыг баримтлах бөгөөд төлөвлөгөө нь дараах нийтлэг шаардлагыг хангасан байна:

3.2.1. хүний эрүүл, аюулгүй амьдрах таатай орчин, нөхцөл, байгаль, экологийн тэнцвэрт байдал, соёлын өвийн аюулгүй байдал, нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийг хангахад чиглэсэн байх;

3.2.2. улс, бүс, орон нутгийн хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичигтэй уялдсан, түүний зорилго, зорилтыг хэрэгжүүлэх;

3.2.3. байгаль, нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл, нөөц, даацын судалгаа шинжилгээ, үнэлгээнд үндэслэсэн байх;

3.2.4. салбар хоорондын уялдааг хангах;

3.2.5. иргэд, олон нийтийн оролцоог хангах;

3.2.6. газрын нэгдмэл сангийн бүх ангиллаар төлөвлөх;

3.2.7. холбогдох аргачлал, зааврын дагуу боловсруулсан байх;

3.2.8. газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний зураг төсөл, түүнтэй холбоотой бусад суурь судалгааны мэдээллийг батлагдсан геодезийн байрлал, тусгаг, өндрийн нэгдсэн тогтолцоонд үйлдэх;

3.2.9. төлөвлөлтийн оновчтой хувилбаруудыг дэвшүүлж, түүний зорилго, зорилт, хүрэх үр дүн, шалгуур үзүүлэлт, хэрэгжүүлэх арга зам, хугацаа, үе шат, түүнд шаардлагатай нөөцийг тодорхойлсон байх;

3.2.10. дэд бүтцийн зам, шугам сүлжээний төлөвлөлтөөс эхлэн хийсэн байх бөгөөд түүнд үндэслэж нэгж талбарыг төлөвлөсөн байх;

3.2.11. газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг боловсруулахад мэргэжлийн байгууллагын гүйцэтгэсэн гамшгийн эрсдэлийн үнэлгээ, Соёлын өвийг хамгаалах тухай хуулийн 27.8-д заасан мэргэжлийн эрдэм шинжилгээний байгууллагын дүгнэлтийг авч, харгалзан үзсэн байх.

3.3. Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний төрлөөс хамаарч төлөвлөгөөний бүс, арга хэмжээний тоон мэдээллийг дараах масштабаас багагүй нарийвчлалтайгаар тус тус зураглана:

3.3.1. улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний зургийг 1:1 000 000;

3.3.2. аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний зургийг 1:100 000;

3.3.3. сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөнд хот, тосгон бусад суурины газрыг 1:5 000, бэлчээрийн газрыг 1:100 000, бусад ангиллын газрыг 1:10 000;

3.3.4. сум, нийслэл, дүүргийн тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд хот, тосгон бусад суурины газрыг 1:1 000, бэлчээрийн газрыг 1:100 000, бусад ангиллын газрыг 1:10 000 буюу түүнээс том масштабтай.

3.4. Газрын тухай хуулийн 25.1-д заасан газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө болон сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах аргачлалыг газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага батална.

3.5. Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө нь аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн болон тусгай хэрэгцээний газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний үндэслэл болох бөгөөд газар зохион байгуулалтын бүх шатны төлөвлөгөөг ерөнхийгөөс эхлэн нарийвчлах зарчмаар нутаг дэвсгэрийн нэгж бүрээр боловсруулж хэрэгжүүлнэ.

3.6. Үндэсний хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллага нь улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний төслийг Монгол Улсын хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичигтэй уялдсан байдал, түүний зорилтыг хэрэгжүүлэхэд чиглэгдсэн эсэхэд дүгнэлт гаргана.

3.7. Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах ажлын даалгаврыг аймаг, нийслэлийн газрын алба боловсруулж, газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага болон тухайн шатны Засаг дарга хамтран батална.

3.8. Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах ажлын даалгаврыг аймаг, нийслэлийн газрын алба боловсруулж, газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагаар хянуулан, тухайн

шатны Засаг дарга болон аймаг, нийслэлийн газрын албаны даргатай хамтран батална.

3.9. Улс, аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө болон сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөтэй хамт боловсруулна.

3.10. Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах ажлыг газар зохион байгуулалтын үйл ажиллагаа явуулах эрхтэй мэргэжлийн байгууллагаар гүйцэтгүүлнэ.

3.11. Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах ажлыг зохион байгуулах үүрэг бүхий Ажлын хэсгийг тухайн шатны Засаг даргын захирамжаар байгуулна.

3.12. Энэ журмын 3.11-д заасан Ажлын хэсэгт аймаг, нийслэлийн Засаг даргын Тамгын газар, харьяа байгууллагын холбогдох асуудал хариуцсан удирдах албан тушаалтан, төрийн бус байгууллага, иргэдийн төлөөллийг оруулах бөгөөд Ажлын хэсэг нь гүйцэтгэгчийг шаардлагатай мэдээллээр хангах, санал өгөх, ажлын явцыг хянах, холбогдох байгууллагаар хэлэлцүүлэх, төсөлд дүгнэлт гаргах үүрэгтэй ажиллана.

3.13. Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний баримт бичиг боловсруулахаар шалгарсан гүйцэтгэгч нь төлөвлөгөө боловсруулах, батлах, хэрэгжүүлэх үе шатны тайлан, тоон зураг болон мэдээллийг тухай бүр энэ журмын 1.3-т заасан нэгдсэн цахим системд байршуулж ажиллана.

3.14. Аймаг, нийслэлийн газрын алба нь аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний үе шатны тайлан тус бүрд дүгнэлт, зөвлөмж гаргаж, энэ журмын 3.11-д заасан Ажлын хэсгээр хэлэлцүүлэх арга хэмжээ авч ажиллах бөгөөд эцсийн тайлан, дүгнэлтийг гүйцэтгэгч болон газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад тус тус хүргүүлнэ.

3.15. Аймаг, нийслэл, сумын иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал энэ журмын 3.7, 3.8-д заасан газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг энэ журмын 3.14-т заасан дүгнэлтийг үндэслэн батална.

3.16. Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийх бөгөөд дараах байдлаар тайлагнана:

3.16.1. улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний хэрэгжилтийг холбогдох салбарын асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв болон төрийн захиргааны байгууллага, холбогдох бусад байгууллага, газар жил бүрийн 1 дүгээр сарын 15-ны өдрийн дотор газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад;

3.16.2. улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний хэрэгжилтийг газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага 4 жил тутамд Засгийн газарт;

3.16.3. аймаг, нийслэлийн газрын алба нь аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний хэрэгжилтийг 4 жил тутам, нийслэл, дүүргийн тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний хэрэгжилтийг жил бүрийн 2, 4 дүгээр улиралд газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад;

3.16.4. сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө болон сум, дүүргийн тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний хэрэгжилтийг сумын газрын даамал, дүүргийн газрын алба нь жил бүрийн 12 дугаар сарын 15-ны өдрийн дотор аймаг, нийслэлийн газрын албанд;

3.16.5. аймаг, нийслэлийн газрын алба газар зохион байгуулалтын ерөнхий болон нийслэл, сум, дүүргийн тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хэрэгжилтийг аймаг, нийслэлийн хэмжээнд нэгтгэж, дараа оны 01 дүгээр сарын 15-ны өдрийн дотор газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад.

3.17. Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг дараах байдлаар нийтэд мэдээлж, ажилд олон нийтийн оролцоог хангуулна:

3.17.1. хуулиар хамгаалагдсан төрийн болон албаны нууцын зэрэглэлтэй мэдээлэл агуулснаас бусад тохиолдолд газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний баримт бичгийн төслийн гүйцэтгэгч нь Нийтийн мэдээллийн ил тод байдлын тухай хуулийн 8.6.3-т заасан мэдээллийг нэгдсэн цахим системд мэдээлж, албан ёсоор хэвлэн нийтэлнэ;

3.17.2. газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний баримт бичиг, түүний хэрэгжилтэд хийсэн хяналт, цаашид авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ, үйл ажиллагааг олон нийтэд нээлттэй, ил тод мэдээлэх ажлыг зохион байгуулна;

3.17.3. бүх шатны газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний төслийг батлуулахаас өмнө 30-аас доошгүй хоногийн хугацаанд нэгдсэн цахим системд байршуулан, иргэд, олон нийтийн саналыг авч, саналыг тусгасан эсэх талаарх тайлбарыг эргэж мэдээлнэ.

3.18. Дараах тохиолдолд газар зохион байгуулалтын холбогдох төлөвлөгөөнд энэ журамд заасан шаардлагад нийцүүлэн өөрчлөлт оруулж болно:

3.18.1. Улсын Их Хурал, Засгийн газар, иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаас томоохон бүтээн байгуулалтын төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлэх

шийдвэр гаргасны дагуу тодорхой газрыг ашиглах, чөлөөлөхөөр болсон тохиолдолд;

3.18.2. төсөвт байгууллагын зайлшгүй хэрэгцээнд болон улсын болон орон нутгийн төсвийн хөрөнгө оруулалтаар шинээр бүтээн байгуулалтын төсөл хэрэгжүүлэхээр болсон тохиолдолд;

3.18.3. хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичиг шинэчлэгдэж, өөрчлөлт орсон тохиолдолд;

3.18.4. газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд хяналт хийж, газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг өөрчлөх, шинэчлэх дүгнэлт гарсан тохиолдолд;

3.18.5. инженер, нийгмийн дэд бүтцийн бүтээн байгуулалт болон Хот, суурин газрыг дахин хөгжүүлэх тухай хуульд заасан хот, суурин газрыг дахин хөгжүүлэх үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэхээр болсон тохиолдолд;

3.18.6.газар хамгаалах, нөхөн сэргээх, газар чөлөөлөх, нүүлгэн шилжүүлэхтэй холбоотой арга хэмжээг төлөвлөн хэрэгжүүлэхээр болсон тохиолдолд;

3.18.7. хот, суурин газрын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө болон хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөгөө шинэчлэгдэж, өөрчлөлт орсон тохиолдолд.

3.19. Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулахдаа дараах арга хэмжээг зохион байгуулна.

3.19.1. улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах Ажлын хэсгийг газрын асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүний шийдвэрээр байгуулах бөгөөд холбогдох төрийн захиргааны төв болон төрийн захиргааны байгууллага, эрдэм шинжилгээний байгууллага, төрийн бус байгууллагаас төлөөллийг оруулна;

3.19.2. энэ журмын 3.19.1-д заасан Ажлын хэсэг улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах ажлын явцад хяналт тавих, санал өгөх, холбогдох байгууллагаар хэлэлцүүлэх, дүгнэлт гаргах үүрэгтэй байна;

3.19.3. улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгах төсөл, арга хэмжээний саналыг газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага холбогдох төрийн захиргааны төв болон төрийн захиргааны байгууллага, холбогдох байгууллага, газраас авч нэгтгэх бөгөөд саналыг орон зайн шийдлээр төлөвлөж, давхардлыг шалгах, салбарын уялдаа, холбоог хангуулах арга хэмжээ авна.

3.20. Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулахад дараах арга хэмжээг зохион байгуулна:

3.20.1. аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулах, хэрэгжилтэд хяналт-шинжилгээ, үнэлгээ хийх ажлыг аймаг, нийслэлийн газрын алба зохион байгуулна;

3.20.2. аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах ажлыг зохион байгуулах Ажлын хэсгийг тухайн шатны Засаг даргын захирамжаар байгуулна;

3.20.3. энэ журмын 3.20.2-т заасан Ажлын хэсэгт Засаг даргын Тамгын газар, харьяа газруудын холбогдох асуудал хариуцсан удирдах албан тушаалтан, тухайн аймгийн нутаг дэвсгэрт хамаарах улсын тусгай хамгаалалттай газрын хамгаалалтын захиргаа, усны сав газрын хамгаалалтын захиргааны удирдах албан тушаалтан, Соёлын өвийн үндэсний төвийн холбогдох албан тушаалтан, төрийн бус байгууллага, иргэдийн төлөөллийг оруулах бөгөөд Ажлын хэсэг гүйцэтгэгчийг шаардлагатай мэдээллээр хангах, төлөвлөгөө боловсруулах ажлын явцад хяналт тавих, санал өгөх, холбогдох байгууллагаар хэлэлцүүлэх, дүгнэлт гаргах үүрэгтэй байна;

3.20.4. аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний төсөлд төрийн болон төрийн бус байгууллага, олон нийтээр хэлэлцүүлж санал авахаас гадна сум, дүүргийн Засаг дарга нарын саналыг албан ёсоор авна.

3.21. Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө нь аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд нийцсэн сумын газар, байгалийн нөхцөл, нөөц, нийгэм, эдийн засгийн хэрэгцээ, орон нутгийн онцлог, уламжлалын дагуу олон төрөлт, тогтвортой газар ашиглалтыг хөгжүүлэх 5-7 жилийн хугацаанд хэрэгжүүлэх газар зохион байгуулалтын төлөвлөлтийн баримт бичиг байна.

3.22. Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө, түүнд тусгагдсан арга хэмжээ нь улс, аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний бүсчлэл, арга хэмжээнд нийцсэн, сумын тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд үе шаттайгаар шууд тусган хэрэгжүүлэх боломж, нөхцөлийг хангасан байна.

3.23. Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг боловсруулахдаа дараах арга хэмжээг зохион байгуулна:

3.23.1. сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах ажлыг аймаг, нийслэлийн газрын алба зохион байгуулна;

3.23.2. сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний төслийг багийн иргэдийн Нийтийн хурлаар хэлэлцүүлж, санал авахаас гадна аймгийн Засаг дарга, хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн асуудал хариуцсан нэгж, Соёл, урлагийн газрын саналыг албан ёсоор авч тусгана.

3.24. Нийслэл, сум, дүүргийн тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг боловсруулахдаа дараах арга хэмжээг зохион байгуулна:

3.24.1. нийслэл, сум, дүүргийн тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг улс, аймаг, нийслэлийн жилийн төлөвлөгөө, орон нутгийн төсөвтэй уялдуулан боловсруулна;

3.24.2. тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулах Ажлын хэсгийг тухайн шатны Засаг даргын захирамжаар жил бүрийн эхний улиралд багтаан байгуулна;

3.24.3. ажлын хэсгийг аймаг, нийслэлд газрын албаны дарга, суманд тухайн шатны Засаг даргын Тамгын газрын дарга ахалж, Ажлын хэсгийн нарийн бичгийн даргаар аймаг, нийслэлд тухайн шатны газар зохион байгуулалтын асуудал хариуцсан нэгжийн холбогдох албан тушаалтан, суманд сумын газрын даамал байна. Ажлын хэсэгт аймаг, нийслэл, хотын ерөнхий архитектор, Газрын тухай хуулийн 13.1-д заасан зам, шугам сүлжээний газарт хамаарах төрийн байгууллагуудын холбогдох албан тушаалтныг оруулна;

3.24.4. аэродромын аюулгүйн бүсэд хамаарах газарт иргэн, хуулийн этгээдэд газар эзэмшүүлэх, өмчлүүлэх, ашиглуулах арга хэмжээ төлөвлөхдөө холбогдох төрийн захиргааны байгууллагын саналыг авсан байна;

3.24.5. тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд ойрын 1 жилийн хугацаанд хэрэгжүүлж эхлэх төсөл, арга хэмжээ тус бүрээр орон зайн дүн шинжилгээ хийж, шаардагдах төсөв, зардлын тооцооны хамт оны эхнээс эхлэн боловсруулж, холбогдох байгууллага, олон нийтийн саналыг авч тусгасан байна;

3.24.6. тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний төсөлд жил бүрийн эхнээс эхлэн 09 дүгээр сарын 15-ны өдөр хүртэл иргэд, олон нийтээс цахим болон цаасан хэлбэрээр санал авна;

3.24.7. сумын газрын даамал, дүүргийн газрын алба нь сум, дүүргийн тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний төслийг боловсруулж жил бүрийн 10 дугаар сарын 15-ны өдрийн дотор нэгдсэн цахим системд байршуулж, аймаг, нийслэлийн газрын албанд хүргүүлнэ;

3.24.8. аймаг, нийслэлийн газрын алба нь нийслэл, сум, дүүргийн тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний төслийг хянаж, жил бүрийн 11 дүгээр сарын 10-ны өдрийн дотор газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад хүргүүлнэ;

3.24.9. газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага нь нийслэл, сум, дүүргийн тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний төслийг албан ёсоор ирүүлснээс хойш 20 хоногт багтаан хянаж, дүгнэлт гаргах бөгөөд шаардлага хангасан тохиолдолд тухайн шатны Засаг даргад хүргүүлнэ;

3.24.10. тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний төсөл шаардлага хангаагүй тохиолдолд аймаг, нийслэлийн газрын албанд буцаана;

3.24.11. тухайн шатны Засаг дарга тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний төслийг газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагын дүгнэлтийн хамт иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаар жил бүрийн 12 дугаар сарын 10-ны өдөр дотор хэлэлцүүлэн батлуулна;

3.24.12. сум, нийслэл, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагын дүгнэлтийг үндэслэн тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний төслийг хэлэлцэн батална;

3.24.13. аймаг, нийслэлийн газрын алба нь аймаг, нийслэлийн хэмжээнд тухайн жилд шинээр өмчлүүлэх газрын хэмжээ, байршил, зориулалтын саналыг нэгтгэн тухайн шатны иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаар хэлэлцүүлэн батлуулж, газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад 12 дугаар сарын 20-ны өдрийн дотор ирүүлнэ;

3.24.14. аймаг, нийслэлийн газрын алба тухайн шатны иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын баталсан нийслэл, сум, дүүргийн тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд тусгагдсан иргэн, аж, ахуйн нэгж, байгууллагад эзэмшүүлэх, ашиглуулах газрын хэмжээ, байршил, зориулалтын жагсаалт, өмчлүүлэх газрын хэмжээ, байршил, зориулалтын саналыг аймаг, нийслэлийн хэмжээнд нэгтгэн хянаж, жил бүрийн 01 дүгээр сарын 05-ны өдрийн дотор газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад хүргүүлнэ;

3.24.15. газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага нь аймаг, нийслэлийн газрын албанаас ирүүлсэн тухайн жилийн эзэмшүүлэх, ашиглуулах газрын хэмжээ, байршил, зориулалтын жагсаалт, өмчлүүлэх газрын хэмжээ, байршил, зориулалтын саналыг улсын хэмжээнд хянан нэгтгэж, өмнөх оны хэрэгжилтийн хамт тухайн оны нэгдүгээр сард багтаан Засгийн газарт хүргүүлж, батлуулах ажлыг зохион байгуулна;

3.24.16. иргэнд эзэмшүүлэх, ашиглуулах, өмчлүүлэх газрын байршил, хэмжээ, зориулалтыг тогтоосон Засгийн газрын шийдвэрт тусгагдаагүй байршилд газар олголт хийхийг хориглоно;

3.24.17. аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга нь газар зохион байгуулалтын тухайн жилийн төлөвлөгөөнд туссан арга хэмжээ, түүнд шаардагдах зардлыг улс, орон нутгийн төсөв болон аймаг, нийслэлийг хөгжүүлэх жилийн төлөвлөгөөнд тусгуулан батлуулах ажлыг зохион байгуулна.

3.25. Нийслэл, сум, дүүргийн тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө дараах шаардлагыг хангасан байна:

3.25.1. улс, аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, хот байгуулалтын баримт бичиг, сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд чиглэгдсэн байх;

3.25.2. төлөвлөсөн арга хэмжээ нь хот, тосгоны хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө, хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөгөө, барилгажилтын төсөл, эдэлбэр газрын бүсчлэл, түүний дүрэмтэй нийцсэн, хэрэгжүүлэхэд шаардагдах зардлыг улс, орон нутгийн төсөвт тусгуулсан байх;

3.25.3. хууль тогтоомжоор тогтоосон хориглолт, хязгаарлалт, хамгаалалтын бүсийн дэглэм, горимд нийцсэн байх;

3.25.4. газар ашиглалтын тохиромжтой байдал, нийгмийн эрэлт хэрэгцээ, шаардлагад нийцсэн байх;

3.25.5. газар хамгаалах, нөхөн сэргээх арга хэмжээг төлөвлөсөн байх;

3.25.6. арга хэмжээг нэгж талбар бүрээр төлөвлөж, төлөвлөлтийн нэгж талбарын дугаартай байх;

3.25.7. хаягжуулалтын стандартад нийцсэн байх;

3.25.8. нэгдсэн цахим системийн шаардлагыг хангасан байх;

3.25.9. гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар өмчлүүлэх, эзэмшүүлэх газрыг төлөвлөхөд газар зохион байгуулалтын болон хот, тосгоны хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөний бүсчлэлд нийцүүлж, инженерийн болон нийгмийн дэд бүтцээр хангагдах байдлаар төлөвлөсөн, эсхүл хангагдсан байх, байршил нь хот, тосгон, бусад суурины ангилалд хамаарах газарт төлөвлөгдсөн байх;

3.25.10. тариалангийн зориулалтаар төлөвлөсөн арга хэмжээ нь Засгийн газрын шийдвэрээр атар газрыг тариаланд шилжүүлэх шийдвэр бүхий байршилд төлөвлөгдсөн байх;

3.25.11. сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаас тогтоосон нийтээр ашиглах зуслан, намаржаа болон хадлангийн нөөц, отрын бэлчээр, байгалийн тогтцоор бий болсон уст цэг, хужир мараа бүхий бэлчээрийн газарт өвөлжөө, хаваржааны барилга, байгууламж, хашаа, саравч барих зориулалтаар газар төлөвлөөгүй байх.

Дөрөв. Газрын нэгдмэл сан түүний үндсэн ангилал шилжүүлэх, ашиглах

4.1. Газрын нэгдмэл сангийн нэг ангиллаас нөгөө ангилалд газрыг шилжүүлэхэд дараах зарчмыг баримтална:

4.1.1. газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийж тогтоосон байх;

4.1.2. хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичиг, улс, аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө, хот, тосгоны хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө, тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд тусгагдсан байх.

4.2. Дараах тохиолдолд газрын нэгдмэл сангийн нэг ангиллаас нөгөө ангилалд газрыг шилжүүлнэ:

4.2.1. газрыг улсын тусгай хэрэгцээнд авах, гаргах;

4.2.2. хот, аймаг, сумын төв, тосгоны эдэлбэр газрын хил заагийг өөрчлөх, цаашид газрыг тэлж хөгжих боломжтой нөөц газар тогтоох;

4.2.3. Газрын тухай хуулийн 16.1.3-т заасан улсын тусгай хэрэгцээний газар болон холбогдох хууль тогтоомж, дүрэм, журамд заасан байгаль орчин, хүний эрүүл мэнд, соёлын өвийн аюулгүй байдлыг хамгаалах болон онцгой хамгаалалт бүхий объектын хамгаалалтын бүс, зурвас газрын хил заагийг тогтоох, өөрчлөх;

4.2.4. Газрын тухай хуулийн 23.2.9, Тариалангийн тухай хуулийн 5.3-т заасны дагуу атар газрыг тариалангийн газарт шилжүүлэх.

4.3. Энэ журмын 4.2.1-д заасны дагуу газрын нэгдмэл сангийн ангилал шилжүүлэх асуудлыг Газрын тухай хуулийн 18.1.2-т заасан Засгийн газраас баталсан журмын дагуу шийдвэрлэнэ.

4.4. Энэ журмын 4.2.2, 4.2.4-т заасны дагуу газрын нэгдмэл сангийн ангиллыг шилжүүлэхэд дараах байдлаар шийдвэрлэнэ:

4.4.1. сум, дүүргийн Засаг дарга нутаг дэвсгэрийнхээ хэмжээнд хөдөө аж ахуйн газрын үндсэн ангилалд хамаарах бэлчээрийн газрыг хот, тосгон бусад суурины болон тариалангийн газрын ангилалд шилжүүлэх саналыг хот, тосгоны хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө, сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөнд тусган боловсруулж, тухайн шатны иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хуралд хүргүүлнэ;

4.4.2. сум, дүүргийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал Засаг даргын ангилал шилжүүлэх саналыг хэлэлцэж аймаг, нийслэлийн Засаг даргад уламжилна;

4.4.3. аймаг, нийслэлийн Засаг дарга хөдөө аж ахуйн газрын үндсэн ангилалд хамаарах бэлчээрийн газрыг хот, тосгон бусад суурины болон тариалангийн газрын ангилалд шилжүүлэх саналыг газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөг үндэслэн боловсруулж, аймаг, нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хуралд хүргүүлнэ;

4.4.4. аймаг, нийслэлийн Засаг даргын бэлчээрийн газрыг тариаланд шилжүүлэх саналыг аймаг, нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал хэлэлцэж, хөдөө аж ахуйн асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагад, хот, тосгон бусад суурины ангилалд

шилжүүлэх саналыг газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад тус тус уламжилна;

4.4.5. газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага энэ журмын 4.4.4-т заасан саналыг хянаж, дүгнэлт гарган Газрын тухай хуулийн 23.2.9-д заасны дагуу Засгийн газраар хэлэлцүүлэн шийдвэрлүүлж, газрын нэгдмэл сангийн тайлан гаргах журмын дагуу цахим системд бүртгэнэ.

4.5. Энэ журмын 4.2-т зааснаас бусад тохиолдолд газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд тусгагдсан, өмчлөл, эзэмшил, ашиглалтын эрхийн харилцаа үүсэж, нэгдсэн цахим системд бүртгэгдсэнээр ангилал шилжинэ.

4.6. Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага газрын нэгдмэл сангийн ангилал шилжүүлэх тухайн жилийн саналыг улсын хэмжээнд нэгтгэн дүгнэлтийн хамт жил бүрийн 12 дугаар сард багтаан шийдвэрлүүлнэ.

4.7. Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага Засгийн газраас баталсан газрын нэгдмэл сангийн тайлан эрхлэх журмын дагуу газрын нэгдмэл сангийн тооллого, тоо бүртгэлийг цахимаар эрхлэн явуулна.

4.8. Хот, тосгон бусад суурины эдэлбэр газрын бүсчлэлд тавигдах газар ашиглалтын шаардлагыг нийслэлд бүсчлэлийн дүрмээр, аймаг, суманд газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, хот, тосгоны хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө болон сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөгөөр тогтооно.

4.9. Газрын нэгдмэл сангийн үндсэн болон дэд ангилал шилжүүлэх, газрыг улсын тусгай хэрэгцээнд авах, олон улс, улс, орон нутгийн чанартай томоохон төсөл хөтөлбөр хэрэгжүүлэх, улс, орон нутгийн төсвийн хөрөнгөөр инженер, нийгмийн дэд бүтэц байгуулахтай холбоотой иргэн, хуулийн этгээдийн эзэмшил, өмчлөлд байгаа газрыг чөлөөлөх, нүүлгэн шилжүүлэх зорилгоор газар зохион байгуулалт хийх аргачилсан зааврыг газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага батална.

Тав. Тусгай хэрэгцээний газрын газар зохион байгуулалтыг эрхлэх

5.1. Газрыг улсын тусгай хэрэгцээнд авах, гаргах асуудлыг Газрын тухай хуулийн 18.1.2-т заасан Засгийн газраас баталсан журмын дагуу газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг үндэслэн шийдвэрлэнэ.

5.2. Газар зохион байгуулалтын ерөнхий болон тухайн жилийн

төлөвлөгөө, сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөнд улсын тусгай хэрэгцээнд авсан газрыг ашиглах, хамгаалах, нөхөн сэргээх асуудлыг холбогдох хууль тогтоомжид нийцүүлэн тусгана.

5.3. Газрыг орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авах хэрэгцээ шаардлага, үндэслэлийг газар зохион байгуулалтын ерөнхий болон сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хүрээнд судалж тогтооно.

5.4. Орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газрын мэдээллийн санг аймаг, нийслэлийн газрын алба энэ журмын 1.3-т заасан нэгдсэн цахим системд хөтөлнө.

5.5. Улсын тусгай хэрэгцээний газартай давхцуулан газрыг орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авахыг хориглоно.

Зургаа. Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хилийн цэсийг тогтоох, өөрчлөх, тодруулах

6.1. Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хилийн цэс тогтоох, өөрчлөх, тодруулах ажлыг дараах тохиолдолд гүйцэтгэнэ:

6.1.1. Монгол Улсын засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгж, түүний удирдлагын тухай хуулийн 13.1, 14.1-д заасан тохиолдолд;

6.1.2. төрийн болон нийгэм, соёлын үйлчилгээнээс хэт алслагдсан иргэд, олон нийтийн хүндрэлтэй нөхцөл байдлыг сайжруулах зорилгоор газар зохион байгуулалтын зураг төсөл боловсруулах шийдвэр гарсан;

6.1.3. засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хилийн цэсийн маргаан үүссэн.

6.2. Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага нь Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн зарлиг, эсхүл Улсын Их Хурлын шийдвэрийн дагуу нэгдсэн цахим системд бүртгэгдсэн засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хилийн цэсийн зураглалд нарийвчилсан хяналт тавьж ажиллах бөгөөд шаардлагатай тохиолдолд холбогдох хууль тогтоомж, журмын дагуу шийдвэрлүүлнэ.

6.3. Газрын асуудал хариуцсан цэсийн маргаантай хэсэгт иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагад шинээр газар өмчлүүлэх, эзэмшүүлэх, ашиглуулах аливаа шийдвэр гаргах үйл ажиллагааг хилийн цэсийн маргаан шийдвэрлэгдэх хүртэл хугацаанд нэгдсэн цахим системээр дамжуулан хэсэгчлэн түр зогсоох арга хэмжээ авч болно.

6.4. Аймаг, сум, нийслэл, дүүргийн Засаг дарга, аймаг, нийслэлийн газрын алба, сумын газрын даамал хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн зарлиг, эсхүл Улсын Их Хурлын шийдвэрийн дагуу нэгдсэн цахим системд бүртгэгдсэн засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хилийн цэсийг мөрдүүлэх, иргэд, олон нийтийг үнэн зөв мэдээллээр хангах үүрэгтэй.

6.5. Хилийн цэсийг тогтоосон шийдвэр гарснаас хойш хийгдсэн батлагдаагүй, байршил нь тодорхойгүй газар зүйн нэр, түүний зураг, тодруулалтын ажлыг нэгдсэн цахим системд бүртгэхгүй бөгөөд түүнийг мөрдөхгүй.

6.6. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн хилийн цэс дэх эргэлтийн цэгийг хүний гараар бүтээгдсэн тоот шон, худаг, овоо, гудамж гэх мэт объектоор тогтоосон, тэдгээр объект нь устаж үгүй болсон бол хилийн цэсийг тогтоосон архивын баримт материалыг баримтална.

6.7. Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хилийн цэсийг тогтоох, өөрчлөлт оруулах, тодотгох асуудлыг шийдвэрлэхтэй холбогдуулан дараах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлнэ:

6.7.1. аймаг, сум, нийслэл, дүүргийн хилийн цэсийг тогтоох, өөрчлөлт оруулах, тодотгох талаар санал боловсруулах Ажлын хэсгийг газрын асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүний шийдвэрээр байгуулна;

6.7.2. баг, хорооны хилийн заагийг тогтоох, өөрчлөлт оруулах, тодотгох санал боловсруулах Ажлын хэсгийг аймаг, нийслэлийн Засаг даргын захирамжаар байгуулж, Ажлын хэсгийн ахлагчаар Засаг даргын орлогч, нарийн бичгийн даргаар аймаг, нийслэлийн газрын албаны даргыг томилно;

6.7.3. засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хилийн цэсийг тогтоох, өөрчлөлт оруулах, тодотгох санал боловсруулахтай холбоотой тооцоо судалгаа, хэмжилт зураглал хийх үүрэг бүхий дэд Ажлын хэсгийг газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагын даргын тушаалаар байгуулна;

6.7.4. засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хилийн цэсийг тогтоох, өөрчлөлт оруулах, тодотгох асуудлаар суурин болон хээрийн хэмжилт судалгаа хийх, материал боловсруулах ажилд холбогдох аймаг, нийслэлийн газрын албыг оролцуулна.

6.8. Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хилийн цэсийн маргааныг бүртгэх, түүнийг шийдвэрлэхтэй холбоотой дараах арга хэмжээг авч хэрэгжүүлнэ:

6.8.1. аймаг, сум, нийслэл, дүүргийн хилийн цэсийн маргааныг шийдвэрлэх талаар холбогдох санал, дүгнэлт гаргах үүрэг бүхий Ажлын хэсгийг газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагын даргын тушаалаар байгуулна;

6.8.2. засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хилийн цэсийн маргаан нь хүчин төгөлдөр Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн зарлигт тусгагдсан, эсхүл Улсын Их Хурлаар шийдвэрлүүлэх шаардлагатайгаас бусад маргаан бол архивын баримт материалд үндэслэн боловсруулсан Ажлын хэсгийн дүгнэлтийн дагуу хилийн цэсийн эргэлтийн цэг, шугамд

газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагын даргын шийдвэрээр нэгдсэн цахим системд өөрчлөлт оруулна;

6.8.3. засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хилийн цэсийн маргаан үүссэн эргэлтийн цэг, шугам нь хилийн цэсийг тогтоосон хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн зарлиг, эсхүл Улсын Их Хурлын шийдвэр, тэдгээрийн холбогдох хавсралт зураг, том болон жижиг масштабын байр зүйн зураг, хилийн цэсийг тогтоох үед ашигласан газар усны нэрийн зураг зэрэг архивын баримт материалтай тулгалт хийж, зөрүүгүй тохиолдолд хилийн цэсийн маргаанд тооцохгүй;

6.8.4. аймаг, нийслэлийн газрын алба нь засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хилийн цэсийн маргааныг тухай бүрд нь бүртгэл хөтөлж, нэгдсэн судалгаа, дүгнэлтийг газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад жил бүрийн 11 дүгээр сарын 15-ны өдрийн дотор хүргүүлнэ.

6.9. Хилийн цэсийг тогтоох, тодотгох, солбицолжуулах, хилийн цэсийн маргааныг шийдвэрлэхэд дараах архивын баримт материал, нарийвчлалын шаардлага хангасан байр зүйн зураг, баталгаажуулсан багажийг ашиглана:

6.9.1. хилийн цэсийг баталсан хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байгаа Ардын Их Хурлын Тэргүүлэгчдийн зарлиг, эсхүл Улсын Их Хурлын холбогдох шийдвэрийг баталсан тухайн цаг үед хийгдсэн газар нутгийн нэрийн зураг, хилийн цэсийн зураг, холбогдох архивын баримт материал;

6.9.2. байр зүйн 1:25 000 масштабтай зураг (байхгүй тохиолдолд 1:50 000-1:100 000 зураг ашиглана.);

6.9.3. таван метрээс илүү нягтралтай болон түүнээс том масштабын агаар, сансрын зураг;

6.9.4. тухайн ажлын шаардлагад нийцсэн багаж, тоног төхөөрөмж.

6.10. Хилийн цэсийн зураг нь дараах шаардлагыг хангасан байна:

6.10.1. хилийн цэсийг эрх бүхий байгууллагын шийдвэрээр баталсан цаг үед хүчин төгөлдөр мөрдөгдөж байсан газар зүйн нэрээр хилийн цэсийн эргэлтийн цэгийг нэрлэсэн байх;

6.10.2. хилийн цэсийн эргэлтийн цэгийг солбицолжуулсан байх;

6.10.3. Монгол Улсад мөрдөгдөж байгаа геодезийн солбицол, тусгаг, өндрийн нэгдсэн тогтолцоонд хэмжиж зурагласан байх;

6.10.4. хилийн цэсийг баруун хойд цэгээс эхлэн нар зөв дараалаар дугаарлаж, жагсаасан байх;

6.10.5. хуучин хилийн цэсийг хар өнгөөр, шинэ хилийн цэсийг улаан өнгөөр ялгасан байх.

6.11. Энэ журмын 6.7.1-д заасан Ажлын хэсэг дараах байдлаар тооцоо, судалгааг боловсруулж, тайланг гаргаж холбогдох материалын хамт газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад хүргүүлнэ:

6.11.1. хилийн цэсийг шинээр тогтоох, өөрчлөлт оруулах, тодотгох шалтгаан, үндэслэл;

6.11.2. хүн ам, нийгэм, эдийн засгийн тооцоо, судалгаа, харьцуулалт;

6.11.3. хилийн цэсийг шинээр тогтоох, өөрчлөлт оруулах, тодотгох засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн газрын нэгдмэл сангийн ангиллын зураг, шилжилт өөрчлөлтийн тооцоо (экспликаци);

6.11.4. ажлын хэсгийн санал, дүгнэлт;

6.11.5. байр зүйн 1:25 000 масштабтай зураг (байхгүй тохиолдолд 1:100 000 зураг ашиглана.) дээр одоогийн болон шинэчилсэн хилийн цэсийн зураг;

6.11.6. хилийн цэсийн эргэлтийн цэгийн солбицлын жагсаалт.

6.12. Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага нь материал хүлээн авснаас хойш ажлын 10 хоногт багтаан сум, дүүргийн болон аймаг, нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын саналыг авахаар аймаг, нийслэлийн Засаг дарга, аймаг, нийслэлийн газрын албанд хүргүүлнэ.

6.13. Аймаг, нийслэлийн Засаг дарга 90 хоногт багтаан сум, дүүргийн болон аймаг, нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаар саналыг хэлэлцүүлж, зөвшөөрсөн, эс зөвшөөрсөн тухай шийдвэрийг газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад буцаан хүргүүлнэ.

6.14. Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага нь холбогдох тайлан, шийдвэрийн төслийг нэгтгэн боловсруулж, газрын асуудал эрхэлсэн Засгийн газрын гишүүнд болон энэ журмын 6.7.1-д заасан Ажлын хэсэгт танилцуулах, асуудлыг Засгийн газар, Улсын Их Хурлаар хэлэлцүүлэх бэлтгэл хангуулж ажиллана.

6.15. Холбогдох талууд зөрүүтэй, тохиролцоогүй санал ирүүлснийг үл харгалзан саналыг холбогдох шийдвэрийн төсөлд хавсаргана.

6.16. Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хилийн цэсийг тогтоох, өөрчлөлт оруулах, тодотгох газар зохион байгуулалтын ажлын зардлыг улс, орон нутгийн төсөвт тусгана.

6.17. Улсын тусгай хэрэгцээний газарт хийх газар зохион байгуулалтын ажлын зардлыг холбогдох төрийн захиргааны төв байгууллага, төсөл хэрэгжүүлэгч байгууллага хариуцна.

Долоо.Хариуцлага

7.1. Энэ журмын холбогдох заалтыг зөрчсөн тохиолдолд Газрын тухай хууль, Төрийн албаны тухай хууль, Зөрчлийн тухай хууль болон холбогдох хуулийн дагуу хариуцлага хүлээлгэнэ.

7.2. Энэ журмыг зөрчсөн нь газар зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын эрхийг цуцлах үндэслэл болно.

ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ, ГЕОДЕЗИ, ЗУРАГ ЗҮЙН ЕРӨНХИЙ ГАЗРЫН ДАРГЫН ТУШААЛ

2024 оны 10 сарын 24 өдөр　　Дугаар А/305　　Улаанбаатар хот

Аргачлал батлах тухай

Монгол Улсын Засгийн газрын агентлагийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 8 дугаар зүйлийн 8.4 дэх хэсэг, Газрын тухай хуулийн 23 дугаар зүйлийн 23.2.1, 23.2.3 дахь заалт, Засгийн газрын 2024 оны 92 дугаар тогтоолоор батлагдсан "Газар зохион байгуулалт хийх журам"-ын 3.4 дэх хэсгийг тус тус үндэслэн ТУШААХ нь:

1."Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний аргачлал"-ыг хавсралтаар баталсугай.

2.Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах, батлуулах, хэрэгжүүлэх, хяналт, үнэлгээг хийхдээ энэхүү аргачлалыг мөрдөж ажиллахыг аймгуудын Газрын харилцаа, барилга, хот байгуулалтын газар, нийслэлийн Газар зохион байгуулалтын алба, газар зохион байгуулалтын тусгай зөвшөөрөлтэй мэргэжлийн байгууллагуудад үүрэг болгосугай.

3.Батлагдсан аргачлалын дагуу холбогдох байгууллагуудыг мэргэжил арга зүйн удирдлагаар хангаж, хэрэгжилтэд хяналт тавьж ажиллахыг Газар зохион байгуулалтын хэлтэс (Ц.Ихбаяр)-т даалгасугай.

ДАРГА　　А.ЭНХМАНЛАЙ

9128921　9024010026

1524011311

Газар зохион байгуулалт, геодези, зураг зүйн ерөнхий газрын даргын 2024 оны 10 дугаар сарын 24-ний өдрийн А/305 дугаар тушаалын хавсралт

АЙМАГ, НИЙСЛЭЛИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨНИЙ АРГАЧЛАЛ

Нэг. Ерөнхий зүйл

1.1. Газрын тухай хуулийн 23 дугаар зүйлийн 23.2.3-д заасан чиг үүргийн хүрээнд Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний баримт бичиг боловсруулах, батлуулах, хэрэгжүүлэх, мониторинг, үнэлгээ хийхэд энэхүү аргачлалыг ашиглана.

1.2. Энэхүү аргачлалын зорилго нь улс, бүс, орон нутгийн хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн баримт бичгийг газрын нөөцийн төлөвлөлтөөр дэмжин тогтвортой хөгжүүлэх, газрын нэгдмэл сангийн ангилал бүрт нийгэм, эдийн засгийн хувьд үр ашигтай, байгаль орчинд ээлтэй цогцолбор арга хэмжээг төлөвлөх, иргэд, олон нийтэд хүртээмжтэй газар ашиглалтын тэгш эрхээр хангах нөхцөлийг бүрдүүлэх боломжийг тодорхойлсон газар зохион байгуулалтын урт хугацааны төлөвлөлтийн баримт бичиг боловсруулахад оршино.

1.3. Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний аргачлал нь газрыг бүсчлэн хуваарилах бөгөөд төлөвлөгөөнд хамрагдаж буй нутаг дэвсгэрийн газрын менежментийн ерөнхий болон тодорхой бодлогын бүсүүдийг хөгжлийн чиг баримжаанд харгалзуулан ялгаж гаргасан байна.

Хоёр. Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах зарчим, шаардлага

2.1. Аймаг, нийслэлийн Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг (цаашид “ерөнхий төлөвлөгөө” гэх) дараах үндсэн шаардлагад тулгуурлан боловсруулна. Үүнд:

2.1.1. Аймаг, нийслэлийн хилийн цэс доторх бүх газар нутгийг газар ашиглалтын байдлаас үл хамааран ерөнхий төлөвлөгөөнд хамруулж, газрын нэгдмэл сангийн ангилал бүрээр төлөвлөгөөг боловсруулах;

2.1.2. ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх хугацаа Газрын тухай хуулийн 25 дугаар зүйлийн 25.3 дахь хэсэгт заасны дагуу 12-16 жил байх бөгөөд төлөвлөлтийг хамруулахдаа ирээдүйн хугацааны буюу урт хугацааны салбаруудын бодлого, хөтөлбөр, стратегийн баримт бичигт тулгуурласан алсын хараатай, дунд хугацааны буюу статистик, орон

зайн шинжилгээнд үндэслэн тооцоолсон, ойрын хугацааны буюу Засаг даргын үйл ажиллагааны хөтөлбөртэй уялдсан бодитой гэсэн гурван үечлэлийг хамарсан байх;

2.1.3. тухайн засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд бүх шатны албан тушаалтан, иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага заавал дагаж мөрдөх төлөвлөлтийн баримт бичиг байх;

2.1.4. улс, орон нутгийн хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн баримт бичгийн зорилт, арга хэмжээний хүрээнд тухайн аймаг, нийслэлд хэрэгжүүлэх хөгжлийн чиг хандлагад нийцүүлэн төлөвлөх, түүнийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөг гаргасан байх;

2.1.5. улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөтэй уялдуулан бүс нутаг, аймаг, нийслэлийн түвшинд хамаарах нийгэм, эдийн засгийн зорилго, зорилт, орон зайн байршлын асуудлыг нийцүүлэн тусгасан байх;

2.1.6. ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулахдаа орон нутгийн онцлог, давуу тал, боломжид тулгуурлан газрыг зүй зохистой үр ашигтай ашиглах, хамгаалах тэргүүлэх чиглэл, зорилтуудыг тодорхойлж, түүнд хүрэх арга хэмжээг нарийвчлан төлөвлөсөн байх;

2.1.7. ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгагдсан төсөл, арга хэмжээ нь сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө, нийслэл, сум, дүүргийн тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд нарийвчлан тусгаж, хэрэгжүүлэх боломжтойгоор төлөвлөгдсөн байх;

2.1.8. газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээг төлөвлөж буй газрын нэгдмэл сангийн дэд ангилал тус бүрээр шинжлэх ухааны үндэслэлтэй боловсруулах;

2.1.9. аймаг, нийслэлийн хөгжлийн чиг хандлага, нийгэм, эдийн засгийн хэрэгцээг үндэслэн газар ашиглалтын хэрэгцээт байдлын үнэлгээг боловсруулж ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгах;

2.1.10. бүх төрлийн нөөцөд тулгуурлан үйлдвэрлэл, аж ахуйн салбаруудыг оновчтой байршуулах, төрөлжүүлэх, тэдгээрийн харилцан хамаарал, улс орны хөгжилд оруулах хувь нэмрийг үндэслэл сайтай тогтоох замаар нутагшил, суурьшлыг оновчтой төлөвлөх үндсийг бүрдүүлсэн байх;

2.1.11. ерөнхий төлөвлөгөө нь тогтвортой хөгжлийн зарчмуудыг баримталсан, байгаль орчны тэнцвэрт байдлыг хангасан, нийгмийн ач холбогдолтой, эдийн засгийн үр ашигтай байх;

2.1.12. уур амьсгалын өөрчлөлт, нөлөөлөл, эрсдэл эмзэг байдлыг даван туулах дасан зохицох асуудлыг тусгаж төлөвлөсөн байх;

2.1.13. биологийн олон янз байдал, экосистемийн унаган байдлыг хадгалах, байгаль хамгаалах чиг үүргийг агуулсан зохистой ашиглалтыг тусгасан байх;

2.1.14. иргэдийн тав тухтай, ажилтай, орлоготой, тогтвор суурьшилтай амьдрах нөхцөлийг бүрдүүлсэн байх;

2.1.15. бүс нутгийн төлөвлөлт, ландшафтын төлөвлөлт, газар бүсчлэн хуваарилах арга зарчмыг зөв хослуулсан байх;

2.1.16. шинжлэх ухааны дэвшилтэт технологийг ашигласан байх;

2.1.17. байгалийн бүс, бүслүүрийн онцлог, өвөрмөц тогтоц, ховор, ховордсон ургамал, амьтан бүхий газар, түүх, соёлын дурсгалт болон үзэсгэлэнт газрын хэв шинжийг хамгаалахад чиглэсэн байх;

2.1.18. Монгол орны уламжлалт газар ашиглалтын хэв шинжийг харгалзсан байх;

2.1.19. ерөнхий төлөвлөгөөг хил залгаа орших аймаг, нийслэлийн нийгэм-эдийн засгийн хөгжлийн төлөвлөлттэй уялдуулсан байх;

2.1.20. иргэд, олон нийтийн оролцоог хангасан, жендэрийн мэдрэмжтэй, хүний эрх, эрх чөлөөг хангаж эрх тэгш, ил тод зарчмаар боловсруулж, нийгмийн эрх ашигт нийцсэн байх;

2.1.21. ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах газар зохион байгуулалтын үйл ажиллагаа, төсөв зардлыг тооцон хэрэгжүүлэх арга хэмжээг төлөвлөсөн байх;

2.1.22. зохих масштабын байр зүйн зураг болон төлөвлөлтийн зургийг Монгол улсын MNS 6315:2012, MNS 6316:2012, MNS 6317:2012 стандартуудын дагуу газарзүйн мэдээллийн системийн программ хангамж ашиглан гүйцэтгэсэн байх;

2.1.23. бусад салбарын бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгийн газар ашиглалттай холбогдох хэсгийг харгалзан үзсэн байна.

2.2. Ерөнхий төлөвлөгөөг дараах үндсэн зарчимд тулгуурлан боловсруулна. Үүнд:

2.2.1. Цогц-Шаардлагатай бүх асуудлыг тусгаж, тэдгээрийг шийдвэрлэх боломжийг харгалзан үзсэн байх;

2.2.2. Оролцоог хангасан-төлөвлөгөөний үр дүнд эрх ашиг нь сонирхол нь хөндөгдөх бүх талуудын оролцоог хангасан байх;

2.2.3. Мэдээлэл өгөхүйц-төлөвлөлтийн үйл явц, үр дүн үндэслэлтэй, ойлгомжтой, тухайн төлөвлөгөөний агуулгаас хуучин болон шинэ мэдээлэл, мэдлэгийг авах нөхцөлийг бүрдүүлсэн байх;

2.2.4. Нэгдсэн-урт хугацааны стратеги зорилтод бүхий л түвшин, салбарын зорилтуудыг уялдуулсан, түүнд хүрэхэд дэмжлэг үзүүлсэн байх;

2.2.5. Логик дараалалтай-төлөвлөлтийн болон төлөвлөгөөний хэрэгжилтийн үе шат бүр хөгжлийн дараагийн шатыг тодорхойлсон байх;

2.2.6. Тунгалаг-төлөвлөгөө боловсруулах үйл явц иргэд, олон нийтэд ил тод, оролцооны бүх хэлбэрээр санал өгөх, хяналт тавих боломжтой байх.

Гурав. Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах удирдлага, зохион байгуулалт

3.1. Ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулах ажлын удирдлага, зохион байгуулалтыг дараах байдлаар хийнэ. Үүнд:

3.1.1. Аймаг, нийслэлийн газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага (цаашид “Газрын алба” гэх) нь ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулах ажлын зардлыг Засгийн газрын баталсан “Газар зохион байгуулалтын ажлын үнэлгээ”-ний дагуу тооцож, орон нутгийн төсөвт тусгуулах арга хэмжээг зохион байгуулна;

3.1.2. ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах “Ажлын даалгавар”-ыг Хавсралт 1-ийн дагуу боловсруулж Засгийн газрын баталсан Газар зохион байгуулалт хийх журамд зааснаар батлуулна;

3.1.3. ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах ажлын гүйцэтгэгчийг ”Төрийн болон орон нутгийн өмчийн хөрөнгөөр бараа, ажил, үйлчилгээ худалдан авах тухай” хуулийн дагуу сонгон шалгаруулна;

3.1.4. ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах ажлын гүйцэтгэгч нь газар зохион байгуулалтын үйл ажиллагаа явуулах эрхтэй мэргэжлийн байгууллага (цаашид “гүйцэтгэгч” гэх) байна;

3.1.5. аймаг, нийслэлийн газрын алба нь ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулахад шаардлагатай мэдээллээр хангах, ажлын гүйцэтгэлд хяналт тавих ба ажил гүйцэтгэгчтэй хээрийн тодруулалт, судалгаа хийх, иргэд, олон нийтийн саналыг авах, төлөвлөгөөний төсөл боловсруулах, иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаар батлуулах явцад хамтарч ажиллана;

3.1.6. аймаг, нийслэлийн Засаг даргын захирамжаар ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах ажлыг зохион байгуулах үүрэг бүхий ажлын хэсэг (цаашид “ажлын хэсэг” гэх)-ийг байгуулан төлөвлөлтийн бүх үе шатанд гүйцэтгэгчтэй хамтран ажиллана.

3.1.7. аймаг, нийслэлийн газрын алба газар зохион байгуулалт хийхэд шаардагдах зардлыг Газрын төлбөрийн тухайн хуулийн 10.2 дах заалт, Засгийн газрын 2016 оны 10 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Газар өмчлүүлэх, эзэмшүүлэх, ашиглуулах, дуудлага худалдаа явуулах журам”-ын 13.2 дахь заалт болон бусад хууль тогтоомжид заасан эх үүсвэрээс санхүүжүүлэх асуудлыг шийдвэрлэх ажлыг зохион байгуулна.

3.1.8. газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага нь ерөнхий төлөвлөгөөний төсөлд санал, дүгнэлт, арга зүйн зөвлөгөө өгч, хэрэгжилтэд үнэлэлт, дүгнэлт өгч ажиллана.

3.1.9. аймаг, нийслэлийн газрын алба нь Газрын тухай хуулийн дагуу ерөнхий төлөвлөгөөний төслийг аймаг, нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаар хэлэлцүүлэн батлуулах ажлыг зохион байгуулна;

3.1.10. аймаг, нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал нь Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагаас ерөнхий төлөвлөгөөнд өгсөн дүгнэлтийг үндэслэн ерөнхий төлөвлөгөөг батална;

3.1.11. энэхүү батлагдсан ерөнхий төлөвлөгөө нь газар зохион байгуулалтын төлөвлөлтийн цахим систем (цаашид “цахим систем” гэх)-д бүртгэгдэж баталгаажсанаар хэрэгжиж эхэлнэ;

3.1.12. ерөнхий төлөвлөгөөнд Засгийн газрын баталсан Газар зохион байгуулалт хийх журмын дагуу өөрчлөлт оруулах бөгөөд өөрчлөлтийг төсөв, хөрөнгө оруулалтын эх үүсвэрийн хамт шийдвэрлэж, эрх бүхий мэргэжлийн байгууллагаар гүйцэтгүүлэн аймаг, нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаар батлуулна;

3.1.13. ерөнхий төлөвлөгөөгөөр тухайн аймаг, нийслэлийн байгаль, уур амьсгал, нутаг дэвсгэрийн онцлог, газар ашиглалтын төрөл, газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний шийдэл зэргийг харгалзан дараах үндсэн асуудлуудыг шийдвэрлэнэ. Үүнд:

3.1.12.1. Тухайн нутаг дэвсгэрт тохиромжтой байдлын үнэлгээ болон газар ашиглалтын хэрэгцээт байдлын үнэлгээ хийсний үндсэн дээр газар ашиглалтын зориулалтын бүсийг тогтоох;

3.1.12.2. нийгэм, эдийн засгийн эрэлт хэрэгцээг хангахдаа газар ашиглалтын зориулалтын бүсэд тавигдах ерөнхий шаардлагыг тодорхойлох;

3.1.12.3. газрын нэгдмэл сангийн ангилал бүрээр газрыг зөв зохистой ашиглах, хамгаалах арга хэмжээг шинжлэх ухааны үндэслэлтэйгээр төлөвлөн хэрэгжүүлэх арга замыг тодорхойлох;

3.1.12.4. газрын нөөц, чадавхыг үндэслэн салбаруудын газар ашиглах, хамгаалах хэрэгцээг үндэслэн зохистой хэмжээ, оновчтой бүтцийг тогтоож, газрын нэгдмэл сангийн удирдлага, төлөвлөлтийн хэтийн төлөвийг тодорхойлох;

3.1.12.5. ашиглалтгүй болон ашиглалт багатай газар нутгийг илрүүлэх, тохиромжтой байдлын үнэлгээ, газар ашиглалтын хэрэгцээт байдлын үнэлгээнд тулгуурлан газар ашиглалтыг нэмэгдүүлэх (хадлан, тариаланд тохиромжтой газрыг илрүүлэн сонгор, хадлан бэлчээрийг тордож сайжруулах, доройтсон, эвдэрсэн газрыг нөхөн сэргээх, алслагдсан газар нутаг, бэлчээрт хэрэгжүүлэх төсөл, арга хэмжээ авах гэх мэт) замаар тухайн газрын өгөөжийг дээшлүүлэх арга хэмжээг төлөвлөх;

3.1.12.6. ашиглалт ихтэй газар нутгийг илрүүлж, зохистой газар ашиглалтыг бий болгох төсөл, арга хэмжээг төлөвлөх;

3.1.12.7. газар хамгаалах, түүнийг элэгдэл, эвдрэл, бохирдол, доройтол болон элсний нүүлт, цөлжилтөөс хамгаалах, нөхөн сэргээх, байгалийн унаган төрхийг хадгалан хамгаалах төсөл, арга хэмжээг боловсруулах;

3.1.12.8. газар ашиглалт, хамгаалалтыг сайжруулахтай холбогдсон арга хэмжээнүүдийг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах хөрөнгө оруулалтын төсөөлөл, эдийн засгийн үр ашгийг тодорхойлох;

3.1.12.9. дүйцүүлэн хамгаалах газрыг тогтоохдоо нөлөөлөлд өртсөн газартай ойр байх, биологийн олон янз байдлын хувьд дүйцэхүйц байх, дүйцүүлэн хамгаалах хугацааг нөлөөлөл үргэлжлэх хугацаатай харьцуулж тогтоох, урт хугацааны хамгааллыг хангах;

3.1.12.10. дээрх нийтлэг асуудлаас гадна тухайн нутаг дэвсгэрийн онцлог, зорилтот арга хэмжээнүүдэд тохируулан шийдвэрлэвэл зохих бусад асуудлыг тусгаж болно.

3.1.13. Тайланд ашигласан материалын эх үүсвэрийг заавал байгалийн шинжлэх ухааны ишлэл хийх аргачлалаар тусгаж, ашигласан хэвлэлийн жагсаалт үйлдэнэ.

Дөрөв. Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах ажлын үе шат

4.1. Ерөнхий төлөвлөгөө нь дараах үе шаттай байна. Үүнд:

4.1.1. Эхлэл;
4.1.2. бэлтгэл ажил;
4.1.3. хээрийн судалгаа;
4.1.4. олон нийтийн санал;
4.1.5. материал боловсруулалт;
4.1.6. зураг төсөлжүүлэлт;
4.1.7. цахим системд бүртгэх;
4.1.8. хэлэлцүүлж батлуулах;
4.1.9. төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх;
4.1.10. мониторинг, үнэлгээ.

4.2. Ерөнхий төлөвлөгөө нь дараах норматив хугацаатай байна.

Хүснэгт 1. *Ерөнхий төлөвлөгөөний үндсэн үе шат, хугацаа*

Д/д	Үндсэн үе шат	Норматив хугацаа
1	Үе шат 1: Эхлэл	3.5 сар
2	Үе шат 2: Бэлтгэл ажил	3 сар
3	Үе шат 3: Хээрийн судалгаа	3.5 сар
4	Үе шат 4: Олон нийтийн санал	3 сар
5	Үе шат 5: Материал боловсруулалт	3 сар
6	Үе шат 6: Зураг төсөлжүүлэлт	4 сар
7	Үе шат 7: Цахим системд бүртгүүлэх	1.5 сар
8	Үе шат 8: Хэлэлцүүлж батлуулах	2.5 сар
Нийт боловсруулах хугацаа		24 сар
9	Үе шат 9: Төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх	12-16 жил
10	Үе шат 10: Мониторинг, үнэлгээ	

4.3. Ерөнхий төлөвлөгөөний үндсэн үе шат, дэд үе шатуудыг алгасан боловсруулахыг хориглоно. Тухайн нөхцөл байдлаас хамааруулан зарим дэд үе шатуудыг нэгтгэн гүйцэтгэж болно. Энэ тохиолдолд нэгтгэн гүйцэтгэсэн шалтгааныг ажлын үе шатны тайланд заавал тусгана.

4.4. Ерөнхий төлөвлөгөө нь дараах дэд үе шат, норматив хугацаатай байна. (Хүснэгт 2)

Хүснэгт 2. *Ерөнхий төлөвлөгөөний дэд үе шат, хугацаа (сараар)*

Д/д	Үе шат	Д/д	Дэд үе шат	Норматив хугацаа
1	Үе шат 1: Эхлэл 3.5 сар	1	1.1. Өмнөх ерөнхий төлөвлөгөөний үр дүнгийн мониторинг, шинжилгээг танилцуулах	0.1
		2	1.2. Ерөнхий төлөвлөгөө хийх үндэслэл боловсруулах	0.1
		3	1.3. Ажлын даалгавар боловсруулж батлуулах	0.2
		4	1.4. Тендер зарлаж гүйцэтгэгчийг сонгон шалгаруулах, гэрээ байгуулах	3.0
		5	1.5. Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах ажлыг зохион байгуулах үүрэг бүхий ажлын хэсэг байгуулах	0.1
2	Үе шат 2: Бэлтгэл ажил 3 сар	6	2.1. Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө болон уялдуулах шаардлагатай бодлогын болон хөгжлийн баримт бичгүүдийг судлах	0.2
		7	2.2. Байгалийн нөхцөл, нөөцийн суурь судалгаа	0.2
		8	2.3. Нийгэм, эдийн засгийн суурь нөхцөлийн судалгаа	0.5
		9	2.4. Инженер-геологийн нөхцөлийн суурь судалгаа	0.2
		10	2.5. Газрын нэгдмэл сан, түүний ашиглалтын суурь судалгаа	0.2
		11	2.6. Байгаль-нутаг дэвсгэрийн цогцолбор нөхцөл, мужлал	0.4
		12	2.7. Тохиромжтой байдлын үнэлгээ	0.4
		13	2.8.Хээрийн судалгааны ажлын зураг бэлтгэх	0.5

		14	2.9. Бэлтгэл ажлын тайлан боловсруулж аймаг, нийслэлийн газрын албанд хүргүүлэх, захиалагчийн хяналтын дүгнэлт гаргах	0.4
3	Үе шат 3: Хээрийн судалгаа 3.5 сар	15	3.1. Бэлтгэл ажлын тайланг ажлын хэсэгт танилцуулж хэлэлцүүлэх	0.1
		16	3.1. Орон нутгаас мэдээ, материал цуглуулах	1
		17	3.2. Газар ашиглалтын одоогийн байдлыг тодруулах	0.5
		18	3.3. Газрын ашиглалт, хамгаалалтын болон нөөцлөх бүсүүдийг хээрийн судалгаагаар тодруулж зураглах	1
		19	3.4. Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээг хэтийн төлөвлөлтийн бүсээр тодруулах	0.5
		20	3.5. Биологийн олон янз байдал болон хамгаалах бүс нутгийг тодруулах	0.4
4	Үе шат 4: Олон нийтийн санал 3 сар	21	4.1. Хэлэлцүүлэг, ярилцлага зохион байгуулах	1.5
		22	4.2. Саналыг цахимаар болон цаасаар авах	1
		23	4.3. Хэлэлцүүлэг, саналын үр дүнг гаргах	0.5
5	Үе шат 5: Материал боловсруулалт 3 сар	24	5.1. Хөгжлийн асуудалд дүн шинжилгээ хийх	0.2
		25	5.2. Бодлогын бүсийг зураглах	1
		26	5.3. Хэрэгцээт байдлын үнэлгээ хийх	1
		27	5.4. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн нөлөөллийн үнэлгээ хийх	0.1
		28	5.5. Хэрэгцээт байдлын, тохиромжтой байдлын үнэлгээ, хэлэлцүүлэг санал үндэслэн газар ашиглалт, төлөвлөлтийн бүсчлэлийг тодруулах	0.2
		29	5.6. Дунд шатны тайлан боловсруулж аймаг, нийслэлийн газрын албанд хүргүүлэх, захиалагчийн хяналтын дүгнэлт, зөвлөмж гаргах	0.5

<table>
<tr><td rowspan="3">6</td><td rowspan="3">Үе шат 6:
Зураг төсөлжүүлэлт
4 сар</td><td>30</td><td>6.1. Захиалагчийн хяналтын дүгнэлт, зөвлөмжийг харгалзан төлөвлөлтийн үр дүнг эцэслэж тайлан боловсруулах</td><td>2</td></tr>
<tr><td>31</td><td>6.2. Төлөвлөлтийн төсөл, зураг боловсруулах</td><td>1</td></tr>
<tr><td>32</td><td>6.3. Хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө боловсруулах</td><td>1</td></tr>
<tr><td rowspan="2">7</td><td rowspan="2">Үе шат 7:
Цахим системд бүртгэх
1.5 сар</td><td>33</td><td>7.1. Цахим системд эцсийн хувилбарыг оруулах</td><td>1</td></tr>
<tr><td>34</td><td>ИТХ-ын саналын дагуу цахим системд мэдээллийг засварлах</td><td>0.5</td></tr>
<tr><td rowspan="3">8</td><td rowspan="3">Үе шат 8:
Хэлэлцүүлж батлуулах
2.5 сар</td><td>35</td><td>8.1. Төлөвлөгөөний эцсийн шатны тайлан боловсруулж аймаг, нийслэлийн газрын албанд хүргүүлэх, захиалагчийн хяналтын дүгнэлт, зөвлөмж гаргах</td><td>1.3</td></tr>
<tr><td>36</td><td>8.2. Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаар хэлэлцүүлж батлуулах</td><td>0.7</td></tr>
<tr><td>37</td><td>8.3. Төлөвлөгөөний зураг, тайлангуудыг архивт хүлээлгэн өгөх</td><td>0.5</td></tr>
<tr><td colspan="4">Нийт боловсруулах хугацаа</td><td>24 сар</td></tr>
<tr><td rowspan="3">9</td><td rowspan="3">Үе шат 9:
Төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх
12 жил</td><td>38</td><td>9.1. Ерөнхий төлөвлөгөөг олон нийтэд сурталчлах, танилцуулах</td><td>Жил бүр</td></tr>
<tr><td>39</td><td>9.2. Тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөнд ажлуудыг тусгах</td><td>Жил бүр</td></tr>
<tr><td>40</td><td>9.3. Төлөвлөгөөний зарим үйл ажиллагааг тусгайлан хэрэгжүүлэх</td><td>Жил бүр</td></tr>
<tr><td rowspan="3">10</td><td rowspan="3">Үе шат 10:
Мониторинг, үнэлгээ
12-16 жил</td><td>41</td><td>10.1. Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд хяналт-шинжилгээ хийх, үр дүнг үнэлнэ</td><td>4 жил тутамд</td></tr>
<tr><td>42</td><td>10.2. Төлөвлөгөөнд нэмэлт өөрчлөлт оруулах</td><td>-</td></tr>
<tr><td>43</td><td>10.3. Мониторинг, үнэлгээний эцсийн дүгнэлт</td><td>12-16 дахь жилд</td></tr>
</table>

4.5. Ерөнхий төлөвлөгөөний дэд үе шатуудад хийгдэх ажлыг аргачлалын дагуу үе шат бүрт тусгасан ажлыг алгасалгүй хийж гүйцэтгэнэ.

Тав. Эхлэл үе шат

5.1. Эхлэл үе шатны ажлын хүрээнд аймаг, нийслэлийн газрын алба аймаг, нийслэлийн удирдлага, шийдвэр гаргагчийн төлөөлөлд ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах ажлын зорилго, хамрах хүрээг танилцуулна. Хэлэлцүүлгийн явцад тухайн аймаг, нийслэлийн чадавх, хөгжлийн боломж, тулгамдаж буй асуудал зэргийг хэлэлцэхээс гадна газар зохион байгуулалтын төлөвлөлтөөс аймаг, нийслэлийн удирдлагын зүгээс хүлээгдэж буй үр дүн, төлөвлөгөөнд тавигдах шаардлага зэргийг хэлэлцэн тохирно. Эхлэл үе шатны хүрээнд Хүснэгт 3-т заасан дэд бүлгүүдээр дараах ажлуудыг гүйцэтгэнэ.

Хүснэгт 3. *Дэд үе шат, гүйцэтгэх ажил, хугацаа (сараар)*

Үе шат	Дэд үе шат	Хийгдэх ажил	Норматив хугацаа
Үе шат 1: Эхлэл үе 3.5 сар	1.1. Өмнөх ерөнхий төлөвлөгөөний үр дүнгийн мониторинг, шинжилгээг танилцуулах	Өмнөх ерөнхий төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд аймаг, нийслэлийн газрын алба хэрэгжилтэд үнэлгээ өгч, дүн шинжилгээ хийсэн үр дүнг танилцуулна	0.1
	1.2. Ерөнхий төлөвлөгөө хийх үндэслэл боловсруулах	Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах үндэслэлийг боловсруулж Засаг даргад танилцуулах	0.1
	1.3. Ажлын даалгавар боловсруулж батлуулах	Ажлын даалгаврыг аймаг, нийслэлийн газрын алба боловсруулж, газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага болон тухайн шатны Засаг даргаар хянуулж батлуулах	0.2
	1.4. Тендер зарлаж гүйцэтгэгчийг сонгон шалгаруулах, гэрээ байгуулах	Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах ажлын гүйцэтгэгчийг ”Төрийн болон орон нутгийн өмчийн хөрөнгөөр бараа, ажил, үйлчилгээ худалдан авах тухай” хуулийн дагуу сонгон шалгаруулж гэрээ байгуулна	3.0
	1.5. Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах ажлыг зохион байгуулах ажлын хэсэг байгуулах	Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах үүрэг бүхий ажлын хэсгийн Газар зохион байгуулалт хийх журамд заасны дагуу байгуулах	0.1

5.2. Аймаг, нийслэлийн газрын алба Газар зохион байгуулалтын төлөвлөлтийн үйл ажиллагааны ерөнхий танилцуулга, ажлын дараалал, хугацаа, өмнөх үр дүнгийн биелэлт, шинэ төлөвлөгөөгөөр гарах үр дүнгийн талаар танилцуулга бэлдэнэ.Танилцуулгад ерөнхий төлөвлөгөөний зорилго, төлөвлөгөөг орон нутаг хэрхэн үр дүнтэй ашиглаж болох, бусад арга хэрэгслээс ялгарах онцлог зэргийг тодорхой танилцуулна. Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах танилцуулгын үеэр хэлэлцүүлэг зохион байгуулж бүхий л оролцогч талуудын мэдлэгийг нэмэгдүүлэх, тэдгээрт тулгамдах асуудлыг сонсох, санал, шүүмжийг дэлгэрэнгүй тэмдэглэх нь төлөвлөгөөний ерөнхий хүрээг тодорхойлоход чухал үүрэгтэй.

5.3. Ажлын хэсгийг аймаг, нийслэлийн Засаг дарга ахалж, нарийн бичгийн дарга нь газрын албаны дарга байх бөгөөд ажлын хэсгийн гишүүдэд Засгийн газрын баталсан Газар зохион байгуулалт хийх журамд заасны дагуу төлөөллийг оролцуулна.

5.4. Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах ажлыг зохион байгуулах ажлын хэсэгт Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагаас төлөөлөл орох бөгөөд төлөвлөгөөний үе шатны тайланг хэлэлцэхэд зөвлөмж, чиглэл өгч ажиллана.

5.5. Ажлын хэсгийг байгуулахдаа дараах зүйлсийг анхаарна.Үүнд:

5.5.1. Ажлын хэсгийн гишүүд аймаг, нийслэлийн хөгжлийн чиг баримжаа, нөхцөл байдлын талаар бүрэн мэдлэгтэй байх;

5.5.2. ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулахад шаардлагатай мэдээллийг бүрдүүлэгч байгууллагын төлөөллийг бүрэн хамруулсан байх;

5.5.3. аймаг, нийслэлийн төсөв, санхүүгийн өнгөрсөн, өнөөгийн төлөв байдал болон хэтийн төлөвлөгөөний талаар мэдээлэлтэй төлөөлөл оролцуулсан байх;

5.5.4. аймаг, нийслэлийн төрийн захиргааны байгууллагуудын газрын асуудал хариуцсан холбогдох төлөөллүүдийг хамруулсан байх;

5.5.5. хүйсийн харьцааны тэнцвэрийг хангах.

5.6. Аймаг, нийслэлийн газрын алба нь ерөнхий төлөвлөгөөний ажлын даалгаврыг Засгийн газрын баталсан Газар зохион байгуулалт хийх журамд заасны дагуу боловсруулж батлуулна.

Зургаа. Бэлтгэл ажил

6.1. Бэлтгэл ажлын хүрээнд байгаль-нутаг дэвсгэрийн, нийгэм-эдийн засгийн нөхцөл, нөөцийн судалгаа зэрэг үйл ажиллагааг Хүснэгт 4-т заасан дэд бүлгүүдээр хийнэ.

Хүснэгт 4. *Дэд үе шат, гүйцэтгэх ажил, хугацаа (сараар)*

Үе шат	Дэд үе шат	Хийгдэх ажил	Норматив хугацаа
Үе шат 2: Бэлтгэл ажил 3 сар	2.1. Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, уялдуулах шаардлагатай бодлогын болон хөгжлийн баримт бичгүүдийг судлах	2.1.1. Улсын Их Хурлын болон Монгол улсын Засгийн газрын үзэл баримтлал, стратеги төлөвлөгөө, төрөөс баримтлах бодлого, үндэсний хөтөлбөрүүдтэй уялдуулах; 2.1.2. Улс, бүс, аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын өмнөх ерөнхий төлөвлөгөөтэй уялдуулах; 2.1.3. Засаг захиргааны нэгж, Засаг даргын мөрийн хөтөлбөр, стратеги төлөвлөгөө, хөгжлийн (хотын гэх мэт) баримт бичгүүдтэй уялдуулах; 2.1.4. Бусад холбогдох баримт бичгүүд.	0.2
	2.2. Байгалийн нөхцөл, нөөцийн суурь судалгаа	2.2.1. Уур амьсгал 2.2.1.1. Хур тунадас 2.2.1.2. Агаарын температур 2.2.1.3. Зуншлага, өвөлжилтийн байдал 2.2.1.4. Бусад үзүүлэлтүүд 2.2.2. Газар зүйн тогтоц, онцлог 2.2.3. Газрын гадаргын өндөржилт 2.2.4. Газрын гадаргын налуужилт 2.2.5. Газрын гадаргын зүг зовхис 2.2.6. Хөрс, хөрсөн бүрхэвч 2.2.7. Ургамалан нөмрөг, ургамлын аймаг 2.2.8. Ойн сан 2.2.9. Амьтны аймаг 2.2.10. Гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газар 2.2.11. Ашигт малтмал 2.2.12. Түүх соёлын дурсгал	0.2
	2.3. Нийгэм, эдийн засгийн суурь нөхцөлийн судалгаа	2.3.1. Хүн ам зүй 2.3.2. Хүн амын нутагшил, суурьшил 2.3.3. Хөдөлмөр эрхлэлт 2.3.4. Мал аж ахуй	

		2.3.5. Газар тариалан 2.3.6. Аж үйлдвэр 2.3.7. Боловсрол 2.3.8. Эрүүл мэнд 2.3.9. Дэд бүтэц, нийгмийн хангамж	0.5
	2.4. Инженер-геологийн нөхцөлийн суурь судалгаа	2.4.1. Инженер геологийн нөхцөл ба мужлал 2.4.2. Геоморфологийн хэв шинж 2.4.3. Цэвдэг, түүний тархалт 2.4.4. Газар хөдлөлт 2.4.5. Гүний ус /Гидрогеологи/	0.2
	2.5. Газрын нэгдмэл сан, түүний ашиглалтын суурь судалгаа	2.5.1. Газрын нэгдмэл сангийн ангилал түүнд гарсан өөрчлөлт, шилжилт хөдөлгөөн 2.5.2. ХАА-н газрын газар ашиглалтын одоогийн байдал 2.5.3. Хот, тосгон бусад суурины газар ашиглалтын одоогийн байдал 2.5.4. Зам шугам сүлжээний газрын газар ашиглалтын одоогийн байдал 2.5.5. Ойн сан бүхий газрын газар ашиглалтын одоогийн байдал 2.5.6. Усны сан бүхий газрын газар ашиглалтын одоогийн байдал 2.5.7. Тусгай хамгаалалттай газрын газар ашиглалтын одоогийн байдал 2.5.8. Тусгай хэрэгцээний бусад газрын газар ашиглалтын одоогийн байдал	0.2
	2.6. Байгаль-нутаг дэвсгэрийн цогцолбор нөхцөл, мужлал	2.6.1. Байгаль-нутаг дэвсгэрийн цогцолбор нөхцөлийн мужлалыг аймаг, нийслэлийн хэмжээнд тодруулах 2.6.2. Байгаль-нутаг дэвсгэрийн цогцолбор нөхцөлийн тойргийг аймаг, нийслэлийн хэмжээнд тодруулах 2.6.3. Экосистемийн ангилал	0.4

	2.7. Тохиромжтой байдлын үнэлгээ	2.7.1. Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ 2.7.2. Бэлчээр ашиглалтын газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ 2.7.3. Хадлангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ 2.7.4. Газар тариалангийн зориулалтаар ашиглах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ 2.7.5. Хадгалан хамгаалах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ 2.7.6. Эрчимжсэн фермерийн аж ахуй хөгжүүлэх газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ 2.7.7. Жимс, жимсгэнэ тариалах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ 2.7.8. Шинээр байгуулах, өргөтгөх, нөөц газар сонгох зорилготой хот, тосгон, бусад суурин газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ 2.7.9. Аялал жуулчлалын бүс, замналын тохиромжтой байдлын үнэлгээ; 2.7.10. Хөв цөөрөм байгуулахад тохиромжтой байдлын үнэлгээ 2.7.11. Ойжуулахад тохиромжтой байдлын газрын үнэлгээ 2.7.12. Тусгай хамгаалалтад авах зориулалттай газрын тохиромжтой газрын үнэлгээ; 2.7.13. Инженерийн шугаман байгууламжийн зориулалттай газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ 2.7.14. Төлөвлөгөөнд шаардлагатай бусад газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ.	0.4
	2.8. Хээрийн судалгааны ажлын зураг бэлтгэх	2.8.1. Хээрийн судалгааны ажлын төлөвлөгөө, маршрутыг гаргах 2.8.2. Газар ашиглалт, байгалийн нөхцөл нөөцийг үнэлэх судалгааны ажлын зургийг бэлтгэх	

		2.8.3. Өндөр нарийвчлалын сансрын суурь тоон зургийг ашиглах	0.5
	2.9. Бэлтгэл ажлын тайлан боловсруулж аймаг, нийслэлийн газрын албанд хүргүүлэх, захиалагчийн хяналт хийж дүгнэлт, зөвлөмж гаргах	2.9.1. Бэлтгэл ажлын тайланг боловсруулж аймаг, нийслэлийн газрын албанд хүргүүлэх 2.9.2. Аймаг, нийслэлийн газрын алба захиалагчийн хяналтыг хийж, ажлын хэсгээр хэлэлцүүлэн дүгнэлт, зөвлөмжийг гарган гүйцэтгэгчид хүргүүлнэ.	0.4

6.2. Бэлтгэл ажлын хүрээнд байгаль-нутаг дэвсгэрийн, нийгэм-эдийн засгийн нөхцөл, нөөцийн судалгаа зэрэг үйл ажиллагааг төлөвлөхөд шаардлагатай Хүснэгт 5-т заасан мэдээ материалуудыг цуглуулна.

Хүснэгт 5. *Бэлтгэл ажлын хүрээнд цуглуулах материалын жагсаалт*

Д/д	Мэдээний төрөл	Тайлбар
1. Байгаль-нутаг дэвсгэрийн нөхцөл, нөөцийн судалгаа		
1.1.	Газрын гадарга, байгаль-нутаг дэвсгэрийн цогцолбор нөхцөл	Тухайн аймаг, нийслэлийн нутаг дэвсгэрт хотгор гүдгэрийн ямар хэлбэр, хэв шинж зонхилж байгааг тодорхойлж, өндөржилт, налуужилт, атриажилт зэрэг морфометрийн үзүүлэлтүүдийг тогтоон Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагын даргын баталсан “Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийх арга зүй”-г ашиглана. Мөн хотгор гүдгэрийг бүрэлдүүлэгч орчин үеийн үйл явцад /хөрсний гулсалт, ул хөрсний улирлын хөлдөлт, гэсэлт, цөлжилт, тэдгээрийн нөлөөлөл/ зохих үнэлэлт өгнө.
1.2.	Гүний ус / Гидрогеологи/	Газрын доорх усны горим, давхаргын түвшин, усны химийн найрлага, бүтэц, эрдэсжилт, шилжилт хөдөлгөөн /гидрогеологийн нөхцөлийн судалгаа/-нд дүн шинжилгээ хийнэ. Уст цэг бүхий инженерийн барилга, байгууламж бүхий газруудын ерөнхий зураглалыг харуулна.

1.3.	Уур амьсгал	Уур амьсгал, цаг уууртай холбоотой мэдээ, мэдээллийг хур тунадас, агаарын ба хөрсний температур, цочир хүйтрэл ба хүйтрэлгүй үе, агаарын даралт, дулаан, чийг, салхины горим, нарны гийгүүлэлт, байгалийн гамшгийн тохиолдлууд, цасан бүрхүүл гэх мэт ерөнхий үзүүлэлтээр байгаль, цаг уурын нөхцөлийг тодорхойлж, тэдгээрийн нийгэм-эдийн засгийн хөгжилд нөлөөлөх эерэг ба сөрөг талуудыг тодорхойлох Уур амьсгалын өөрчлөлтийн өнөөгийн төлөвийг Монгол улсын Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний илтгэлийн 1 хамгийн сүүлийн хувилбар, УЦУОСМХ-ийн Уур амьсгалын үйлчилгээний вэб сайтад (http://climate-service.mn/climateservice/) шинэчлэгдэн тавигддаг агаарын температур, хур тунадасны орон зайн тархалтын зургуудыг ашиглана. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний илтгэлийн хамгийн сүүлийн хувилбарт уур амьсгалын өөрчлөлтийн сценариудаар тооцоолсон зураг, үр дүнгээс тухайн аймаг, нийслэлийн нутгаар уур амьсгалын ирээдүйн өөрчлөлтийн чиг хандлагыг үнэлнэ.
1.4.	Гадаргын ус	Гадаргын болон гүний усны нөөц, байршил, шинж чанар, ашиглалт, хотын ба аж ахуйн газрын усан хангамж, түүнийг нэмэгдүүлэх, усны бохирдол ба бохирдуулагч эх үүсвэр, хамгаалах арга хэмжээ зэргийн судалгааг явуулна. Тайланд бичмэл хэсгээс гадна гол, горхи, нуур, худгуудын байршлын зураг, схем, нөөц болон ашиглалтын диаграмм, усны шинж чанарыг харуулсан хүснэгт оруулсан байна. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний илтгэлийн хамгийн сүүлийн хувилбараас уururшилт, цэвдэг, урсцын гүний өөрчлөлтийн зургуудыг ашиглана.

1.5.	Хөрс, хөрсөн бүрхэвч	Хөрсөн бүрхэвчийн судалгаагаар хөрсний ялгарлын хил хязгаар, тархцын хэмжээг хөрс судалгааны дунд ба бага масштабын зураглалын арга зүйн дагуу тодорхойлно. Хөрсний физик, хими, морфологийн болон агро үйлдвэрлэлийн шинж чанарыг хөрсний ялгарал бүрээр ангилан харуулна. Хөрсний ангилалд газар зохион байгуулалтын судалгаанд хэрэглэж ирсэн нэршлийн ангилгааг баримтална. Хөрсний төлөв байдал, чанар өөрчлөлт, элэгдэл эвдрэлд орсон болон орж болзошгүй байдал, хөрсний нийгмийн ачаалал даах болон нөхөн сэргэх, цэвэрших чадвар, экологийн хязгаарлалт шаардлагатай хөрсний тархалтыг харуулна. Тариалангийн зориулалтаар ашиглаж болох үржил шимт хөрсний тархац, хэмжээг зурагт харуулж, агрохимийн болон агро үйлдвэрлэлийн шинж чанарыг тодорхойлохоос гадна хөрс ашигласнаар байгаль орчинд гарч болох сөрөг үзэгдэл, түүнийг бууруулах арга хэмжээг заана. Мөн хөрсний тархалт, агро үйлдвэрлэл, элэгдэл эвдрэл болон экологийн хязгаарлалттай ашиглах хөрсний тархалтын зураг, хүснэгтийн хамт оруулах ба одоогоор газар тариаланд ашиглаж буй хөрсний шинж чанар, элэгдэл эвдрэлийн байдал, мелорацийн арга хэмжээний талаар авах арга хэмжээг зөвлөнө.
1.6.	Ургамалан нөмрөг, ургамлын аймаг	Ургамалжилтын хувьд ботаник-газарзүйн мужлалаар тухайн аймаг ямар муж, тойргуудад хуваагдах, тэр нь ямар онцлогтой болох, ямар хэв шинж, бүлгэмдлийн ургамал тархсан болохыг гаргах, түүнээс ямар хэв шинж нь давамгайлах зэргийг тодорхойлон бичнэ. Тухайн аймаг, нийслэлийн нутаг дэвсгэрт хэдэн зүйл дээд, доод ургамал тархсан, үүнээс хэдэн зүйл нь Монголын улаан номонд орсон хийгээд ховор ба нэн ховор, эндемик, ашигт ургамал болохыг жагсаалтаар гаргах, мөн бусад нутагт элбэг тархалттай боловч тухайн аймаг орон нутагт ховор, нэн ховорт орох ямар ургамал байгааг тодорхойлно. Тайланд бичмэл хэсгээс гадна ботаник-газарзүйн болон ургамалжилтын зургийг хүснэгтэн мэдээллийн хамт оруулсан байна. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний илтгэлийн хамгийн сүүлийн хувилбараас бэлчээрийн даац, түүний нөхөн сэргэх чадварын ирээдүйн өөрчлөлтийн зургийг ашиглана.

1.7.	Амьтны аймаг	Биологийн олон янз байдлыг тодорхойлоход шаардлагатай сээр нуруутан, загас, шувуудын зүйлийн бүрэлдэхүүн, зонхилох овгууд, нэн ховор, ховор зэрлэг амьтдын тархалт, тоо толгойн асуудлыг өмнөх үеийн судалгааны мэдээ, баримтад түшиглэн авч үзнэ. Ховордсон зүйлийг хамгаалах, нөхөн сэргээх боломжийг газрын бүсчлэлийн бодлогод тусгах зорилгоор ховордсон буюу устах аюул нүүрлэсэн төрөл, зүйлийн ангилал, популяцийн тоо хэмжээ, тархац, байршил, газрын хуваагдал, хомсдолын нөхцөл шалтгаан нь газар ашиглалттай холбоотой эсэх, газар ашиглалтыг өөрчилснөөр тэдэнд ямар нөлөөлөл учирч болохыг сайтар судалж, хангалттай мэдээ, мэдээлэлтэй болох ёстой. Мөн нүүдлийн зүйлүүд болон зэрлэг амьтдын тархац нутгийг хамгаалах, нүүдлийн замыг тодорхойлсон эх сурвалжуудтай танилцана. Судалгааны явцад ховор ховордсон ургамал, амьтны аймаг, төрөл зүйлийг хадгалах, нөөцийг нөхөн сэргээх шаардлагын үүднээс улс, орон нутгийн хамгаалалттай газар, бүс болгон авах, газар ашиглалтыг зогсоох, ашиглалтын төрөл хэлбэрийг өөрчлөх, тодорхой үйл ажиллагааг хязгаарлах, зогсоох, газар зүйн таатай орчин буй болгох, газрын хувьсал өөрчлөлтийг хянах, тухайн газрын хэв шинжийг төлөөлүүлэн аж ахуйн эргэлтээс гаргаж чөлөөлөх замаар уугуул байдлаар нь үлдээх шаардлагатай газар нутаг байгаа эсэх, ийм боломж байгаа эсэхийг биологийн олон янз байдлын судалгаатай хамт тодорхойлно.
1.8.	Экосистемийн ангилал	Экосистемийн ангилал, тархалтын газрын зургийг ашиглан тухайн аймаг, нийслэлд түгээмэл болон өвөрмөц экосистемийн тархалт, талбайн хэмжээ, ангиллыг тодорхойлно.
1.9.	Ашигт малтмал	Эрдэс баялаг, уулын чулуулаг, нөөц нь тогтоогдсон ашигт малтмалын орд, түүний нөөц, байршилд дүн шинжилгээ хийх, нарийвчлан тогтоогдсон ашигт малтмалын хайгуулын орд, байршлын зургийг газар ашиглалтын бусад ангилал, зориулалттай давхцуулан дүн шинжилгээ өгөх ажил хийгдэнэ.

1.10.	Түүх, археологи, өв соёл	Тухайн аймаг, нийслэлийн нутаг дэвсгэрт байгаль дээр ил задгай орших хүний гараар бүтээгдэн бий болсон эртний булш, бунхан, хиргисүүр, хөшөө чулуу, хадны сүг зураг, сүм хийдийн туурь гэх мэт дурсгалт газрыг дараах байдлаар ангилж бүртгэн, холбогдох мэдээллийг цуглуулан, байршлыг зурагт оруулах ажил хийгдэнэ. Үүнд: *Хөшөө дурсгал*: түүх, урлаг, шинжлэх ухааны хувьд нэрд гарсан, бүх талын үнэт ач холбогдол бүхий уран барилга, сүрлэг чимэглэлийн уран баримал, уран зургийн бүтээл, археологийн олдвор, бичээс, агуй болон цогцолбор дурсгал *Архитектурын чуулга*: түүх, урлаг, шинжлэх ухааны хувьд нэрд гарсан бүх талын үнэт ач холбогдол бүхий салангид буюу нэгдмэл барилга байгууламж, уран барилгын цогцолбор *Дурсгалт газар*: хүний болон хүн, байгалийн хамтарсан бүтээлүүд, мөн түүх, гоо зүй, угсаатны судлалын хувьд нэрд гарсан бүх талын үнэт ач холбогдол бүхий археологи, түүхийн дурсгалт газар.
1.11.	Орчны бохирдол	Агаар, хөрс, усны бохирдлын өнөөгийн байдал, бохирдуулагч эх үүсвэр, тэдгээрийн байршил, бохирдлын төрөл, хэмжээ, сөрөг нөлөөлөл бүхий нутаг дэвсгэрийг бүсчлэн тогтооно. Газрын төлөв байдал, чанарын төлөвлөгөөт хянан баталгааны болон цаг уур орчны шинжилгээний газрын мэдээллийг ашиглан доройтсон нутаг дэвсгэрийг тогтооно.
1.12.	Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн хилийн цэс	Тухайн аймаг, нийслэлийн хилийн цэсийн мэдээллийг Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагаас албан ёсоор авч үйл ажиллагаандаа ашиглах бөгөөд тухайн орон нутагт хилийн цэсийн маргаан байгаа эсэх судалгааг сум, дүүрэг, хороо, баг тус бүрээр гаргаж, зурагт тэмдэглэнэ.
2. Нийгэм-эдийн засгийн суурь нөхцөлийн судалгаа (Сүүлийн жилийн статистик тоо баримтад тулгуурлан хөгжлийн хэтийн төлөвийг төлөвлөлтийн үе шат бүрээр нь тодорхойлно)		

2.1.	Хүн ам зүй	Тухайн орон нутгийн хүн амын тоо, өсөлт, нас, хүйсийн бүтэц, төрөлт, нас баралт, гэрлэлт, цуцлалт, үрчлэлт гэх мэт хүн амын ердийн хөдөлгөөний статистикийн үзүүлэлтийг судалж, цуглуулна. Ерөнхий төлөвлөгөө хийгдэж байгаа аймаг, нийслэлийн нийт хүн амыг хүйсээр, насны бүлгээр, хот, хөдөө, эмзэг бүлэг (өрх толгойлсон эмэгтэй, эрэгтэйг оролцуулан) гэсэн ангиллаар хэтийн өсөлтийг нь төлөвлөлтийн хугацаагаар тооцоолно.
2.2.	Хөдөлмөр, эрхлэлт	Хөдөлмөрийн насны хүн ам, ажиллах хүч, ажиллагчид, ажилгүй иргэдийн талаарх мэдээллийг тусгана. Эдгээр үзүүлэлтийг судлахдаа Үндэсний статистикийн хорооноос жил, улирал тутам гаргадаг “Ажиллах хүчний судалгаа”, “Аж ахуйн нэгж, байгууллагын ажиллагчдын цалингийн мэдээ”, “Төрийн албан хаагчийн бүрэлдэхүүн, хөдөлгөөний талаарх статистикийн тойм”, “Хүн ам, хөдөлмөр, нийгэм хамгааллын салбарт жендэрийн талаар баримтлах бодлого” зэрэг хөдөлмөрийн статистикийн холбогдолтой түүвэр судалгаа, мэдээ тайлангийн үр дүнг ашиглана. Хүн амын насны бүлгийн өсөлтөд үндэслэн төлөвлөлтийн хугацаанд хөдөлмөрийн насны хичнээн хүн ам бий болох тооцоог тусгаж өгнө.
2.3.	Мал аж ахуй	Хөдөө аж ахуйн нийт үйлдвэрлэлийн хэмжээг жилийн туршид мал, амьтдыг өсгөн үржүүлсний болон ургамал, тариа, хүнсний ногоо тарьж ургуулсны үр дүнгээр тооцно. Мал аж ахуй, малын тооллого, малын зүй бус хорогдол, нутгийн эрлийз, цэвэр үүлдрийн малын тоо, мөн худгийн тооллого, судалгаа, малчин өрх, малчдын тоог сүүлийн жилээр цуглуулж одоогийн байдлыг тодорхойлно. Үүний дараа мал болон тэжээвэр амьтдын хэтийн өсөлтийг төлөвлөлтийн хугацаагаар тооцоолж гаргаж ирнэ. Бэлчээрийн төлөв байдал, өөрчлөлт, даац, ашиглалтын эрчмийг тооцно.
2.4.	Аж үйлдвэр	Аж үйлдвэрийн салбарын статистик тайлан, аж ахуйн нэгжийн тооллого, судалгааны үр дүнгийн тоон мэдээллийг ашиглан өнөөгийн байдал, нөхцөлийг гаргана. Улс, орон нутгийн төсөв, гадаадын зээл тусламжаар байгуулагдах аж үйлдвэрийн цогцолборыг байршлаар газарт буулгана
2.5.	Боловсрол	Бүх шатны боловсрол, сургалтын байгууллагын тоо, суралцагчид, боловсролын нийт байгууллагыг аймаг, нийслэл, сум, дүүргээр гаргана.

2.6.	Эрүүл мэнд	Эрүүл мэндийн байгууллагын тоо, эмнэлгийн орны тоо, эрүүл мэндийн байгууллагад ажиллагчдын тоо, их эмчийн тоо, эмнэлгийн тоог аймаг, нийслэл, сум, дүүргээр гаргана.
2.7.	Дэд бүтэц, нийгэм хангамж	Эрчим хүчний салбарын өнөөгийн байдал: Цахилгаан, дулаан хангамжийн салбарын сүүлийн жилийн төлөв байдал, тулгамдаж байгаа асуудал болон эрчим хүчний эх үүсвэр, сэргээгдэх эрчим хүч /нар, салхи, ус, хөрсний дулаан/ дамжуулах сүлжээ /хүчин чадал/, судалж тодорхойлно. Зам тээврийн салбарын өнөөгийн байдал: Тухайн аймаг, нийслэлийн нутаг дэвсгэрт авто болон төмөр зам, агаар, усан замын аль төрлийн тээврийн салбарууд үйл ажиллагаа явуулж байгааг судлах бөгөөд авто тээврийн статистикийн мэдээллийг судална. Мэдээлэл, харилцаа холбооны салбарын өнөөгийн байдал: Тухайн аймаг орон нутагт үйл ажиллагаа явуулж буй мэдээлэл, харилцаа, холбооны байгууллага байршлыг газарт буулгана. Дэд бүтэц, нийгэм хангамжийн талаар хөрөнгө оруулалтаар ирээдүйд байгуулах дэд бүтцийг судалж, нэгтгэх ажил хийгдэнэ.
2.8.	Газар тариалангийн үйлдвэрлэл	Тухайн орон нутагт тариалангийн эргэлтийн талбайн хэмжээ, 1 га-ын ургацын хэмжээг таримлын төрлөөр судалж, тогтооно. Мөн таримлын төрлөөр ургац хураалтын нийт болон 1 га талбайн хэмжээг сүүлийн жилээр харуулна. Түүнчлэн хүн амын гурил, гурилан бүтээгдэхүүн, төмс, хүнсний ногоо, жимс жимсгэний үйлдвэрлэлээр дотоодын хэрэгцээний хичнээн хувийг хангаж байгааг судлан хүснэгтээр оруулна. Дээрх мэдээллүүдийг орон нутгийн статистикийн байгууллага болон Хүнс, хөдөө аж ахуй, хөнгөн үйлдвэрлэл эрхэлсэн байгууллагаас авч нэгтгэн судална.

6.3. Мөн бэлтгэл үе шатанд дараах ажлуудыг хийж гүйцэтгэнэ. Үүнд:

6.3.1. Тухайн аймаг, нийслэлийн өмнө нь батлагдсан ерөнхий төлөвлөгөөний хэрэгжилтийн тайланг судална;

6.3.2. бүх шатны газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний материалууд, газрын төлөв байдал, чанарын хянан баталгааны материалуудыг цуглуулж, уялдуулна;

6.3.3. улс, бүс, аймаг, орон нутгаас баталсан хөгжлийн бодлогын баримт бичиг, үйл ажиллагааны мөрийн хөтөлбөр болон гадаад, дотоодын төсөл хөтөлбөрүүдийн судалгааны тайланг судалж, уялдуулна;

6.3.4. бусад салбарын үйл ажиллагааны хүрээнд хийгдсэн баримт бичиг, тайлан, өгөгдөл, суурь зураг зэрэг хоёрдогч мэдээллийг албан ёсны эх сурвалжаас хамгийн сүүлийн үеийн байдлаар авч ашиглана. Тухайлбал, Жендэрийн үндэсний хорооноос жил бүр шинэчлэн гаргадаг "Монгол Улсын жендэрийн тэгш байдлын өнөөгийн түвшин".

6.3.5. байгалийн нөхцөл, нөөцийн судалгааны мэдээллийг цуглуулж боловсруулалт хийнэ. Үүнд:

6.3.5.1. Улс, аймаг, нийслэлийн нутаг дэвсгэр дээр хийгдэж байсан бүх төрлийн байгалийн нөхцөл, нөөцийн судалгааг судалж, нэгтгэн газар зүйн мэдээллийн системийг ашиглаж, тоон хэлбэрт оруулж, сэдэвчилсэн зургийн эхний хувилбарыг бэлтгэнэ.

6.3.5.2. уур амьсгалын өөрчлөлтийн өнөөгийн байдал, ирээдүйн өөрчлөлтийн чиг хандлагыг үнэлэхдээ Дэлхийн уур амьсгалын судалгааны хөтөлбөр (World Climate Research Programme)-ийн дагуу уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөлөл, эмзэг байдал, эрсдэлийг тооцоолж, IPCC буюу Уур амьсгалын өөрчлөлтийн асуудлаар Засгийн газар хоорондын зөвлөлд 4-5 жил тутамд илтгэдэг Монгол улсын Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний илтгэлийн хамгийн сүүлийн хувилбар, УЦУОСМХ-ийн Уур амьсгалын үйлчилгээний вэб сайтад шинэчлэгдэн тавигддаг агаарын температур, хур тунадасны орон зайн тархалтын зураг, Монгол орны Уур амьсгалын шинэчилсэн стандарт норм (2021 он) зэрэг цэгэн тоон мэдээ болон орон зайн тархалтын зургуудыг ашиглана. Дээрх зургуудаас тухайн аймаг, нийслэлийн нутгийг тасалж зураглана.

6.3.5.3. Малын бэлчээр, бэлчээрийн даац, ашиглалтын эрчмийг тооцож, бэлчээрийн төрлийн үндсэн хэв шинж, хил заагийг зураглана. Ингэхдээ аймаг, нийслэлийн хэмжээнд бэлчээрийн экологийн чадавхыг "Монгол орны бэлчээрийн төлөв байдал, өөрчлөлтийн загварууд" болон "Бэлчээрийн экологийн чадавхыг зураглах заавар"-ын дагуу зураглана.

6.3.5.4. Хөрсний үзүүлэлтэд хөрсний хэв шинж, механик бүрэлдэхүүн зэргийг зураглана.

6.3.5.5. Тухайн аймаг, сумын экосистемийн ангилал, тархалтыг түгээмэл болон өвөрмөц экосистемийн тархалт, талбайн хэмжээ, ангиллыг харгалзан үзэж зураглана.

6.3.5.6. Биологийн олон янз байдлын хувьд өндөр ач холбогдолтой тархац нутаг, тоо толгой, нүүдлийн зүйлүүдийн холбоос нутаг, шилжилт хөдөлгөөн, чухал амьдрах орчин (ороо нийллэг, төллөдөг газар нутаг), улирлын болон нүүдлийн ач холбогдолтой холбоос нутгийн мэдээллийг тухайн бүс нутгийн судалгааны байгууллага, судлаачдын

хийсэн ажлын тайлан, хүзүүвчний мэдээлэл, замналын судалгааны үр дүнд тулгуурлан зураглана.

6.3.5.7. Ургамалжилтын зураг ашиглан ургамлын нөмрөг, бүлгэмдлийн тархалт, ангилал, талбайн хэмжээг зураглана.

6.3.5.8. Ландшафтын зураг ашиглан ландшафтын хэв шинж, тархалт, талбайн хэмжээг зураглана.

6.3.5.9. Хөхтөн амьтны тархац, тоо толгой, нөөц, ховордлын зэрэглэлийг холбогдох судалгааны ажлын тайлан, Байгаль орчны мэдээллийн сан, Газрын нэгдмэл сангийн удирдлагын цахим системийн биологийн олон янз байдлын статистик болон бусад эх сурвалжийг ашиглан зураглана.

6.3.5.10. Чухал амьдрах орчин (ороо нийллэг, төллөдөг газар нутаг), нүүдлийн зүйлүүдийн холбоос нутгийн судалгааны ажлын тайланг ашиглан зураглана.

6.3.5.11. Экологийн ач холбогдолтой хамгаалах шаардлагатай газар нутгийг зураглана. Үүнд:

6.3.5.11.1. Шувуудад чухал газар нутаг

6.3.5.11.2. гол мөрний урсац бүрэлдэх эх

6.3.5.12. газар хөдлөлт, байгалийн гамшиг, аюултай үзэгдлийн давтамжийг зураглана. Үүнд гамшигт үзэгдэл болж байсан байршлууд, үер, ган, зуд, газар хөдлөлт гэх мэт зүйлсийг хамруулна.

6.3.6. Газар ашиглалт, хамгаалалт, түүний үр ашгийн мэдээлэл цуглуулж, боловсруулалт хийнэ. Үүнд:

6.3.6.1. Газрын нэгдмэл сангийн тооллогын мэдээнд өнөөгийн газар ашиглалтын судалгаа, агаар сансрын зураг болон хээрийн судалгаа тодруулалтын аргаар тодотгол, сайжруулалт хийж, хамгийн сүүлийн үеийн байдлаар нэгдмэл сангийн ангиллын тооллого судалгааг боловсруулж, шаардлага хангах нарийвчлалтайгаар зураглана.

6.3.6.2. Ногоон байгууламж болон бусад нийтийн эзэмшлийн газрын ашиглалт, хамгаалалтын мэдээллийг цуглуулж, дүн шинжилгээ хийнэ;

6.3.6.3. Хөдөө аж ахуйн газрын (хадлан, тариалан, бэлчээр, атаршсан газар, жимс, жимсгэнэ гэх мэт) ашиглалт, хамгаалалтын мэдээллийг цуглуулж, дүн шинжилгээ хийнэ;

6.3.6.4. Хөдөө аж ахуйн газрын доройтол (хөрс, усны элэгдэл, ялзмаг болон шим тэжээлийн хомсдол), бэлчээрийн даац хэтрэлт нөлөөллийн үнэлгээг хийж зураглана;

6.3.6.5. Ашигт малтмалын хайгуулын болон ашиглалтын тусгай зөвшөөрөлтэй талбайн мэдээллийг цуглуулж, дүн шинжилгээ хийнэ;

6.3.6.6. Дэд бүтцийн газрын (олон улс, улс, тусгай зориулалтын, орон нутгийн чанартай зам, шугам сүлжээний газрын байршил, эрчим

хүч, холбоо мэдээллийн шугам сүлжээний газрын ашиглалт, хамгаалалт, байршил, үр ашиг гэх мэт) ашиглалт, хамгаалалтын мэдээллийг цуглуулж, дүн шинжилгээ хийнэ;

6.3.6.7. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн байршил, хэмжээ, аялал жуулчлал, амралт сувиллын газрын судалгаа, байршлын мэдээлэл, палеонтологи, археологийн олдвор, үл хөдлөх эд өлгийн зүйлс, түүх, соёлын дурсгалт газрын байршил, талбайн хэмжээний мэдээллийг цуглуулж, дүн шинжилгээ хийнэ;

6.3.6.8. Хот, тосгон, бусад суурин газрын хүрээлэн буй орчны (агаар хөрс, усны бохирдол, тоосжилтын мэдээлэл) судалгаа, зурагт анализ хийж, үзүүлж буй сөрөг нөлөөллийг зураглана;

6.3.6.9. Зам шугам сүлжээний газрын төлөвлөлтөөс зэрлэг амьтны байршил, шилжилт хөдөлгөөнд үзүүлж буй сөрөг нөлөөлөл, малчдын нүүдэлд учруулж буй бэрхшээлийн судалгааг хийж, зураглана;

6.3.6.10. Ойн ашиглалтаас байгаль орчны тэнцвэрт байдалд үзүүлж буй сөрөг нөлөөллийн судалгааг хийж, зураглана;

6.3.6.11. Газар ашиглалтаас усны нөөцийн хомсдол, бохирдолд үзүүлж буй сөрөг нөлөөллийн судалгааг хийж, зураглана.

6.3.7. Иргэд, олон нийтийн оролцоог хангах асуулга, санал авах хуудас, сэдэвчилсэн суурь зураг, хээрийн судалгаанд ашиглах тоног төхөөрөмж, газар зүйн мэдээллийн системийн болон бусад программ хангамжийг бэлтгэнэ.

6.3.8. Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах ажлын зохион байгуулах үүрэг бүхий ажлын хэсгийн төлөөлөл “Оролцоог хангасан, жендэрийн мэдрэмжтэй газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулах” сэдэвт сургалтад хамрагдаж болно (Сургалтын хөтөлбөрийг хавсралт 6-д оруулав).

Долоо. Хээрийн судалгаа

7.1. Хээрийн судалгааны ажлын хүрээнд Хүснэгт 6-д заасан дэд бүлгүүдэд заасан ажлыг хийж гүйцэтгэнэ.

Хүснэгт 6. *Хээрийн судалгааны үе шатны дэд үе шат, гүйцэтгэх ажил, хугацаа (сараар)*

Үе шат	Дэд үе шат	Хийгдэх ажил	Норматив хугацаа
Үе шат 3: Хээрийн судалгаа 3.5 сар	3.1. Бэлтгэл ажлын тайланг ажлын хэсэгт танилцуулж хэлэлцүүлэх	3.1.1. Бэлтгэл ажлын тайланг аймаг, нийслэлийн Засаг даргын захирамжаар байгуулсан ажлын хэсэг болон орон нутгийн мэргэжлийн байгууллага, мэргэжилтнүүдийг оролцуулан танилцуулга хийх; 3.1.2. Хээрийн судалгаа, мэдээ материал цуглуулах ажлын талаар танилцуулж, ажлын хэсгээс санал авах.	0.1
	3.2. Орон нутгаас мэдээ, материал цуглуулах	3.2.1. Статистикийн эмхэтгэл; 3.2.2. Хүн ам, малын тоо, толгойн жилийн эцсийн дэлгэрэнгүй тооллогын материал; 3.2.3. Усны сав газрын гадаргын усны тооллого; 3.2.4. Усны нөөцийн нэгдсэн менежментийн төлөвлөгөө; 3.2.5. Ойн зохион байгуулалтын судалгааны материал, Ойн тогтвортой менежментийн төлөвлөгөө; 3.2.6. Нийгэм эдийн засгийн судалгааны суурь материал; 3.2.7. Хот, тосгоны хөгжлийн ерөнхий болон хэсэгчилсэн төлөвлөгөөний материал цуглуулах; 3.2.8. Байгалийн нөхцөл, нөөцийн чиглэлээр хийгдсэн суурь судалгааны материал; 3.2.9. Бусад шаардлагатай мэдээ, материал.	1

	3.3. Газар ашиглалтын одоогийн байдлыг тодруулах	3.3.1. ХАА-н бодлогын бүсүүдийн одоогийн болон ирээдүйн тэлэлтийг тодруулж зураглах; 3.3.1.1. Тариалангийн газрын ашиглалтын одоогийн байдлыг тодруулж зураглах; 3.3.1.2. Хадлангийн газрын ашиглалтын одоогийн байдлыг тодруулж зураглах; 3.3.1.3. Бэлчээрийн төрх, төлөв байдал, ашиглалтын одоогийн байдлыг тодруулж зураглах; 3.3.1.4. Малчдын өвөлжөө, хаваржааны байршлыг харгалзан бэлчээрийн улирлын хил заагийг тодруулж зураглах; 3.3.2. Хот суурины газар ашиглалтын одоогийн болон ирээдүйн хөгжлийг тодруулж зураглах; 3.3.2.1. Хот суурины газар ашиглалтын бодлогын бүсүүдийн одоогийн болон ирээдүйн хил заагийг тогтоох; 3.3.2.2. Суурьшлын бүсийн бодит тэг гортиг хил заагийг тогтоох, суурьшлыг дэмжих, хориглох ирээдүйн бүсийн хил заагийг гаргах; 3.3.2.3. Дан, хосолсон, холимог, тусгай зориулалтын бүсийн ирээдүйн хил заагийг тогтоох; 3.3.2.4. Өндөр, дунд, нам давхрын бүсчлэл тогтоох; 3.3.2.5. Нягтшил, эрчим, цогц байдал, цоохорлолт, шаантаг зэрэг буруу бүтцийг тогтоож зураглах; 3.3.2.6. Хот орчмын ногоон бүс, зуслан, дагуул тосгон, бүлэг суурингуудын хил заагийг тогтоох; 3.3.2.7. Хот байгуулалтанд шаардлагатай бусад бодлогын бүсүүдийг газар дээр нь зураглах (усан хангамжийн хамгаалалтын, агаарын тээвэр, усан тээвэр, төмөр замын тээврийн г.м, хог хаягдал, оршуулга болон бусад хотод шаардлагатай алслагдсан тусгаар бүсүүд);	0.5

		3.3.2.8. Хот тэлэх нөөц бүсийг газар дээр нь зураглах; 3.3.2.9. Хот орчмын ХАА-н бүсийг тогтоох; 3.3.2.10. МАА эрхлэхийг хориглох бүсийн хил тогтоох; 3.3.2.11. Бусад шаардлагтай хотын газар ашиглалтын бүсийн хил заагийг тодруулж зураглах; 3.3.3. Уул уурхайн бодлогын бүс тогтоох; 3.3.3.1. Улсын болон орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авсан газруудыг Ашигт малтмалазрын кадастрын бүртгэлтэй тулгаж бүртгэж зураглах; 3.3.3.2. Ашигт малтмалын зориулалтаар олборлолтын үйл ажиллагаа явуулж байгаа аж ахуйн нэгжийн үйл ажиллагааг зураглаж бүртгэх; 3.3.3.3. Бичил гар аргаар олборлолтын үйл ажиллагаа явуулж байгаа талбайг зураглаж, бүртгэх; 3.3.3.4. Ашигт малтмалын ашиглалтын болон хайгуулын тусгай зөвшөөрөл бүхий талбайнуудыг бүртгэж зураглах; 3.3.3.5. Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын ашиглалтын болон хайгуулын тусгай зөвшөөрөл бүхий талбайнуудыг зураглаж бүртгэх; 3.3.4. Ойн сан бүхий газрын газар ашиглалтын одоогийн байдлыг тодруулж зураглах; 3.3.5. Бусад газрын нэгдмэл сангийн газар ашиглалтын бодлогын бүсүүдийн одоогийн болон ирээдүйн хил заагийг тогтоох; 3.3.6. Аймагт шаардлагатай орон нутгийн онцлогтой тусгаар бодлогын бүс тогтоож зураглах.	

	3.4. Газрын ашиглалтын, хамгаалалтын, болон нөөцлөх бүсүүдийг хээрийн судалгаагаар тодруулж зураглах	3.4.1. ХАА-н газрын ашиглалт, хамгаалалт, менежментийн нөөц бүсүүдийг тодруулж зураглах 3.4.1.1. Бэлчээр сайжруулах арга хэмжээнүүдийг тодруулж зураглах; 3.4.1.2. Эрчимжсэн мал аж ахуйн газрын ашиглалтын нөөц бүсүүдийг тодруулж зураглах; 3.4.1.3. Тариалангийн газрын нөхөн сэргээлт, атар эзэмших бүсүүдийг тодруулж зураглах; 3.4.1.4. Жимс, жимсгэнэ тариалах газрын нөөц бүсүүдийг тодруулж зураглах; 3.4.1.5. Хадлангийн газар сайжруулах талбайг тодруулж зураглах; 3.4.1.6. Сум дундын отрын бүс газрыг тодруулж зураглах; 3.4.2. Хот тосгон бусад суурин газрын тодруулж зураглах; 3.4.2.1. Хот суурин газрын эвдрэл доройтлын хил заагийг тодруулж зураглах; 3.4.2.2. Хот суурин газрын бодлогын нөөц бүсүүдийг тодруулж зураглах; 3.4.2.3. Хог хаягдлын газрын нөхөн сэргээлт, менежментийн нөөц бүсүүдийг төлөвлөх; 3.4.2.4. Үйлдвэр, уурхайн газрын ашиглалт, хамгаалалт, нөхөн сэргээлтийн бүсийг тодруулж зураглах; 3.4.3. Байгалийн аялал-рекреацын газрын ашиглалт, хэтийн төлөв, аялал жуулчлалын бүсийг тодруулж зураглах; 3.4.4. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн төлөвлөлтийг тодруулж зураглах; 3.4.4.1. Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хэтийн төлөвийг тодруулж зураглах;	1

		3.4.4.2. Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хэтийн төлөвийг тодруулж зураглах; 3.4.5. Ойн сан бүхий газрын нөхөн сэргээлт хийх газрын төлөвийг тодруулж зураглах; 3.4.6. Усны сан бүхий газрын ашиглалт, хамгаалалт, менежментийн бүсийг тодруулж зураглах; 3.4.7. Гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийн хамгаалалтын бүсийг тодруулах; 3.4.8. Зам, шугам сүлжээний газрын ашиглалт, хамгаалалт, менежментийн бүсийг тодруулж зураглах.	
	3.5. Тохиромж-той байдлын үнэлгээг хэтийн төлөвлөлтийн бүсээр тодруулах	3.5.1. Тохиромжтой байдлын үнэлгээний зургийн таарц, нийцлийг хээрийн судалгаагаар тодруулах; 3.5.2. Газар ашиглалтын хэтийн төлөвлөлтийн бүсүүдийг газар дээр нь тодруулах.	0.5
	3.6. Биологийн олон янз байдал болон хамгаалах бүс нутгийг хээрийн судалгаагаар тодруулах	3.6.1. Ховор болон ховордож буй амьтан, ургамлын тоо, нөөц, шилжилт хөдөлгөөн, байршлыг харуулсан газрын зургийн таарц, нийцлийг хээрийн судалгаагаар тодруулах; 3.6.2. Өвөрмөц болон эмзэг экосистем, ландшафтын тархалт, талбайн хэмжээ, ангиллыг харуулсан газрын зургийн таарц, нийцлийг хээрийн судалгаагаар тодруулах	0.4

7.2. Хээрийн хэмжилт, тодруулалтын ажилд аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн удирдлага, газрын албаны мэргэжилтэн нарыг оролцуулах ба шаардлагатай бусад мэргэжилтнүүдийг тохиролцсоны үндсэн дээр оролцуулж, газрын нэгдмэл сангийн ангиллын дагуу байршил, хил заагийг зураглана. Газар дээр нь хэмжилт, зураглал, тодруулалт хийхдээ байршил тогтоох (GPS) багаж, агаар, сансрын зураг, дрон зэргийг ашиглана.

7.3. Хиймэл дагуулын зураг 30 метр болон түүнээс өндөр нарийвчлалын, жил болон түүнээс богино хугацаанд авсан мэдээг ашиглана.

7.4. Газар ашиглалт, байгалийн нөхцөл, нөөцийн байршил, заагийг бэлтгэл үе шатанд бэлтгэсэн суурь зураг, сэдэвчилсэн зураг дээр тодруулан зураглана.

7.5. Тохиромжтой байдал болон хэрэгцээт байдлын үнэлгээний зургийн таарцыг газар дээр нь шалгаж шаардлагатай хэмжилтийг хийнэ.

7.6. Хөдөө аж ахуйн газрын бүтэц, ашиглалт, хамгаалалт: Бэлчээр, хадлан, тариалангийн болон бусад зориулалтын газруудын байршил, хуваарилагдсан байдлыг хамруулна.

7.6.1. Тариалангийн газар, түүний ашиглалт, хамгаалалтыг зураглана. Үүнд:

7.6.1.1. Тариалангийн газар ашиглалтын өнөөгийн байдлыг тодорхойлох, зураглах, түүнчлэн тариаланд тохиромжтой газрын хайгуул судалгаа хийх газрын хил заагийг тогтооно;

7.6.1.2. тариалангийн эргэлтэд ашиглаж байгаа болон бүртгэлтэй боловч атаршсан талбайн эргэлтийн цэг, хил заагийг нягтлах, талбайн төрх байдал болон төлөв байдлын дэлгэрэнгүй судалгааг газар дээр нь нарийвчлан гүйцэтгэж, тэмдэглэл хөтөлж бүртгэлжүүлнэ;

7.6.1.3. тариаланд одоо ашиглаж байгаа газрын төлөв байдал, чанар, ашиглалт, өмчлөлийн хэлбэр, таримлын бүтэц, сэлгээ, аж ахуйн үйл ажиллагааны чиглэл, үр ашгийг тооцоолон, зураглана;

7.6.1.4. тариалангийн талбайн хэрэгцээт байдлыг тодорхойлохдоо “Тариалангийн газрын хэрэгцээт байдлын үнэлгээ хийх аргачлал”-ын дагуу тооцох бөгөөд тариалах талбайгаас гадна сэлгээ, уриншийн талбайн хэмжээг нэмж тооцож гаргана.

Хүснэгт 7. *Тариалангийн газрын агро үйлдвэрлэлийн шинж чанар, чадавх*

Д/д	Сумын нэр	Нэгж талбарын дугаар	Хэмжээ, га-аар	Тохиромжтой байдлын зэрэглэл	Хөрсний нөхцөл	Мелорацийн нөхцөл	Гадаргын нөхцөл	Тарьсан талбай, га-аар	Тайлбар

Тайлбар: Үзүүлэлт бүрийг дэлгэрүүлэн мэдээлэлд боловсруулалт хийх замаар тухайн газрын чадавхыг тодорхойлох

Хүснэгт 8. *Тариалангийн талбайн ашиглалтын өнөөгийн байдал*

Д/д	Сумын нэр	Нэгж талбарын дугаар	Хэмжээ, га-аар	Ургамлын аж ахуйн төрөл	Тарьсан хэмжээ, га-аар	Жилийн дундаж ургац, цн/га-аар
				Төмс, хүнсний ногооны аж ахуй		
				Үр тарианы аж ахуй		
				Жимс жимсгэнийн аж ахуй		
				Техникийн ургамал		
				Тэжээлийн аж ахуй		
				гэх мэт...		

Хүснэгт 9. *Нөхөн сэргээлт, сайжруулалт хийсэн болон хийхээр төлөвлөж буй тариалангийн газрын судалгаа*

Д/д	Арга хэмжээ	Сумын нэр	Газрын байршил	Талбайн хэмжээ, га-аар	Зарцуулсан ба зарцуулах хөрөнгө	Хөрөнгийн эх үүсвэр
1	Ойн зурвас байгуулах					
2	Хөрсний ялзмаг, үржил шимийг дээшлүүлэх					
3	Агро технологийн сайжруулалт					
4	Уcлалтын системийг сэргээн засварлах					
5	гэх мэт...					
	Бүгд					

Хүснэгт 10. *Тариалангийн газрын өмчийн болон бусад эрхийн хуваарилалтын байдал*

Д/д	Газрын харилцааны хэлбэрүүд	Сумын нэр	Тоо хэмжээ					
			Иргэн		ААНБ		Гадаадын байгууллага	
			тоо	га	тоо	га	тоо	га
1	Монгол улсын иргэний өмчийн газар							
2	Төрийн өмчийн газрыг гэрээгээр эзэмшиж буй тариалангийн газар							
3	Төрийн өмчийн газрыг гэрээгээр ашиглаж буй тариалангийн газар							
	Бүгд							

Хүснэгт 11. *Жимс, жимсгэнийн газар, түүний ашиглалт хамгаалалтын байдал*

Д/д	Сумын нэр	Нэгж талбарын дугаар	Хэмжээ, га-аар	Таримал жимсний модны төрлүүд	Ургац, цн/га-р	Шимт чанар	Ашиглалтын өнөөгийн байдал
1							
2							
		Бүгд					

7.6.2. Усалгаатай газар тариалангийн байршил, зааг: Усалгаатай газар тариалангийн талбайн солбицол, хил заагийг газар дээр нь тулгахаас гадна усалгааны ямар арга хэлбэр ашиглаж байгаа талаар судална. Хуучин ашиглагдаж байсан услалтын системийн барилга байгууламж, түүний бүрэн бүтэн байдал, хүчин чадал, хариуцах эзэн зэрэг мэдээллийг бүрдүүлнэ.

7.6.3. Хадлангийн газар, түүний ашиглалт, хамгаалалт: Тухайн аймаг, нийслэлийн газрын нэгдмэл сангийн тайланд бүртгэлтэй хадлангийн талбайн одоогийн ашиглалтын байдлыг газар дээр нь тулган хил зааг, хэмжээ, байршлыг тодорхойлж зураглахаас гадна 1 га талбайн ургацын дээж авч, ургамлын бичиглэл үйлдэнэ.

7.6.4. Хур бороо ихтэй жилд өвс ургамал сайн ургадаг ургацын хэмжээ ихтэй хадлан авахад тохиромжтой цаашид хадлангийн зориулалтаар ашиглах боломжтой бэлчээрийн талбайн хэмжээ, байршлыг газар дээр нь тодорхойлж, зурагт буулгахаас гадна 1 га талбайн ургацын хэмжээг тодорхойлно.

Хүснэгт 12. *Хадлангийн нөөцөөр тогтоогдсон газруудын одоогийн төлөв байдал, чанар*

Д/д	Талбайн дугаар	Хэмжээ, га-р	Зонхилох ургамлын төрлүүд	Ургац, цн/га	Шимт чанар	Ашиглалтын өнөөгийн байдал
1	01					
2	02					
	Бүгд					

Хүснэгт 13. *Хадлан бэлтгэх боломжтой бусад ангиллын газруудын судалгаа*

Д/д	Талбайн дугаар	Сумын нэр, байршил	Газрын зориулалт	Хадаж болох газрын хэмжээ, га-р	Бэлтгэх арга
1	01				
2	02				
	Бүгд				

Хүснэгт 14. *Хадлан бэлтгэх боломжтой бусад газруудын төлөв байдал, чанар*

Д/д	Талбарын дугаар	Сумын нэр, байршил	Газрын зориулалт	Хадаж болох газрын хэмжээ, га-р	Бэлтгэх өвсний хэмжээ, тн	Бэлтгэх арга
1	01					
2	02					
	Бүгд					

Хүснэгт 15. *Нөхөн сэргээлт, тордолт хийх хадлангийн газрын судалгаа*

Д/д	Арга хэмжээ	Газрын байршил	Талбайн хэмжээ, га-р	Зарцуулсан хөрөнгө* мян, төг	Хөрөнгийн эх үүсвэр
1	Услах				
2	Тордон сайжруулалт хийх				
3	Тарималжуулах				
4	Гэх мэт…				
	Бүгд				

**- Сайжруулах арга хэмжээ авсан бол хөрөнгийн хэмжээг бичих*

Хүснэгт 16. *Хадлангийн эзэмшилт, ашиглалтын өнөөгийн байдал*

Д/д	Газрын харилцааны хэлбэрүүд	Тоо хэмжээ		
		Иргэн	ААНБ	Гадаадын байгууллага
1	Эзэмшүүлсэн			
2	Ашиглуулсан			
3	Өмчлүүлсэн			
	Бүгд			

7.6.5. Бэлчээрийн газар, түүний ашиглалт, хамгаалалтын байдал: Тухайн орон нутгийн бэлчээр ашиглалтын өнөөгийн байдал, өвөлжөө, хаваржааны байршил, багийн нарийвчлалтайгаар аймаг, нийслэлийн хэмжээнд бэлчээрийн даац багтаамж, хүрэлцээ, түүнийг нэмэгдүүлэх арга зам, нөхөн сэргээлт, тордон сайжруулалт хийх болон тарималжуулах бэлчээрийн газруудын байршил, хэмжээ, төрөл, бэлчээр сайжруулах талаар авч буй арга хэмжээ, улирлын бэлчээрийн зааг зэрэг мэдээллүүд орно.

7.6.6. Малчин өрхийн өвөлжөө, хаваржаа: Өвөлжөө, хаваржааны байршлын мэдээллийг сүүлийн үеийн байдлаар бэлэн мэдээлэл ашиглаж хил зааг тогтооно.

7.6.7. Бэлчээр усжуулалт: Тухайн аймаг, орон нутгийн бэлчээр дэх уст цэг (худаг, булаг, шанд, гол горхи, нуур, хөв цөөрөм)-ийн тооллого, ашиглалтын байдлын судалгааг хөдөө аж ахуй болон байгаль орчин хариуцсан мэргэжилтнээс авч зурагт тэмдэглэнэ.

7.6.8. Отрын нөөц нутаг: Одоогийн ашиглаж байгаа отрын нутгийг тодорхойлж зураглах, цаашид отрын зориулалтаар ашиглах газрын байршлыг зураглах. Тухайн аймагт одоо байгаа отрын бүс нутаг дахь малын тоо, 1 га талбайн ургацын хэмжээ, даац, багтаамж, төлөв байдал, уст цэгийн тоо, ашиглалтын байдлыг тодорхойлж, зурагт оруулна. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний илтгэлийн хамгийн сүүлийн хувилбараас бэлчээрийн даац, түүний нөхөн сэргэх чадварын ирээдүйн өөрчлөлтийн зургийг ашиглаж болно.

7.6.9. Бэлчээрийг хамгаалах, сайжруулах, нөхөн сэргээх: Хүний үйл ажиллагаагаар болон байгалийн бусад хүчин зүйлүүдийн нөлөөгөөр доройтож, талхлагдсан бэлчээрийн төлөв байдлыг тодорхойлж, цаашид хамгаалах, сайжруулах, усжуулах, нөхөн сэргээх, хортон мэрэгчтэй тэмцэх арга хэмжээнүүдийг тодорхойлох ажил хийгдэнэ.

Хүснэгт 17. *Нөхөн сэргээлт, тордон сайжруулалт хийх газар, хэмжээ (га-гаар)*

Д/д	Газрын доройтлын хэлбэрүүд	Байршил /Газар, усны нэр/	Хэмжээ, га-р	Тайлбар
1	Талхлагдсан бэлчээр-бүгд			
2	Үнээс: Их			
3	Дунд зэрэг			
4	Элсэжсэн			
5	Намагжилт, давсжилт үүссэн			
6	Хортон мэрэгчид тархсан			
7	Үйлдвэр уурхайн үйл ажиллагаагаар ухагдаж хөндөгдсөн			
8	Үйлдвэр уурхайн үйл ажиллагаагаар бохирдсон			
9	Ахуйн бохирдлууд			
10	Гэх мэт...			
	Бүгд			

**-Сайжруулалт хийсэн бол талбай ба хөрөнгийн хэмжээ, эх үүсвэрийг судлах*

Хүснэгт 18. *Бэлчээр ашиглалтыг сайжруулахаар авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээ*

Д/д	Авах арга хэмжээ	Газрын байршил	Хөрөнгө мян/төг	Тайлбар
1	Худаг, усан санг барих			
2	Худаг, усан санг засварлах			
3	Зам харгуйг сайжруулах			
4	Хашиж хамгаалах			
5	Гэх мэт . . .			
	Бүгд			

Тайлбар: Дээрх үзүүлэлтийг сум бүрээр нэгдсэн тайланд хавсаргана.

7.6.10. Эрчимжсэн, хагас эрчимжсэн мал аж ахуй: Тухайн аймаг, нийслэлд одоогийн байдлаар эрчимжсэн аж ахуй эрхэлж байгаа иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын судалгааг авч, аж ахуйн төрөл, хүчин чадал, зах зээлийн талаарх мэдээллийг бүрдүүлнэ. Судалгаанд эрэгтэй, эмэгтэй, өрх толгойлсон иргэд, тусгай хэрэгцээт иргэдийг жигд хамруулна.

Хүснэгт 19. *Эрчимжсэн мал аж ахуйн чиглэл, тоо*

Д/д	Үйл ажиллагааны чиглэл	Тоо ширхэг	Хүчин чадал
1	Сүүний		
2	Гахай тахиа үржүүлгийн		
3	Махны		
4	Гэх мэт		

7.6.11. Мал тууврын зам: Мал тууврын замын маршрут, заагийг зураглах. Аймаг, нийслэлийн хэмжээнд сум, дүүрэг хооронд дайран өнгөрдөг мал тууврын замын чиглэлийг зурагт тэмдэглэх, уг тууврын замыг аль улиралд ашигладаг эсэх, замын маршрутын дагуух газар нутгийг нутгийн малчин өрх ямар улиралд ашигладаг эсэх, хичнээн тооны малчин өрх болон мал хамрагддаг эсэх талаарх судалгааг гүйцэтгэнэ.

7.6.12. Ашиглалтгүй бэлчээр: Тухайн орон нутагт огт ашиглалт явуулдаггүй, ашиглахад бэрхшээлтэй газрыг судалж, тогтоох ажлыг гүйцэтгэнэ. Өөрөөр хэлбэл уулын эгц хажуу, элс царамд дарагдсан газар, цөлжилтөд орсон гэх мэт шалтгааны улмаас хөдөө аж ахуйд ашиглахад тохиромжгүй буюу худаг усны хүрэлцээгүйгээс, хэт алслагдсан, зам харгүй байхгүйгээс ашиглагдахгүй байгаа газруудыг илрүүлэн тогтоож, зурагт оруулан ялгана.

7.6.13. Бусад ангиллын газраас бэлчээрт шилжсэн газар: Түүнчлэн бэлчээрээс бусад эдэлбэрт шилжсэн газрын байршил, бусад ангиллаас бэлчээрт ашиглагдаж буй газрын байршил зэрэг орно. Эдгээрээс ялангуяа тусгай хамгаалалттай газарт хамрагдаж буй бэлчээрийг тусгай хамгаалалттай газар нутгийн дотоод бүсчлэлтэй уялдуулан нарийвчлан авч үзэх, тусгай хамгаалалттай газар нутагт хамрагдах нутгууд тухайн аймаг, нийслэлийн бэлчээрийн хүрэлцээ, хангамжид хэрхэн нөлөөлж байгааг тусгана.

Хүснэгт 20. *Бэлчээрээс бусад ангилалд шилжих газар, хэмжээ*

Д/д	Бусад ангилалд шилжих бэлчээрийн хэмжээ, га-р					
	Хадлан	Фермерийн аж ахуйн бэлчээр	Газар тариалан	Тусгай хэрэгцээ, хамгаалалт	Уул уурхай	Гэх.мэт

Хүснэгт 21. *Бусад ангиллаас бэлчээрт ашиглагдаж буй газар, хэмжээ*

Д/д	Газрын сангийн ангилал	Талбай, га-р	Цаашдын ашиглалтын төлөв

7.6.14. Хөдөө аж ахуйн зориулалттай барилга, байгууламж: Барилга, байгууламжийн зориулалтаар ашиглаж буй газрын заагийг зураглах. Хөдөө аж ахуйн зориулалтаар ашиглагдаж байгаа барилга, байгууламжийн байршил, хэмжээ, зориулалтыг тулган шалгах, одоогийн ашиглалтын байдлыг тодорхойлж, бүрэн бүтэн эсэх, эвдэрч тоногдсон эсэх, байгууламжийг барьж байгуулсан огноо, хүчин чадал, багтаамж, хариуцдаг этгээд зэрэг мэдээллийг тодруулан судална.

7.7. Хот, тосгон бусад суурины ангиллын газар, түүний ашиглалт, хамгаалалт: Хот суурин газрын газар ашиглалтыг аймгийн төв болон цаашид бүсчилсэн хөгжлийн төлөвлөлтөөр аймаг, улсын зэрэглэлд хамрагдах сумын төвүүдэд дараах судалгааны ажлуудыг гүйцэтгэнэ. Үүнд:

7.7.1. Хотын барилгажсан газрын балансыг хотын хүн амд ногдох үзүүлэлтээр тооцон гаргах;

7.7.2. хотын ногоон байгууламжийн нийт хэмжээ, нэг хүнд ногдож байгаа үзүүлэлт;

7.7.3. хотын ерөнхий төлөвлөгөө болон одоогийн байдал, хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөний хэрэгжилт, хотын функциональ бүсүүд (үйлдвэржилтийн бүс, орон сууцны бүс, засаг захиргаа, бизнесийн бүс, гэр хороолол)-ийн хил заагийг зохих масштабын байр зүйн зурагт тэмдэглэж, талбайн хэмжээг тодорхойлох;

7.7.4. хот, суурины суурьшлын бүс нутгийн хот байгуулалтын үнэлгээг хийх;

7.7.5. хотын функциональ бүсүүдийн хуваарилалт, түүнийг хот байгуулалтад хэрхэн мөрдөж байгаа талаар дүгнэх;

7.7.6. аймаг, нийслэл дэх нийт сум, дүүргийн хот суурин газрын өргөжин тэлэх цаашдын хандлагыг газар ашиглалтын хэрэгцээт болон тохиромжтой байдлын үнэлгээнд үндэслэн тогтоож, нийгэм, эдийн засаг, байгаль, газар зүйн нөхцөл нөөцтэй уялдуулан судалж, зурагт тусгах;

7.7.7. амралт сувилал, аялал зугаалгын бүс, хог хаягдал, оршуулгын газар, уламжлалт ёс, заншил, түүх соёлын өвийг хадгалан хамгаалах газруудын одоогийн төлөв байдал, байршлыг зохих масштабын байр зүйн зурагт тусгах;

7.7.8. дагуул хотыг хөгжүүлэх бүсийг тогтоох: Хотын байгаль орчин, ногоон бүсийн ашиглалт, хамгаалалтын байдал, бохирдлын зэрэг тогтоож, үнэлэлт дүгнэлт өгөх.

Хүснэгт 22. *Хот суурин газрын шилжилт хөдөлгөөн ба хотын барилгажих нөөц газар*

Д/д	Газрын зориулалт	Аль ангиллын газраас шилжих	Хэмжээ, га-аар
1	Барилгажихаар төлөвлөгдсөн нөөц		
2	...		
	Бүгд		

Хүснэгт 23. *Хотын газрын доройтлын байдал*

Д/д	Газрын доройтлын хэлбэрүүд	Байршил /газар, усны нэр/	Хэмжээ, га-р	Тайлбар
1	Хөрсний гүний ба өнгөн бохирдол			
2	Уруйд идэгдсэн			
3	Өнгөн бүрхэвч нь зулгарсан			
4	Элсэжсэн			
5	Намагжилт, давсжилт үүссэн			
6	Хортон мэрэгчид тархсан			
7	Үйлдвэр уурхайн үйл ажиллагаагаар ухагдаж төнхөгдсөн			
8	Үйлдвэр уурхайн үйл ажиллагаагаар бохирдсон			
9	Гэх мэт...			
	Бүгд			

Хүснэгт 24. *Нөхөн сэргээлт, тордолт хийх газрын судалгаа*

Д/д	Арга хэмжээ	Газрын байршил	Талбайн хэмжээ, га-р	Зарцуулсан хөрөнгө мян/төг	Хөрөнгийн эх үүсвэр
1	Ойн зурвас байгуулах				
2	Эвдэрсэн хөрсийг нөхөн сэргээх				
3	Зүлэгжүүлэх, цэцэрлэгжүүлэх				
4	гэх мэт...				
	Бүгд				

Хүснэгт 25. *Хот суурины газрын харилцааны өнөөгийн байдал*

Д/д	Газрын харилцааны хэлбэрүүд	Тоо хэмжээ		
		Иргэн	ААНБ	Иргэн
1	Эзэмшүүлсэн			
2	Ашиглуулсан			
3	Өмчлүүлсэн			
	Бүгд			

7.7.9. Амралт, рашаан сувиллын газрын ашиглалт, хамгаалалтын одоогийн байдал: Тухайн орон нутагт хичнээн хэмжээний амралт, сувилал болон хүүхдийн зуслангийн газар байршиж байгаа ба тэдгээрийн эдэлбэр газарт болон орчин тойрны газар ашиглалтын байдалд хамтад нь үнэлэлт, дүгнэлт өгнө.

7.7.10. Үйлдвэр уурхайн газрын ашиглалт, хамгаалалтын байдал: Энэ чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж буй ашигт малтмалын ашиглалтын болон түгээмэл тархацтай ашигт малтмал болон тоосгоны үйлдвэр, бусад карьеруудын газар ашиглалтын өнөөгийн байдал, тэдгээрийн орчны газарт хамтад нь үнэлэлт, дүгнэлт өгч, судалгааны ажлыг гүйцэтгэнэ.

7.8. Зам, шугам сүлжээний ангиллын газар, түүний ашиглалт:Авто замын зориулалт хэмжээ, төрөл, төмөр замын эдэлбэр газар, хамгаалалтын зурвас, төмөр замын өртөөний орон сууц, үйлчилгээний зориулалттай газрын ашиглалтын байдал багтана.

7.8.1. Төмөр замын өртөөн дээрх орон сууц, үйлчилгээний зориулалтын газрын хэмжээ, ашиглалтын байдалд үнэлэлт, дүгнэлт өгнө.

7.8.2. Орон нутгийн зам дагаж үүссэн олон салаа зам болон хээрийн замын ашиглалтын байдлыг судалж, байршил, төлөв байдлыг тодорхойлж, зурагт оруулна.

Хүснэгт 26. *Авто болон төмөр замын зурвас газар*

Д/д		Суурь он				Төлөвлөгдөж буй					
	Замын ангилал	Замын чиглэл	Замын урт км-р	Замын зурвас газрын тооцоо	Замын чиглэл	I-II	III-IV	Урт км	Зурвасын тооцоо	Нийт дүн
Авто зам	Улсын чанартай									
	Аймаг орон нутгийн чанартай									
	Сум хоорондын									
	Аж ахуйн хоорондын чанартай									
Төмөр зам										

7.9. Ойн сан бүхий газрын ашиглалт, хамгаалалт: Тухайн аймаг, нийслэлийн нутаг дэвсгэрийн зохих масштабын байр зүйн зураг дээр ойн сангийн бүс, тусгай хамгаалалттай газрын ой, төв суурин газрын ногоон бүсийн ойн хил зааг, тархалтыг тэмдэглэн хээрийн судалгааны ажлын зураг бэлтгэнэ. Энэ нь ойн сан бүхий газарт орсон өөрчлөлтийг тодотгох болон ой зохион байгуулалт хийх төлөвлөгөөг боловсруулах ажлын суурь болж өгнө.

7.9.1. Ойн сангийн өөрчлөлтийг тодотгох хээрийн ажлаар тухайн ойн тархалт, ойн бүтэц, бүрэлдэхүүн, ойн хэв шинж хөрс, ургамлын нөмрөг, газрын налуу, зүг чиг, байрлал зэрэг үзүүлэлтүүдийг тодорхойлон ойн төлөв байдалд үнэлэлт өгөхөөс гадна ойн талбайн ангилал, нөөцийг шинэчлэн тогтоож, өөрчлөлт гарсан хэсэглэл, ялгарлын зураглал үйлдэж, ойн аж ахуйн арга хэмжээний чиглэлийг тогтооно.

Хүснэгт 27. *Ойн ашиглалт, хамгаалалтын ангилал*

Ангилал	Бүрэлдэхүүнд багтах газар	Хэмжээ, га-р	Тайлбар
1. Онцгой бүсийн ой	1. Дархан газрын онгон бүсийн ой		
	2. Байгалийн цогцолборт газрын онцгой бүсийн ой		
	3. Цармын бүсийн ой		
2. Хамгаалалтын бүсийн ой	1. ДЦГ-ын хамгаалалтын бүсийн ой		
	2. ДЦГ-ын хязгаарлалтын бүсийн ой		
	3. БЦГ-ын аялал жуулчлалын бүсийн ой		
	4. БНГ-ын хязгаарлалтын бүсэд байгаа ой		
	5. БНГ-т байгаа ой		
	6. БДГ-т байгаа ой		
	7. Хот, тосгон суурины ногоон бүсэд хамрагдах ой		
	8. Ойн хориотой зурвас		
	9. Ширэнгэ		
	10. Төгөл мод		
	11. Сөөг		
	12. Гучин хэмээс налууд ургасан ой		
	13. Мод сөөг бүхий баян бүрд		

3. Ашиглалтын бүсийн ой	1. Ой зохион байгуулалт хэрэглээний мод бэлтгэх зориулалтаар тогтоогдсон ой бүхий газар		
	2. Орон нутгийн зөвшөөрлөөр бэлтгэдэг газар		
4. Бусад ой бүхий газар	1. Мод үржүүлгийн газар		
	2. Ойн цоорхой		
	3. Мод бэлтгэсэн талбай		
	4. Түймэрт шатсан ой		
	5. Ойн захаас гадагш 100 м хүртэл өргөнтэй өвслөг ургамалт зурвас		
	6. Ойн санд шилжүүлээгүй зурвас		
	7. Тариалангийн талбайн ойн зурвас		

7.9.2. Уур амьсгалын өөрчлөлт ойн нөөцөд нөлөөлснийг ойн түймрийн давтагдал, ойн өвчин, хөнөөлт шавжийн тархалт, олшролт, ойн ургамалжлын хэв шинжийн өөрчлөлтөөр үнэлнэ. Тухайн аймаг, нийслэлийн нутаг дэвсгэр дэх ойн сан бүхий газрын талбайн өөрчлөлтийг гаргаж хүснэгт болон графикаар харуулж, зөрүүг 10 жилээр харьцуулна.

Хүснэгт 28. *......................... аймаг, нийслэлийн ойн сан бүхий газрын өөрчлөлт, оноор*

Ойн сан бүхий газар	Талбайн хэмжээ, га	
	20... он	Зөрүү +, -
Ойн сан бүхий газар		
Ой модоор бүрхэгдсэн газар		
Ой модыг нь огтолсон газар		
Мод үржүүлгийн газар		
Ой тэлэн ургах нөөц газар		
Ойн сангийн бусад газар		

7.9.3. Ойгоос хөдөө аж ахуй, бэлчээр, уул уурхай болон хот суурины эдэлбэр газар, дэд бүтэц, зам, шугам сүлжээний газарт шилжсэн талбай, эсвэл аливаа үйл ажиллагааны уршгаар ой мод байгалийн жамаар ахин нөхөн сэргэх боломжгүй болсон, мөн сүйтгэгч хүчин зүйлсийн нөлөөнд өртсөн, байгаль орчны нөхцөл өөрчлөгдсөний улмаас ойн бүрхэц (ой модоор бүрхэгдсэн газар) хомсодсон талаар ялгаж, дүгнэлт гарган талбайн өсөлт бууралтыг хувиар илэрхийлнэ. (Модыг хавтгайруулан огтолсон боловч ойрын 10 жилд ой мод нь байгалийн жамаар өөрөө

нөхөн сэргэх бололцоотой, эсвэл мод тарих, байгалийн сэргэн ургалтыг дэмжих замаар ойжуулалт хийсэн газрыг ойн хомсдолд оруулдаггүй. Үүнээс гадна ойн түймэрт шатсан газар нь ихэвчлэн байгалийн жамаар сэргэн ургадаг тул үүнийг ойн хомсдол гэж үзэхгүй).

7.9.4. Ойн түймрийн давтагдал: Тухайн аймаг, нийслэл, сум, дүүрэгт гарсан ойн түймрийн давтагдлыг Байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагаас баталсан “Ойн мэдээллийн сангийн бүртгэл, тайлангийн маягт, тэдгээрийг хөтлөх журам”-ын 3 дугаар хавсралт Ойн түймрийн мэдээ /ОМ-3/, Ойн сангийн хомсдол, доройтол, түүний нөхөн сэргээлт, хамгааллын тайлан /1- БОХ 3.2/ зэрэг мэдээ тайлан, бусад эх сурвалжаас авч доорх хүснэгтээр нэгтгэнэ.

Хүснэгт 29. *......................... аймаг, нийслэлийн .... онд гарсан ойн түймрийн давтагдал*

Он	...... аймаг, нийслэл .... сум, дүүрэг	Сум 1	Сум 2	Сум 3	....
	Түймэрт нэрвэгдсэн талбайн хэмжээ, га				
	Талбайн солбицол, байршил				
	Түймэрт нэрвэгдсэн талбайн хэмжээ				

Тайлбар: УЦУОСМХүрээлэнгээс боловсруулан гаргадаг ой, хээрийн түймрийг хиймэл дагуулын мэдээгээр илрүүлж, шатсан талбайг зурагладаг түймрийн давтагдлын зурагт дүн шинжилгээ хийж болно.

7.9.5. Ойн өвчин, хөнөөлт шавжийн тархалт, олшролт: Тухайн аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн ойн өвчин, хөнөөлт шавжийн тархалт, олшролтыг Байгаль орчны асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагаас баталсан “Ойн мэдээллийн сангийн бүртгэл, тайлангийн маягт, тэдгээрийг хөтлөх журам”-ын 4 дүгээр хавсралт Ойг хөнөөлт шавж өвчнөөс хамгаалах тайлан (ОМ-4), Ойн сангийн хомсдол, доройтол, түүний нөхөн сэргээлт, хамгааллын тайлан (1-БОХ 3.2) зэрэг мэдээ тайлан, бусад эх сурвалжаас авч доорх хүснэгтээр нэгтгэнэ.

Хүснэгт 30. *........................ аймаг, нийслэлийн ойн өвчин, хөнөөлт шавжийн тархалт, олшролт, ... оноор*

Он	...... аймаг, нийслэл .... сум, дүүрэг	Сум 1	Сум 2	Сум 3	......
	Ойн өвчин тархсан газрын байршил				
	Ойн өвчин тархсан талбайн хэмжээ, га				
	Ойн хөнөөлт шавжид нэрвэгдсэн газрын байршил				
	Ойн хөнөөлт шавжид нэрвэгдсэн талбайн хэмжээ, га				
	Талбайн солбицол				
	Ойн хөнөөлт шавжид нэрвэгдсэн талбайн хэмжээ, га				

Тайлбар: Аймаг, нийслэлийн ерөнхий төлөвлөгөөнд ойн өвчин, хөнөөлт шавжийн тархалтыг сүүлийн жилээр дээрх хүснэгтэд харуулж талбайн солбицол, байршлыг зурагт буулгана.

7.10. Усны сангийн ангиллын газар, түүний ашиглалт, хамгаалалт: Гадаргын ба гүний усны эх үүсвэрүүдийн бохирдлын нөхцөл шалтгаан, эрүүл ахуйн хамгаалалтын бүсийн ашиглалтын байдалд үнэлэлт өгч, тодруулга хийнэ. Хамгаалалтын бүс дотор үйл ажиллагаа явуулж байгаа чиглэл тэдгээрийн газар ашиглалт, усны эхийг бохирдуулагч эх үүсвэрийн гарал үүсэлд үнэлгээ өгч дүгнэлт гаргах ажлыг гүйцэтгэнэ.

Хүснэгт 31. *Гадаргын усны судалгаа*

Гол нуурын нэр	Эзлэх талбай, м^3	Усны нөөц	Усны чанар
	Усан толио	Эрэг орчмын газар	
1.			
2.			

Хүснэгт 32. *Гүний ус ашиглалтын судалгаа**

Худгийн төрөл	Газрын байршил	Усны нөөц	Ашиглалтад орсон он	Ашиглалтын өнөөгийн байдал

**- Цаашид гаргах худгийн байршлыг оруулах*

7.11. Тухайн аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн нутаг дэвсгэр дэх усны сан бүхий газрын мэдээллийг Усны нөөц, хомсдол, хамгаалал (БОХ-2.1), Ус ашиглалт (БОХ-2.2), Сав газрын усны тооллогын дүн мэдээ, Улсын усны менежментийн төлөвлөгөө, Байгаль орчны мэдээллийн сангийн “Ус рашааны мэдээллийн сан” зэрэг мэдээ тайлан, бусад эх сурвалжаас авч доорх хүснэгтээр нэгтгэнэ. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний илтгэлийн хамгийн сүүлийн хувилбараас ууршилт, цэвдэг, урсацын гүний өөрчлөлтийн зургуудыг ашиглана.

Хүснэгт 33. *......................... аймаг, нийслэлийн усны нөөцийн хомсдол, түүний өөрчлөлт, оноор*

Д/д	Гадаргын ус	Гадаргын усны горим			Тайлбар
		Байнгын урсацтай	Түр зуурын урсацтай	Хатаж, ширгэсэн	
1	Гол, мөрөн				
2	Нуур, тойром				
3	Булаг, шанд				
4	Рашаан				
5	Усан сан (хөв, цөөрөм)				
6	Мөсөн гол, мөнх цас				

7.12. Тусгай хэрэгцээний ангиллын газар, түүний ашиглалт хамгаалалтын одоогийн байдал: Үйлдвэр, уурхай, амралт сувилал болон тусгай хамгаалалттай газрын ашиглалт хамгаалалт, цаашид тусгай хамгаалалт, хэрэгцээнд авах боломж, шаардлага, хэмжээ, хил заагийг зурагт харуулна.

Хүснэгт 34. *Тусгай хэрэгцээний газрын судалгаа*

Д/д	Газрын нэр	Ашиглалтын зориулалт	Олгогдсон газрын хэмжээ, га-р	Цаашид олгогдох хэмжээ, га-р
1. Үйлдвэр уурхайн газар				
1				
2				
2. Аялал жуулчлал амралт, сувилал, зугаалгын газар				
1				
2				
3. Газрыг хадгалан хамгаалах бүс				
1		Байгалийн ховор нандин тогтоц		

2		Түүх соёл, антропологийн		
3		Батлан хамгаалах, аюулгүй байдлын		
4. Бусад				

7.13. Аялал жуулчлал, амралт, сувилал, ангийн отог хөгжүүлж буй болон цаашид хөгжүүлэхээр төлөвлөж буй газруудын судалгаа, аяллын маршрут, аялал жуулчлалын бүсийг зурагт тэмдэгжүүлсэн байна.

Хүснэгт 35. *Тусгай хамгаалалтад авсан болон авахаар төлөвлөж буй газрын судалгаа*

Тусгай хамгаалалттай газрын нэр	Ангилал	Хамрах талбай, га-р	Тусгай хамгаалалтад авах үндэслэл

7.14. Улсын хилийн зурвас газрын ашиглалтын байдал: Хилийн зурвас газарт үйл ажиллагаа явуулж байгаа чиглэл, зурвас газрын хэмжээг багасгах нөхцөл шаардлага тухайн орон нутагт байгаа эсэх талаар дүгнэлт өгнө.

7.15. Шинжлэх ухаан, технологийн сорилт туршилт болон байгаль орчин цаг агаарын төлөв байдлын байнгын ажиглалтын талбайн ашиглалтын байдал: Энэ чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж буй объектууд болон газруудын байршлыг зурагт оруулж тэмдэглэнэ.

7.16. Газрын доройтлын үнэлгээг аймаг, нийслэлийн түвшинд НҮБ-ын Цөлжилттэй тэмцэх конвенцын үндсэн 3 шалгуур ашиглан газарзүйн мэдээллийн системийн хэрэгслээр үнэлнэ.

7.17. Сум, дүүргийн түвшинд газрын доройтол нь газар дээр хэрэгжүүлэх үйл ажиллагаа, газар ашиглалтын бодит нөлөөллийг илэрхийлэх нь чухал тул шинжээчид суурилсан үнэлгээний арга болох газрын доройтлын зураглалыг ашиглана.

7.18. Зэрлэг амьтны чухал амьдрах орчин, тархац болон холбоос нутгийн судалгааны зургийг аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөлтөд ашиглана. Үүнд: авто болон төмөр зам, уул уурхайн ашиглалтын болон хайгуулын тусгай зөвшөөрлийн талбай, өндөр хүчдэлийн шугам сүлжээ, улирлын бэлчээр, хадлан, өвөлжөө, хаваржаа, тариалангийн газрын орон зайн байршлыг харгалзан дүн шинжилгээ хийнэ. Дүн шинжилгээнд тулгуурлан хамгааллын менежментийг орон

нутгийн төлөөлөлтэй хамтран тодорхойлох, улмаар орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутагт зайлшгүй авах шаардлагатай газруудын байршлыг тодорхойлно. Нүүдлийн зүйлүүдийг чөлөөтэй нэвтрүүлэх гүүрэн, нүхэн, нэг түвшний экологийн гарц, гарам, зэрлэг амьтдад сөрөг нөлөө багатай хашааг төлөвлөж зураглах ба ингэхдээ холбогдох стандарт, зөвлөмжүүдийг баримтална.

7.19. Зэрлэг амьтны чухал амьдрах орчин, ус намгархаг газар, гол мөрний урсац бүрэлдэх эх, биологийн олон янз байдлаар баялаг газар нутгуудыг тодотгож зураглахдаа нутгийн иргэдтэй ярилцаж санал авна.

7.20. Ургамалжилтын тархалт, хөрсний хэв шинж, амьтны тархалт, экосистем, ландшафтын мэдээллийг хээрийн судалгааны үеэр тодотгоно.

7.21. Газрын нөөц, газар ашиглалтын бэлтгэл болон хээрийн тодруулалт судалгааны эцэст газар ашиглалт-газрын бүрхэвчийн зураг үйлдэх бөгөөд энэ нь цаашид газрыг бүсчлэн хуваарилах төслийн суурь зураг болж ашиглагдана. Газар ашиглалтын зурагт тухайн нутагт судалгаа явуулах үед байсан газар ашиглалтын бүх л хил хязгаарыг байгаль орчны болон газрын экологийн нөхцөлийн хамт зураглан харуулна. Үүнд:

7.21.1. Хөдөө аж ахуйн эдэлбэр газрын байршил (хадлан, тариалан, жимс жимсгэнийн талбай, атаржсан газар, сайжруулсан, хашиж хамгаалсан газрууд)

7.21.2. улирлын бэлчээрийн зааг, ашиглагдахгүй байгаа, усжуулагдаагүй, талхлагдсан бэлчээрийн байршил;

7.21.3. мал аж ахуй, газар тариалангийн үйлдвэрлэлийн барилга байгууламжууд (өвөлжөө, хаваржаа, үр тарианы аж ахуйн байршил гэх мэт);

7.21.4. мал туувкрын зам, аймаг, сум дундын отрын нутгууд, тэдгээрийн төв суурин, дамжин өнгөрөх бэлчээр;

7.21.5. тусгай хэрэгцээний зориулалтаар ашиглагдаж байгаа бүх газрууд (үйлдвэр, уурхай, амралт сувилал, тусгай хамгаалалттай газар нутгууд, батлан хамгаалах зориулалтын газар гэх мэт);

7.21.6. инженерийн ба энгийн хийцтэй уст цэгүүд, байгалийн ил задгай ус, (нуур, гол горхи, булаг шанд гэх мэт) бэлчээр усжуулалтын хил зааг;

7.21.7. ойн талбай, заган ой, ойжуулсан талбай;

7.21.8. цөлжсөн талбай, элс бүхий газар, элсэжсэн газар гэх мэт.

7.21.9. ургамалжилтын зураг

7.21.10. амьтны тархалтын зураг

7.21.11. экосистемийн ангиллын зураг (эмзэг экосистем, хүлэрт намаг, татмын ой гэх мэт)

7.21.12. ландшафтын зураг

7.21.13. биологийн олон янз байдлын чухал амьдрах орчны зураг
7.21.14. нүүдлийн зүйлүүдийн холбоос нутгийн байршлын зураг гэх мэт.

Найм. Олон нийтийн саналыг авах

8.1. Олон нийтийн санал авах ажлын хүрээнд гүйцэтгэх үйл ажиллагааг Хүснэгт 36-т заасан дэд бүлгүүдээр гүйцэтгэнэ.

Хүснэгт 36. *Олон нийтийн санал авах дэд үе шат, гүйцэтгэх ажил, хугацаа (сараар)*

Үе шат	Дэд үе шат	Хийгдэх ажил	Норматив хугацаа
Үе шат 4: Олон нийтийн санал 3 сар	4.1. Хэлэлцүүлэг, ярилцлага зохион байгуулах	4.1.1. Хэлэлцүүлэг, ярилцлага зохион байгуулж санал авах; 4.1.2. Орон нутгийн Засаг даргын зөвлөлөөр хэлэлцүүлж, саналыг тусгах; 4.1.3. Аймаг, нийслэлийн газрын мэргэжлийн байгууллага, агентлагуудаар хэлэлцүүлж, саналыг тусгах; 4.1.4. Иргэд олон нийтийн уулзалт, хэлэлцүүлэг зохион байгуулж саналыг тусгах.	1.5
	4.2. Саналыг цахимаар болон цаасаар авах	4.2.1. Мэргэжлийн байгууллага болон мэргэжилтнүүдийн саналыг боловсруулсан загварын дагуу цахим систем болон бичгээр авах; 4.2.2. Иргэдийн саналыг боловсруулсан загварын дагуу цахим систем болон бичгээр саналыг авах.	1
	4.3. Хэлэлцүүлэг, саналын үр дүнг гаргах	4.3.1. Хэлэлцүүлэг, саналын үр дүнг төлөвлөгөөнд тусгах	0.5

8.2. Хээрийн судалгааны үеэр аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн удирдлагуудтай уулзалт, иргэд, олон нийттэй ярилцлага зохион байгуулж, ерөнхий төлөвлөгөөний талаар мэдээлэл өгч, гарах үр дүн, ач холбогдол, үр дүнг танилцуулна. Энэхүү хээрийн судалгаанд Хавсралт 2-д харуулсан аймаг, нийслэлийн хөгжлийн шинжилгээний төслийг боловсруулж, танилцуулна.

8.3. Иргэд, олон нийтийн саналыг ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгахдаа уулзалт, ярилцлага, бүлгийн хэлэлцүүлэг, санал асуулгын судалгаа авах зэрэг аргуудыг ашиглах ба “Социологийн судалгааны аргачлал”, “Асуудлын шинжилгээ”, “Байгалийн нөөцийн зураглал”, “Нүүдлийн зураглал” зэрэг оролцооны аргуудаас ашиглана.

8.4. Уулзалтыг аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг дарга, Засаг даргын орлогч, иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын дарга, төлөөлөгчид, аймаг, нийслэлийн харьяа хэрэгжүүлэгч агентлагуудын холбогдох албан тушаалтан болон нутаг орноо сайн мэддэг нутгийн иргэдтэй урьдчилан тохиролцсоны дагуу зохион байгуулна. Уулзалтад оролцсон хүмүүсийн бүртгэлийг Загвар 1-ээр, мөн иргэд, олон нийтээс гарсан санал, хүсэлтийг Загвар 2-ын дагуу авна.

8.5. Уулзалтад нас, хүйсийн харьцаа, тусгай хэрэгцээт иргэдийг жигд оролцуулна. Ярилцлага, хэлэлцүүлэг зохион байгуулах, санал авахдаа оролцоог нэмэгдүүлэхийн тулд аль болох иргэд хүрч очиход чирэгдэл багатай газар болон цаг хугацааг сайтар харгалзан сонгоно.

Загвар 1. *Уулзалтад оролцогчдын бүртгэл*

.... аймгийн/нийслэлийн .... сумын/дүүргийн уулзалтад оролцогчдын бүртгэл

Бүртгэл хөтөлсөн: .... /   /   20 .... оны .... сар .... өдөр

.... гарын үсэг .... овог, нэр

Д/д	Овог нэр	Нас	Хүйс	Албан тушаал	Утасны дугаар	Гарын үсэг
1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						
8						
9						

Загвар 2. *Уулзалтын тэмдэглэлийн хуудас*

.... аймгийн/нийслэлийн .... сумын/дүүргийн уулзалтын тэмдэглэлийн хуудас   №.....   Тэмдэглэл хөтөлсөн: .... 20 .... оны ....сар .... өдөр   Овог, нэр   Уулзалт .... цаг .... минутад эхэлж, ... цаг .... минутад дуусав.   Уулзалтад ..... хүн оролцов. .... газарт зохион байгуулав.   Асуулт 1:   ....   Хариулт 1:   ....   Санал 1: .... албан тушаал .... овог, нэр: ....   Санал 2: .... албан тушаал .... овог, нэр: ....   Тэмдэглэлтэй танилцсан: .... / /   /гарын үсэг/ /овог, нэр/   .... /албан тушаал/

8.6. Ярилцлага: Орон нутгийн иргэдтэй нээлттэй, өргөн хүрээнд ярилцлага хийнэ. Ярилцлагад тухайн аймаг, нийслэлийн бүх сум, дүүргийн иргэдийн төлөөллийг жигд оролцуулбал зохино. Урьдчилан ярилцлага хийх бэлтгэлийг хангаж, хэнээс ямар асуулт асуухаа ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах зорилго, зарчим, тэргүүлэх чиглэлүүдэд тулгуурлаж асуултуудыг бэлтгэнэ. Ярилцлагад оролцогчдын саналыг тэмдэглэлээр баталгаажуулна (Загвар 3, 4).

Загвар 3. *Ярилцлагад оролцогчдын бүртгэл*

.... аймгийн/нийслэлийн .... сумын/дүүргийн уулзалтад оролцогчдын бүртгэл

Бүртгэл хөтөлсөн: .... / / 20 .... оны .... сар .... өдөр

.... гарын үсэг .... овог, нэр

Д/д	Овог нэр	Нас	Хүйс	Албан тушаал	Утасны дугаар	Гарын үсэг
1						
2						
3						
4						

Загвар 4. *Ярилцлагын тэмдэглэлийн хуудас*

....................аймгийн/нийслэлийн.....................сумын/дүүргийн ярилцлагын

№.....

Тэмдэглэл хөтөлсөн: .... 20 .... оны ....сар .... өдөр

Овог, нэр

Уулзалт .... цаг .... минутад эхэлж, ... цаг .... минутад дуусав.

Уулзалтад ..... хүн оролцов. .... газарт зохион байгуулав.

Асуулт 1:

....

Хариулт 1:

....

Санал 1: .... албан тушаал .... овог, нэр:

....

Санал 2: .... албан тушаал .... овог, нэр:

....

Тэмдэглэлтэй танилцсан: .... / /

/гарын үсэг/ /овог, нэр/

.... /албан тушаал/

8.7. Аймаг, нийслэлийн газар ашиглалтын өнөөгийн нөхцөл байдалд нөлөөлж буй дотоод, гадаад хүчин зүйлийг үнэн зөв тодорхойлох, газар ашиглалтын нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийж, газар ашиглалтын онцлогийг тодруулах үүднээс зорилтот бүлгүүдийг хамарсан хэлэлцүүлгийг зохион байгуулна. Хэлэлцүүлгийг дараах бүлгүүдтэй хийнэ.

8.7.1. Аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг даргын тамгын газрын ажилтан (Удирдах болон гүйцэтгэх түвшний албан хаагчид);

8.7.2. төрийн үйлчилгээний ажилчид (Багш, эмч, туслах үйлчилгээний ажилтан гэх мэт);

8.7.3. төрийн бус байгууллагууд (Эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүд, залуучуудын эрх ашгийг хамгаалдаг байгууллагын төлөөлөл гэх мэт);

8.7.4. банк, санхүү, үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, аж ахуй эрхлэгчид;

8.8. Хэлэлцүүлэгт оролцогчдоор ерөнхий болон дэлгэрэнгүй газар ашиглалтын бүсчлэлийн хил заагийн төслийг хэлэлцүүлж, саналыг зуруулж болно.

8.9. Нийгэм, эдийн засгийн эрэлт, хэрэгцээнд тулгуурлан шинээр бий болгох жуулчны бааз, отог, амралт, сувиллын газрын байршлыг тогтоох, зураглах болон тухайн сумын онцлогоос хамаарсан бусад асуудлуудыг нэмж тодорхойлж, зураглана.

8.10. Хэлэлцүүлэг хийхэд анхаарах асуудлууд:

8.10.1. Хэлэлцүүлэг, ярилцлагыг судлаач өөрийнхөө үзэл бодлын үүднээс хөтөлж, өөрийн байр сууринаас асуудалд хандахгүй байх;

8.10.2. нутгийн иргэд, тэдний зан заншил, соёл, мэдлэгийг хүндэтгэн харьцах;

8.10.3. хариултын хувилбаруудыг оролцогчдод хэлэлгүй, зөвхөн оролцогчдод санаа өгөх зорилгоор судлаач өөрөө ашиглана;

8.10.4. ярилцлагаас аль болох чанартай үр дүнг авахад анхаарах;

8.10.5. чиглүүлж буй асуудлуудад хэтэрхий товч хариултууд авахгүй байх (Тухайлбал бэрхшээл байгаа эсэх гэсэн асуултад тийм, үгүй гэсэн хариулт нь хангалтгүй);

8.10.6. хүмүүсийг аль болох бүгдийг нь ярилцлагад татан оролцуулах, саналыг тусгах;

8.10.7. хэлэлцүүлэг, ярилцлага зорилгоосоо өөр зүйлд хөтлөгдөх гээд байвал асуудлаа зөв чиглүүлэхэд анхаарах. Өөрөөр хэлбэл хүмүүс сэдвээс хазайж, хадуурч, хэтэрхий улс төржих, ярилцлагыг үймүүлэх, цаг хугацаа дэмий үрэхээс зайлсхийх хэрэгтэй;

8.10.8. хэн нэгэн давамгайлж ярихгүй байх орчин бүрдүүлж, хүн бүрт саналаа хэлэх боломж, орон зай олгох;

8.10.9. бүлгийн хэлэлцүүлгийг удирдагч асуултыг өдөөх, асуултын далд утгыг илрүүлэх чиглэлээр тавина;

8.10.10. асуултын хариултаар гарсан олон хувилбарыг бүгдийг нь бичиж тэмдэглэж авна;

8.10.11. бүлгийн хэлэлцүүлгээр гарсан саналууд нь нэгтгэж үнэлэлт, дүгнэлт гаргах боломжтой байх шаардлагатай;

8.10.12. сум, дүүргийн удирдлага, мэргэжилтнүүд, иргэдийн төлөөлөлтэй хийх бүлгийн хэлэлцүүлгийн асуултуудын жишээг загвар 5-д харуулав.

Загвар 5. *Зорилтот бүлгийн хэлэлцүүлгийн асуултууд*

Хэлэлцүүлгийн асуултууд /Жишээ/

1. Тухайн аймаг/нийслэл, сум/дүүргийн газар ашиглалтын өнөөгийн байдал, цаашдын хөгжлийн чиг хандлага?
2. Танай аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн газрын чиглэлээр баримтлах бодлого?
3. Газар нутгаа ямар ямар зориулалтаар ашиглах хүсэлтэй байгаа, үндэслэл нь юу вэ?
4. Танай сум, дүүрэгт хөдөө аж ахуйн чиглэлээр хөгжүүлэх санал бодол?
   - Бэлчээр
   - Хадлан
   - Тариалан
   - Усжуулах тариалан
   - Эрчимжсэн аж ахуй
   - Хөдөө аж ахуйн барилга байгууламж гэх мэт.
5. Хот суурин газрын хөгжлийн чиг хандлага, санал бодол?
   - Суурин газрын байршил
   - Төрийн байгууллагын байршил
   - Аж ахуйн нэгжийн газар ашиглах байршил
   - Үйлдвэр, үйлчилгээний газрын байршил
   - Гэр хорооллын газрын байршил
   - Зүлэг, цэцэрлэгт хүрээлэн, амралтын газрын байршил гэх мэт.
6. Зам, шугам сүлжээний газрын санал бодол?
   - Шинээр барих авто зам
   - Шинээр барих цахилгааны шугам
   - Инженерийн шугам, сүлжээ гэх мэт.
7. Усан сангийн газрын санал бодол?
   - Шинээр гаргах уст цэгийн санал, байршил
   - Усан сан байгуулах санал, байршил гэх мэт
8. Ойн сангийн газрын санал бодол?
   - Ой мод тарих
   - Мод үржүүлгийн газар гэх мэт
9. Амьтан, ургамал хаана их тархсан байдаг вэ?
10. Та нэн ховор, ховор амьтан ургамлаас мэдэх үү?
11. Бэлчээр, хадлангийн газар нь зэрлэг амьтдын идээших нутаг болдог талаар таны бодол?
12. Амьтан, ургамлыг хамгаалах нутгийн иргэдийн уламжлалт мэдлэг, хандлага?
13. Тусгай хэрэгцээний газар ашиглалтын тухай гэх мэт.

8.11. Аймаг, нийслэлийн нийгэм, эдийн засгийн холбогдолтой судалгааг нийт өрх, аж ахуйн нэгж, байгууллагуудын төлөөллөөс авна. Тэднээс газар ашиглалт, байгалийн нөөц, баялгийн ашиглалттай холбоотой саналыг авахдаа Загвар 6-г ашиглана.

8.12. Уулзалт, ярилцлага, хэлэлцүүлэг, санал асуулгын судалгаанд аймаг, нийслэлийн бүх сум, дүүргийн иргэдийн төлөөллийг жигд хамруулбал зохино.

Загвар 6. *Санал авах хуудас*

Санал авах хуудас

№ .....

20 .... оны .... сар .... өдөр

Овог, нэр .... /иргэн, хуулийн этгээд/

доогуур зурах

Хүйс .... /Эрэгтэй, эмэгтэй/

доогуур зурах

Аймаг, нийслэл: .... Сум, дүүрэг: ....
Баг, хороо: .... Утас: ....

Санал: ....

....

Тэмдэглэл: ....

....

САНАЛ ӨГСӨН: .... / /

ТЭМДЭГЛЭЛ ХӨТӨЛСӨН: .... / /

Есс. Материал боловсруулалт

9.1. Материал боловсруулалтын ажлын хүрээнд гүйцэтгэх үйл ажиллагааг Хүснэгт 37-т заасан дэд үе шатны дагуу хийж гүйцэтгэнэ.

Хүснэгт 37. *Материал боловсруулалтын дэд үе шат, гүйцэтгэх ажил, хугацаа (сараар)*

Үе шат	Дэд үе шат	Хийгдэх ажил	Норматив хугацаа
Үе шат 5: Материал боловсруулалт 2 сар	5.1. Хөгжлийн асуудалд дүн шинжилгээ хийх	5.1.1. СВОТ (SWOT) буюу гадаад дотоод орчны шинжилгээ хийх; 5.1.2. ПЭСТЭЛ (PESTEL) буюу улс төр, нийгэм, эдийн засгийн шинжилгээ хийх.	0.2
	5.2. Байгаль-аж ахуй нутаг дэвсгэрийн мужлал, агро-экологийн бүсчлэлд үндэслэн бодлогын бүсийг зураглах	5.2.1. Байгаль-аж ахуй нутаг дэвсгэрийн мужлалыг тодруулж зураглах; 5.2.2. Бэлчээр ашиглалтын газрын бодлогын бүсийг тодруулж зураглах 5.2.2.1. Уламжлалт бэлчээр ашиглалтын газрын бодлогын бүсийг тодруулж зураглах; 5.2.2.2. Эрчимжсэн мал аж ахуйн газрын ашиглалтын бодлогын бүсийг тодруулж зураглах. 5.2.3. Газар тариалангийн бодлогын бүсийг тодруулж зураглах 5.2.3.1. Усалгаагүй газар тариалангийн бүсийг тодруулж зураглах; 5.2.3.2. Усалгаатай газар тариалангийн бүсийг тодруулж зураг зураглах; 5.2.3.3. Атаршсан болон атар эзэмших газрыг тодруулж зураглах. 5.2.4. Хот суурин газрын газар ашиглалтын бодлогын бүсийг тодруулж зураглах 5.2.4.1. Хот суурин газрын газар ашиглалтын чиг үүргийн бүсийг тодруулж зураглах;	1

		5.2.4.2. Уурхайн газрын газар ашиглалт, хамгаалалт, нөхөн сэргээлтийн бодлогын бүсийг тодруулж зураглах. 5.2.5. Дэд бүтцийн газар ашиглалт, хамгаалалтын бодлогын бүсийг тодруулж зураглах (Төмөр зам, авто зам, цахилгаан, холбоо мэдээлэл гэх мэт); 5.2.6. Тусгай хэрэгцээний газар ашиглалт, хамгаалалтын бодлогын бүсийг тодруулж зураглах; 5.2.7. Аялал жуулчлалын газрын бодлогын бүсийг тодруулж зураглах; 5.2.8. Ойн сан бүхий газрын ашиглалт, хамгаалалт, нөхөн сэргээлтийн бодлогын бүсийг тодруулж зураглах; 5.2.9. Усны сан бүхий газрын ашиглалт, хамгаалалтыг сайжруулах бодлогын бүсийг тодруулж зураглах; 5.2.10. Гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийн хил заагийг тодруулж зураглах; 5.2.11. Ургамалжилтын зургийг тодруулж зураглах; 5.2.12. Экосистемийн ангиллын зураг; 5.2.13. Ландшафтыг тодруулж зураглах; 5.2.14. Амьтны тархалт, чухал амьдрах орчин, холбоос нутгийг тодруулж зураглах.	
	5.3. Хэрэгцээт байдлын үнэлгээ хийх	5.3.1. Төлөвлөлтийн хугацааны хүн амын өсөлтийн хэтийн төлөв; 5.3.2. Төлөвлөлтийн хугацааны сүргийн эргэлтийн хэтийн төлөв; 5.3.3. Газар тариалангийн гол нэр бүтээгдэхүүний хэрэгцээ;	1

		5.3.4. Газар тариалангийн усан хангамжийн нөөц, хэрэгцээ; 5.3.5. Мал аж ахуйн салбарын гол нэрийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ; 5.3.6. Бэлчээрийн усан хангамжийн нөөц, хэрэгцээ; 5.3.7. Байгалийн хадлан тэжээлийн хэрэгцээ; 5.3.8. Тэжээлийн ургамлын хэрэгцээ; 5.3.9. Хот суурины ирээдүйн газрын хэрэгцээ; 5.3.10. Хүн амын усан хангамжийн нөөц, хэрэгцээ; 5.3.11. Иргэнд өмчлүүлэх газрын хэрэгцээ; 5.3.12. Нийгмийн үйлчилгээний дэд бүтцийн (Сургууль, цэцэрлэг гэх мэт) байгууллагын хэрэгцээ, сургууль, цэцэрлэг, эмнэлэг, ногоон байгууламжийн орон зайн үйлчлэх хүрээ, шинжилгээ	
	5.4. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн нөлөөллийн үнэлгээ хийх	5.4.1. ТХГН-т дэд бүтэц, бүтээн байгуулалтаас үзүүлэх нөлөөллийн үнэлгээг хийх	0.1
	5.5. Хэрэгцээт байдлын, тохиромжтой байдлын үнэлгээ, хэлэлцүүлэг саналд үндэслэн газар ашиглалт, төлөвлөлтийн бүсчлэлийг тодруулах	5.5.1. 5.2-д заагдсан бүсүүдийн байршил, хил зааг, талбайн хэмжээг тодруулан зураглах; 5.5.2. Орон нутгийн холбогдох албан тушаалтнууд, иргэд, олон нийтийн саналыг үндэслэн бүсчлэлийг өөрчлөн зураглах.	0.2

	5.6. Дунд шатны тайлан боловсруулж аймаг, нийслэлийн газрын албанд хүргүүлж, захиалагчийн хяналтыг хийж дүгнэлт, зөвлөмж гаргах	5.6.1. Гүйцэтгэгч хээрийн судалгаа, санал асуулга, материал боловсруулалтын үе шатыг хамруулсан дунд шатны гүйцэтгэлийн тайланг аймаг, нийслэлийн газрын албанд хүргүүлнэ. 5.6.2. Аймаг, нийслэлийн газрын алба захиалагчийн хяналтыг хийж, ажлын хэсгээр хэлэлцүүлэн дүгнэлт, зөвлөмжийг гарган гүйцэтгэгчид хүргүүлнэ.	0.5

9.2. Нийгэм, эдийн засгийн салбарт шаардлагатай газрын хэрэгцээт байдлын үнэлгээ хийнэ. Үүнд:

9.2.1. Нийгэм, эдийн засгийн судалгаанд ашиглагдах мэдээг байрлалд суурилсан “Нийгэм, эдийн засгийн мэдээллийн сан”-гаас болон холбогдох байгууллагуудаас авч, цуглуулна;

9.2.2. Нийгэм, эдийн засгийн судалгааны мэдээлэл, түүнд хийсэн дүн шинжилгээг эдийн засаг, үйлдвэрлэлийн салбар бүрээр болон иргэдийн эрэлт хэрэгцээний чиг хандлагыг тогтоох SWOT болон бусад шинжилгээг хийнэ.

9.2.3. Нийгэм, эдийн засгийн газрын хэрэгцээт байдлыг дараах чиглэлүүдээр тодорхойлно.Үүнд:

9.2.3.1. Нийгмийн дэд бүтцийн газрын хэрэгцээ (сургууль, цэцэрлэг, эмнэлэг, соёл, урлаг гэх мэт төрийн байгууллага, ногоон байгууламж, эмийн сан гэх мэт);

9.2.3.2. инженерийн дэд бүтцийн газрын хэрэгцээ (цахилгаан дамжуулах шугам, зам, халуун, хүйтэн усны шугам гэх мэт);

9.2.3.3. шинээр өмчлүүлэх, эзэмшүүлэх газрын хэрэгцээ;

9.2.3.4. хүн амын ундны усны хэрэгцээ;

9.2.3.5. хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ, тариалангийн газрын хэрэгцээ;

9.2.3.6. малын тэжээлийн хэрэгцээ, хадлангийн газрын хэрэгцээ;

9.2.3.7. худаг, усан сангийн хэрэгцээ;

9.2.3.8. бусад шаардлагатай хэрэгцээт байдлын үнэлгээ.

9.3. Аймаг, нийслэлийн нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчин, дэд бүтэц, газрын харилцааны чиглэлүүдээр СВОТ (SWOT), ПЭСТЭЛ (PESTEL) болон асуудлын шинжилгээний аргуудыг хослуулан ашиглаж, одоогийн байдал, тулгамдаж буй асуудал, тэдгээрийг шийдвэрлэх нөөц боломжуудыг тодорхойлно.

9.4. СВОТ шинжилгээ нь гадаад, дотоод орчныг судлан шинжлэх бөгөөд асуултыг аймаг, нийслэлийн онцлогт тохируулан боловсруулж, нийгэм, эдийн засгийн судлаач, социологич, жендэрийн мэргэжилтэн зэрэг мэргэжлийн хүмүүсийг оролцуулж болно.

9.5. ПЭСТЭЛ шинжилгээ нь улс төр, нийгэм, эдийн засаг, технологи, хууль эрх зүй, байгаль орчны хүчин зүйлсийн ерөнхий төлөв байдал зэрэг макро орчны нөхцөл байдлыг судлан шинжилнэ.

9.6. Асуудлын шинжилгээ нь асуудлыг үүсгэж буй байж болох бүх шалтгаанууд тэдгээр шалтгаануудын цаадах шалтгаануудыг тодорхойлсны үндсэн дээр аймаг, нийслэлийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хүрээнд өөрчилж, сайжруулах боломжтой шалтгаануудыг нь тодруулж, шийдлүүдийг тодорхойлдог аргачлал юм. Мөн үүнээс гадна “Асуудлын мод” аргачлалыг ашиглан аймаг, нийслэлийн хөгжилд тулгарч буй асуудал тус бүрээр нь Схем 1-д үзүүлсний дагуу асуудлыг үүсгэж буй шалтгаан, хүчин зүйл тэдгээрийн үр дагавруудыг аймаг, нийслэл, сум, дүүргийн Засаг даргын тамгын газрын удирдлага, ажилтнууд, газрын даамал, газар зохион байгуулалтын төлөвлөлт хариуцсан мэргэжилтэн, хөдөө аж ахуйн мэргэжилтэн, байгаль орчны байцаагч, малчин өрх, эмэгтэйчүүд, эмзэг бүлгийнхэн гэх мэт тодорхой зорилтод бүлгүүдийн оролцоотойгоор тодорхойлно. Үүний дараа асуудлууд тэдгээрийн шалтгаан, үр дагаврыг арилгах арга хэмжээнүүдийг оролцогчдын тусламжтайгаар нийгмийн бүхий л төлөөллийн оролцоог жигд ханган тодорхойлж, арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд хэн ямар оролцоотой байх талаар оролцогч талуудын үүрэг хариуцлагыг хуваарилна.

Схем 1. *Асуудлын шинжилгээ*

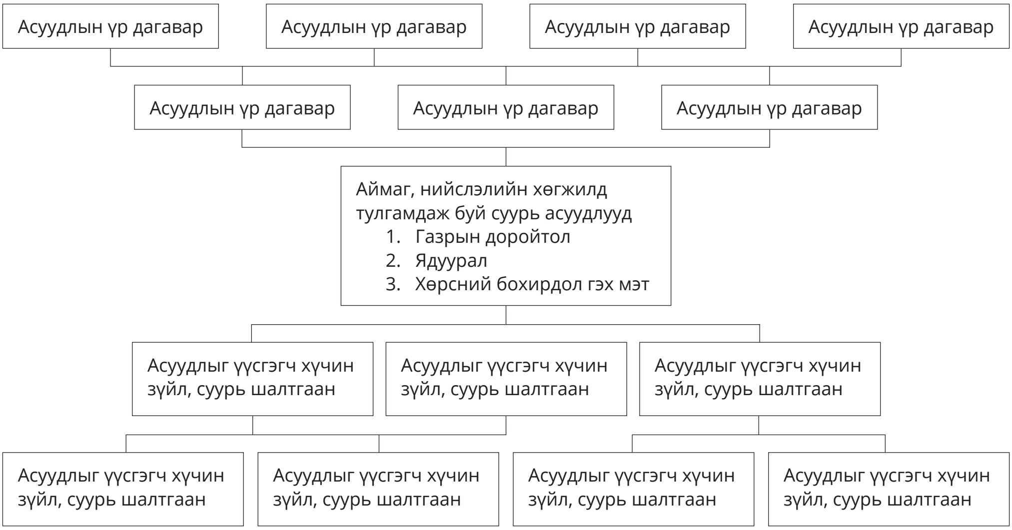

Арав. Зураг, төсөлжүүлэлтийн үе шат

10.1. Зураг, төсөлжүүлэлтийн ажлын хүрээнд гүйцэтгэх үйл ажиллагааг Хүснэгт 38-т заасан дэд үе шатны дагуу хийж гүйцэтгэнэ.

Хүснэгт 38. *Зураг төсөлжүүлэлтийн дэд үе шат, гүйцэтгэх ажил, хугацаа (сараар)*

Үе шат	Дэд үе шат	Хийгдэх ажил	Норматив хугацаа
Үе шат 6: Зураг төсөлжүүлэлт 4 сар	6.1. Захиалагчийн хяналтын дүгнэлт, зөвлөмжийг харгалзан төлөвлөлтийн үр дүнг эцэслэж тайлан боловсруулах	Ерөнхий төлөвлөгөөний тайланд доорх үр дүнгүүдийг гаргаж тусгасан байна. Үүнд: 6.1.1. Байгаль аж ахуй нутаг дэвсгэрийн мужлалыг тодорхойлж, зурагласан байх; 6.1.2. Эдийн засаг, аж ахуйн хөгжлийн үндсэн чиглэл, төрөлжилтийг тогтоосон байх; 6.1.3. Эдийн засаг, аж ахуйн хөгжлийн чиглэл, төрөлжилтөд үндэслэн ГНС-ийн ангилал, шилжилт, өөрчлөлтийг тогтоосон байх; 6.1.4. Нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд газар ашиглалтын бодлогын бүсчлэлийг тогтоож зурагласан байх; 6.1.5. Хүн амын өсөлтийн хэтийн төлөв, хот суурины газрын хэрэгцээт байдлын, тохиромжтой байдлын үнэлгээнд тулгуурлан тэг гортигийг шинэчлэн тогтоосон байх; 6.1.6. Асуудлын шийдлийг олох шинжилгээний загварт тулгуурлан газар ашиглалтын бодлогын болон чиг үүрийн бүсчлэлийг тодорхойлсон байх;	2

		6.1.7. Инженерийн шугам сүлжээнд холбогдсон, холбогдохоор төлөвлөсөн газрын байршил, хэмжээ, хотын хөгжлийн төлөвлөгөөтэй уялдуулан бодлогын болон чиг үүргийн бүсчлэлийг тодорхойлсон байх; 6.1.8. Инженерийн шугам сүлжээ, дэд бүтцэд холбогдсон болон холбогдохоор төлөвлөж буй газруудын хил заагийг тогтоож зурагласан байх; 6.1.9. Газар ашиглалтын бодлогын болон чиг үүргийн бүсчлэлийн горим, дэглэмийг тогтоосон байх; 6.1.10. Газар ашиглалтын бодлогын болон чиг үүргийн бүсчлэлтэй уялдуулан ГНС-ийн үндсэн болон дэд ангилалд орох өөрчлөлтийг тогтоож зурагласан байх; 6.1.11. Шинээр байгуулах үйлдвэр, уурхайн газрын байршлыг зурагласан байх; 6.1.12. Уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуйг төрөлжүүлэн хөгжүүлэх, хадгалан үлдээх бодлогын болон чиг үүргийн бүсчлэл, горим дэглэмийг тогтоож зурагласан байх; 6.1.13. Эрчимжсэн болон хагас эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэх газрын байршил, хэмжээ, төлөвлөлтийн загвар шийдлийг боловсруулж зурагласан байх;	

		6.1.14. Жимс, жимсгэнэ шинээр эрхлэх газрын байршил, хэмжээ, төлөвлөлтийн загвар шийдлийг тохиромжтой байдал болон хэрэгцээт байдлын үнэлгээнд тулгуурлан боловсруулсан байх; 6.1.15. Аймаг, нийслэл, сум дундын хадлангийн талбайн байршлыг нэмэлт тэжээлийн хэрэгцээ, тохиромжтой байдлын үнэлгээнд тулгуурлан төлөвлөлтийн загвар шийдлийг боловсруулсан байх; 6.1.16. Аймаг, сум дундын отрын нөөц нутгийг орон нутаг, яам хоорондын ажлын хэсгийн саналыг үндэслэн газрын хэмжээ, байршил, хил заагийг тогтоож, загвар шийдлийг боловсруулсан байх; 6.1.17. Шинээр баригдах олон улсын, улсын болон орон нутгийн чанартай төмөр зам, авто зам, эрчим хүч, харилцаа холбооны шугам сүлжээ байгуулах газрын байршил, хил заагийг зураглаж, цаашид хөгжих, шийдэл, тооцооллыг хийсэн байх; 6.1.18. Зэрлэг амьтанд зориулсан экологийн гарц, гарам, зэрлэг амьтдад сөрөг нөлөө багатай хашаа, тэмдэг, тэмдэглэгээний байршлыг төлөвлөсөн байх;	

		6.1.19. Нэн ховор, ховор зэрлэг амьтдын амьдрах орчин, нүүдлийн зам, холбоос нутгийг тасалдуулахгүй байх зорилгоор дээрх газруудыг зураглах, тухайн газарт хориглосон газар ашиглалтын хэлбэрүүдийг тодорхой тусгасан байх; 6.1.20. Эмзэг экосистемийг хамгаалах зорилгоор тухайн экосистемд сөрөг нөлөөтэй газар ашиглалтын хэлбэрүүдийг тодорхойлон нөлөөллийг бууруулах арга хэмжээнүүдийг төлөвлөсөн байх 6.1.21. Ховор, нэн ховор, ургамлын амьдрах орчин, тархах газар нутгийг хамгаалах зорилгоор тухайн газарт хориглосон газар ашиглалтын хэлбэрүүдийг тодорхой тусгасан байх 6.1.22. Газрын тос, байгалийн хий, ус дамжуулах хоолой, барилга байгууламж, тэдгээрийн зурвас газар, усан зам, нисэх буудлын газрын схемчилсэн байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, цаашид хөгжих шийдэл тооцооллыг хийсэн байна; 6.1.23. Ой, ус, биологийн төрөл зүйлийн нөөцийг зохистой ашиглах, хамгаалах, нөхөн сэргээх бүс нутгийн байршил, хэмжээ, хил заагийг тогтоох;	

		6.1.24. Усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэр, эрүүл ахуйн хамгаалалтын бүсийн зурвас газрын хамгаалалт, ашиглалтын схемчилсэн байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, холбогдох шийдэл тооцооллыг хийсэн байна; 6.1.25. Орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авах газрын байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, цаашид хөгжих, үндэслэл, тооцооллыг хийсэн байх; 6.1.26. Газрыг доройтлоос хамгаалах, ашиглалтаас чөлөөлөх, нөхөн сэргээх, сайжруулалт хийх газар нутгийн байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, холбогдох шийдэл, тооцооллыг хийсэн байна; 6.1.27. Амралт, рашаан сувилал, аялал жуулчлал, ан агнуурын бүс нутгийн байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, холбогдох шийдэл тооцооллыг хийсэн байна; 6.1.28. Аялал жуулчлалын бүсийн хэмжээ, хил заагийг зурагласан байна. 6.1.29. Аймаг, нийслэлийн нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд ашигт малтмалын хайгуулын тусгай зөвшөөрөл олгох, сонгон шалгаруулалт явуулах газрын бүс, ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл олгох газрын хэмжээ, байршил, хил заагийг төлөвлөсөн байна.	
	6.2. Төлөвлөл-тийн төсөл, зураг боловсруулах	6.2.3. Байгалийн нөхцөл нөөцийн суурь судалгааны зураг төсөл; 6.2.4. Газар ашиглалтын одоогийн байдлын зураг төсөл;	1

		6.2.5. Инженер геологийн суурь судалгааны зураг төсөл; 6.2.6. Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээний зураг төсөл; 6.2.7. Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний нэгдсэн зураг төсөл; 6.2.8. Хот, тосгон бусад суурины газрын хэтийн төлөвлөлтийн зураг төсөл; 6.2.9. ХАА-н газрын хэтийн төлөвлөлийн зураг төсөл 6.2.10. Зам, шугам сүлжээний газрын хэтийн төлөвлөлтийн зураг төсөл; 6.2.11. Ойн сан бүхий газрын хэтийн төлөвлөлтийн зураг төсөл; 6.2.12. Усны сан бүхий газрын хэтийн төлөвлөлтийн зураг төсөл; 6.2.13. Тусгай хэрэгцээний газрын хэтийн төлөвлөлтийн зураг төсөл; 6.2.14. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн хэтийн төлөвлөлтийн зураг төсөл; 6.2.15. Орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газар нутгийн хэтийн төлөвлөлтийн зураг төсөл; 6.2.16. Аялал жуулчлалын газрын хэтийн төлөвлөлт, бүсийн зураг төсөл; 6.2.17. Бусад орон нутгийн онцлогтой газар ашиглалтын төлөвлөлт.	
	6.3. Хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө боловсруулах	6.3.1. Хавсралт 5-д заасан загварын дагуу “Хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө боловсруулах”	1

10.2. Өмнө нь хэрэгжсэн ерөнхий төлөвлөгөөнд хийсэн дүн шинжилгээнд тулгуурлан аймаг, нийслэлийн хөгжлийн дүн шинжилгээг Хавсралт 2-т үзүүлсний дагуу хийсэн байна.

10.3. Ерөнхий төлөвлөгөөгөөр дараах асуудлуудын шийдлийг олж, төлөвлөлтийн хил заагийг зураглаж, үр ашгийг илэрхийлсэн байна. Үүнд:

10.3.1. Аймаг, нийслэлийн эдийн засаг, аж ахуйн хөгжлийн үндсэн чиглэл, төрөлжилтийг тогтоосон байна.

10.3.2. Салбаруудын хөгжлийн чиг хандлагад үндэслэн газрын нэгдмэл сангийн ангилал, шилжилт, өөрчлөлтийг тогтооно.

Хүснэгт 39. *Газар ашиглалтын бодлогын төрөл*

Д/д	Газар ашиглалтын бодлого	Газар ашиглалтын төрөл
1	1а Уламжлалт мал аж ахуй 2а Хагас суурин хөдөө аж ахуй	Уламжлалт мал аж ахуйн үйлдвэрлэл эрхлэхэд ашиглах бэлчээрийн газрын, цаа бугын бэлчээрийн газрын, зэрлэг амьтны бэлчээрийн газрын, нийтээр ашиглах уст, цэг, хужир, марал бүхий газрын, отрын нөөц бэлчээрийн, хадлангийн газрын, бэлчээрт тохиромжгүй газрын, хөдөө аж ахуйн барилга байгууламжийн газар
2	Эрчимжсэн суурин аж ахуй	Тариалангийн газрын, жимс, жимсгэнэ тариалах газрын, хүлэмжийн аж ахуй эрхлэх газрын, өндөр ашиг шимт суурин болон хагас суурин мал аж ахуй эрхлэх, хөдөө аж ахуй барилга байгууламжийн цогцолбор газрын бүс
3	Хот, тосгон бусад суурины газар	Хот суурины тэг гортиг, суурьшлыг дэмжих, хориглох бүс; Инженерийн шугам сүлжээ, авто замын бүс, агаарын тээвэр, усан тээвэр, төмөр замын тээврийн бүс; Суурьшлын бүс; Олон нийт, ажил хэргийн төв бүс; Үйлдвэрийн бүс; Ногоон байгууламжийн бүс; Холимог ашиглалтын бүс; Тусгай зориулалтын бүс; МАА эрхлэхийг хориглох бүс; Хог хаягдал, оршуулга болон бусад хотод шаардлагатай алслагдсан тусгаар бүсүүд); Хот орчмын ногоон бүс эсвэл зуслангийн бүс, Дагуул тосгон, бүлэг суурингуудын тэг гортиг; Хот орчмын ХАА-н бүс; Усан хангамжийн хамгаалалтын бүс, Хот тэлэх нөөц бүс.

4	Дэд бүтцийг хөгжүүлэх газар	Харилцаа холбоо, мэдээллийн зориулалттай зурвас газар, барилга байгууламжийн, түлш, эрчим хүчний зориулалттай зурвас газар, барилга байгууламжийн, цэвэрлэх, боловсруулах байгууламжийн зориулалттай зурвас, ундны усан хангамжийн зориулалттай зурвас газар, барилга байгууламжийн бүс
5	Үйлдвэр, уурхайн газар	Уул уурхайн, үйлдвэрийн газрын, ашигт малтмал олборлолтын газрын бүс
6	Ойн сан бүхий газрын ашиглалт, хамгаалалт	Хамгаалалтын бүсийн ой бүхий газар, ашиглалтын бүсийн ой бүхий газар, ой тэлэн ургах боломжийг хангахуйц газрын бүс
7	Усны сан бүхий газрын ашиглалт, хамгаалалт	Гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийг хамгаалах, усархаг намгархаг газруудыг хамгаалах, усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс, усны сан бүхий газрын эрүүл ахуйн бүс
8	Тусгай хэрэгцээний газар нутаг	Улсын хилийн зурвас газар, шинжлэх ухаан сорилт туршилтын газар, цаг уур орчны шинжилгээний газар, цөмийн төхөөрөмж барих зориулалтаар олгох газар, аймаг болон сум дундын отрын бэлчээр, чөлөөт бүс, хилийн боомтын бүс, үндэсний хэмжээний томоохон бүтээн байгуулалт, дэд бүтцийн төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлэх газар, аюултай хог хаягдлын төвлөрсөн байгууламж барих газрын, тусгай хамгаалалттай газар нутгийн бүс
9	Аялал жуулчлал, амралт зугаалга	Аялал жуулчлалын бүс, экологийн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх бүс, түүхл соёлын дурсгалт газрыг түшиглэн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх бүс, рашаан сувиллын аялал рекреацын бүс, олзворын ангийн аялал рекреацын бүс
10	Эмзэг экосистем, ховор, нэн ховор амьтан, ургамлын тархац нутаг, амьдрах орчныг хамгаалах газар нутаг	Эмзэг экосистем, ховор, нэн ховор амьтан, ургамлын тархац нутаг, амьдрах орчин, холбоос нутгийг хамгаалах, газар ашиглалтын дэглэм, горимыг тогтоох

10.4. Газар ашиглалтын бодлогын бүсчлэлийг тогтоосон байна. Энэхүү бүсчлэл нь аймаг, нийслэлийн нутаг дэвсгэрийн байгаль, экологи, нийгэм, эдийн засгийн чиг үүргийг урьдчилан тогтоох, ашиглалтын зориулалт, үүргийг хэрэгжүүлэх зорилго бүхий бодлогын бүс бүхий төлөвлөлтийн үндсэн баримт бичиг байна (Хүснэгт 40).

Хүснэгт 40. *Ерөнхий төлөвлөгөөний газар ашиглалтын бодлогын бүсүүд*

Д/д	Төрөл	Бодлогын бүс (Аймаг, нийслэл)
1	1.1. Бэлчээрийн газрын төлөвлөлт	Уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуйн бүс
		Тусгай горимын зохицуулалттай бэлчээр ашиглалтын бүс
		Эрчимжсэн мал аж ахуйн газрын бүс
		Дамжин өнгөрөх бэлчээр
	1.2. Хадлангийн газрын төлөвлөлт	Байгалийн хадлангийн талбай
		Таримал хадлангийн талбай
		Сайжруулах хадлангийн талбай
	1.3. Тариалангийн газрын төлөвлөлт	Газар тариалангийн бүс
		Атар эзэмших талбай
		Эргэлтэд оруулахгүй атаршсан талбай
		Тариалангийн талбайн хамгаалалтын зурвас
		Тариалангийн талбайг хамгаалах, арчилж тордох, сайжруулах бүс
	1.4. ХАА-н барилга, байгууламжийн дэвсгэр газрын төлөвлөлт	Худаг уст цэгийн барилга, байгууламж бүхий бэлчээр
		Хөв цөөрмийн барилга, байгууламж төлөвлөх бэлчээр
		Газар тариалангийн барилга, байгууламжийн дэвсгэр газар /Бүсийн шалгуур хангасан тохиолдолд төлөвлөнө/
	1.5. Хадгалан хамгаалах газрын төлөвлөлт	Газар нөөшлөх бүс
		Чөлөөт ашиглалтын бэлчээрийн бүс
		Эмзэг экосистем, ховор, нэн ховор амьтан, ургамлын тархац нутаг, амьдрах орчныг хамгаалах газар нутаг
2	2.1. Хот тосгон бусад суурины газар төлөвлөлт	Суурьшлын бүс
		Олон нийт, ажил хэргийн бүс
		Хот тэлэх нөөц бүс
		Ногоон байгууламжийн бүс
		Холимог ашиглалтын бүс
		Инженерийн шугам сүлжээ, зам тээврийн бүс
		Тусгай зориулалтын бүс
		Хот орчмын ногоон бүс
		Хот орчмын хөдөө аж ахуйн бүс
		Уламжлалт ёс заншлын бүс
		Үйлдвэрийн бүс

	2.2. Тусгай зориулалттай бүс нутгийн төлөвлөлт	Хог хаягдлын газрын менежментийн бүс
		Оршуулгын газрын менежментийн бүс
		Тусгай зориулалттай бүс
		Бусад
	2.3. Уул уурхайн газрын төлөвлөлт	Уул уурхайн газар /холбогдох хууль, журмын дагуу/
		Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын уурхайн газар /Холбогдох хууль, журмын дагуу/
		Бусад
3	3.1. Усны сан бүхий газрын төлөвлөлт	Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс
		Ундны усан хангамжийн эх үүсвэрийн хамгаалалтын бүс
		Усны эх бүрэлдэх газрыг хамгаалах бүс
		Бусад
4	4.1. Ой сан бүхий газрын төлөвлөлт	Усны эх газрыг хамгаалах бүс
		Онцгой бүсийн ой
		Хамгаалалтын бүсийн ой
		Ашиглалтын бүсийн ой
		Агро-ойжуулалт хийх менежментийн бүс
		Ойн нөөцийг хамгаалах, тордох, нөхөн сэргээх менежментийн бүс
		Бусад
5	5.1. Зам шугам сүлжээний газрын төлөвлөлт	Төмөр замын газар
		Авто замын газар
		Шугам сүлжээний газар
		Агаарын тээврийн газар
		Дэд бүтцийн барилга, байгууламжийн бүс
		Бусад
6	6.1. Тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөлт	Тусгай хэрэгцээний газар /Аймаг, нийслэлийн нутгийн өөрөө удирдах байгууллага хуулийн хүрээнд шийдвэрлэх боломжгүй бүх газрын төлөвлөлтийг дээд шатны байгууллагын тогтоосон хил заагаар нь зураглах/
	6.2. Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн төлөвлөлт	Улсын тусгай хамгаалалтад авах, гаргах бүс нутаг /Зөвхөн тухай шатны/
		Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг /хадгалан үлдээх/
		Бусад

	6.3. Орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөлт	Орон нутгийн тусгай хамгаалалтад авах, гаргах бүс нутаг /Зөвхөн тухайн шатны/
		Отрын бэлчээр /Зөвхөн тухай шатны/
		Хадлангийн талбай /Зөвхөн тухайн шатны/
		Үйлдвэр, уурхай
		Аймаг дундын отрын бэлчээр
		Улсын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай
		Түүх соёлын дурсгалт газар
		Бусад
7	7.1. Аялал жуулчлалын бүсийн төлөвлөлт	Аялал жуулчлалын бүс
		Байгалийн нөөц, соёлын өвд тулгуурласан аялал жуулчлалын бүс
		Хил орчмын аялал жуулчлалын бүс
		Түүх соёлын ул мөртэй танилцах аялал жуулчлал
		Экстрим аялал жуулчлал хөгжүүлэх бүс
		Тусгай сонирхлын аялал жуулчлалын бүс
		Амралт, эрүүл мэндийн аялал жуулчлалын бүс
		Зохион байгуулалттай спорт амралтын бүс
		Бусад
8	Бусад	Бусад

10.5. Бүсчлэлд баримтлах хөгжлийн чиг хандлагын хувилбаруудыг тогтоохдоо асуудлын шийдэл олох шинжилгээний аргыг ашиглана. Энэхүү арга нь бэлтгэл болон хээрийн судалгааны ажлын үе шатанд болон бүх шатны ярилцлага, хэлэлцүүлэг, санал асуулгын үеэр ажиглагдсан нөхцөл байдал, шалтгаан, шийдвэрлээгүй тохиолдолд үүсэх үр дагавар дээр тулгуурлан бүсийн хөгжлийн чиг хандлагын хувилбаруудыг дэвшүүлдэг (Хүснэгт 41). Хөгжлийн чиг хандлагын хувилбаруудаас сонгон газар ашиглалтын ерөнхий бүсэд баримтлах бодлогыг тодорхойлж өгнө.

Хүснэгт 41. *Асуудлын шийдэл олох шинжилгээний загвар*

Д/д	Ажиглагдсан нөхцөл байдал	Тайлбарууд (шалтгаанууд)	Шийдвэрлэгдээгүй тохиолдолд үүсэх үр дагавар	Хөгжлийн чиг хандлага, хувилбарууд
Газар өмчлөл				
1	Иргэнд 1 удаа үнэгүй өмчлүүлэх газар нутаг хязгаарлагдмал	Нийт газар нутгийн 84 хувь нь тусгай хэрэгцээний газар нутаг	Нутгийн иргэд олон жил амьдарсан газраа өмчлөх эрхээ эдэлж чаддаггүй Хөрөнгө оруулагчид өмчлөх эрхийн гэрчилгээгүй газрыг хөгжүүлэхээс татгалздаг Ядуу, бага орлоготой, өрх толгойлсон иргэдэд газрын төлбөр өндөр тусдаг	Суурин газрын хил заагийг тогтоож, бүртгэлжүүлэх Иргэд суурьшсан суурин газрыг тусгай хамгаалалттай газраас гаргах, өмчлүүлэх Нийт газар нутгийн 3 хувийг нутгийн иргэдэд өмчлүүлэх
2				
3				
4				

10.5.1. Аймаг, нийслэлийн Засаг даргын шийдвэрээр газрыг эзэмшүүлэх, ашиглуулах газрын хил зааг буюу аймаг, нийслэлийн төвийн инженерийн шугам, сүлжээ бүхий газруудын хил заагийг хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөг харгалзан тогтоож өгнө. Мөн аймаг, нийслэлийн суурьшлын бүсийн инженерийн шугам, сүлжээ бүхий болон сүлжээнд холбогдохоор төлөвлөгдсөн газруудын хил заагийг тогтоож зураглаж өгнө.

10.5.2. Ерөнхий төлөвлөгөөгөөр аймаг, нийслэлийн нутаг дэвсгэрийг бүхэлд нь хамарсан газар ашиглалтын ерөнхий бүсчлэлийг тогтоож, зураглана.

10.5.3. Ерөнхий төлөвлөгөөгөөр тогтоосон ерөнхий бүсчлэлийн хөгжлийн чиг хандлагын хувилбарууд болон баримтлах бодлого, бүсэд тавигдах шаардлага, түүний дэглэм горим, зөвшөөрөх болон хориглох газар ашиглалтын төрлүүдийг тухайн аймаг, нийслэлийн онцлогт нийцүүлэн боловсруулж, зурагласан байна.

10.5.4. Ерөнхий төлөвлөгөөний үр ашгийг арга хэмжээний төрөл бүрээр холбогдох аргачлалын дагуу мөнгөн дүнгээр тооцсон байна.

10.5.5. Хот, тосгон бусад суурин газрын газар ашиглалтын дэлгэрэнгүй бүсчлэлийг хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөгөөр, аймгийн хэмжээнд газар ашиглалтын дэлгэрэнгүй бүсчлэлийг сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөгөөр гаргана.

10.5.6. Хүн амын өсөлтийн үзүүлэлтийг харгалзан аймаг, нийслэлийн нутаг дэвсгэрт нийт тэлэх болон шинээр байгуулах хот, тосгон бусад суурин газрын хэмжээ, байршил, хил заагийг тооцож төлөвлөсөн байна.

10.5.7. Улс, аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, хөгжлийн бодлогын баримт бичгүүдийн зорилт, салбаруудын хөгжлийн чиг хандлагатай уялдуулан газрын нэгдмэл сангийн үндсэн болон дэд ангилалд орох өөрчлөлтийг тогтоож, зураглан уг ажлын хүрээнд хийгдэх газар зохион байгуулалтын ажлын хэмжээ, төсөв зардлын тооцоог хийсэн байна.

10.5.8. Монгол улсын газрын нөөц, нэгдмэл санг төрөөс удирдах бодлого төлөвлөлтийн хүрээнд хуулийн үндэслэл, хөгжлийн бодлогын баримт бичгүүдийн зорилт, салбаруудын хөгжлийн чиг хандлагатай уялдуулан газрын нийгэм, эдийн засаг, экологид гүйцэтгэх үүргээр нь газрын байршил, хэмжээг тогтоох шийдлийг зураглаж, газрын нэгдмэл сангийн үндсэн болон дэд ангилалд орох өөрчлөлтийг тогтоож, газар зохион байгуулалтын хүрээнд хийгдэх ажлын хэмжээ, төсөв зардал, эх үүсвэрийг урьдчилан тооцсон байна.Уламжлалт бэлчээрийн аж ахуйг төрөлжүүлэн хөгжүүлэх, нүүдлийн амьдралын хэв маяг, соёлыг хадгалан үлдээх бүс нутгийн схемчилсэн байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, холбогдох шийдэл, тооцоолол, бүс нутагт тавигдах шаардлага, баримтлах бодлогыг төлөвлөсөн байна.

10.5.9. Уламжлалт бэлчээрийн аж ахуйг төрөлжүүлэн хөгжүүлэх, нүүдлийн амьдралын хэв маяг, соёлыг хадгалан үлдээх бүс нутгийн схемчилсэн байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, холбогдох шийдэл, тооцоолол, бүс нутагт тавигдах шаардлага, баримтлах бодлогыг төлөвлөсөн байна.

10.5.10. Орон нутгийн чанартай услалтын систем, ус дамжуулах хоолой байгуулах газар, усалгаатай болон усалгаагүй ургамлын аж ахуйг төрөлжүүлэн хөгжүүлэх бүс нутгийн схемчилсэн байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, цаашид хөгжих шийдэл, тооцооллыг хийсэн байна.

10.5.11. Орон нутгийн түвшний эрчимжсэн мал, амьтны аж ахуй эрхлэх, агротехнологийн төрөлжсөн парк байгуулах нутаг дэвсгэрийн схемчилсэн байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, цаашид хөгжих шийдэл тооцооллыг хийсэн байна.

10.5.12. Суурин аж ахуйг бэлчээрийн мал аж ахуйтай хослон хөгжүүлэх бүс нутгийн схемчилсэн байршил, хэмжээ, хил зааг, бүс нутагт тавигдах шаардлага, баримтлах бодлогыг төлөвлөсөн байна.

10.5.13. Жимс, жимсгэнийн аж ахуй хөгжүүлэх бүс нутгийн нутаг дэвсгэрийн схемчилсэн байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, цаашид хөгжих шийдэл тооцоолол, бүс нутагт тавигдах шаардлага, баримтлах бодлогыг төлөвлөсөн байна.

10.5.14. Аймгийн чанартай сум дундын отрын бүс нутаг, улс, аймгийн нөөцийн хадлангийн талбай бүхий бүс нутгийн байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, холбогдох шийдэл тооцооллыг хийсэн байна.

10.5.15. Хот, тосгон, суурины нутаг дэвсгэрт орших болон тэдгээрээс нүүлгэн шилжүүлэх, шинээр байгуулах, өргөтгөх хүнд, хөнгөн үйлдвэрийн газрын схемчилсэн байршил, хэмжээ хил заагийг зураглаж, холбогдох шийдэл тооцооллыг хийсэн байна.

10.5.16. Хот тосгон бусад суурины газраас бусад газарт шинээр байгуулах хүнд, хөнгөн үйлдвэрийн схемчилсэн байршил, хэмжээ хил заагийг зураглана.

10.5.17. Шинээр баригдах олон улсын болон улс, бүс, орон нутгийн чанартай төмөр зам, авто зам, эрчим хүч, цахилгаан, харилцаа холбооны шугам сүлжээ байгуулах газрын схемчилсэн байршил, хэмжээ хил заагийг зураглаж, цаашид хөгжих шийдэл, тооцооллыг хийсэн байна.

10.5.18. Газрын тос, байгалийн хий, ус дамжуулах хоолой, барилга байгууламж, тэдгээрийн зурвас газар, усан зам, нисэх буудлын газрын схемчилсэн байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, цаашид хөгжих шийдэл тооцооллыг хийсэн байна.

10.5.19. Ой, ус, биологийн олон янз байдлын нөөцийг зохистой ашиглах, хамгаалах, нөхөн сэргээх бүс нутгийн схемчилсэн байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, цаашид хөгжих шийдэл, тооцооллыг хийсэн байна.

10.5.20. Эмзэг экосистем, гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, ховор, нэн ховор амьтан, ургамлын тархац нутаг, амьдрах орчныг хамгаалах газар нутгийн схемчилсэн байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, цаашид хамгаалах, хадгалан үлдээх шийдэл, тооцооллыг хийсэн байна.

10.5.21. Аймаг, нийслэлийн хэмжээнд усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэр, эрүүл ахуйн хамгаалалтын бүсийн зурвас газрын хамгаалалт, ашиглалтын схемчилсэн байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, холбогдох шийдэл тооцооллыг хийсэн байна.

10.5.22. Байгалийн бүс, бүслүүрийн онцлог, өвөрмөц тогтоц, ховор, ховордсон ургамал, амьтан бүхий газар, түүх,соёлын дурсгалт

болон үзэсгэлэнт газрын хэв шинжийг хадгалах, хувьсан өөрчлөгдөх зүй тогтлыг судлах, танин мэдэх, түүний унаган төрхийг хадгалах, хамгаалах зорилгоор улс, орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авах газрын байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, цаашид хөгжих шийдэл, үндэслэл, тооцооллыг хийсэн байна.

10.5.23. Газрыг доройтлоос хамгаалах, ашиглалтаас чөлөөлөх, нөхөн сэргээх, сайжруулалт хийх газар нутгийн байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, холбогдох шийдэл, тооцооллыг хийсэн байна.

10.5.24. Амралт, рашаан сувилал, аялал жуулчлал, ан агнуурын бүс нутгийн байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, холбогдох шийдэл тооцооллыг хийсэн байна.

10.5.25. Аймаг, нийслэлийн хэмжээнд ашигт малтмалын хайгуулын тусгай зөвшөөрөл олгох, сонгон шалгаруулалт явуулах газрын бүс, ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл олгох газрын хэмжээ, байршил, хил заагийг төлөвлөсөн байна.

10.6. Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох арга хэмжээг төлөвлөх-ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулахын өмнө уур амьсгалын өөрчлөлтийн цаашдын хандлага, үр нөлөөг тодорхойлох асуудал нь хөгжлийг хэрхэн тэтгэх, ямар бодлого баримтлахыг тодорхойлно. УЦУОСМХ-с гаргасан уур амьсгалын эрсдэлийн индекс (УАЭИ)-ийг ашиглан тооцно (Хавсралт 3). Уур амьсгалын өөрчлөлтөд өртөх байдал, эрсдэлийг даван туулах буюу дасан зохицоход чиглэсэн үйл ажиллагааг хөрс, бэлчээр, мал аж ахуй, газар тариалан, ус, ойн нөөц тус бүрээр дасан зохицох үйл ажиллагааг боловсруулна (Хавсралт 4).

10.7. Дасан зохицох үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх эрэмбийг тодорхойлно. Уур амьсгал, ургамалжилтын нөхцөл байдал, өөрчлөлтийн үзүүлэлтэд суурилан дасан зохицох арга хэмжээг хэрэгжүүлэх газар нутгийн дэс дараалльг тогтоож болно.

10.8. Ерөнхий төлөвлөгөөний зураг төсөлд дараах шаардлага тавигдана. Үүнд:

10.8.1. Ерөнхий төлөвлөгөөний зурган мэдээлэл нь Засгийн газрын баталсан геодезийн солбицол, өндөр, тусгагт тулгуурласан байх ба бүх төрлийн масштабтай суурь болон төлөвлөлтийн зургийг (Хүснэгт 42) стандартын дагуу газарзүйн мэдээллийн системийн болон орон зайн мэдээллийн дэд бүтцийн программ хангамж, технологид бүрэн нийцсэн, сүлжээнд холбогдох боломжтой байдлаар боловсруулагдсан байна;

10.8.2. Ажлын үе шатуудад ашиглаж буй мэдээллийн суурь зураг нь орон зайн мэдээлэлд үндэслэсэн байна;

10.8.3. Төлөвлөлтийн тоон мэдээллийг холбогдох журам, зааврын дагуу боловсруулна;

10.8.4. Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулсны үр дүнд дараах баримт бичиг, зураг үйлдэгдэх ба тухайн орон нутгийн онцлогоос хамааран зургийн агуулга, төрөл өөрчлөгдөж болно.

Хүснэгт 42. *Ерөнхий төлөвлөгөөний үр дүнд гарах баримт бичиг, зургийн жагсаалт*

Д/д	Баримт бичгийн нэр	Тайлбар бичиг	Зургийн нэр	Зургийн масштаб
Газар ашиглалтын одоогийн байдал				
1	Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний одоогийн байдал	Тайлан, судалгаа тооцоо	Газар ашиглалтын одоогийн байдлын зураг	1:100 000
2	Хүрээлэн буй орчны суурь судалгаа	Тайлан, судалгаа тооцоо	Гадаргын Усны зураг /гидрологи/	1:100 000
			Хөрсний зураг	1:100 000
			Ландшафтын зураг	1:100 000
			Экосистемийн ангиллын зураг	1:100 000
			Ургамлын зураг	1:100 000
			Ойн тархалтын зураг	1:100 000
			Гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийн зураг	1:100 000
			Уур амьсгалын зураг	1:100 000
			Амьтны тархалтын зураг	1:100 000
			Түүх, археологи, өв соёлын зураг	1:100 000
3	Геологийн суурь судалгаа	Тайлан, судалгаа тооцоо	Ашигт малтмалын зураг	1:100 000
			Геоморфологийн зураг	1:100 000
			Инженер геологийн нөхцөлийн зураг	1:100 000
			Гүний усны зураг / Гидрогеологи/	1:100 000
4	Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ	Тайлан, судалгаа тооцоо	Хөдөө аж ахуйн газар ашиглалт, бэлчээр, хадлан, тариалангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээний зураг	1:100 000

			Хот, суурины газар ашиглалт Сумын төв, багийн төв болон бусад суурин газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээний зураг	1:5000-25 000
			Зам, шугам, сүлжээний газар ашиглалт Улс, аймаг, сум, багийн чанартай зам болон сумын төвийн шугам, сүлжээний газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээний зураг	1:5000-25 000
			Ойн сан бүхий газар ашиглалт Аймаг, нийслэлийн нутаг дэвсгэр дээрх ой болон суурин газар доторх ногоон байгууламжийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээний зураг	1:100 000
			Усны сан бүхий газар ашиглалт Аймаг, нийслэлийн нутаг дэвсгэр дэх гол, горхи, булаг, шанд болон суурин газрын унд, ахуйн хэрэгцээний усны тохиромжтой байдлын үнэлгээний зураг	1:100 000
			Тусгай хэрэгцээний газар ашиглалт Аймаг, нийслэлийн нутаг дэвсгэр дэх тусгай хамгаалалттай болон тусгай хэрэгцээний газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээний зураг	1:100 000
Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө				
1	Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө	Тайлан, судалгаа тооцоо	Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний нэгдсэн зураг	1:100 000

2	Хөдөө аж ахуйн газрын хэтийн төлөвлөгөө	Тайлан, судалгаа тооцоо	Бэлчээр зохион байгуулалтын хэтийн төлөвлөгөө	1:100 000
			Бэлчээрийн ачааллын зураг 4 улирлаар болон жилийн дунджаар Бэлчээрийн усан хангамжийн зураг Бэлчээрийн даацын үнэлгээний зураг	1: 200 000
		Тайлан, судалгаа тооцоо	Хадлан, тариалангийн газрын ашиглалт, хамгаалалтын хэтийн төлөвлөгөөний зураг	1:25 000
3	Хот, тосгон, бусад суурины газрын хэтийн төлөвлөгөө	Тайлан, судалгаа тооцоо	Хот, суурин газрын ашиглалтын хэтийн төлөвлөгөөний зураг	1:10 000, 1:5000, 1:1000
			Хот, суурины төвийн суурьшлын бүсийн тэг гортигийн зураг	1:1000
			Сум дундын бүлэг суурины тогтолцооны зураг	1:50 000
4	Зам, шугам, сүлжээний газрын хэтийн төлөвлөгөө	Тайлан, судалгаа тооцоо	Зам, шугам, сүлжээний газрын ашиглалт, хамгаалалтын хэтийн төлөвлөгөөний зураг	1:5000, 1:10 000
5	Ой болон усны сан бүхий газрын хэтийн төлөвлөгөө	Тайлан, судалгаа тооцоо	Ой болон усны сан бүхий газрын ашиглалт, хамгаалалтын хэтийн төлөвлөгөөний зураг	1:200 000, 1:100 000, 1:50 000
6	Аялал жуулчлалын бүс газрын хэтийн төлөвлөгөө	Тайлан, судалгаа тооцоо	Аялал жуулчлалын бүсийн ашиглалт, хамгаалалтын хэтийн төлөвлөгөөний зураг	1:200 000, 1:100 000, 1:50 000
7	Тусгай хамгаалалттай газрын хэтийн төлөвлөгөө	Тайлан, судалгаа тооцоо	Тусгай хамгаалалттай газрын ашиглалт, хамгаалалтын хэтийн төлөвлөгөөний зураг	1:100 000, 1:50 000, 1:25 000 гэх мэт.
8	Эмзэг экосистем, ховор, нэн ховор амьтан, ургамлын тархац нутаг, амьдрах орчныг хамгаалах газар нутгийн төлөвлөгөө	Тайлан, судалгаа тооцоо	Эмзэг экосистем, гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, ховор, нэн ховор амьтан, ургамлын тархац нутаг, амьдрах орчныг хамгаалах газар нутгийн хэтийн төлөвлөгөөний зураг	1:100000, 1:50 000, 1:25 000 гэх мэт.

Арван нэг. Цахим системд бүртгэх

11.1. Цахим системд бүртгэх ажлын хүрээнд гүйцэтгэх үйл ажиллагааг Хүснэгт 43-т заасан дэд үе шатны дагуу хийж гүйцэтгэнэ.

Хүснэгт 43. *Цахим системд бүртгэх үйл ажиллагааны дэд үе шат, гүйцэтгэх ажил, хугацаа (сараар)*

Үе шат	Дэд үе шат	Хийгдэх ажил	Норматив хугацаа
Үе шат 7: Цахим системд бүртгэх 1.5 сар	7.1. Цахим системд эцсийн хувилбарыг оруулах	Гүйцэтгэгч төлөвлөсөн арга хэмжээг цахим системд бүрэн зураглана.	1
	7.2. ИТХ-ын саналын дагуу цахим системд мэдээллийг засварлах	7.2.1. Аймаг, нийслэлийн газрын алба ИТХ-аас гарсан шийдвэрийг үндэслэн цахим систем дэх мэдээллийг засварлана. 7.2.2. Аймаг, нийслэлийн газрын алба цахим системд ерөнхий төлөвлөгөөг баталгаажуулна.	0.5

11.2. Ерөнхий төлөвлөгөөг цахим системд бүртгэх асуудлыг газрын нэгдмэл сангийн удирдлагын нэгдсэн цахим системийн үйл ажиллагааны журмаар зохицуулна.

11.3. Ажил гүйцэтгэгч цахим системд зурагласан ерөнхий төлөвлөгөөний арга хэмжээ, бүсчлэлийн зурган мэдээллийн давхаргын атрибут агуулгын бүрэн бүтэн байдал, геометр, топологи алдаа зэргийг шалгаж мэдээллийн сангийн загвар, стандартад нийцүүлэн зурагласан байна.

11.4. Аймаг, нийслэлийн газрын алба ерөнхий төлөвлөгөөний арга хэмжээ цахим системд бүрэн зурагласан эсэхэд хяналт тавьж ажиллана.

11.5. Хэрэв иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаас ерөнхий төлөвлөгөөний эцсийн шатны тайланг хэлэлцүүлэх явцад өөрчлөлт хийх, нэмж тусгах санал гарсан тохиолдолд уг өөрчлөлтийг иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын тэмдэглэлийн үндэслэн хийх бөгөөд хурлын тэмдэглэлийн хуулбарыг цахим системд заавал хавсарган засварыг хийнэ.

11.6. Аймаг, нийслэлийн газрын алба аймаг, нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөлөгчдийн Хурлаас баталсан ерөнхий төлөвлөгөөний төслийг цахим системд баталгаажуулна.

Арван хоёр. Хэлэлцүүлж, батлуулах

12.1. Хэлэлцүүлж батлуулах ажлын хүрээнд гүйцэтгэх үйл ажиллагааг Хүснэгт 44-т заасан дэд үе шатны дагуу хийж гүйцэтгэнэ.

Хүснэгт 44. *Хэлэлцүүлж, батлуулах үйл ажиллагааны дэд үе шат, гүйцэтгэх ажил, хугацаа (сараар)*

Үе шат	Дэд үе шат	Хийгдэх ажил	Норматив хугацаа
Үе шат 8: Хэлэлцүүлж батлуулах 2.5 сар	8.1. Төлөвлөгөө-ний эцсийн шатны тайлан боловсруулж аймаг, нийслэлийн газрын албанд хүргүүлэх, захиалагчийн хяналтын дүгнэлт, зөвлөмж гаргах	8.1.1. Эцсийн шатны тайланг боловсруулж аймаг, нийслэлийн газрын албанд хүргүүлэх 8.1.2. Аймаг, нийслэлийн газрын алба захиалагчийн хяналтыг хийж, ажлын хэсгээр хэлэлцүүлэн дүгнэлт, зөвлөмжийг гарган гүйцэтгэгч болон Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад хүргүүлнэ. 8.1.3. Гүйцэтгэгч захиалагчийн дүгнэлтийн дагуу засвар сайжруулалтыг гүйцэтгэж, ерөнхий төлөвлөгөөний эцсийн шатны тайланг Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад албан бичгээр хүргүүлнэ. 8.1.4. Гүйцэтгэгч нь Газар зохион байгуулалтын орон тооны бус мэргэжлийн зөвлөлөөр ерөнхий төлөвлөгөөний төслийг хэлэлцүүлнэ. 8.1.5. Ерөнхий төлөвлөгөөний төсөлд Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага дүгнэлт гаргана. 8.1.6. Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага дүгнэлтийг албан бичгээр гүйцэтгэгч болон аймаг, нийслэлийн газрын албанд хүргүүлнэ.	1.3

	8.2. Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаар хэлэлцүүлж батлуулах	8.2.1. Дүгнэлтийн дагуу засвар өөрчлөлтийг бүрэн гүйцэтгэсний дараа Аймаг, нийслэлийн ИТХ-аар хэлэлцүүлж батлуулна. 8.2.2. Батлагдаагүй тохиолдолд ерөнхий төлөвлөгөөний ИТХ-аар дахин хэлэлцүүлнэ.	0.7
	8.3. Төлөвлөгөө-ний зураг, тайлангуудыг архивт хүлээлгэн өгөх	8.3.1. Ажил гүйцэтгэгч нь аймаг, нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаар батлагдсан төлөвлөгөөний иж бүрэн тайланг тоон болон хэвлэмэл байдлаар аймаг, нийслэлийн Засаг даргын тамгын газар, иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал, аймаг, нийслэлийн газрын алба, Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад тус бүр хүлээлгэн өгнө.	0.5

12.2. Ерөнхий төлөвлөгөөний төслийг Газар зохион байгуулалт хийх журамд заасны дагуу цахим системд байршуулж санал авсан байна.

12.3. Гүйцэтгэгч нь Газар зохион байгуулалтын орон тооны бус мэргэжлийн зөвлөлөөр ерөнхий төлөвлөгөөний төслийг хэлэлцүүлж, зөвлөлөөс гарсан саналыг харгалзан ерөнхий төлөвлөгөөний төсөлд Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага дүгнэлт гаргана.

12.4. Аймаг, нийслэлийн газрын алба Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагын дүгнэлтийн дагуу засвар өөрчлөлтийг гүйцэтгэсэн эсэхэд хяналт тавьж ажиллана.

12.5. Аймаг, нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал нь Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагын дүгнэлтийг үндэслэн ерөнхий төлөвлөгөөг хэлэлцэж батална.

12.6. Ерөнхий төлөвлөгөө цахим системд батлагдсаны дараа ажил гүйцэтгэгч нь батлагдсан ерөнхий төлөвлөгөөний иж бүрэн тайланг тоон болон хэвлэмэл байдлаар аймаг, нийслэлийн Засаг даргын тамгын газар, иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурал, аймаг, нийслэлийн газрын алба, Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад тус бүр 1 хувийг холбогдох журам, зааврын дагуу хүлээлгэн өгнө. Ерөнхий төлөвлөгөөний баримт бичиг боловсруулахдаа MNS 5140-2:2011 стандартыг баримтална.

Арван гурав. Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх

13.1. Төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх ажлын хүрээнд гүйцэтгэх үйл ажиллагааг Хүснэгт 45-т заасан дэд үе шатны дагуу хийж гүйцэтгэнэ.

Хүснэгт 45. *Төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны дэд үе шат, гүйцэтгэх ажил, хугацаа (сараар)*

Үе шат	Дэд үе шат	Хийгдэх ажил	Норматив хугацаа
Үе шат 9: Төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх 12 жил	9.1. Ерөнхий төлөвлөгөөг олон нийтэд сурталчлах, танилцуулах	9.1.1. Аймаг, нийслэлийн газрын алба ерөнхий төлөвлөгөөг иргэд, олон нийтэд сурталчлах, хэрэгжилтийг хангах ажлыг зохион байгуулна.	Жил бүр
	9.2. Тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд “Хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө”-ний дагуу тусгах	9.2.1. Нийслэл, сум, дүүргийн тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд холбогдох арга хэмжээнүүдийг тусгах ажлыг аймаг, нийслэлийн газрын алба зохион байгуулна.	Жил бүр
	9.3. Төлөвлөгөөний зарим үйл ажиллагааг тусгайлан хэрэгжүүлэх	9.3.1. Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөнд тухайлсан арга хэмжээг тусгаж төлөвлөх ажлыг гүйцэтгэгч компани, хяналт тавих ажлыг газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага хариуцна.	Жил бүр

13.2. Аймаг, нийслэлийн газрын алба ерөнхий төлөвлөгөөг цахим системд бүртгэгдсэний дараа иргэд, олон нийтэд сурталчлах, хэрэгжилтийг хангах, хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөний дагуу сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө болон нийслэл, сум, дүүргийн тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд холбогдох арга хэмжээнүүдийг тусгаж, хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай зардлыг орон нутгийн төсөвт тусгуулах ажлыг тус тус зохион байгуулна.

Арван дөрөв. Ерөнхий төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд мониторинг, үнэлгээ хийх

14.1. Ерөнхий төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд мониторинг, үнэлгээ хийх ажлын хүрээнд гүйцэтгэх үйл ажиллагааг Хүснэгт 46-т заасан дэд үе шатны дагуу хийж гүйцэтгэнэ.

Хүснэгт 46. *Мониторинг, үнэлгээний дэд үе шат, гүйцэтгэх ажил, хугацаа (сараар)*

Үе шат	Дэд үе шат	Хийгдэх ажил	Норматив хугацаа
Үе шат 10: Мониторинг, үнэлгээ 12 жил	10.1. Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд хяналт- шинжилгээ хийх, үр дүнг үнэлнэ	10.1.1. Аймаг, нийслэлийн газрын алба ерөнхий төлөвлөгөө болон хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөнд хяналт-шинжилгээ хийж, үнэлгээг газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад хүргүүлнэ. 10.1.2. Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөнд тусгагдсан газар ашиглах, хамгаалах арга хэмжээнүүдийн харьцаа хамгийн багадаа 6:4 харьцааг хангасан эсэхэд мониторинг, үнэлгээ хийх	4 жил тутамд
	10.3. Төлөвлөгөөнд нэмэлт өөрчлөлт оруулах	10.3.1. Ерөнхий төлөвлөгөөнд Газар зохион байгуулалт хийх журмын дагуу тодотгол хийх шаардлагатай тохиолдолд өөрчлөлт оруулах.	-
	10.5. Мониторинг, үнэлгээний эцсийн дүгнэлт	10.5.1. Төлөвлөгөөний хэрэгжилтийг эцэслэн дүгнэх	12-16 дахь жилд

14.2. Ерөнхий төлөвлөгөөний хэрэгжилтийн үнэлгээг аймаг, нийслэлийн газрын алба нь мэргэшсэн болон зөвлөх зэрэгтэй хөндлөнгийн төлөвлөлтийн мэргэжилтнээр гүйцэтгүүлж болно.

Хэрэгжилтийн үнэлгээний тайланг газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад хүргүүлнэ.

14.3. Ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөг 12-16 жилээр боловсруулах бөгөөд 4 жил тутамд 1 удаа, нийт 4 удаа мониторинг, үнэлгээ хийж нэмэлт өөрчлөлт, тодотгол хийх асуудлыг аймаг, нийслэлийн газрын алба хариуцан зохион байгуулна.

14.4. Ерөнхий төлөвлөгөөний хэрэгжилт хамгийн бага хувиар тооцоход эхний 4 жилд 15-20%, хоёрдугаар 4 жилд 20-40%, гуравдугаар 4 жилд 40-60%, дөрөвдүгээр 4 жилд 60-85% биелэх үндсэн шаардлага тавина.

14.5. Үнэлгээний үр дүнгээр 2-оос дээш удаа гүйцэтгэлийн хамгийн бага хувьдаа хүрээгүй тохиолдолд ерөнхий төлөвлөгөөнд засвар өөрчлөлт хийнэ. Аймаг, нийслэлийн газрын алба нь тодотгол хийх саналаа төлөвлөлтийн мониторинг, хэрэгжилтийн үнэлгээнд түшиглэн төсөв хөрөнгө оруулалтын эх үүсвэрийн хамт боловсруулан, аймаг, нийслэлийн иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаар батлуулах ажлыг зохион байгуулна.

oOo

Хавсралт I

ЗӨВШӨӨРӨВ

ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ, ГЕОДЕЗИ, ЗУРАГ ЗҮЙН ЕРӨНХИЙ ГАЗРЫН ДАРГА

....
(Овог, нэр)

БАТЛАВ

.... АЙМАГ, НИЙСЛЭЛИЙН ЗАСАГ ДАРГА

....
(Овог, нэр)

.... АЙМАГ, НИЙСЛЭЛИЙН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ЕРӨНХИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ БОЛОВСРУУЛАХ АЖЛЫН ДААЛГАВАР

20..... оны ..... сарын .....өдөр Дугаар .... хот

Д/д	Ажлын нэр төрөл	Тайлбар
1	Ажил гүйцэтгэх үндэслэл	Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах үндэслэл: - “Алсын хараа-2050” Монгол Улсын урт хугацааны хөгжлийн бодлого; - Хөгжлийн бодлого төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хууль; - Хот байгуулалтын тухай хуулийн 10.1.7 дугаар заалт; - Газрын тухай хуулийн 4.1.6, 20.1.2, 20.2.3, 21.4.1, 23.2.3, 23.3.1, 23.3.5, 25.3, 52.1, 55.1 дүгээр заалт; - Монгол Улсын Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлал; - Монгол Улсын Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөр; - Монгол Улсын Засгийн газрын үйл ажиллагааны хөтөлбөрийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө; - Шинэ бүтээн байгуулалт дунд хугацааны зорилтот хөтөлбөр; - Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө; - .... аймаг, нийслэлийн Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө; - .... аймаг, нийслэлийг хөгжүүлэх үндсэн чиглэл

2	Ажлын зорилго, шийдвэрлэх асуудал	Улс, бүс, орон нутгийн хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн баримт бичгийг газрын нөөцийн төлөвлөлтөөр дэмжин тогтвортой хөгжүүлэх, газрын нэгдмэл сангийн ангилал бүрт нийгэм, эдийн засгийн хувьд үр ашигтай, байгаль орчинд ээлтэй цогцолбор арга хэмжээг төлөвлөх, иргэд, олон нийтэд хүртээмжтэй газар ашиглалтын тэгш эрхээр хангах нөхцөлийг бүрдүүлэх боломжийг тодорхойлсон газар зохион байгуулалтын урт хугацааны төлөвлөлтийн баримт бичиг боловсруулахад оршино.
3	Тавигдах шаардлага.	Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний баримт бичиг нь Засгийн газрын 2024 оны 92 дугаар тогтоолоор батлагдсан Газар зохион байгуулалт хийх журамд заасан үндсэн шаардлагаас гадна дараах шаардлагыг хангасан байна. Үүнд: 1. Бүсчилсэн хөгжлийн үзэл баримтлалд нийцсэн байх; 2. Аймаг, нийслэлийн хилийн цэс доторх бүх газар нутгийг газар ашиглалтын байдлаас үл хамааран ерөнхий төлөвлөгөөнд хамруулж, газрын нэгдмэл сангийн ангилал бүрээр төлөвлөгөөг боловсруулах; 3. ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх хугацаа Газрын тухай хуулийн 25 дугаар зүйлийн 25.3 дахь хэсэгт заасны дагуу 12-16 жил байх бөгөөд төлөвлөлтийг хамруулахдаа ирээдүйн хугацааны буюу урт хугацааны салбаруудын бодлого, хөтөлбөр, стратегийн баримт бичигт тулгуурласан алсын хараатай, дунд хугацааны буюу статистик, орон зайн шинжилгээнд үндэслэн тооцоолсон, ойрын хугацааны буюу Засаг даргын үйл ажиллагааны хөтөлбөртэй уялдсан бодитой гэсэн гурван үечлэлийг хамарсан байх; 4. тухайн засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд бүх шатны албан тушаалтан, иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага заавал дагаж мөрдөх төлөвлөлтийн баримт бичиг байх; 5. улс, орон нутгийн хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн баримт бичгийн зорилт, арга хэмжээний хүрээнд тухайн аймаг, нийслэлд хэрэгжүүлэх хөгжлийн чиг хандлагад нийцүүлэн төлөвлөх, түүнийг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөг гаргасан байх; 6. улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөтэй уялдуулан бүс нутаг, аймаг, нийслэлийн түвшинд хамаарах нийгэм, эдийн засгийн зорилго, зорилт, орон зайн байршлын асуудлыг нийцүүлэн тусгасан байх;

		7. ерөнхий төлөвлөгөөг боловсруулахдаа орон нутгийн онцлог, давуу тал, боломжид тулгуурлан газрыг зүй зохистой үр ашигтай ашиглах, хамгаалах тэргүүлэх чиглэл, зорилтуудыг тодорхойлж, түүнд хүрэх арга хэмжээг нарийвчлан төлөвлөсөн байх; 8. ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгагдсан төсөл, арга хэмжээ нь сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө, нийслэл, сум, дүүргийн тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд нарийвчлан тусгаж, хэрэгжүүлэх боломжтойгоор төлөвлөгдсөн байх;
		9. газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээг төлөвлөж буй газрын нэгдмэл сангийн дэд ангилал тус бүрээр шинжлэх ухааны үндэслэлтэй боловсруулах; 10. аймаг, нийслэлийн хөгжлийн чиг хандлага, нийгэм, эдийн засгийн хэрэгцээг үндэслэн газар ашиглалтын хэрэгцээт байдлын үнэлгээг боловсруулж ерөнхий төлөвлөгөөнд тусгах; 11. бүх төрлийн нөөцөд тулгуурлан үйлдвэрлэл, аж ахуйн салбаруудыг оновчтой байршуулах, төрөлжүүлэх, тэдгээрийн харилцан хамаарал, улс орны хөгжилд оруулах хувь нэмрийг үндэслэл сайтай тогтоох замаар нутагшил, суурьшлыг оновчтой төлөвлөх үндсийг бүрдүүлсэн байх; 12. ерөнхий төлөвлөгөө нь тогтвортой хөгжлийн зарчмуудыг баримталсан, байгаль орчны тэнцвэрт байдлыг хангасан, нийгмийн ач холбогдолтой, эдийн засгийн үр ашигтай байх; 13. уур амьсгалын өөрчлөлт, нөлөөлөл, эрсдэл эмзэг байдлыг даван туулах дасан зохицох асуудлыг тусгаж төлөвлөсөн байх; 14. биологийн олон янз байдал, экосистемийн унаган байдлыг хадгалах, байгаль хамгаалах чиг үүргийг агуулсан зохистой ашиглалтыг тусгасан байх; 15. иргэдийн тав тухтай, ажилтай, орлоготой, тогтвор суурьшилтай амьдрах нөхцөлийг бүрдүүлсэн байх; 16. бүс нутгийн төлөвлөлт, ландшафтын төлөвлөлт, газар бүсчлэн хуваарилах арга зарчмыг зөв хослуулсан байх; 17. шинжлэх ухааны дэвшилтэт технологийг ашигласан байх; 18. байгалийн бүс, бүслүүрийн онцлог, өвөрмөц тогтоц, ховор, ховордсон ургамал, амьтан бүхий газар, түүх, соёлын дурсгалт болон үзэсгэлэнт газрын хэв шинжийг хамгаалахад чиглэсэн байх;

		19. Монгол орны уламжлалт газар ашиглалтын хэв шинжийг харгалзсан байх; 20. ерөнхий төлөвлөгөөг хил залгаа орших аймаг, нийслэлийн нийгэм-эдийн засгийн хөгжлийн төлөвлөлттэй уялдуулсан байх; 21. иргэд, олон нийтийн оролцоог хангасан, жендэрийн мэдрэмжтэй, хүний эрх, эрх чөлөөг хангаж эрх тэгш, ил тод зарчмаар боловсруулж, нийгмийн эрх ашигт нийцсэн байх; 22. ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах газар зохион байгуулалтын үйл ажиллагаа, төсөв зардлыг тооцон хэрэгжүүлэх арга хэмжээг төлөвлөсөн байх; 23. зохих масштабын байр зүйн зураг болон төлөвлөлтийн зургийг Монгол улсын MNS 6315:2012, MNS 6316:2012, MNS 6317:2012 стандартуудын дагуу газарзүйн мэдээллийн системийн программ хангамж ашиглан гүйцэтгэсэн байх; 24. бусад салбарын бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгийн газар ашиглалттай холбогдох хэсгийг харгалзан үзсэн байна.
4	Ажлын хамрах хүрээ	**Хамрах объект:** .... аймаг, нийслэлийн газрын нэгдмэл сангийн үндсэн болон дэд ангиллын нийт газрууд (........... га) Аймаг, нийслэлийн эдийн засаг, үйлдвэрлэл, аж ахуй, нийгмийн салбарууд **Хамрах субъект:** - Айм, нийслэлийн засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн нэгжийн төрийн захиргааны байгууллагууд; - Ард иргэд, малчид, тэдгээрийн бүлэг, нөхөрлөл, хоршоо, хуулийн этгээд; - Төрийн болон төрийн бус байгууллага, төсөл хөтөлбөрийн газрууд; - Тусгай хамгаалалттай газрын хамгаалалтын захиргаа; - Сав газрын захиргаа.
5	Ажил гүйцэтгэх хугацаа	Эхлэх хугацаа: .... оны .... дугаар сарын .... -ний өдөр Дуусах хугацаа: .... оны .... дугаар сарын .... -ний өдөр
6	Ажлын иж бүрдэл	**НЭГ. Суурь судалгаа мэдээлэл цуглуулж боловсруулах, бэлтгэл ажлын нэгдсэн тайлбар бичиг болон холбогдох зураг.** *(1-р бүлэг тайлбар бичиг)* Үүнд: 1.1. Байгалийн нөхцөл, нөөцийн суурь судалгаа - Уур амьсгал - Газар зүйн тогтоц, онцлог - Газрын гадаргын өндөржилт

		- Газрын гадаргын налуужилт - Газрын гадаргын зүг зовхис - Хөрс, хөрсөн бүрхэвч - Ургамалан нөмрөг, ургамлын аймаг - Ойн сан - Амьтны аймаг - Гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, усны сан бүхий газар - Ашигт малтмал - Түүх соёлын дурсгал 1.2. Нийгэм, эдийн засгийн суурь нөхцөлийн судалгаа - Хүн ам зүй - Хүн амын нутагшил, суурьшил - Хөдөлмөр эрхлэлт - Мал аж ахуй - Газар тариалан - Аж үйлдвэр - Боловсрол - Эрүүл мэнд - Дэд бүтэц, нийгмийн хангамж 1.3. Инженер-геологийн нөхцөлийн суурь судалгаа - Инженер геологийн нөхцөл ба мужлал - Геоморфологийн хэв шинж - Цэвдэг, түүний тархалт - Газар хөдлөлт - Гүний ус /Гидрогеологи/ 1.4. Газрын нэгдмэл сан, түүний ашиглалтын суурь судалгаа - Газрын нэгдмэл сангийн ангилал түүнд гарсан өөрчлөлт, шилжилт хөдөлгөөн - ХАА-н газрын газар ашиглалтын одоогийн байдал - Хот, тосгон бусад суурины газар ашиглалтын одоогийн байдал - Зам шугам сүлжээний газрын газар ашиглалтын одоогийн байдал - Ойн сан бүхий газрын газар ашиглалтын одоогийн байдал - Усны сан бүхий газрын газар ашиглалтын одоогийн байдал - Тусгай хамгаалалттай газрын газар ашиглалтын одоогийн байдал - Тусгай хэрэгцээний бусад газрын газар ашиглалтын одоогийн байдал

		1.5. Байгаль-нутаг дэвсгэрийн цогцолбор нөхцөл, мужлал - Байгаль-нутаг дэвсгэрийн цогцолбор нөхцөлийн мужлалыг аймаг, нийслэлийн хэмжээнд тодруулах - Байгаль-нутаг дэвсгэрийн цогцолбор нөхцөлийн тойргийг аймаг, нийслэлийн хэмжээнд тодруулах - Экосистемийн ангилал 1.6. Тохиромжтой байдлын үнэлгээ - Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ - Бэлчээр ашиглалтын газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ - Хадлангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ - Газар тариалангийн зориулалтаар ашиглах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ - Хадгалан хамгаалах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ - Эрчимжсэн фермерийн аж ахуй хөгжүүлэх газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ - Жимс, жимсгэнэ тариалах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ - Шинээр байгуулах, өргөтгөх, нөөц газар сонгох зорилготой хот, тосгон, бусад суурин газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ - Аялал жуулчлалын бүс, замналын тохиромжтой байдлын үнэлгээ; - Хөв цөөрөм байгуулахад тохиромжтой байдлын үнэлгээ - Ойжуулахад тохиромжтой байдлын газрын үнэлгээ - Тусгай хамгаалалтад авах зориулалттай газрын тохиромжтой газрын үнэлгээ; - Инженерийн шугаман байгууламжийн зориулалттай газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ - Төлөвлөгөөнд шаардлагатай бусад газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ. **Хоёр. Хээрийн судалгаа, санал асуулга, материал боловсруулалтын үе шатыг хамруулсан баримт бичиг** 2.1. Хөгжлийн асуудалд дүн шинжилгээ хийх - СВОТ (SWOT) буюу гадаад дотоод орчны шинжилгээ хийх; - ПЭСТЭЛ (PESTEL) буюу улс төр, нийгэм, эдийн засгийн шинжилгээ хийх.

		2.2. Байгаль-аж ахуй нутаг дэвсгэрийн мужлал, агро-эколоойн бүсчлэлд үндэслэн бодлогын бүсийг зураглах - Байгаль-аж ахуй нутаг дэвсгэрийн мужлалыг тодруулж зураглах; - Бэлчээр ашиглалтын газрын бодлогын бүсийг тодруулж зураглах; - Газар тариалангийн бодлогын бүсийг тодруулж зураглах; - Хот суурин газрын газар ашиглалтын бодлогын бүсийг тодруулж зураглах; - Дэд бүтцийн газар ашиглалт, хамгаалалтын бодлогын бүсийг тодруулж зураглах (Төмөр зам, авто зам, цахилгаан, холбоо мэдээлэл гэх мэт); - Тусгай хэрэгцээний газар ашиглалт, хамгаалалтын бодлогын бүсийг тодруулж зураглах; - Аялал жуулчлалын газрын бодлогын бүсийг тодруулж зураглах; - Ойн сан бүхий газрын ашиглалт, хамгаалалт, нөхөн сэргээлтийн бодлогын бүсийг тодруулж зураглах; - Усны сан бүхий газрын ашиглалт, хамгаалалтыг сайжруулах бодлогын бүсийг тодруулж зураглах; - Гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийн хил заагийг тодруулж зураглах; - Ургамалжилтын зургийг тодруулж зураглах; - Экосистемийн ангиллын зураг; - Ландшафтыг тодруулж зураглах; - Амьтны тархалт, чухал амьдрах орчин, холбоос нутгийг тодруулж зураглах. 2.3. Хэрэгцээт байдлын үнэлгээ хийх - Төлөвлөлтийн хугацааны хүн амын өсөлтийн хэтийн төлөв; - Төлөвлөлтийн хугацааны сүргийн эргэлтийн хэтийн төлөв; - Газар тариалангийн гол нэр бүтээгдэхүүний хэрэгцээ; - Газар тариалангийн усан хангамжийн нөөц, хэрэгцээ; - Мал аж ахуйн салбарын гол нэрийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ; - Бэлчээрийн усан хангамжийн нөөц, хэрэгцээ; - Байгалийн хадлан тэжээлийн хэрэгцээ; - Тэжээлийн ургамлын хэрэгцээ; - Хот суурины ирээдүйн газрын хэрэгцээ;

		- Хүн амын усан хангамжийн нөөц, хэрэгцээ; - Иргэнд өмчлүүлэх газрын хэрэгцээ; - Нийгмийн үйлчилгээний дэд бүтцийн (Сургууль, цэцэрлэг гэх мэт) байгууллагын хэрэгцээ, сургууль, цэцэрлэг, эмнэлэг, ногоон байгууламжийн орон зайн үйлчлэх хүрээ, шинжилгээ. 2.4. Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн нөлөөллийн үнэлгээ хийх. 2.5. Хэрэгцээт байдлын, тохиромжтой байдлын үнэлгээ, хэлэлцүүлэг саналд үндэслэн газар ашиглалт, төлөвлөлтийн бүсчлэлийг тодруулах. - Байгаль-аж ахуй нутаг дэвсгэрийн мужлал, агро-эколоийн бүсчлэлд үндэслэн бодлогын бүсүүдийн байршил, хил зааг, талбайн хэмжээг тодруулан зураглах; - Орон нутгийн холбогдох албан тушаалтнууд, иргэд, олон нийтийн саналыг үндэслэн бүсчлэлийг өөрчлөн зураглах. **ГУРАВ. Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний баримт бичиг** Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний баримт бичиг нь энэхүү ажлын даалгаварт тусгагдсан техникийн шаардлагыг хангасан дараах хэсгүүдээс бүрдэнэ. Үүнд: 3.1. Үндэслэл; 3.2. Зорилго, зорилт; 3.3. Байгаль аж ахуй нутаг дэвсгэрийн мужлалыг тодорхойлж, зурагласан байх; 3.4. Эдийн засаг, аж ахуйн хөгжлийн үндсэн чиглэл, төрөлжилтийг тогтоосон байх; 3.5. Эдийн засаг, аж ахуйн хөгжлийн чиглэл, төрөлжилтөд үндэслэн ГНС-ийн ангилал, шилжилт, өөрчлөлтийг тогтоосон байх; 3.6. Нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд газар ашиглалтын бодлогын бүсчлэлийг тогтоож зурагласан байх; 3.7. Хүн амын өсөлтийн хэтийн төлөв, хот суурины газрын хэрэгцээт байдлын, тохиромжтой байдлын үнэлгээнд тулгуурлан тэг гортигийг шинэчлэн тогтоосон байх; 3.8. Асуудлын шийдлийг олох шинжилгээний загварт тулгуурлан газар ашиглалтын бодлогын болон чиг үүрийн бүсчлэлийг тодорхойлсон байх;

		3.9. Инженерийн шугам сүлжээнд холбогдсон, холбогдохоор төлөвлөсөн газрын байршил, хэмжээ, хотын хөгжлийн төлөвлөгөөтэй уялдуулан бодлогын болон чиг үүргийн бүсчлэлийг тодорхойлсон байх; 3.10. Инженерийн шугам сүлжээ, дэд бүтцэд холбогдсон болон холбогдохоор төлөвлөж буй газруудын хил заагийг тогтоож зурагласан байх; 3.11. Газар ашиглалтын бодлогын болон чиг үүргийн бүсчлэлийн горим, дэглэмийг тогтоосон байх; 3.12. Газар ашиглалтын бодлогын болон чиг үүргийн бүсчлэлтэй уялдуулан ГНС-ийн үндсэн болон дэд ангилалд орох өөрчлөлтийг тогтоож зурагласан байх; 3.13. Шинээр байгуулах үйлдвэр, уурхайн газрын байршлыг зурагласан байх; 3.14. Уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуйг төрөлжүүлэн хөгжүүлэх, хадгалан үлдээх бодлогын болон чиг үүргийн бүсчлэл, горим дэглэмийг тогтоож зурагласан байх; 3.15. Эрчимжсэн болон хагас эрчимжсэн мал аж ахуй эрхлэх газрын байршил, хэмжээ, төлөвлөлтийн загвар шийдлийг боловсруулж зурагласан байх; 3.16. Жимс, жимсгэнэ шинээр эрхлэх газрын байршил, хэмжээ, төлөвлөлтийн загвар шийдлийг тохиромжтой байдал болон хэрэгцээт байдлын үнэлгээнд тулгуурлан боловсруулсан байх; 3.17. Аймаг, нийслэл, сум дундын хадлангийн талбайн байршлыг нэмэлт тэжээлийн хэрэгцээ, тохиромжтой байдлын үнэлгээнд тулгуурлан төлөвлөлтийн загвар шийдлийг боловсруулсан байх; 3.18. Аймаг, сум дундын отрын нөөц нутгийг орон нутаг, яам хоорондын ажлын хэсгийн саналыг үндэслэн газрын хэмжээ, байршил, хил заагийг тогтоож, загвар шийдлийг боловсруулсан байх; 3.19. Шинээр баригдах олон улсын, улсын болон орон нутгийн чанартай төмөр зам, авто зам, эрчим хүч, харилцаа холбооны шугам сүлжээ байгуулах газрын байршил, хил заагийг зураглаж, цаашид хөгжих, шийдэл, тооцооллыг хийсэн байх; 3.20. Зэрлэг амьтанд зориулсан экологийн гарц, гарам, зэрлэг амьтдад сөрөг нөлөө багатай хашаа, тэмдэг, тэмдэглэгээний байршлыг төлөвлөсөн байх;

		3.21. Нэн ховор, ховор зэрлэг амьтдын амьдрах орчин, нүүдлийн зам, холбоос нутгийг тасалдуулахгүй байх зорилгоор дээрх газруудыг зураглах, тухайн газарт хориглосон газар ашиглалтын хэлбэрүүдийг тодорхой тусгасан байх; 3.22. Эмзэг экосистемийг хамгаалах зорилгоор тухайн экосистемд сөрөг нөлөөтэй газар ашиглалтын хэлбэрүүдийг тодорхойлон нөлөөллийг бууруулах арга хэмжээнүүдийг төлөвлөсөн байх; 3.23. Ховор, нэн ховор, ургамлын амьдрах орчин, тархах газар нутгийг хамгаалах зорилгоор тухайн газарт хориглосон газар ашиглалтын хэлбэрүүдийг тодорхой тусгасан байх 3.24. Газрын тос, байгалийн хий, ус дамжуулах хоолой, барилга байгууламж, тэдгээрийн зурвас газар, усан зам, нисэх буудлын газрын схемчилсэн байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, цаашид хөгжих шийдэл тооцооллыг хийсэн байна; 3.25. Ой, ус, биологийн төрөл зүйлийн нөөцийг зохистой ашиглах, хамгаалах, нөхөн сэргээх бүс нутгийн байршил, хэмжээ, хил заагийг тогтоох; 3.26. Усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэр, эрүүл ахуйн хамгаалалтын бүсийн зурвас газрын хамгаалалт, ашиглалтын схемчилсэн байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, холбогдох шийдэл тооцооллыг хийсэн байх; 3.27. Орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авах газрын байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, цаашид хөгжих, үндэслэл, тооцооллыг хийсэн байх; 3.28. Газрыг доройтлоос хамгаалах, ашиглалтаас чөлөөлөх, нөхөн сэргээх, сайжруулалт хийх газар нутгийн байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, холбогдох шийдэл, тооцооллыг хийсэн байх; 3.29. Амралт, рашаан сувилал, аялал жуулчлал, ан агнуурын бүс нутгийн байршил, хэмжээ, хил заагийг зураглаж, холбогдох шийдэл тооцооллыг хийсэн байх; 3.30. Аялал жуулчлалын бүсийн хэмжээ, хил заагийг зурагласан байх; 3.31. Аймаг, нийслэлийн нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд ашигт малтмалын хайгуулын тусгай зөвшөөрөл олгох, сонгон шалгаруулалт явуулах газрын бүс, ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл олгох газрын хэмжээ, байршил, хил заагийг төлөвлөсөн байх;

		3.32. Газар зохион байгуулалт, хот төлөвлөлтийн цахим системд төлөвлөсөн арга хэмжээг бүрэн зураглах; 3.33. Газрын тухай хуулийн 23 дугаар зүйлийн 23.2.3-д заасны дагуу газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагаас гаргасан дүгнэлтийн дагуу засвар сайжруулалтыг гүйцэтгэх; 3.34. Ерөнхий төлөвлөгөө болон хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөг боловсруулж аймаг, нийслэлийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаар батлуулах; 3.35. Аймаг, нийслэлийн ИТХ-аар баталсан газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний тайлан, хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө болон бусад баримт бичгийн хамт холбогдох байгууллагуудад актаар хүлээлгэн өгөх; 3.36. Газрын нэгдмэл сангийн үндсэн болон дэд ангилал хооронд шилжүүлэх газрын байршил, хэмжээ, хил зааг, уг ажлын хүрээнд хийгдэх газар зохион байгуулалтын ажлын төрөл, төсөвт өртгийн тооцоо; 3.37. Төлөвлөлтийн үр дүнд газрын нэгдмэл санд орох өөрчлөлтийг харуулсан аймаг, нийслэлийн хэмжээний нэгдсэн экспликацийг гаргах; 3.38. Олон нийтийн оролцоог хангасан материал (хэлэлцүүлэг явуулсан, санал авсан материал, уулзалтын тэмдэглэл, фото зураг, төлөвлөгөөг баталгаажуулсан шийдвэр); 3.39. Газар зохион байгуулалт, хот төлөвлөлтийн цахим систем болон www.egazar.gov.mn цахим хуудсанд байршиж, баталгаажсан газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний төсөл.
7	Гүйцэтгэх ажлын хэмжээ	Газрын нэгдмэл санд бүртгэлтэй .... аймаг, нийслэлийн нийт газар нутаг болох .... га талбай хамарна.
8	Гүйцэтгэх ажлын үе шат	Ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах ажлыг дараах үе шатаар гүйцэтгэнэ. Үүнд: 1. Суурь судалгааны анхдагч мэдээлэл цуглуулах, судалгааны материалыг боловсруулж нөхцөл байдлын дүн шинжилгээ хийж, дүгнэлт гарган нэмж судлах төлөвлөгөөг гаргах (Бэлтгэл шатны тайлан); 2. Бэлтгэл шатны тайланг захиалагчид хүргүүлж, дүгнэлт зөвлөмж гаргуулан, ажлын хэсэгт танилцуулж хэлэлцүүлэх;

		3. Орон нутгаас мэдээ, мэдээлэл цуглуулах, газар ашиглалтын өнөөгийн байдлыг тодорхойлж, тодруулах, үнэлгээнд суурилан хэтийн төлөвийг газар дээр нь зураглах; 4. Олон нийтийн санал авч хөгжлийн асуудалд дүн шинжилгээ хийж, хэрэгцээт байдлын болон тохиромжтой байдлын үнэлгээнд суурилан бодлогын бүсийг зураглаж, төлөвлөлтийн бүсчлэлийг тодруулах (Дунд шатны тайлан); 5. Дунд шатны ажлын тайланг захиалагчид хүргүүлж, дүгнэлт зөвлөмж гаргуулах; 6. Захиалагчийн хяналтын дүгнэлт, зөвлөмжийг харгалзан төлөвлөлтийн үр дүнг эцэслэн ерөнхий төлөвлөгөө болон хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө боловсруулж, цахим системд бүрэн гүйцэт зураглах; 7. Орон нутгийн төрийн байгууллагууд, ард иргэдийн оролцоог хангаж, хэлэлцүүлэг зохион байгуулж санал авах (Засгийн газрын 2024 оны 92 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Газар зохион байгуулалт хийх журам”-ын 3.17.1, 3.17.3, 3.20.4-т заасны дагуу иргэд олон нийтэд нээлттэй, ил тод мэдээлж, төрийн болон төрийн бус байгууллага, сумдын Засаг дарга нар, олон нийтээс саналыг авна.); 8. Хэлэлцүүлэг, санал, дүгнэлтийг харгалзан төлөвлөгөөний эцсийн шатны тайланг боловсруулж Захиалагчид хүргүүлж дүгнэлт гаргуулах; 9. Шаардлагатай засвар өөрчлөлтийг гүйцэтгэн ерөнхий төлөвлөгөөний төслийг Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад хүргүүлэн ГЗБГЗЗЕГ-ын орон тооны бус мэргэжлийн зөвлөлийн хурлаар хэлэлцүүлж, дүгнэлт гаргуулах; 10. Дүгнэлтийн дагуу сайжруулалтыг гүйцэтгэн аймаг, нийслэлийн ИТХ-аар хэлэлцүүлэн батлуулна; 11. Гэрээний дагуу батлагдсан газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг захиалагч байгууллагад хүлээлгэн өгөх; 12. Гэрээг дүгнэх, төлбөр тооцоог дуусгах. (Ажлын үе шатыг дараалльн дагуу гүйцэтгэх бөгөөд алгассан болон дутуу хийгдсэн тохиолдолд Засгийн газрын 2024 оны 92 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Газар зохион байгуулалт хийх журам”-ын 7 дугаар зүйлд заасны дагуу хариуцлага тооцно)

9	Техникийн шаардлага, заавар	Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулахад дараах техникийн шаардлагыг баримтлан ажиллана. Үүнд: 1. Хөгжлийн бодлого төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хууль, Монгол улсын Засгийн газрын 2022 оны 470 дугаар тогтоолоор баталсан “Хөгжлийн бодлогын баримт бичиг боловсруулах нийтлэг журам”; 2. Монгол Улсын Засгийн газрын 2024 оны 92 дугаар тогтоолоор баталсан “Газар зохион байгуулалт хийх журам; 3. ГЗБГЗЗЕГ-ын даргын 2024 оны А/305 дугаар тушаалаар баталсан “Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний аргачлал”; 4. ГХГЗЗГ-ын даргын 2015 оны А/200 дугаар тушаалаар батлагдсан “Газар тохиромжтой байдлын үнэлгээ боловсруулах аргачлал”; 5. ГЗБГЗЗГ-ын даргын 2020 А/40 дугаар тушаалаар батлагдсан“Газар зохион байгуулалт, хот төлөвлөлтийн цахим систем ажиллуулах журам”; 6. ГХГЗЗГ-ын даргын 2009 оны 11 дүгээр сарын 16-ны өдрийн 224 дугаар тушаалаар батлагдсан “Газрын нэгдмэл сангийн тоо бүртгэл хөтлөх журам”; 7. Төлөвлөлтийн зургийг Монгол улсын стандарт “Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний 1:1000, 1:2000, 1:5000 масштабын зургийн таних тэмдэг”; MNS 6316:2012, “Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний 1:25000, 1:50000, 1:10000 масштабын зургийн таних тэмдэг” MNS 6317:2012, “Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний 1:500000, 1:1000000 Масштабын зургийн таних тэмдэг ”MNS 6315:2012 болон атрибут мэдээллийн тоон өгөгдлийн стандарт; 8. Зэрлэг амьтдад ээлтэй гарц, гарам байгуулах зөвлөмж өгөхдөө Монгол улсын стандарт “Тал хээр, говь цөлийн бүсийн авто болон төмөр зам дагуу зэрлэг амьтдад зориулсан гарц, Ерөнхий шаардлага MNS 6515:2015”; “Уулархаг нутгийн зам, замын байгууламжийн нүүдлийн зэрлэг амьтдад зориулсан гарц, Ерөнхий шаардлага MNS 6735:2018”. Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулахад дараах зааврын дагуу ажиллана. Үүнд: 1. Судалгааны болон төлөвлөлтийн зургийн байрлалыг WGS-84 солбицлын системд, өндрийг Балтын тэнгисийн өндрийн системд тус тус гүйцэтгэнэ;

		2. Бүх төрлийн дүн шинжилгээг стандарт аргачлалын дагуу хийсэн байна; 3. Заавал мөрдөх акт, нотлох баримт, тэмдэглэлийг үйлдсэн байна; 4. Гүйцэтгэгч байгууллага нь төлөвлөгөөний үе шатны гүйцэтгэлийг аймаг, нийслэлийн газрын алба тухай бүр тайлагнана; 5. Газрын төлөв байдал, чанарын үнэлгээний бүсүүд, тэдгээрт зөвшөөрөгдөх аж ахуйн болон байгаль хамгаалах үйл ажиллагааны төрөл, чиглэл, дэглэм, горим, тавигдах шаардлагыг тодорхойлно; 6. Төлөвлөгөөний зураг төслийн үзүүлэлтийг төлөвлөлтийн өмнөх болон дараах үзүүлэлтээр гаргана; 7. Төлөвлөгөөний тайлан, судалгаа, тоон зураг болон бусад холбогдох материалыг тоон хэлбэрээр ГЗБГЗЗГ-ын даргын 2020 оны А/40 дугаар тушаалаар батлагдсан “Газар зохион байгуулалт, хот төлөвлөлтийн цахим систем ажиллуулах журам“-ын дагуу “Газар зохион байгуулалт, хот төлөвлөлтийн цахим систем”-д оруулж, www.egazar.gov.mn сайтад нээлттэй байршуулсан байна; 8. Төлөвлөгөөний зураг төслийн хүрэх үр дүн нь шалгуур үзүүлэлтийн шаардлагыг хангасан байна; 9. Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний ажил хүлээн авсан акт үйлдсэнээр ажлыг дууссанд тооцно.
10	Ажлын хяналт, шалгалт	Захиалагчийн техникийн хяналтын зардал нь нийт зардлын 5 хувь байна. Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага болон аймаг, нийслэлийн газрын алба нь хамтран газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах ажлын захиалагчийн техникийн хяналтыг гүйцэтгэнэ. Захиалагчийн техникийн хяналтын зардлын 80 хувьтай тэнцэх зардлаар аймаг, нийслэлийн газрын алба, 20 хувьтай тэнцэх зардлаар Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага тус тус захиалагчийн техникийн хяналт хийх ажилд зарцуулна. Захиалагчийн техникийн хяналтыг дараах ажил үүргийн хуваарийн дагуу гүйцэтгэнэ:

		- Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага нь аймаг, нийслэлийн ерөнхий төлөвлөгөөг улс, бүсийн чанартай хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн болон улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөтэй уялдсан байдал, төлөвлөгөөг холбогдох журам, заавар аргачлал, ажлын даалгаврын шаардлагад нийцсэн байдал, төлөвлөлтийн болон суурь судалгааны газар зүйн мэдээллийн санг тоон хэлбэрээр үүсгэсэн байдалд хяналт хийж, эцсийн тайланд мэргэжлийн дүгнэлт гаргаж шаардлагатай тохиолдолд газар дээр нь ажиллаж хяналтыг гүйцэтгэнэ. - Аймаг, нийслэлийн газрын албанаас гүйцэтгэгч байгууллага ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулахад аймаг, нийслэлийн эдийн засаг, нийгмийн хөгжил, байгаль хамгааллын салбаруудын дэд хөтөлбөр, төлөвлөгөө, стратегитай хэрхэн уялдах, иргэд, олон нийтийн дунд хэлэлцүүлэг хийх ажлыг гүйцэтгэгчтэй хамтран зохион байгуулах, төлөвлөгөө боловсруулах, гүйцэтгэгч хээрийн хэмжилт судалгаа, орон нутагт хэлэлцүүлэг хийх зэрэг үе шатны бүхий л үйл ажиллагаанд тогтмол хяналт тавьж, үе шатны тайлан тус бүрт дүгнэлт, зөвлөмж гарган тухай бүрт Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад ажлын явцыг тайлагнаж ажиллана. - Орон нутаг дахь бүх салбарын төрийн байгууллагууд, иргэдийн байгууллага (Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурал, иргэдийн нийтийн хурал), иргэдээс санал авч, мэдээлэл танилцуулга хийсэн байна.
11	Хүлээлгэн өгөх материал	Төлөвлөгөөний иж бүрэн материалыг (суурь судалгааны тайлан, төлөвлөгөөний тайлан, хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө, мэдээллийн сан, холбогдох зураг), (DVD) дараах байгууллагад тус бүр 1 хувийг хүлээлгэн өгнө. Үүнд: - Аймаг, нийслэлийн Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурал; - Аймаг, нийслэлийн Засаг даргын Тамгын газрын Хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, хөрөнгө оруулалтын хэлтэс; - Аймаг, нийслэлийн газрын алба; - Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагын Архив, мэдээллийн хэлтэс;

		Тайлан, мэдээллийг хүлээлгэж өгөхдөө ГЗБГЗЗГ-ын даргын 2021 оны А/226 дугаар тушаалаар батлагдсан “Газар зохион байгуулалт, геодези, зураг зүйн төрийн архивын сан хөмрөгийг бүрдүүлэх, баримт хүлээн авах журам, ГХГЗЗГ (хуучин нэрээр)-ын даргын 2015 оны 09 дүгээр сарын 17-ны өдрийн А/208 дугаар тушаалаар батлагдсан “Улсын төсвийн хөрөнгөөр бараа, ажил, үйлчилгээ худалдан авах гэрээний хэрэгжилтэд хяналт тавих, үр дүнг үнэлэх, шалгаж хүлээн авах журам”, Ерөнхий төлөвлөгөөний тоон зургийн мэдээллийн санг хүлээлгэн өгөхдөө ГЗБГЗЗГ-ын даргын 2020 оны А/40 дугаар тушаалаар батлагдсан “Газар зохион байгуулалт, хот төлөвлөлтийн цахим систем ажиллуулах журам”-ыг тус тус баримтална.
12	Захиалагч байгууллага	1. Аймаг, нийслэлийн Засаг даргын Тамгын газар 2. Аймаг, нийсэлийн газрын алба
13	Гүйцэтгэгч байгууллага	Газар зохион байгуулалтын мэргэжлийн байгууллагын эрх бүхий байгууллага байна.
14	Санхүүжилт, эх үүсвэр	1. Төлөвлөгөө боловсруулах үе шат бүрт явцын дүгнэлт гаргуулж акт үйлдсэний дараа санхүүжилтийг шийдвэрлүүлнэ. 2. Аймаг, нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө боловсруулах төсөв зардлын 5-аас доошгүй хувийг ажлын үе шатны гүйцэтгэлийн явц, чанарыг шалгах шинжээчдийн баг ажиллуулахад зарцуулна. 3. 20........ оны төсвөөс дараах хуваарийн дагуу санхүүжүүлнэ. Үүнд: 3.1. Эхний санхүүжилт - ...... хувь /Гэрээ байгуулсны дараа 3.2. Хоёр дахь санхүүжилт - ...... хувь /Эхний шатны төлөвлөгөөний тайлбар бичиг, мэдээллийн санд өгсөн дүгнэлт гарсны дараа/ 3.3. Эцсийн санхүүжилт - ...... хувь /Ажил хүлээлгэн өгсний дараа/
15	Ажлын онцгой нөхцөл	Улсын болон орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газарт ажиллах бол холбогдох байгууллагаас зөвшөөрөл авах.

16	Төрийн нууцыг хадгалах хамгаалах	Төрийн болон албаны нууцын тухай хууль, Монгол улсын төрийн болон албаны нууцыг хамгаалах нийтлэг журам.
17	Даалгаварт тусгагдаагүй ажил	Даалгаварт тусгагдаагүй ажлыг нэмэлт нөхцөлөөр гүйцэтгэнэ.

ХЯНАСАН:
ГАЗРЫН АСУУДАЛ ХАРИУЦСАН ТӨРИЙН ЗАХИРГААНЫ
БАЙГУУЛЛАГЫН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ
ХАРИУЦСАН ХЭЛТСИЙН ДАРГА ....

АЙМАГ, НИЙСЛЭЛИЙН ХӨГЖЛИЙН БОДЛОГО ТӨЛӨВЛӨЛТ,
ХӨРӨНГӨ ОРУУЛАЛТЫН ХЭЛТСИЙН ДАРГА ....

АЙМАГ, НИЙСЛЭЛИЙН ГАЗРЫН АЛБАНЫ ДАРГА ....

ГАЗРЫН АСУУДАЛ ХАРИУЦСАН ТӨРИЙН ЗАХИРГААНЫ
БАЙГУУЛЛАГЫН ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ
ХАРИУЦСАН ХЭЛТСИЙН АХЛАХ МЭРГЭЖИЛТЭН ....

БОЛОВСРУУЛСАН:
АЙМАГ, НИЙСЛЭЛИЙН ГАЗРЫН АЛБАНЫ
АХЛАХ МЭРГЭЖИЛТЭН ....

Хавсралт II

Аймаг, нийслэлийн хөгжлийн дүн шинжилгээний загвар

<table>
<tr><th colspan="3">Үндсэн мэдээлэл</th></tr>
<tr><td>Нутаг дэвсгэр: 5,5 $км^2$</td><td>Хүн ам: 17399</td><td>Хүн амын нягтрал:
3,14 $хүн/км^2$</td></tr>
<tr><td>Хүн амын жилийн дундаж өсөлт: (сүүлийн 10 жилээр) 0,57 хувь (1995-2005), 2,73 хувь (2005-2017) гэх мэт.</td><td colspan="2">Малын тоо, толгой, төрлөөр:
Бүгд 427.46, адуу 20.59, үхэр 14, тэмээ 1.06, хонь
208.08, ямаа 183.72</td></tr>
<tr><td colspan="3">ДНБ, салбараар: ХАА 24 хувь, аж үйлдвэр, барилга 38 хувь, үйлчилгээ 38 хувь гэх мэт.</td></tr>
<tr><td colspan="3">Газар ашиглалт: Ойн сан 0 хувь, Тариалангийн талбай 38,7 га (үр тариа 0 га, малын тэжээл 4,3 га, 2017 оны байдлаар) гэх мэт.</td></tr>
<tr><th colspan="3">Одоогийн байдал</th></tr>
<tr><td>Газар зүйн нөхцөл байдал:
Тал хээр нутагтай, газар нутгийн 80 хувийг бэлчээрийн зориулалтаар ашиглах боломжтой, ойн сангүй.
Эх газрын уур амьсгалтай, жилийн дундаж температурын хэлбэлзэл өндөр: +37-оос -37 градус
Жилийн дундаж температур: 200-250 мм Далайн түвшнээс дээш: 1000-1200 м өргөгдсөн
Говьсүмбэр аймагт нутагшдаг ан амьтан: Цагаан зээр гэх мэт.</td><td colspan="2">Нийгмийн асуудлууд:
Ажиллах хүчний оролцооны түвшин:
52.4 хувь (20-р байр)
Дундаж цалингийн хэмжээ өндөр буюу 800000 төгрөг (2-р байр)
Ажилгүйдлийн түвшин өндөр буюу 18.1 хувь (20-р байр)
Төрийн албан хаагчдын нийт ажиллагсдад эзлэх хувь хамгийн өндөр буюу 24.4 хувь гэх мэт.</td></tr>
<tr><td>Эдийн засаг:
Төсөв зарцуулалтын харьцаа өндөр буюу 106.5 хувь
Бүсийн түвшинд 1 хүнд ногдох ДНБ-ний хэмжээ 4901000 (2016), 7-р байр
Эдийн засгийн идэвхитэй хүн амын түвшин: 37.1 хувь
Ажил эрхлэлтийн түвшин: 82.3 хувь, 20-р байр
Бүс нутгийн ДНБ-д эзлэх аж үйлдвэрийн бүтээгдэхүүний борлуулалт 55 хувь, 3-р байр гэх мэт.</td><td colspan="2">Дэд бүтэц:
Зам тээврийн дэд бүтэц харьцангуй хөгжсөн гэх мэт.</td></tr>
</table>

<table>
<tr><th colspan="3">Тулгарч буй бэрхшээл</th></tr>
<tr><td colspan="2">Газар нутгийн хэмжээ бага
Эдийн засаг жижиг, төрөлжөөгүй
Үр тарианы үйлдвэрлэлийн хэмжээ бага, мал аж ахуй голлосон гэх мэт.</td><td>Дэд бүтэц, нийгмийн үйлчилгээ хангалтгүй
Ашигт малтмалын нөөцөө олборлож, эдийн засгийн эргэлтэд оруулаагүй гэх мэт.</td></tr>
<tr><th colspan="2">Хөгжлийн хэтийн зорилт</th><th></th></tr>
<tr><td colspan="2">УБ- Замын Үүд чиглэлийн зам дагуу байрласан Чойр хотын байршлыг ашиглаж, хотыг хөгжүүлэх
Ашигт малтмалыг боловсруулах зорилгоор чөлөөт бүсийг ашиглах гэх мэт.</td><td>Улаанбаатар хотыг мах, махан бүтээгдэхүүнийг хангах эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх гэх мэт.</td></tr>
<tr><th colspan="3">Газар ашиглалтын бодлогын ерөнхий бүсчлэл, түүнд тавигдах шаардлага, дэглэм, горим (зөвшөөрөгдөх, хязгаарлагдах болон хориглох газар ашиглалтын төрлүүдийг агуулсан байна.)</th></tr>
<tr><td>Газар ашиглалтын бодлогын ерөнхий бүсчлэл:
Уламжлалт мал аж ахуйн ерөнхий бүс гэх мэт.</td><td>Тавигдах шаардлага, дэглэм, горим:
Уул уурхай, хүнд үйлдвэр барьж байгуулахыг хориглох гэх мэт.</td><td>Үр ашиг:
Одоогийн ханшаар мөнгөн дүнгээр илэрхийлсэн байх</td></tr>
<tr><th colspan="3">Газар ашиглалтын хөгжлийн чиг хандлагын хувилбарууд, баримтлах бодлого</th></tr>
<tr><td colspan="3">Малын бэлчээр, тэжээлийн газрыг эзэмшүүлэх замаар түүний ашиглалтыг сайжруулах, хамгаалах, талхлагдсан бэлчээрийг нөхөн сэргээх Хөдөөгийн усан хангамж, хүрэлцээг сайжруулах арга хэмжээг үргэлжлүүлэн хэрэгжүүлэх;

Мал, түүний гаралтай түүхий эд, бүтээгдэхүүний нөөцийг эдийн засгийн эргэлтэд эрчимтэй оруулах нөхцөлийг бүрдүүлж, дотоодын нийт бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлд мал аж ахуйн салбарын бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг 2020 онд 2016 оны үзүүлэлтээс 2,5 хувиар нэмэгдүүлэх гэх мэт.</td></tr>
<tr><th colspan="3">Үр ашгийг мөнгөн дүнгээр илэрхийлсэн төсөөлөл</th></tr>
<tr><td colspan="3">Малын гаралтай түүхий эд, бүтээгдэхүүнээс олох ашиг шим төгрөг гэх мэт.</td></tr>
</table>

Хавсралт III

Уур амьсгалын эрсдэлийн индекс

Аймаг, сумын нэр	3.1. Зудын эрсдэлийн индекс				3.2. Хуурайшлын индексийн тоон утга			3.3. УАЭИ				3.4. ХАА-н нэгдсэн УАЭИ			
	2020 он	2030 он	2050 он	2020-2030 оны дундаж	2020 он	2030 он	2050 он	2020 он	2030 он	2050 он	2020-2030 оны дундаж	2020 он	2030 он	2050 он	2020-2030 оны дундаж
Завхан аймгийн дундаж	3.5	3.4	4	3.5	0.4417	0.3366	0.365	3.0	3.0	3.0	3.0	3.5	3.4	3.9	3.4
Улиастай	4	1.4	4.8	2.7	0.0000	0.0000	0.0000	5.0	5.0	5.0	5.0	4.3	2.7	4.9	3.5
Алдархаан	3.4	3.6	3.9	3.5	0.467	0.365	0.3829	3.0	3.0	3.0	3.0	3.4	3.5	3.8	3.5
Асгат Завхан	4.7	4.2	4.8	4.4	0.6376	0.4768	0.5374	2.0	3.0	3.0	2.5	4.6	4.2	4.8	4.4
Баянтэс	3.7	3.6	4.3	3.7	0.7114	0.5477	0.6122	2.0	3.0	2.0	2.5	3.7	3.6	4.3	3.7
Баянхайрхан	4	3.8	4.1	3.9	0.5725	0.4192	0.4617	3.0	3.0	3.0	3.0	4.0	3.8	4.1	3.9
Дөрвөлжин	3.8	4.1	4.3	3.9	0.1364	0.12	0.128	5.0	5.0	5.0	5.0	3.8	4.1	4.3	3.9
Завханмандал	3.3	3.6	4	3.5	0.2616	0.2047	0.213	4.0	4.0	4.0	4.0	3.3	3.6	4.0	3.5
Идэр	2.3	3	3	2.6	0.5332	0.4102	0.4526	3.0	3.0	3.0	3.0	2.3	3	3	2.6
Их-Уул Завхан	2.7	3.3	3.6	3	0.5197	0.3898	0.4343	3.0	3.0	3.0	3.0	2.7	3.3	3.6	3.0
Нөмрөг	2.9	3.1	3.7	3	0.5331	0.3928	0.437	3.0	3.0	3.0	3.0	2.9	3.1	3.7	3.0
Отгон	3.4	3.4	3.5	3.4	0.4722	0.3595	0.3918	3.0	3.0	3.0	3.0	3.4	3.4	3.5	3.4
Сантмаргаз	3.5	3.5	3.8	3.5	0.2921	0.2252	0.2349	4.0	4.0	4.0	4.0	3.5	3.6	3.8	3.5
Сонгино	4	4.2	4.3	4.1	0.526	0.4015	0.4347	3.0	3.0	3.0	3.0	4.0	4.2	4.2	4.1
Тосонцэнгэл	3.6	3.5	4.1	3.5	0.5597	0.4225	0.4688	3.0	3.0	3.0	3.0	3.5	3.5	4.0	3.5
Түдэвтэй	3.3	3.2	4	3.3	0.5612	0.4149	0.4568	3.0	3.0	3.0	3.0	3.3	3.2	4.0	3.3
Тэлмэн	3.1	3.2	3.7	3.2	0.5501	0.4081	0.4546	3.0	3.0	3.0	3.0	3.1	3.2	3.7	3.2
Тэс Завхан	4	3.5	4	3.7	0.5264	0.3904	0.43	3.0	3.0	3.0	3.0	3.9	3.5	4.0	3.7
Ургамал	3.9	4	4.6	3.9	0.1911	0.1598	0.1743	5.0	5.0	5.0	5.0	3.9	4.0	4.6	3.9
Цагаанхайрхан	3.1	3.4	3.7	3.2	0.3803	0.2991	0.3025	3.0	4.0	3.0	3.5	3.1	3.4	3.7	3.2

Цагаанчулуут	3.5	3.3	4	3.4	0.3922	0.299	0.2994	3.0	4.0	4.0	3.5	3.5	3.3	4.0	3.4
Цэцэн-Уул	3.1	3.1	3.7	3.1	0.5215	0.4042	0.436	3.0	3.0	3.0	3.0	3.1	3.1	3.7	3.1
Шилүүстэй	3.6	3.6	4.1	3.6	0.3758	0.2794	0.2855	3.0	4.0	4.0	3.5	3.6	3.6	4.1	3.6
Эрдэнэхайрхан	3.7	3.6	4	3.6	0.4115	0.3219	0.3416	3.0	3.0	3.0	3.0	3.7	3.6	4.0	3.6
Яруу	3	3	3.7	3	0.4687	0.367	0.3909	3.0	3.0	3.0	3.0	3	3	3.7	3
Говь-Алтай аймгийн дундаж	3.6	3.8	4.3	3.7	0.1749	0.1413	0.153	5.0	5.0	5.0	5.0	3.7	3.8	4.3	3.8
Есөнбулаг	4	4.1	4.8	4	0.1953	0.1494	0.1524	5.0	5.0	5.0	5.0	4.0	4.1	4.8	4.0
Алтай га	2.9	3.1	3.7	3	0.0803	0.0653	0.0732	5.0	5.0	5.0	5.0	2.9	3.1	3.7	3
Баян-Уул га	3.9	4.4	4.5	4.1	0.1396	0.1181	0.1268	5.0	5.0	5.0	5.0	3.9	4.4	4.5	4.1
Бигэр	3.7	3.7	4.5	3.7	0.15	0.1123	0.1216	5.0	5.0	5.0	5.0	3.9	3.9	4.6	3.9
Бугат га	3.4	3.4	4.3	3.4	0.1448	0.1289	0.1445	5.0	5.0	5.0	5.0	3.4	3.4	4.3	3.4
Дарви га	3.2	3.5	4.1	3.3	0.2291	0.2052	0.2359	4.0	4.0	4.0	4.0	3.2	3.6	4.1	3.4
Дэлгэр	3.8	3.9	4.4	3.8	0.1684	0.1218	0.1291	5.0	5.0	5.0	5.0	3.8	3.9	4.5	3.9
Жаргалан	4	4	4.2	4	0.2178	0.1714	0.1756	4.0	5.0	5.0	4.5	4.0	4.0	4.2	4.0
Тайшир	3.8	3.9	4	3.8	0.24	0.1795	0.183	4.0	5.0	5.0	4.5	3.8	4.0	4.1	3.9
Тонхил	3.4	3.6	4.1	3.5	0.2746	0.2453	0.2872	4.0	4.0	4.0	4.0	3.4	3.6	4.1	3.5
Төгрөг	3.8	3.9	4.5	3.8	0.1823	0.1565	0.175	5.0	5.0	5.0	5.0	3.8	3.9	4.5	3.8
Халиун	4	4.1	4.9	4.1	0.2623	0.2056	0.2149	4.0	4.0	4.0	4.0	4.0	4.1	4.8	4.1
Хөхморьт	4	4.2	4.7	4.1	0.1162	0.1011	0.1095	5.0	5.0	5.0	5.0	4.0	4.2	4.7	4.1
Цогт	2.7	3.4	3.5	3	0.1443	0.1099	0.1172	5.0	5.0	5.0	5.0	2.8	3.4	3.5	3.1
Цээл га	3.4	3.8	4.3	3.6	0.168	0.1328	0.1386	5.0	5.0	5.0	5.0	3.4	3.8	4.3	3.6
Чандмань га	3.8	3.9	4.7	3.8	0.1722	0.1271	0.1381	5.0	5.0	5.0	5.0	3.9	3.9	4.7	3.9
Шарга	3.5	3.9	4.1	3.7	0.1728	0.1454	0.1556	5.0	5.0	5.0	5.0	3.6	3.9	4.2	3.8
Эрдэнэ га	3.8	3.9	4.6	3.9	0.0903	0.0678	0.0759	5.0	5.0	5.0	5.0	3.8	3.9	4.6	3.9
Баян-Өлгий аймгийн дундаж	3.6	3.6	4.2	3.6	0.5286	0.4606	0.6376	3.0	3.0	2.0	3.0	3.6	3.5	4.1	3.5
Өлгий бө	4	2.1	4.8	3	0	0	0	5.0	5.0	5.0	5.0	4.7	4.1	4.9	4.4
Алтай бө	3.6	3.9	4.1	3.8	0.6463	0.571	0.7957	2.0	3.0	2.0	2.5	3.6	3.9	4.0	3.8
Алтанцөгц	3.4	3.9	4.2	3.6	0.4744	0.3917	0.5214	3.0	3.0	3.0	3.0	3.3	3.9	4.1	3.6

Баяннуур бө	4	3.9	4.8	4	0.3472	0.2868	0.3837	3.0	4.0	3.0	3.5	3.7	4.0	4.2	3.8
Бугат бө	3.2	3.4	4	3.3	0.5637	0.47	0.6469	3.0	3.0	2.0	3.0	3.2	3.3	3.9	3.3
Булган бө	4.1	4	4.4	4	0.578	0.5324	0.703	3.0	3.0	2.0	3.0	4.0	4.0	4.3	4.0
Буянт бөы	3	3	4	3	0.3869	0.3291	0.4519	3.0	3.0	3.0	3.0	3	3	4.0	3
Дэлүүн	3.4	3.6	4	3.5	0.6346	0.5534	0.7943	2.0	3.0	2.0	2.5	3.4	3.6	4.0	3.5
Ногооннуур	3.5	3.6	4.1	3.5	0.512	0.4303	0.5768	3.0	3.0	3.0	3.0	3.5	3.6	4.0	3.5
Сагсай	3.7	3.7	4.1	3.7	0.7531	0.6959	0.9614	2.0	2.0	1.0	2.0	3.6	3.5	3.9	3.6
Толбо	3.7	3.9	4.3	3.8	0.6112	0.5168	0.7334	2.0	3.0	2.0	2.5	3.7	3.9	4.3	3.8
Улаанхус	3.4	3.6	4	3.5	0.6067	0.5239	0.7398	2.0	3.0	2.0	2.5	3.3	3.6	3.9	3.5
Цэнгэл	3.7	3.9	4	3.8	0.7579	0.6868	0.98	2.0	2.0	1.0	2.0	3.7	3.8	4.0	3.8
Ховд аймгийн дундаж	3.8	3.7	4.4	3.8	0.3275	0.2989	0.3754	3.0	4.0	3.0	3.5	3.7	3.8	4.3	3.7
Жаргалант хо	4	2.9	4.9	3.5	0	0	0	5.0	5.0	5.0	5.0	4.4	3.7	5	4.1
Алтай хо	3.9	4	4	3.9	0.1504	0.1419	0.1608	5.0	5.0	5.0	5.0	3.9	4.0	4.1	4.0
Булган хо	4	4.1	4.2	4	0.185	0.1842	0.2238	5.0	5.0	4.0	5.0	4.1	4.1	4.1	4.1
Буянт хо	4	3.9	4.8	4	0.3182	0.2853	0.3757	3.0	4.0	3.0	3.5	3.7	3.9	4.4	3.8
Дарви хо	3.5	3.6	4.3	3.5	0.201	0.184	0.209	4.0	5.0	4.0	4.5	3.6	3.7	4.3	3.6
Дөргөн	3.6	3.6	4.6	3.6	0.1894	0.1874	0.213	5.0	5.0	4.0	5.0	3.6	3.6	4.6	3.6
Дуут	3.4	3.6	4.1	3.5	0.6803	0.6024	0.8255	2.0	2.0	2.0	2.0	3.4	3.6	4.1	3.5
Зэрэг	3.8	3.8	4.7	3.8	0.3179	0.2921	0.3465	3.0	4.0	3.0	3.5	3.7	3.8	4.6	3.8
Манхан	3.5	3.7	4.5	3.6	0.2849	0.2595	0.3193	4.0	4.0	3.0	4.0	3.5	3.7	4.4	3.6
Мөнххайрхан	3.3	3.4	4	3.4	0.5464	0.5011	0.6473	3.0	3.0	2.0	3.0	3.3	3.4	4.0	3.4
Мөст	3.6	3.7	4.2	3.6	0.4915	0.4591	0.5572	3.0	3.0	3.0	3.0	3.6	3.7	4.2	3.6
Мянгад	3.6	3.8	4.5	3.7	0.4449	0.4161	0.4897	3.0	3.0	3.0	3.0	3.6	3.8	4.5	3.7
Үенч	4.2	4.3	4.4	4.2	0.1791	0.1741	0.203	5.0	5.0	4.0	5.0	4.2	4.3	4.4	4.2
Ховд хо	4	3.8	4.6	3.9	0.4352	0.3768	0.5233	3.0	3.0	3.0	3.0	3.6	3.5	3.9	3.5
Цэцэг	3.9	3.8	4.4	3.9	0.3687	0.3417	0.3915	3.0	3.0	3.0	3.0	3.9	3.8	4.4	3.9
Чандмань хо	3.7	4	4.3	3.8	0.2168	0.2057	0.2535	4.0	4.0	4.0	4.0	3.7	4.0	4.3	3.8
Эрдэнэбүрэн	4	3.8	4.9	3.9	0.5575	0.4699	0.6428	3.0	3.0	2.0	3.0	3.9	3.7	4.7	3.8

Увс аймгийн дундаж	3.7	3.8	4.2	3.8	0.5258	0.4576	0.536	3.0	3.0	3.0	3.0	3.7	3.8	4.1	3.7
Улаангом	4	3.9	4.5	4	0.5392	0.4751	0.5844	3.0	3.0	3.0	3.0	3.8	3.8	4.3	3.8
Баруунтуруун	3.6	3.6	3.6	3.6	0.5048	0.3963	0.4421	3.0	3.0	3.0	3.0	3.3	3.3	3.4	3.3
Бөхмөрөн	3.8	4	4.4	3.9	0.583	0.4896	0.6434	3.0	3.0	2.0	3.0	3.8	3.9	4.3	3.9
Давст	3.3	3.8	4	3.5	0.452	0.4358	0.4743	3.0	3.0	3.0	3.0	3.3	3.7	4	3.5
Завхан	3.4	3.8	4.3	3.6	0.1745	0.1752	0.1963	5.0	5.0	5.0	5.0	3.4	3.8	4.3	3.6
Зүүнговь	3.3	3.3	4	3.3	0.3419	0.288	0.3114	3.0	4.0	3.0	3.5	3.3	3.3	4	3.3
Зүүнхангай	4	3.8	4	3.9	0.5202	0.4031	0.4352	3.0	3.0	3.0	3.0	4	3.8	4	3.9
Малчин	4	3.8	4.2	3.9	0.3547	0.3368	0.37	3.0	3.0	3.0	3.0	4	3.8	4.2	3.9
Наранбулаг	3.9	4	4.4	3.9	0.3698	0.3664	0.3953	3.0	3.0	3.0	3.0	3.9	3.9	4.4	3.9
Өлгий увс	3.5	3.8	4.3	3.6	0.2917	0.2776	0.3246	4.0	4.0	3.0	4.0	3.5	3.8	4.3	3.6
Өмнөговь	3.1	3.5	3.8	3.3	1.0084	0.8886	1.0431	1.0	2.0	1.0	1.5	3	3.5	3.8	3.2
Өндөрхангай	3.3	3.6	3.9	3.5	0.4888	0.4014	0.4334	3.0	3.0	3.0	3.0	3.3	3.6	3.9	3.5
Сагил	4.2	4.1	4.3	4.1	0.8098	0.6815	0.8395	2.0	2.0	2.0	2.0	4.1	4.1	4.2	4.1
Тариалан увс	4	4	4	4	0.5372	0.4843	0.5545	3.0	3.0	3.0	3.0	3.7	3.8	3.8	3.8
Түргэн	4	4.3	4.4	4.2	1.064	0.8858	1.1024	1.0	2.0	1.0	1.5	3.3	3.8	3.6	3.5
Тэс	3.7	3.7	4	3.7	0.3018	0.2816	0.3088	3.0	4.0	3.0	3.5	3.7	3.7	4	3.7
Ховд увс	3.5	3.8	4	3.7	0.8623	0.7264	0.9458	2.0	2.0	1.0	2.0	3.5	3.8	3.9	3.6
Хяргас	4	3.8	4	3.9	0.4442	0.3991	0.4499	3.0	3.0	3.0	3.0	3.9	3.7	3.9	3.8
Цагаанхайрхан увс	4.2	4.3	4.7	4.2	0.3426	0.3027	0.3301	3.0	3.0	3.0	3.0	4.1	4.3	4.7	4.2
Орхон аймгийн дундаж	3.7	3.4	4.1	3.5	0.4844	0.4316	0.4609	3.0	3.0	3.0	3.0	3.4	3.2	3.5	3.3
Баян-Өндөр ор	3.5	3.6	4.1	3.6	0	0	0	5.0	5.0	5.0	5.0	4.4	4.4	4.6	4.4
Жаргалант эр	3.9	3.2	4	3.5	0.4844	0.4316	0.4609	3.0	3.0	3.0	3.0	3.6	3.1	3.6	3.3
Өвөрхангай аймгийн дундаж	3.6	3.8	4.1	3.7	0.273	0.2042	0.2221	4.0	4.0	4.0	4.0	3.6	3.8	4.1	3.7
Арвайхээр	4	2.2	4.4	3.1	0	0	0	5.0	5.0	5.0	5.0	4.1	2.5	4.4	3.3
Баруунбаян-Улаан	3.5	4.2	4.3	3.8	0.194	0.1334	0.1526	5.0	5.0	5.0	5.0	3.5	4.2	4.4	3.9
Бат-Өлзийт	3	2.9	3.4	2.9	0.576	0.4346	0.4801	3.0	3.0	3.0	3.0	3	2.9	3.4	2.9
Баянгол өв	4	4.7	4.9	4.4	0.1725	0.1353	0.1451	5.0	5.0	5.0	5.0	4	4.7	4.9	4.4

Баян-Өндөр өв	3.4	3.9	4	3.7	0.3184	0.2406	0.2494	3.0	4.0	4.0	3.5	3.4	3.9	4	3.7
Богд өв	3.3	3.9	4.2	3.6	0.1563	0.1102	0.1244	5.0	5.0	5.0	5.0	3.3	3.9	4.2	3.6
Бүрд	3.9	3.8	4	3.9	0.3683	0.2754	0.2925	3.0	4.0	4.0	3.5	3.9	3.8	4	3.8
Гучин-Ус	3.3	4.1	4.1	3.7	0.1374	0.1018	0.1164	5.0	5.0	5.0	5.0	3.3	4.1	4.2	3.7
Есөнзүйл	3.6	4	4	3.8	0.3458	0.2587	0.2673	3.0	4.0	4.0	3.5	3.6	4	4	3.8
Зүүнбаян-Улаан	3.8	3.6	4.1	3.7	0.4143	0.3088	0.3307	3.0	3.0	3.0	3.0	3.7	3.6	4.1	3.7
Нарийнтээл	3.6	3.9	4.4	3.7	0.3351	0.2492	0.2791	3.0	4.0	4.0	3.5	3.5	3.9	4.4	3.7
Өлзийт өв	4	4.1	4.2	4	0.3633	0.2707	0.2859	3.0	4.0	4.0	3.5	4	4.1	4.2	4
Сант өв	3.5	4.1	4.3	3.8	0.191	0.1483	0.1562	5.0	5.0	5.0	5.0	3.5	4.1	4.3	3.8
Тарагт	3.2	3.8	4.1	3.5	0.3282	0.2498	0.2723	3.0	4.0	4.0	3.5	3.2	3.8	4.1	3.5
Төгрөг өв	3.6	3.9	4	3.8	0.1252	0.096	0.1079	5.0	5.0	5.0	5.0	3.9	4.1	4.2	4
Уянга	3.7	3.7	4	3.7	0.4855	0.3669	0.4132	3.0	3.0	3.0	3.0	3.7	3.7	4	3.7
Хайрхандулаан	3.1	3.4	4	3.2	0.2797	0.209	0.2343	4.0	4.0	4.0	4.0	3.1	3.4	4	3.3
Хархорин	3.9	3.8	4.1	3.9	0.396	0.2909	0.313	3.0	4.0	3.0	3.5	3.8	3.8	4	3.8
Хужирт	3.4	3.8	4.3	3.6	0	0	0	5.0	5.0	5.0	5.0	3.4	3.8	4.3	3.6
Булган аймгийн дундаж	3.4	3.5	3.8	3.4	0.4174	0.3484	0.3787	3.0	3.0	3.0	3.0	3.3	3.4	3.7	3.4
Булган бу	3	2.5	3.8	2.8	0	0	0	5.0	5.0	5.0	5.0	3.4	3	4	3.2
Баян-Агт	3.2	3.2	3.6	3.2	0.5071	0.3898	0.4326	3.0	3.0	3.0	3.0	3.2	3.2	3.5	3.2
Баяннуур бу	4	3.8	4.2	3.9	0.2613	0.2222	0.2351	4.0	4.0	4.0	4.0	4	3.8	4.2	3.9
Бугат бу	3.1	3.2	3.6	3.1	0.5504	0.4537	0.4814	3.0	3.0	3.0	3.0	3	3.1	3.5	3.1
Бүрэгхангай	3.3	4	4.1	3.7	0.3112	0.2684	0.2924	3.0	4.0	4.0	3.5	3.3	4	4.1	3.7
Гурванбулаг бу	4	4.4	4.5	4.2	0.3104	0.2451	0.2659	3.0	4.0	4.0	3.5	4	4.4	4.5	4.2
Дашинчилэн	4	4	4.3	4	0.2906	0.242	0.2615	4.0	4.0	4.0	4.0	4	4	4.2	4
Могод	3.9	4	4	3.9	0.3496	0.2719	0.2935	3.0	4.0	4.0	3.5	3.9	4	4	3.9
Орхон бу	3.4	3.6	3.8	3.5	0.4504	0.3718	0.3956	3.0	3.0	3.0	3.0	3.4	3.6	3.7	3.5
Рашаант бу	4	3.5	4.1	3.7	0.3196	0.2418	0.2597	3.0	4.0	4.0	3.5	3.9	3.5	4.1	3.7
Сайхан бу	3.8	4	4.1	3.9	0.4844	0.3659	0.3994	3.0	3.0	3.0	3.0	3.8	4	4.1	3.9
Сэлэнгэ	2.9	3	2.9	3	0.6615	0.6039	0.6597	2.0	2.0	2.0	2.0	2.6	2.7	2.7	2.7
Тэшиг	1.9	2.2	2.5	2.1	0.7038	0.627	0.6944	2.0	2.0	2.0	2.0	1.9	2.2	2.4	2

Хангал	3.2	3.3	3.4	3.2	0.564	0.5182	0.5649	3.0	3.0	3.0	3.0	3.1	3.3	3.3	3.2
Хишиг-Өндөр	3.6	4	4.2	3.8	0.3319	0.2727	0.2931	3.0	4.0	4.0	3.5	3.6	4	4.2	3.8
Хутаг-Өндөр	2.5	2.8	3.2	2.7	0.5824	0.4808	0.5304	3.0	3.0	3.0	3.0	2.6	2.8	3.2	2.7
Баянхонгор аймгийн дундаж	3.7	3.8	4.3	3.8	0.2409	0.1767	0.1955	4.0	5.0	5.0	4.5	3.7	3.9	4.4	3.8
Баянхонгор бх	4	2.8	4.5	3.4	0	0	0	5.0	5.0	5.0	5.0	4.1	3	4.5	3.5
Баацагаан	4	4.3	4.9	4.1	0.1144	0.0807	0.0906	5.0	5.0	5.0	5.0	4	4.3	4.9	4.1
Баянбулаг	3.7	3.9	4.2	3.8	0.3199	0.2348	0.2502	3.0	4.0	4.0	3.5	3.7	3.9	4.2	3.8
Баянговь	4	4.1	4.7	4.1	0.1282	0.0907	0.1043	5.0	5.0	5.0	5.0	4	4.2	4.7	4.1
Баянлиг	3.7	4.1	4.5	3.9	0.106	0.0751	0.085	5.0	5.0	5.0	5.0	3.8	4.1	4.5	3.9
Баян-Овоо бх	4	3.8	4.4	3.9	0.3238	0.2384	0.2613	3.0	4.0	4.0	3.5	4	3.8	4.4	3.9
Баян-Өндөр бх	3.9	3.9	4.8	3.9	0.0828	0.0616	0.071	5.0	5.0	5.0	5.0	3.9	3.9	4.8	3.9
Баянцагаан бх	3.8	4	4.6	3.9	0.1644	0.1199	0.1327	5.0	5.0	5.0	5.0	3.8	4	4.6	3.9
Богд бх	4	3.9	4	3.9	0.2142	0.1431	0.1615	4.0	5.0	5.0	4.5	4	3.9	4	3.9
Бөмбөгөр	3.2	3.8	4.1	3.5	0.2389	0.1716	0.1872	4.0	5.0	5.0	4.5	3.2	3.8	4.1	3.5
Бууцагаан	3.6	3.9	4.5	3.7	0.1876	0.134	0.146	5.0	5.0	5.0	5.0	3.6	3.9	4.5	3.8
Галуут	4	3.9	4.3	3.9	0.5011	0.3753	0.4145	3.0	3.0	3.0	3.0	4	3.9	4.3	3.9
Гурванбулаг бх	3.6	3.8	3.9	3.7	0.4092	0.3051	0.3355	3.0	3.0	3.0	3.0	3.6	3.8	3.9	3.7
Жаргалант бх	3.3	3.5	3.7	3.4	0.4824	0.3612	0.3949	3.0	3.0	3.0	3.0	3.3	3.5	3.7	3.4
Жинст	4	4.4	4.7	4.2	0.1274	0.089	0.1008	5.0	5.0	5.0	5.0	4	4.4	4.7	4.2
Заг	3.3	3.8	4	3.6	0.3052	0.2252	0.2443	3.0	4.0	4.0	3.5	3.3	3.8	4	3.6
Өлзийт бх	3.4	4.1	4.4	3.7	0.2831	0.2093	0.2318	4.0	4.0	4.0	4.0	3.4	4.1	4.3	3.7
Хүрээмарал	3.2	3.5	4	3.4	0.2199	0.1602	0.1741	4.0	5.0	5.0	4.5	3.2	3.6	4	3.4
Шинэжинст	3.9	4	4.8	4	0.0778	0.0578	0.0672	5.0	5.0	5.0	5.0	4	4	4.8	4
Эрдэнэцогт	3.5	3.6	3.9	3.5	0.5324	0.4014	0.4572	3.0	3.0	3.0	3.0	3.4	3.5	3.9	3.5
Архангай аймгийн дундаж	3.3	3.3	3.8	3.3	0.4342	0.3237	0.3522	3.0	3.0	3.0	3.0	3.3	3.3	3.8	3.3
Эрдэнэбулган	3.8	1.8	4.3	2.8	0	0	0	5.0	5.0	5.0	5.0	3.8	1.9	4.4	2.8
Батцэнгэл	3	3.1	3.5	3.1	0.4223	0.3112	0.3313	3.0	3.0	3.0	3.0	3	3.1	3.5	3
Булган ар	3	3	3.6	3	0.6072	0.4613	0.5099	2.0	3.0	3.0	2.5	3	3	3.6	3

Жаргалант ар	3	3	3.3	3	0.5038	0.3684	0.3928	3.0	3.0	3.0	3.0	3	3	3.3	3
Ихтамир	3	3.4	3.7	3.2	0.4977	0.368	0.3998	3.0	3.0	3.0	3.0	3	3.4	3.7	3.2
Өгийнуур	4	3.6	4	3.8	0.2558	0.1888	0.2079	4.0	5.0	4.0	4.5	4	3.6	4	3.8
Өлзийт ар	3.8	3.8	4	3.8	0.3468	0.2616	0.2837	3.0	4.0	4.0	3.5	3.8	3.8	4	3.8
Өндөр-Улаан	3	3.1	3.5	3.1	0.4655	0.3423	0.3663	3.0	3.0	3.0	3.0	3	3.1	3.5	3.1
Тариат	3.3	3.3	3.5	3.3	0.5322	0.3995	0.4351	3.0	3.0	3.0	3.0	3.3	3.3	3.5	3.3
Төвшрүүлэх	3.1	3.2	3.8	3.2	0.3729	0.2755	0.2928	3.0	4.0	4.0	3.5	3.1	3.2	3.8	3.2
Хайрхан	3.6	3.5	4	3.5	0.3957	0.2913	0.3187	3.0	4.0	3.0	3.5	3.6	3.5	3.9	3.5
Хангай	3.7	3.7	4.1	3.7	0.5397	0.4105	0.4585	3.0	3.0	3.0	3.0	3.7	3.7	4.1	3.7
Хашаат	3.8	3.9	4.1	3.9	0.3081	0.2302	0.2516	3.0	4.0	4.0	3.5	3.8	3.9	4.1	3.9
Хотонт	3	3.1	3.8	3.1	0.4104	0.3013	0.3202	3.0	3.0	3.0	3.0	3	3.1	3.8	3.1
Цахир	4	3.9	4	3.9	0.5911	0.4528	0.5089	3.0	3.0	3.0	3.0	4	3.9	4	3.9
Цэнхэр	3.2	3.2	3.5	3.2	0.4954	0.3742	0.4005	3.0	3.0	3.0	3.0	3.2	3.2	3.5	3.2
Цэцэрлэг ар	3.5	3.6	3.9	3.5	0.4932	0.3633	0.3921	3.0	3.0	3.0	3.0	3.5	3.6	3.9	3.5
Чулуут	2.9	3.3	3.6	3.1	0.5887	0.443	0.4917	3.0	3.0	3.0	3.0	2.9	3.3	3.6	3.1
Эрдэнэмандал	3	3	3.5	3	0.4225	0.3066	0.3299	3.0	3.0	3.0	3.0	3	3	3.5	3
Хөвсгөл аймгийн дундаж	2.9	2.9	3.2	2.9	0.6705	0.5446	0.6354	2.0	3.0	2.0	2.5	2.8	2.9	3.1	2.9
Мөрөн хө	4	3	3.8	3.5	0	0	0	5.0	5.0	5.0	5.0	4.1	3.3	3.9	3.7
Алаг-Эрдэнэ	3.2	3.2	3.3	3.2	0.6462	0.5328	0.6214	2.0	3.0	2.0	2.5	3.2	3.2	3.3	3.2
Арбулаг	3.2	3.3	3.6	3.3	0.5591	0.4457	0.5193	3.0	3.0	3.0	3.0	3.2	3.3	3.6	3.3
Баянзүрх	2.3	2.3	2.9	2.3	0.7358	0.5805	0.6735	2.0	3.0	2.0	2.5	2.3	2.4	2.9	2.3
Бүрэнтогтох	3.3	3.4	3.5	3.3	0.4777	0.3687	0.4232	3.0	3.0	3.0	3.0	3.3	3.4	3.5	3.3
Галт	3	3.2	3.7	3.1	0.4649	0.348	0.3808	3.0	3.0	3.0	3.0	3	3.2	3.7	3.1
Жаргалант хө	3.2	3.7	4	3.5	0.5377	0.4032	0.4486	3.0	3.0	3.0	3.0	3.2	3.7	4	3.5
Их-Уул хө	2.9	2.9	3.1	2.9	0.5589	0.4387	0.4906	3.0	3.0	3.0	3.0	2.9	2.9	3.1	2.9
Рашаант хө	3.1	3.2	3.5	3.1	0.4694	0.3503	0.3842	3.0	3.0	3.0	3.0	3.1	3.2	3.5	3.1
Ренчинлхүмбэ	2.2	2.2	2.3	2.2	0.9694	0.8182	1.0168	1.0	2.0	1.0	1.5	2.2	2.2	2.3	2.2
Тариалан хө	2.4	2.4	2.7	2.4	0.5566	0.4527	0.5032	3.0	3.0	3.0	3.0	2.4	2.5	2.7	2.5
Тосонцэнгэл хө	2.9	2.8	3.1	2.9	0.5056	0.3982	0.4455	3.0	3.0	3.0	3.0	2.9	2.9	3.1	2.9

Төмөрбулаг	3.5	3.6	4	3.5	0.4445	0.3401	0.3794	3.0	3.0	3.0	3.0	3.4	3.6	4	3.5
Түнэл	3.2	3.2	3.2	3.2	0.5572	0.4554	0.514	3.0	3.0	3.0	3.0	3.2	3.2	3.2	3.2
Улаан-Уул	2.6	2.7	2.6	2.7	1.2542	1.0466	1.2791	1.0	1.0	1.0	1.0	2.6	2.7	2.6	2.6
Ханх	2.3	2.5	2.9	2.4	0.8708	0.7331	0.8944	2.0	2.0	2.0	2.0	2.3	2.5	2.9	2.4
Цагааннуур хө	2	2.1	2.1	2.1	1.4983	1.295	1.6584	1.0	1.0	1.0	1.0	2	2.1	2.1	2.1
Цагаан-Уул	2	2	2	2	0.5345	0.4116	0.4684	3.0	3.0	3.0	3.0	2	2	2	2
Цагаан-Үүр	3.4	3.8	4	3.6	1.0345	0.8971	1.0255	1.0	2.0	1.0	1.5	3.2	3.6	3.7	3.4
Цэцэрлэг хө	3.5	3.5	3.9	3.5	0.6775	0.5168	0.584	2.0	3.0	3.0	2.5	3.5	3.5	3.9	3.5
Чандмань-Өндөр	2.4	2.8	3.1	2.6	0.9095	0.7569	0.8638	1.0	2.0	2.0	1.5	2.3	2.7	3	2.5
Шинэ-Идэр	3	3	3.2	3	0.4573	0.3455	0.3856	3.0	3.0	3.0	3.0	3	3	3.2	3
Эрдэнэбулган хө	1.9	2.4	2.5	2.2	0.7028	0.5913	0.6548	2.0	3.0	2.0	2.5	1.9	2.4	2.4	2.2
Төв аймгийн дундаж	3.3	3.5	3.5	3.4	0.3748	0.3114	0.3248	3.0	3.0	3.0	3.0	3.3	3.4	3.5	3.3
Зуунмод	4	1.3	3.8	2.7	0	0	0	5.0	5.0	5.0	5.0	4.2	2	4	3.1
Алтанбулаг төв	3.2	3.7	3.6	3.4	0.2986	0.2443	0.2452	4.0	4.0	4.0	4.0	3.2	3.7	3.6	3.5
Аргалант	3	3.5	3	3.3	0.354	0.3001	0.305	3.0	3.0	3.0	3.0	3	3.4	3	3.2
Архуст	3	2.8	3	2.9	0.3502	0.2854	0.2978	3.0	4.0	4.0	3.5	3	3.1	3.3	3
Батсүмбэр	2.7	3.2	2.7	2.9	0.7793	0.6766	0.7117	2.0	2.0	2.0	2.0	2.5	2.8	2.5	2.6
Баян	3.3	3.7	3.6	3.5	0.2637	0.2138	0.2168	4.0	4.0	4.0	4.0	3.4	3.7	3.6	3.5
Баяндэлгэр төв	3	3.8	3	3.4	0.3968	0.3248	0.3383	3.0	3.0	3.0	3.0	3	3.8	3	3.4
Баянжаргалан төв	3.1	3.7	3.4	3.4	0.2637	0.2225	0.228	4.0	4.0	4.0	4.0	3.1	3.7	3.4	3.4
Баян-Өнжүүл	3.1	3.1	3.8	3.1	0.2508	0.1946	0.1972	4.0	5.0	5.0	4.5	3.1	3.1	3.8	3.1
Баянхангай	4	3.6	3.9	3.8	0.2758	0.2312	0.2403	4.0	4.0	4.0	4.0	4	3.6	3.9	3.8
Баянцагаан төв	3	3.3	3.4	3.2	0.2243	0.1767	0.1781	4.0	5.0	5.0	4.5	3.1	3.3	3.4	3.2
Баянцогт	3	3.4	3	3.2	0.5246	0.4467	0.4584	3.0	3.0	3.0	3.0	3	3.3	3	3.2
Баянчандмань	3.8	3.1	3.7	3.5	0.5237	0.4428	0.4601	3.0	3.0	3.0	3.0	3.4	3.1	3.4	3.2
Борнуур	3.8	3.7	3.6	3.7	0.4903	0.4124	0.4343	3.0	3.0	3.0	3.0	3.6	3.5	3.5	3.6
Бүрэн	3.5	3.8	4	3.6	0.2688	0.204	0.2125	4.0	4.0	4.0	4.0	3.5	3.8	4	3.7
Дэлгэрхаан төв	4	4	4	4	0.2933	0.222	0.2323	4.0	4.0	4.0	4.0	4	4	4	4
Жаргалант төв	3.6	3.8	3.6	3.7	0.4422	0.3817	0.4044	3.0	3.0	3.0	3.0	3.2	3.3	3.2	3.2

Заамар	3.7	3.9	4	3.8	0.3167	0.2829	0.3047	3.0	4.0	3.0	3.5	3.6	4	3.9	3.8
Лүн	3.1	4	4	3.5	0.2486	0.2061	0.2144	4.0	4.0	4.0	4.0	3.2	4	4	3.6
Мөнгөнморьт	3	3.7	3	3.3	0.7886	0.6397	0.6783	2.0	2.0	2.0	2.0	2.8	3.4	2.8	3.1
Өндөрширээт	3.6	4	4.6	3.8	0.2652	0.2104	0.2202	4.0	4.0	4.0	4.0	3.6	4	4.6	3.8
Сүмбэр төв	4	2.9	3.8	3.4	0.4244	0.3632	0.3766	3.0	3.0	3.0	3.0	3.6	2.9	3.5	3.2
Сэргэлэн төв	3.1	3.5	3.3	3.3	0.3437	0.2786	0.2843	3.0	4.0	4.0	3.5	3.1	3.5	3.3	3.3
Угтаалцайдам	2.9	3	3.1	2.9	0.3475	0.3009	0.3149	3.0	3.0	3.0	3.0	2.9	3	3.1	2.9
Цээл төв	3.6	3.8	4	3.7	0.3698	0.3239	0.3462	3.0	3.0	3.0	3.0	3.4	3.6	3.8	3.5
Эрдэнэ төв	2.2	3	2.3	2.6	0.6987	0.5786	0.6108	2.0	3.0	2.0	2.5	2.2	3	2.3	2.6
Эрдэнэсант	3.9	4.1	4.4	4	0.3165	0.2451	0.2586	3.0	4.0	4.0	3.5	3.9	4.1	4.4	4
Говьсүмбэр аймгийн дундаж	3.3	3.4	3.8	3.3	0.2072	0.1734	0.1695	4.0	5.0	5.0	4.5	3.3	3.5	3.9	3.4
Сүмбэр гс	3.4	3.7	4	3.6	0.2367	0.1975	0.1936	4.0	5.0	5.0	4.5	3.4	3.8	4	3.6
Баянтал	3.4	3.5	3.6	3.4	0.2066	0.1717	0.1672	4.0	5.0	5.0	4.5	3.5	3.6	3.7	3.5
Шивээговь	3	3	4	3	0.1782	0.1509	0.1476	5.0	5.0	5.0	5.0	3.1	3.1	4.1	3.1
Сэлэнгэ аймгийн дундаж	2.7	2.9	2.6	2.8	0.445	0.4061	0.4379	3.0	3.0	3.0	3.0	2.8	2.9	2.7	2.9
Сүхбаатар сэ	4	2.2	3.4	3.1	0	0	0	5.0	5.0	5.0	5.0	4.7	4.1	4.5	4.4
Алтанбулаг сэ	2	2.2	1.9	2.1	0.3769	0.3482	0.3756	3.0	3.0	3.0	3.0	2.4	2.5	2.3	2.5
Баруунбүрэн	3	3.4	3	3.2	0.4525	0.4223	0.447	3.0	3.0	3.0	3.0	3	3.3	3	3.1
Баянгол сэ	3	3.3	3	3.1	0.4418	0.3885	0.4181	3.0	3.0	3.0	3.0	3	3.2	3	3.1
Ерөө	2	2.7	2	2.3	0.9416	0.8198	0.8844	1.0	2.0	2.0	1.5	1.5	2.3	2	1.9
Жавхлант	3	3.3	3	3.2	0.3714	0.3487	0.382	3.0	3.0	3.0	3.0	3	3.3	3	3.1
Зүүнбүрэн	2.3	2.6	1.9	2.4	0.3018	0.2923	0.324	3.0	4.0	3.0	3.5	2.6	3.2	2.4	2.9
Мандал	2.2	2.9	2.2	2.5	0.8083	0.6976	0.7479	2.0	2.0	2.0	2.0	2.1	2.3	2.1	2.2
Орхон сэ	3.1	3.7	3.1	3.4	0.3479	0.3172	0.3364	3.0	3.0	3.0	3.0	3.1	3.4	3.1	3.3
Орхонтуул	3.1	3.7	3.4	3.4	0.387	0.3516	0.3715	3.0	3.0	3.0	3.0	3.1	3.6	3.3	3.3
Сайхан сэ	3	3.6	3	3.3	0.3235	0.2999	0.3235	3.0	3.0	3.0	3.0	3	3.5	3	3.2
Сант сэ	2.5	2.8	2.5	2.7	0.3683	0.3476	0.374	3.0	3.0	3.0	3.0	2.7	2.9	2.7	2.8
Түшиг	2.4	2.4	2	2.4	0.3797	0.3698	0.4018	3.0	3.0	3.0	3.0	2.7	2.7	2.5	2.7

Хүдэр	2	2.6	2	2.3	0.853	0.7424	0.7994	2.0	2.0	2.0	2.0	2	2.4	2	2.2
Хушаат	2.2	2.5	1.9	2.4	0.407	0.3899	0.4229	3.0	3.0	3.0	3.0	2.4	2.7	2.1	2.5
Цагааннуур сэ	2.5	2.6	2.4	2.6	0.502	0.483	0.5264	3.0	3.0	3.0	3.0	2.6	2.7	2.5	2.6
Шаамар	3.2	2.9	2.9	3	0.3028	0.2852	0.3099	3.0	4.0	3.0	3.5	3	3.8	3	3.4
Дорноговь аймгийн дундаж	3.5	3.7	4.1	3.6	0.1528	0.1191	0.113	5.0	5.0	5.0	5.0	3.6	3.8	4.1	3.7
Сайншанд	3.3	3.7	4.3	3.5	0.1248	0.0893	0.0829	5.0	5.0	5.0	5.0	3.5	3.8	4.4	3.6
Айраг	3.5	4	4.4	3.7	0.1673	0.142	0.1289	5.0	5.0	5.0	5.0	3.6	4.1	4.4	3.8
Алтанширээ	3.7	4.1	4.2	3.9	0.1536	0.1318	0.1134	5.0	5.0	5.0	5.0	3.8	4.1	4.2	3.9
Даланжаргалан	4	3.9	4.5	4	0.1987	0.1712	0.1667	5.0	5.0	5.0	5.0	4	4	4.5	4
Дэлгэрэх	3.3	3.7	4	3.5	0.2063	0.1848	0.1541	4.0	5.0	5.0	4.5	3.3	3.7	4	3.5
Замын-Үүд	4	3.5	4	3.8	0.1263	0.0854	0.085	5.0	5.0	5.0	5.0	4	3.6	4	3.8
Иххэт	3.4	3.7	4.1	3.6	0.187	0.1701	0.1552	5.0	5.0	5.0	5.0	3.5	3.7	4.1	3.6
Мандах	3.6	3.8	4.5	3.7	0.1307	0.0936	0.0954	5.0	5.0	5.0	5.0	3.7	3.8	4.5	3.7
Өргөн	3.4	4	4.2	3.7	0.1506	0.109	0.0984	5.0	5.0	5.0	5.0	3.4	4	4.2	3.7
Сайхандулаан	3.7	3.8	4	3.7	0.1383	0.1031	0.0965	5.0	5.0	5.0	5.0	3.7	3.8	4	3.8
Улаанбадрах	3.2	3.4	3.5	3.3	0.1289	0.0887	0.0872	5.0	5.0	5.0	5.0	3.3	3.5	3.5	3.4
Хатанбулаг	3.8	3.7	4.5	3.7	0.1352	0.0977	0.1141	5.0	5.0	5.0	5.0	3.8	3.7	4.5	3.8
Хөвсгөл	3	3.2	3.5	3.1	0.145	0.1014	0.1079	5.0	5.0	5.0	5.0	3	3.2	3.5	3.1
Эрдэнэ дг	3.3	3.8	3.8	3.5	0.147	0.0995	0.0962	5.0	5.0	5.0	5.0	3.3	3.8	3.9	3.6
Дархан-Уул аймгийн дундаж	3.3	2.6	3	2.9	0.1137	0.1036	0.1122	5.0	5.0	5.0	5.0	3.7	3.2	3.5	3.4
Дархан да	4	2	3.5	3	0	0	0	5.0	5.0	5.0	5.0	4.1	2.4	3.7	3.2
Орхон да	3	3	2.8	3	0	0	0	5.0	5.0	5.0	5.0	3.8	3.8	3.6	3.8
Хонгор да	3	3.3	2.8	3.1	0.4548	0.4143	0.4488	3.0	3.0	3.0	3.0	3	3.3	2.8	3.1
Шарын гол	3.1	2	3.1	2.5	0	0	0	5.0	5.0	5.0	5.0	4	3.4	3.9	3.7
Өмнөговь аймгийн дундаж	3.3	3.4	4.1	3.4	0.1054	0.0763	0.0888	5.0	5.0	5.0	5.0	3.4	3.5	4.1	3.5
Даланзадгад	3.4	2.7	4.2	3.1	0	0	0	5.0	5.0	5.0	5.0	3.8	3.2	4.4	3.5
Баяндалай	3.8	3.9	4.7	3.8	0.1264	0.0921	0.1069	5.0	5.0	5.0	5.0	3.8	3.9	4.7	3.9

Баян-Овоо өм	3.2	3.2	4	3.2	0.119	0.0911	0.1059	5.0	5.0	5.0	5.0	3.3	3.3	4.1	3.3
Булган өм	3.8	3.9	4.5	3.8	0.1112	0.0791	0.0958	5.0	5.0	5.0	5.0	3.9	4	4.6	4
Гурвантэс	3	3.6	3.9	3.3	0.0856	0.0622	0.0749	5.0	5.0	5.0	5.0	3.1	3.7	4	3.4
Мандал-Овоо	3.6	3.7	4	3.7	0.1005	0.0716	0.0828	5.0	5.0	5.0	5.0	3.7	3.8	4	3.7
Манлай	3.1	3.2	4.1	3.2	0.1393	0.0981	0.1102	5.0	5.0	5.0	5.0	3.1	3.3	4.1	3.2
Ноён	3.6	3.9	4.1	3.8	0.0782	0.06	0.0734	5.0	5.0	5.0	5.0	3.7	4	4.1	3.8
Номгон	2.7	3	3.6	2.8	0.0988	0.0755	0.0895	5.0	5.0	5.0	5.0	2.7	3	3.6	2.9
Сэврэй	4	3.9	4.7	4	0.114	0.0798	0.0893	5.0	5.0	5.0	5.0	4	3.9	4.7	4
Ханбогд	3.2	3.1	3.6	3.2	0.1226	0.0948	0.1062	5.0	5.0	5.0	5.0	3.2	3.2	3.6	3.2
Ханхонгор	3.3	3.3	4	3.3	0.145	0.1016	0.119	5.0	5.0	5.0	5.0	3.3	3.4	4.1	3.4
Хүрмэн	3.1	3.7	4	3.4	0.0935	0.0697	0.0828	5.0	5.0	5.0	5.0	3.1	3.7	4.1	3.4
Цогт-Овоо	3	3.2	4	3.1	0.1034	0.0694	0.079	5.0	5.0	5.0	5.0	3.1	3.3	4	3.2
Цогтцэций	3.2	3.2	4	3.2	0.143	0.0994	0.1162	5.0	5.0	5.0	5.0	3.3	3.2	4	3.2
Дундговь аймгийн дундаж	3.4	3.5	4.1	3.4	0.1689	0.129	0.1328	5.0	5.0	5.0	5.0	3.4	3.5	4.1	3.5
Сайнцагаан	4	3.8	4.2	3.9	0.1763	0.133	0.1393	5.0	5.0	5.0	5.0	4	3.9	4.3	4
Адаацаг	3.5	3.6	4.2	3.5	0.2343	0.176	0.1823	4.0	5.0	5.0	4.5	3.5	3.6	4.2	3.5
Баянжаргалан ду	3.6	3.5	4.2	3.5	0.1668	0.1365	0.1373	5.0	5.0	5.0	5.0	3.6	3.5	4.2	3.6
Говь-Угтаал	3.3	3.7	4	3.5	0.1942	0.1535	0.1532	5.0	5.0	5.0	5.0	3.4	3.7	4.1	3.6
Гурвансайхан	3.5	3.4	4.2	3.4	0.1632	0.1267	0.1311	5.0	5.0	5.0	5.0	3.5	3.4	4.2	3.5
Дэлгэрхангай	3	3	3.7	3	0.1292	0.0946	0.1017	5.0	5.0	5.0	5.0	3	3	3.7	3
Дэлгэрцогт	3.3	3.1	4	3.2	0.2076	0.1564	0.1612	4.0	5.0	5.0	4.5	3.3	3.2	4	3.2
Дэрэн	3.2	3.5	3.9	3.3	0.1847	0.1414	0.1421	5.0	5.0	5.0	5.0	3.3	3.5	4	3.4
Луус	3	3	4	3	0.1611	0.1203	0.1253	5.0	5.0	5.0	5.0	3	3	4	3
Өлзийт ду	3.5	3.8	4	3.7	0.127	0.0901	0.0985	5.0	5.0	5.0	5.0	3.5	3.8	4	3.7
Өндөршил	4	3.9	5	3.9	0.1436	0.1096	0.1091	5.0	5.0	5.0	5.0	4	3.9	5	3.9
Сайхан-Овоо	3	3.3	3.8	3.1	0.1379	0.1073	0.1137	5.0	5.0	5.0	5.0	3.1	3.3	3.8	3.2
Хулд	3.6	3.5	4	3.6	0.1285	0.0923	0.099	5.0	5.0	5.0	5.0	3.6	3.5	4	3.6
Цагаандэлгэр	3.5	3.9	4	3.7	0.1859	0.1496	0.1464	5.0	5.0	5.0	5.0	3.5	3.9	4	3.7
Эрдэнэдалай	3.1	3.1	4	3.1	0.1929	0.1479	0.1524	5.0	5.0	5.0	5.0	3.1	3.2	4	3.1

Дорнод аймгийн дундаж	2.4	2.5	2.1	2.4	0.2659	0.2422	0.2228	4.0	4.0	4.0	4.0	2.6	2.6	2.3	2.6
Хэрлэн дор	4	2.9	3.8	3.4	0	0	0	5.0	5.0	5.0	5.0	4.3	3.5	4.1	3.9
Баяндун	2.1	2.2	1.5	2.2	0.3032	0.2783	0.2589	3.0	4.0	4.0	3.5	2.1	2.3	1.6	2.2
Баянтүмэн	2.2	2.2	2	2.2	0.245	0.2229	0.1997	4.0	4.0	5.0	4.0	2.3	2.3	2.2	2.3
Баян-Уул дор	2.1	2.6	1.7	2.3	0.3532	0.3201	0.3067	3.0	3.0	3.0	3.0	2.4	2.7	2	2.5
Булган дор	2.6	2.6	2.8	2.6	0.255	0.2217	0.1918	4.0	4.0	5.0	4.0	2.7	2.6	2.8	2.6
Гурванзагал	2.8	3.2	2.6	3	0.2651	0.2511	0.2371	4.0	4.0	4.0	4.0	2.9	3.3	2.7	3.1
Дашбалбар	2	2.1	1.3	2	0.2826	0.2629	0.2511	4.0	4.0	4.0	4.0	2.3	2.4	1.7	2.4
Матад	2.1	2.6	2.6	2.3	0.2662	0.2191	0.1885	4.0	4.0	5.0	4.0	2.2	2.6	2.7	2.4
Сэргэлэн дор	2.7	2.9	2.4	2.8	0.2396	0.2229	0.2062	4.0	4.0	4.0	4.0	2.8	2.9	2.4	2.9
Халхгол	2	2.4	2	2.2	0.407	0.3676	0.3309	3.0	3.0	3.0	3.0	2.1	2.5	2.1	2.3
Хөлөнбуйр	2	2	2	2	0.2834	0.2468	0.2202	4.0	4.0	4.0	4.0	2.2	2.2	2.2	2.2
Цагаан-Овоо	2.2	2.4	2.1	2.3	0.2728	0.2445	0.2268	4.0	4.0	4.0	4.0	2.3	2.4	2.2	2.4
Чойбалсан	2.1	2.2	1.6	2.2	0.2613	0.2515	0.2329	4.0	4.0	4.0	4.0	2.4	2.5	1.9	2.4
Чулуунхороот	2	2	1.2	2	0.2881	0.2819	0.2681	4.0	4.0	4.0	4.0	2.4	2.3	1.7	2.3
Сүхбаатар аймгийн дундаж	3.1	3.3	3.6	3.2	0.2662	0.2138	0.1909	4.0	4.0	5.0	4.0	3.1	3.3	3.7	3.2
Баруун-Урт	2	1.2	3	1.6	0.2403	0.2043	0.1661	4.0	4.0	5.0	4.0	2.1	1.3	3.1	1.7
Асгат сүм	2.4	2.9	3	2.6	0.2885	0.2158	0.1935	4.0	4.0	5.0	4.0	2.5	2.9	3.1	2.7
Баяндэлгэр сүм	3.4	3.9	4.1	3.6	0.1948	0.155	0.1317	5.0	5.0	5.0	5.0	3.4	3.9	4.1	3.6
Дарьганга	3.5	3.4	3.8	3.4	0.3003	0.2142	0.2118	3.0	4.0	4.0	3.5	3.5	3.4	3.8	3.4
Мөнххаан	2.8	3.2	3.1	3	0.3113	0.2687	0.2447	3.0	4.0	4.0	3.5	2.8	3.2	3.1	3
Наран	3	2.9	3.1	3	0.2481	0.1771	0.1797	4.0	5.0	5.0	4.5	3	2.9	3.2	3
Онгон	3.3	3.5	4	3.4	0.2311	0.1695	0.162	4.0	5.0	5.0	4.5	3.3	3.5	4	3.4
Сүхбаатар сүм	3.1	3.6	3.9	3.3	0.2772	0.2319	0.1936	4.0	4.0	5.0	4.0	3.1	3.6	3.9	3.3
Түвшинширээ	3	3.5	3.8	3.3	0.2512	0.2222	0.194	4.0	4.0	5.0	4.0	3	3.5	3.8	3.3
Түмэнцогт	4	3.8	3.9	3.9	0.2989	0.2587	0.231	4.0	4.0	4.0	4.0	4	3.8	3.9	3.9
Уулбаян	3.8	3.7	4.2	3.8	0.2473	0.2192	0.1858	4.0	4.0	5.0	4.0	3.8	3.7	4.2	3.8
Халзан	3.7	3.6	3.8	3.6	0.2586	0.2103	0.1783	4.0	4.0	5.0	4.0	3.7	3.6	3.8	3.6
Эрдэнэцагаан	2.6	3.4	3.4	3	0.3125	0.2322	0.2091	3.0	4.0	4.0	3.5	2.6	3.4	3.4	3

Хэнтий аймгийн дундаж	3.1	3.3	3	3.2	0.3182	0.2726	0.2734	3.0	4.0	4.0	3.5	3	3.3	3.1	3.2
Хэрлэн хэ	3	3.3	3	3.2	0.3104	0.264	0.2634	3.0	4.0	4.0	3.5	3	3.4	3	3.2
Батноров	2.9	3.2	3	3	0.3274	0.2815	0.273	3.0	4.0	4.0	3.5	2.9	3.2	3.1	3
Батширээт	2.6	3	2.2	2.8	0.5351	0.4447	0.466	3.0	3.0	3.0	3.0	2.6	3	2.2	2.8
Баян-Адрага	3.7	3.8	3.5	3.7	0.356	0.3065	0.3114	3.0	3.0	3.0	3.0	3.5	3.6	3.3	3.6
Баянмөнх	3.3	3.4	3.3	3.4	0.2437	0.2111	0.2045	4.0	4.0	4.0	4.0	3.3	3.4	3.4	3.4
Баян-Овоо хэ	2.3	2.6	2.5	2.5	0.2973	0.2582	0.2394	4.0	4.0	4.0	4.0	2.4	2.7	2.5	2.6
Баянхутаг	3	3.9	3	3.4	0.2654	0.2294	0.2183	4.0	4.0	4.0	4.0	3	3.9	3	3.5
Биндэр	3	3.2	2.6	3.1	0.3757	0.3233	0.335	3.0	3.0	3.0	3.0	3	3.2	2.6	3.1
Галшар	3.8	3.9	4	3.8	0.2403	0.2126	0.194	4.0	4.0	5.0	4.0	3.8	3.9	4	3.8
Дадал	2.1	2.1	2	2.1	0.3754	0.3376	0.3453	3.0	3.0	3.0	3.0	2.3	2.4	2.2	2.3
Дархан хэ	3.4	3.5	3.8	3.4	0.2465	0.2138	0.2076	4.0	4.0	4.0	4.0	3.4	3.5	3.8	3.4
Дэлгэрхаан хэ	3.3	3.7	3.3	3.5	0.2551	0.2217	0.23	4.0	4.0	4.0	4.0	3.3	3.7	3.3	3.5
Жаргалтхаан	3.6	3.6	3.6	3.6	0.2991	0.2568	0.2637	4.0	4.0	4.0	4.0	3.7	3.6	3.7	3.7
Мөрөн хэ	3	3.2	3	3.1	0.2624	0.2272	0.227	4.0	4.0	4.0	4.0	3.2	3.3	3.2	3.3
Норовлин	2.2	3.1	2.2	2.6	0.3649	0.3208	0.309	3.0	3.0	3.0	3.0	2.2	3.1	2.3	2.7
Өмнөдэлгэр	2.6	3.4	2.7	3	0.5424	0.4442	0.4659	3.0	3.0	3.0	3.0	2.6	3.4	2.7	3
Бор-Өндөр	4	2.8	4	3.4	0	0	0	5.0	5.0	5.0	5.0	4.1	3	4.1	3.5

Хавсралт IV

Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох үйл ажиллагаануудын жагсаалт, тэдгээрт хийсэн үнэлгээ

Д/д	Дасан зохицох үйл ажиллагаа	Үр ашиг	Зардал	байгальд суурилсан шийдэл	Техникийн үндэслэл	Зөвшөөрөгдөх байдал (соёл, уламжлал)	Хэрэгжүүлэхэд хялбар байдал	Уур амьсгалын одоогийн нөхцөлд зохицох	Хэрэгжүүлэх хурд	Орон нутаг дах иргэний нийгмийн байгууллага, хувийн хэвшлийн оролцоо
А.	**БЭЛЧЭЭР**									
I	**Нүүдлийн менежмент (жилийн, улирлын, онцгой үеийн)**	ө	Д-Б		Д	ө	Д	ө	Д	Ө
1	Оторлох (хол газар нүүх) нутаг, ердийн, онцгой үеийн нөөцийг тодорхойлох	Ө	Б	Ө	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Ө
2	Ган эсвэл зуданд (цаг агаарын онцгой үзэгдэл) нэрвэгдсэн бэлчээрийг нөхөн сэргээхийн тулд нүүдэл, отрыг төлөвлөх, зохион байгуулах	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
3	Зуны бэлчээр, отрын нутагт Засгийн газраас явуулын үйлчилгээгээр хангах	Ө	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Б
4	Хил хязгаар даван нүүх хөдөлгөөн, байршлыг зохицуулах аймаг, сум хоорондын хамтын ажиллагааг идэвхжүүлэн дэмжих	Ө	Б	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Б

II	**Институцийг бэхжүүлэх, төсвийг сайжруулах болон газрын эзэмшлийн асуудлыг шийдэх**	Н	Д	Ө-Д	Д-Н	Н	Д	Н	Д-Н	Ө-Д
5	Бүлгийн бэлчээрийн заагийг тогтоож (уламжлалт холбоо сүлжээ, бэлчээр ашиглагчдын хэсэг, байгалийн нөөцийн менежментийн бусад бүлэг, байгаль хамгаалал) тодруулснаар малчдын хамтын үйл ажиллагааны бүтцийг бэхжүүлэх	н	Д	Ө	н	н	Д	Н	Д	Ө
6	Бэлчээрийн менежментийн хамтарсан хөрөнгө оруулалт, гишүүдийн зээл, эрсдэлийн менежментэд зориулсан хамт олны, бүлгийн сан бүрдүүлэх	н	н	Ө	н	н	н	н	н	Ө
7	Өвөлжөө, хаваржааны доорх газрыг эзэмших болон бэлчээр ашиглах гэрчилгээ олгох	н	Д	Н	н	н	Д	н	н	Б
8	Даац, талхагдлыг бууруулахын тулд бэлчээр ашиглалтын хураамж авах	н	н	Н	Б	Б	Б	н	Д	Ө
9	Бэлчээрийн менежмент, мониторинг явуулах сумын түвшний хамтарсан менежментийн журам боловсруулах	н	Б	Н	н	н	Д	н	Д	Б
10	Сумын түвшинд бэлчээр ашиглагчдын бүлгээр нь бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөө боловсруулж хэрэгжүүлэх	Н	Н	Н	Д	Н	Д	Н	н	Ө
III	**Бэлчээрийн усан хангамжийг сайжруулах**	Д	Д	Ө	Д	Д	Д-ө	ө	Д	Ө
11	Ашигладаггүй бэлчээрт гүний худаг гаргах	Д	Ө	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
12	Ашигладаггүй бэлчээрт гар худаг гаргах	Д	Б	Д	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
13	Бэлчээрийн талхагдал, доройтлоос урьдчилан сэргийлэхийн тулд гол, нуур, цөөрөмд мал услах явдлыг зохицуулах	Ө	Б	Ө	Д	Д	Ө	Ө	Ө	Ө
14	Усны эхийг доройтохоос урьдчилан сэргийлэхийн тулд хамгаалалт	Д	Ө	Ө	Б	Д	Б	Ө	Ө	Ө

IV	**Үлийн цагаан оготно/мэрэгч амьтадтай тэмцэх**	Д	Б	Ө	ө	Д	Д-ө	Д-ө	Д-ө	Ө
15	Зэрлэг амьтдыг (үнэг зэрэг амьтдыг хамгаалах, махчин шувууд оготно агнахад зориулж өндөр суудал босгох гм) хамгаалан дэмжих замаар мэрэгчидтэй тэмцэх	Д	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө
16	Гар аргаар тэмцэх (урхи занга гм)	Д	Б	Ө	Ө	Д	Д	Д	Д	Ө
V	**Бэлчээрийн чанарын менежмент**	Д-ө	Д	Ө	ө	ө	Д-ө	ө	Д	Ө
17	Тухайн газрын унаган үет болон навчит ургамлын үрийг нэмэрлэн тарих, дахин суулгах (хашаа барин хамгаалалт хийж мал орох боломжгүй болгох)	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Ө
18	Бэлчээрийг сэлгээх, өнжөөх (зун, намар)	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
19	Налуу бэлчээрт бог мал бэлчээж талхагдал үүсгэхээс зайлсхийх, уян хатан байдлыг нэмэгдүүлэх	Ө	Б	Ө	Ө	Б	Д	Ө	Д	Ө
20	Онцгой үед ашиглах бут, сөөглөг газрын болон ойн захын бэлчээрийн ургамлыг (голын сав газар) хамгаалах	Б	Б	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Д	Ө
VI	**Эрсдэлийн менежмент ба гамшгийн бэлэн байдал**	ө	Д	Д	Д	Д-ө	Д	ө	Д	Д
21	Малыг эрт төллүүлэх, тэжээл бэлтгэх, гамшиг, цаг агаарын нөхцлийг цаг хугацаанд нь үнэн бодитойгоор мэдээлдэг (Ус цаг уур, орчны шинжилгээний газар болон бусад байгууллагууд) урьдчилан сэргийлэх системийг бүрдүүлэх	Ө	Ө	Ө	Б	Д	Д	Ө	Д	Б
22	Хөдөө орон нутаг, малчдад зориулсан мэдээлэл, харилцааны технологийг хөгжүүлэх	Ө	Д	Б	Д	Ө	Д	Ө	Д	Б
23	Уян хатан байдлыг нэмэгдүүлэхийн тулд малын индекжүүлсэн даатгалыг хөгжүүлэх	Д	Ө	Б	Ө	Д	Д	Ө	Д	Б
24	Сумын эрсдэлийн менежментийн болон онцгой байдлын төлөвлөгөө бэлтгэх	Ө	Б	Н	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Б

Б	МАЛ АЖ АХУЙ									
I	**Мал аж ахуйн бүтээмж болон чанар (үүлдэр угсаа, эрүүл мэнд, тэжээлийн чанар)**	Д	Д	Д	ө	Д	ө	Д-ө	м-н	Ө
25	Нутгийн үүлдрийг сайжруулах замаар илүү сайн дасан зохицох чадвартай цөм сүргийг бий болгох	Ө	Б	Ө		Ө	Д	Ө	Д	Ө
26	Тэсвэр сайтай, эсвэл илүү бүтээмжтэй үүлдэр бий болгохын тулд (жишээ нь, хот орчмын газар өндөр бүтээмжтэй сүүний чиглэлийн үхэр үржүүлэх) зохиомол хээлтүүлгийн хэрэглээг нэмэгдүүлэх	Д	Ө	Д		Д	Б	Д	Д	Ө
27	Өвчинг тэсвэрлэх чанарыг дээшлүүлэхийн тулд вакцинжуулах	Д	Д	Б		Ө	Д	Ө	Ө	Ө
28	Халдварт өвчнийг эмчлэх, хяналт тавих	Д	Д	Б		Ө	Ө	Ө	Ө	Б
29	Паразитийг эмчлэх (хонийг уусмалд дүрэх)	Д	Д	Б		Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
II	**Тэжээлийн ургамал /тэжээл бэлтгэх, үйлдвэрлэх**	ө	Д-ө	Д	Дө	ө	Д	ө	ө	Ө
30	Хорогдлыг багасгахын тулд хадлан, тэжээлийн агуулах барих	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
31	Малчин өрх, бүлгүүдэд хадлангийн талбай хуваарилах	Д	Б	Ө	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Б
32	Хадлангийн гарцыг сайжруулах (ганд тэсвэртэй зүйл, өндөр чанартай үр, органик бордоо, усалгаатай тариалан ашиглах),	Ө	Ө	Д	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
33	Малын тэжээлийг нэмэгдүүлэх (ганд тэсвэртэй зүйл ургамлууд тариалах)	Ө	Ө	Д	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
34	Дарш хийх эрдэнэшиш (ганд тэсвэртэй зүйл) тариалах	Ө	Ө	Д	Б	Д	Д	Ө	Ө	Ө
35	Байгалийн унаган ургамлын төрөл зүйлийг ашиглан даршны үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх (экологийн бүсээс хамаарна): Халгай, лууль, сонгины төрлийн ургамлууд: таана, хөмүүл болон чихэр өвс (боловсролтын эхний Үе шатанд идэмж муу)	Ө	Б	Д	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө

36	Нэмэлт тэжээл болон/эсвэл эрдэс бодис агуулсан шахмал тэжээл үйлдвэрлэх	Ө	Д	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
37	Нэмэлт тэжээл (овъёос болон хивэг) худалдан авах	Ө	Ө	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
III	**Сүргийн бүтэц ба мал маллагааны туршлага**	ө	Д	Ө	ө	Д	Д	ө	Д-ө	Ө
38	Бод, бог малын уламжлалт харьцааг бий болгож сүргийн бүтцийг тохируулах болон бэлчээрийн талхлалтыг багасгахын тулд ямааны тоо толгойг бууруулах	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
39	Малын хорогдол, тэжээлийн зардлыг бууруулахын тулд өвөл болохоос өмнө малаа нядлах, худалдах	Ө	Б	Ө	Ө	Д	Д	Ө	Ө	Ө
40	Малын хорогдол, тэжээлийн зардлыг бууруулахын тулд залуу малыг нядлах	Д	Б	Ө	Ө	Б	Д	Ө	Ө	Ө
41	Орон нутгийн болон явуулын мал нядалгааны газар, зоорь байгуулах	Ө	Ө	Б	Д	Ө	Б	Ө	Д	Ө
42	Намгархаг газар, голын сав болон налуу газар, ой, доройтсон бэлчээрийн нутагт мал бэлчээрлүүлэхээс урьдчилан сэргийлэх	Ө	Б	Ө	Б	Д	Ө	Ө	Ө	Ө
43	"Сэлгэн бэлчээх"- малын нягтрал ихтэй газрыг ойр ойрхон сэлгэн нүүдэллэх, бага талбайд бэлчээрлүүлэхдээ гарцын 50%-ийг үлдээх	Ө	Д	Ө	Д	Б	Б	Ө	Д	Ө
44	Алслагдсан отрын бэлчээрт малын хашаа хороо барих	Ө	Д	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
IV	**Хот орчмын тохиромжтой газар сүүний аж ахуй байгуулах**	ө	ө	Б	ө	ө	Д	ө	Д	Ө
45	Сүүний чиглэлийн үхрийн дулаан хашаа хороо (хаалттай байр) барих	Ө	Ө	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Ө
46	Сүү хадгалах байгууламж барих	Ө	Ө	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Ө

C	ЭКОСИСТЕМ, ХӨДӨӨ АЖ АХУЙ БОЛОН БАЙГАЛИЙН НӨӨЦИЙГ АШИГЛАХ, ХАМГААЛАХ									
I	**ХАА-Н ГАЗРЫН МЕНЕЖМЕНТ**	Д-ө	Д	Ө	Д-ө	Д	Д	ө	Д	Ө
47	Бэлчээр, мал аж ахуйн менежментийн чиглэлээр аймаг, сумын мэргэжилтнүүдийн хоорондын хамтын ажиллагааг нэмэгдүүлэх	Ө	Б	Н	Ө	Д	Д	Ө	Ө	Б
48	Бэлчээрт ойн нөлөө бий болгох: мод тарих (хайлаас, сухай, эсвэл чацаргана), эко бүсээс нь хамааруулан чихэр өвс, бургас, булцуут таримал ургамлуудыг тарих, талбайн эргэн тойронд салхинаас хамгаалах халхавч байгуулах (мод, бут, сөөг, хүнсний ногоо, тэжээлийн ургамал тарих)	Д	Б	Н	Ө	Д	Д	Ө	Б	Ө
49	Элсний нүүдлийг / элсэн довцогуудыг тогтоон барих: (I) элсний нүүдлээс хамгаалах сүрлэн хашаа, талбайн халхавч барих, хашаа халхавчны дотор мод, бут тарих, (н) салхины хурдыг багасгаж элс нүүхээс сэргийлэхийн тулд шавар, мод, чулуугаар саад хийх элсэн манхны хормойн хэсгийн 1/3-д нь бут сөөг тарих, (ш) салхины хүчийг сааруулахын тулд тэгш гадаргуу дээр мод тарьх, (IV) эвдрэлээс сэргийлэхийн тулд шатрын хөлөг адил загвараар үет болон бусад ургамал тарих, (V) БНХАУ-д хэрэглэж байгаа шинэ арга-элсийг тогтоох лигнин материал ашиглах, (Лигнин нь сүрлийг цаас хийгээд гаргасан үлдэгдлийнэл хар өнгөтэй спиртлэг шингэн юм. Шинэ материалыг элс тогтоон барих лигнин гэж нэрлэсэн ба элсний нүүдлийг тогтоох ургамалд ээлтэй, эдийн засаг болон байгаль орчинд хал багатай, үр ашигтай байдаг нь батлагдсан. Үүнийг ойжуулалт, өвс ургамлын тариалалтанд нэгэн зэрэг ашиглаж болно. Энэ аргыг цөлжилттэй тэмцэхээс гадна усны бохирдлыг бууруулахад мөн хэрэглэдэг)	Д	Д	Ө	Ө	Д	Д	Ө	Ө	Ө

50	Бэлчээр, тариалангийн талбайг зурваслан сэлгэх, тариалангийн талбайг тэжээлийн ургамал/үр тарианы хослолоор сэлгэх, анжисаар хүрээ татах зэрэг хөрс хамгааллын аргуудыг хэрэглэх	Д	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө
51	Хөрсний элэгдлээс далан хаалт хийх, ургамал тарих зэргээр урьдчилан сэргийлэх	Д	Б	Д	Ө	Б	Ө	Ө	Ө	Ө
52	Хөрсний чийг хадгалах хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх (хүнсний ногоо, тариалангийн талбайг гялгар хучилтаар бүтээх г.м)	Ө	Б	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө
53	Олон наст үет болон буурцагт ургамлыг дунд зэргийн доройтолд орсон тариалангийн талбайд 5 жил ургуулан таримлын сэлгээ хийх	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Д	Ө
54	Сэлгээнд цулгуй уриншийн эзлэх хувийг эрс бууруулах, ногоон бордоот уринш хийдэг болох	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
55	Хөрс боловсруулалтын тоог цөөлж, цомхотгох, хөрсийг хавж боловсруулах	Д	Д	Ө	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Ө
56	Хучилгатай тариалан буюу үр тарианы сүрлээр талбайн гадаргад хучилга үүсгэн тариалалт хийх	Ө	Д	Ө	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө
57	Тариалангийн талбайг бордох	Ө	Д	Д	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Ө
58	Тариалангийн талбайг хамгаалалтын ойгоор зурвaслан хамгаалах	Ө	Ө	Д	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө
II	**ОЙН НӨӨЦИЙН ХАМГААЛАЛТ БА МЕНЕЖМЕНТ**: ойн түймэр, ойн өвчин, хөнөөлт шавжтай тэмцэх, ойжуулалт хийх, ойн замын сүлжээг нэмэгдүүлэх	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
59	***Ойн түймэр:*** Олон нийтийн мэдлэг ойлголтыг дээшлүүлэх замаар түймрээс сэргийлэх	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Б

60	Түймэртэй тэмцэх сургалт хийх, багаж хэрэгсэл худалдан авах	Ө	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
61	Мэдээллийн солилцоог боловсронгуй болгох замаар ойн түймэртэй тэмцэх ажлыг сайжруулах	Ө	Д	Б	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
62	Ойн түймэр хяналтгүй өргөжин тархах эрсдлийг бууруулах	Ө	Ө	Б	Ө	Д	Д	Ө	Ө	Ө
63	Олон улсын хамтын ажиллагааны хүрээнд ойн түймэртэй тэмцэх чадавхийг сайжруулах	Ө	Ө	Б	Д	Д	Б	Д	Д	Б
64	***Ойн өвчин, хөнөөлт шавж:*** Нас гүйцсэн ойг сийрүүлэх, байгалийн сэргэн ургалтыг дэмжих	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
65	Устгалыг хамгийн үр дүнтэй байх хугацаанд хийх буюу тухайн шавжны биологийн хөгжлийн үеийг тооцох	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Ө
66	Тэсвэрт чанарыг нэмэгдүүлэх	Д	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
67	Хөнөөлт шавжтай тэмцэх арга хэмжээний талаар шийдвэр гаргах үйл ажиллагааг сайжруулах	Ө	Б	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Б
68	Олон улсын хамтын ажиллагааны хүрээнд хөнөөлт шавжтай тэмцэх үндэсний чадавхийг бүрдүүлэх	Ө	Ө	Б	Д	Д	Б	Д	Д	Б
69	***Ойжуулалт хийх:*** Тарьц, суулгацын чанарыг сайжруулах	Д	Ө	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
70	Үр дүн өндөртэй ойжуулалтын ажлыг урамшуулах	Ө	Ө	Д	Д	Д	Д	Ө	Д	Б
71	Нөхөн сэргээх үйл ажиллагааг сайжруулах/Байгалийн нөхөн сэргэлтийг дэмжих арга хэмжээг нэмэгдүүлэх	Д	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Д	Ө
72	Татмын ойг нөхөн сэргээх			Д						Ө
73	***Ойн замын сүлжээг нэмэгдүүлэх:*** (ойн нөөцийн ашиглалт, хамгаалалт, нөхөн сэргээлт, хяналтын менежмент хэрэгжүүлэх, ойн хортонтой тэмцэх болон түймрийн менежмент хэрэгжүүлэх)	Ө	Ө	Б	Д	Д	Д	Ө	Д	Д

74	Төв зам, ногоон бүсийн зам	Ө	Ө	Б	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө
75	Салаа зам, ойн аж ахуйн объектыг орон нутгийн замтай холбох зам	Ө	Ө	Б	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө
76	Түймэртэй тэмцэх зам, дагалт баялаг, ойн химийн түүхий эд тээвэрлэх зам, түр хугацааны мод үржүүлгийн газар, ойн үрийн байнгын талбай, хамгаалалтын зурвас, байгаль хамгаалагчийн байр хүрэх замууд	Ө	Ө	Б	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө
III	**УСНЫ НӨӨЦИЙН ХАМГААЛАЛТ БА МЕНЕЖМЕНТ:** намгархаг газар, гол, горхи, нуур, тойром, бүрд (баян бүрд)	ө	Д-ө	Д-ө	ө	Д-ө	Д	ө	Д	Ө
77	Голын эрэг хавийн газар нутгийг нөхөн сэргээх, хамгаалах	Ө	Ө	Ө	Ө	Д	Д	Ө	Д	Ө
78	Доройтол, хэт хэрэглээнээс урьдчилан сэргийлэхийн тулд уст цэгийн ашиглалтыг зохицуулах	Ө	Д	Ө	Ө	Д	Д	Ө	Ө	Ө
79	Булгын эхийг хашиж хамгаалах	Д	Б	Ө	Ө	Ө	Ө	Д	Ө	Ө
80	Голоос болон булаг, шанд, усан сан, хөв цөөрмөөс суваг, шуудуу	Ө	Ө	Ө	Ө	Д	Д	Ө	Д	Ө
81	Хөв цөөрөм, усан сан байгуулах	Ө	Ө	Д	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө
82	Хур борооны ус хураaж, хуримтлуулах	Ө	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө
83	Усны сав газрын захиргаа (төрийн байгууллага), зөвлөл, дэд зөвлөл (иргэний нийгмийн байгууллага) байгуулж бэхжүүлэх	Ө	Д	Н	Ө	Ө	Д	Ө	Б	Ө
84	Голын сав газар, дэд сав газрын менежментийн төлөвлөгөө гарган хэрэгжүүлэх	Ө	Ө	Н	Д	Ө	Д	Ө	Б	Д
85	Гол, горхи, нуурын эргийн хамгаалалтын бүс тогтоох, дэглэмийг мөрдүүлэх	Ө	Б	Ө	Д	Б	Б	Ө	Д	Ө

IV.	**Экосистемийн менежмент ба хамгаалал**	Д-ө	Д	Д	Д-ө	Д-ө	Д	ө	Д	Ө
86	Аймаг, сумын одоогийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг мөрдүүлэх (уул уурхайн тусгай зөвшөөрөл, уул уурхайн газрын нөхөн сэргээлт хийлгэх г.м)	Ө	Д	Н	Д	Д	Д	Ө	Д	Б
87	Гантай үед гал түймрийн эрсдэлийг бууруулах ойн аж ахуй, бэлчээрийн менежментийг сайжруулах	Ө	Д	Н	Д	Ө	Д	Ө	Д	Д
88	Газрын доройтол, экосистемийг хувирган өөрчлөх явдлыг багасгаж уян хатан чанарыг нэмэгдүүлэх	Ө	Д	Н	Ө	Д	Д	Ө	Д	Д
89	Тогтвортой менежментийг төлөвлөн хэрэгжүүлэх газар ашиглагчдын хэсгийг байгуулан, тэдний үйл ажиллагааг дэмжих	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
90	Ойн доройтлыг бууруулж уян хатан чанарыг нэмэгдүүлэхийн тулд түлшний үр ашигтай пийшин, шахмал түлшний хэрэглээг хөхиүлэн дэмжих	Д	Д	Б	Д	Д	Д	Ө	Д	Б
91	Тэмээний идэш тэжээл болох заган ой, шугуйг (цөлөрхөг хээр) нөхөн сэргээж хамгаалах замаар элсний нүүдлийг тогтоох	Ө	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Б	Ө
92	Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутгийг бий болгох	Д	Д	Ө	Ө	Д	Д	Ө	Д	Б
93	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн төлөв дэх биологийн олон янз байдал, экосистемийн үйлчилгээний чадавхийг хадгалах биологийн коридор гаргах, хамгаалалттай бүс нутгийг зохицуулах	Д	Д	Д	Д	Д	Д	Ө	Д	Б
V.	**Ус хурааж нөөцлөх, хамгаалах**	Д	Д-Б	Д	Д	Д	Д	Ө	Д-Ө	Ө
94	Усны урсгалыг удирдах жижиг хэмжээний далан, усан сан барих	Д	Д	Д	Б	Ө	Д	Ө	Д	Ө

95	Айл өрхийн хэрэгцээ, мал усалгаа, усжуулалтанд зориулж усыг тогтоон барих, хөрсний чийгийг нэмэгдүүлэх, нөөцлөх	Д	Б	Д	Д	Б	Д	Ө	Д	Ө
96	Хөрсний чийг барих, малын усалгаа, усжуулалтанд зориулж цасны усыг цуглуулах	Д	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө
97	Ууршилтын алдагдлыг бууруулахын тулд шөнийн цагаар усжуулалт хийх	Д	Д	Ө	Д	Д	Ө	Ө	Ө	Д
98	Ууршилтын алдагдлыг бууруулахын тулд усжуулалтыг дуслаар хийх	Д	Д	Ө	Д	Д	Д	Ө	Ө	Ө
99	Ус хамгаалах судалгааны төвүүд хот суурин газар, уул уурхай орчмын усны хэмжилтийг хийх	Ө	Д	Д	Д	Б	Д	Ө	Д	Б
D	**ӨРХИЙН АМЬЖИРГАА**									
I	**МАА-н бүтээгдэхүүнд (салбар дотор төрөлжүүлэх) нэмүү өртөг шингээх**	Д	Д	Д	Д-Б	Ө	Д	Ө	Д	Ө
100	Малчид, эмэгтэйчүүдийн, бүлэг хоршоо байгуулан боловсруулах үйлдвэрлэл эрхлэх; жижиг дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих хөтөлбөрт хамрагдах, шинэ бүтээгдэхүүн бий болгох,	Ө	Б	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
101	Үхэр, тэмээний сүүг боловсруулан цагаан идээний шинэ бүтээгдэхүүн бий болгох	Д	Д	Д	Б	Ө	Д	Ө	Д	Ө
102	Ноос, мяндсан утас боловсруулж, шинэ бүтээгдэхүүн гаргах (хонь, сарлаг, тэмээ)	Д	Д	Д	Б	Ө	Д	Ө	Д	Ө
103	Шинэ махан бүтээгдэхүүн гаргах (боловсруулсан, хатаасан, лаазалсан)	Д	Д	Д	Б	Ө	Д	Ө	Д	Ө
II	**Орлогын эх үүсвэрийг төрөлжүүлэх (салбар дамнан)**	Д	Д	Д	Д	ө	Д	ө	Д	Ө
104	Хүнсний ногооны тариалалтыг дэмжих (уур амьсгалд зохицсон сорт, зүйлийг ашиглах)	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө

105	Жимс, жимсгэний бут (чацаргана, үхрийн нүд, гэх мэт) тариалах, бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх	Ө	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
106	Мод орлуулах бүтээгдэхүүнийг хөгжүүлэх	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Д	Д	Ө
107	Тогтвортой аялал жуулчлалыг дэмжих	Б	Д	Ө	Д	Ө	Б	Ө	Д	Ө
108	Жижиг, дунд аж ахуйн нэгж, аж үйлдвэрийн салбарт мэргэжлийн сургалт үйлдвэрлэлийн төвийг нээж ажлын байр бий болгох	Д	Д	Б	Д	Ө	Д	Ө	Д	Б
III	**Маркетинг**	Н	Д	Д	Д	Н	Д	Н	Д	Д
109	Бүтээгдэхүүнийг зах зээлд нэвтрэх боломжийг нэмэгдүүлэх	Ө	Д	Д	Д	Д	Д	Ө	Д	Д
110	Брэнд, сертификатыг хөгжүүлэх (олон улсын маркетинг хийх зорилгоор)	Д	Ө	Д	Д	Ө	Б	Ө	Б	Ө
111	Маркетингийн хоршоодыг байгуулж бэхжүүлэх	Ө	Д	Б	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
E	**ДАСАН ЗОХИЦОХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААГ ХЭРЭГЛЭЭНД НЭВТРҮҮЛЭХ**									
I	**Стратегийн төлөвлөлт, төсөв, бодлого**	Д-ө	Б		ө	ө	Д	ө	Д-ө	Д-ө
112	Дасан зохицоход чиглэсэн засаг даргын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, сумын хөгжлийн төлөвлөгөө, сумын хөгжлийн стратегийг боловсруулах	Д	Б	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Д
113	Бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөө, мал аж ахуйн үйл ажиллагааны хөтөлбөр, дасан зохицох туршлагыг хэрэгжүүлэхийн тулд хэрэгцээнд суурилсан төсвийн төлөвлөлтийг бий болгох - зардлыг тодорхойлж сумын хөгжлийн сангаас төсөв олгох	Д	Б	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Б
114	Газар ашиглалтыг зохицуулсан шинэ хуулинд бэлчээрийн тогтвортой менежментийн бодлогыг тусгах	Д	Б	Д	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Б

115	Доройтол, дасан зохицох чадавхийн алдагдлыг бууруулахын тулд газар ашиглалтын журмыг хэрэгжүүлэх	Ө	Д	Д	Ө	Ө	Б	Ө	Д	Б
116	Бэлчээр, МАА-н салбар луу чиглүүлсэн Үндэсний онцлогт тохирсон хүлэмжийн хий бууруулах, дасан зохицох үйл ажиллагааны хэрэгжилтэнд үндэслэн уур амьсгалын сан, нүүрстөрөгчийн зах зээлээс нэмэлт санхүүжилтийн эх үүсвэр бий болгох	Д	Б	Ө	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Б
Судалгаа ба Чадавх бэхжүүлэх, судалгаа бүрдүүлэх		ө	Д	Д	Д	Д	Д	ө	Д	Д
117	Монгол Улсад хэрэгжих боломжтой мал аж ахуйн метан хийн ялгарлыг бууруулахын тулд тэжээлийг өөрчлөх, ганд тэсвэртэй ургамлын зүйл тариалах зэргээр дасан зохицох, ялгарлыг бууруулах талаар цаашид судалгаа хийх	Ө	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Б
118	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөллийг илэрхийлэх техникийн чадварыг нэмэгдүүлэх	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Д	Ө	Д	Б
119	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөллийн талаар олон нийтийн мэдлэг, ойлголтыг дээшлүүлэх	Ө	Д	Д	Д	Д	Б	Ө	Б	Д

Тайлбар: Үнэлгээний зэрэг: Ө-өндөр, Д-дундаж, Б-бага, Н-нийцтэй

Жич: Энэхүү үнэлгээг нарийвчлан эрэмблээгүй бөгөөд төлөвлөгөө, стратегийг боловсруулахад анхан шатны зөвлөмж болохоор хийгдсэн юм. Жишээ нь: өрхийн орлогын эх үүсвэрийг нэмэгдүүлэх нь малчдын дасан зохицох үйл ажиллагааны талаарх судалгаанаас илүү үр дүнтэй байх боломжтой юм.

Хавсралт V

Төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөний загвар

БАТЛАВ
.... аймгийн/нийслэлийн ИТХ-ын
20 .... оны .... дугаар тогтоолын хавсралт

Аймаг/нийслэлийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө

Д/д	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хэрэгжүүлэх хугацаа	Гарах үр дүн			Төсвийн төсөөлөл /сая төг/	Эх үүсвэр	Хариуцах эзэн
			Шалгуур үзүүлэлт /хэмжих нэгж/	Суурь үзүүлэлт	Хугацааны эцэст			
0	1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Газар зохион байгуулалтын үйл ажиллагаа /Хянан баталгаа, байрзүйн зураг хийх, хэсэгчилсэн төлөвлөгөө хийх гэх мэт/	Төлөвлөлтийн хугацаанд	Төлөвлөлтийн хүрээнд хүрэх үр дүнгийн	Одоогийн нөхцөл байдлын үзүүлэлт				ЗДТГ, Газрын алба,
2.	Нэгдмэл сангийн үндсэн ангилал хооронд шилжүүлэх арга хэмжээ / хот суурины газрыг тэлэх, шинээр үүсгэх, шинээр атар газрыг эргэлтэд оруулах, зам шугам сүлжээний газрыг бий зорилгоор газрын нэгдмэл сангийн ангилал шилжүүлэх санал гаргах гэх мэт/	Төлөвлөлтийн хугацаанд жил бүр гэх мэт	Ангилалд шилжүүлэх газрын хэмжээ, га					

3.	Ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой аймаг/нийслэлийн ИТХ, Засаг даргын зүгээс гаргах журам, бодлого шийдвэрийн баримт бичгүүд /бэлчээр ашиглах, суурин болон бэлчээрийн мал аж ахуйн бүсэд мөрдөгдөх дэглэм, горимыг тогтоосон журам боловсруулж батлуулах гэх мэт/							ЗДТГ, Газрын алба, ХАА-н газар, Байгаль орчны газар гэх мэт
4.	Ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой аймаг/нийслэлийн ИТХ, Засаг даргын зүгээс хил зааг, бүс нутаг тогтоох шийдвэр гаргах /Тухайн аймаг/нийслэлийн хил зааг, улирлын бэлчээр, бэлчээрийн болон суурин мал маллагааны бүс нутаг, туурвын зам, дамжин өнгөрөх бэлчээрийн хил зааг, хуваарийг батлах/							
5.	Газрыг нөхөн, сэргээх, хамгаалах арга хэмжээ /Бэлчээр, хадлангийн өнжөөж, амраах, сайжруулах, сэлгэх арга хэмжээ, хортон мэрэгчтэй тэмцэх, элэгдэл эвдрэлд орсон газрыг нөхөн сэргээх гэх мэт/		Шалгуур үзүүлэлтийг төлөв байдал чанарыг тодорхойлох аргачлал, сэргэх чадавхийн дагуу					
6.	Аймаг дундын отрын нөөц нутаг бий болгох /Шинээр отрын нөөц нутаг бий болгох, орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авах/							
7.	Газрыг аймаг, нийслэлийн орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авах							
8.	Усжуулах бэлчээрийн газар /Шинээр худаг гаргах, засварлах, хөв цөөрөм байгуулах/							гэх мэт.

Хавсралт VI

ОРОЛЦООГ ХАНГАСАН, ЖЕНДЭРИЙН МЭДРЭМЖТЭЙ ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ БОЛОВСРУУЛАХ

СУРГАЛТЫН ХӨТӨЛБӨР

Сургалтын зорилго, хамрах хүрээ:

- Оролцогчид жендэр, жендэрийн тэгш байдал болон оролцоо, түүний түвшингүүдийн талаар ерөнхий ойлголттой болсон байна.
- Оролцогчид жендэрийн мэдрэмжтэй газар зохион байгуулалт болон түүний зарчмууд, тавигдах шаардлагууд, авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээний талаар нэгдсэн ойлголттой болсон байна.
- Монгол орны газрын харилцаан дахь жендэрийн төлөв байдалтай танилцсан байна.
- Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг оролцоог хангасан, жендэрийн мэдрэмжтэй боловсруулах арга, аргачлалуудтай танилцаж, дадлага хийсэн байна.
- Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө хэр сайн оролцоо болон жендэрийн тэгш байдлыг ханган хэрэгжиж байгаад хяналт хийхэд анхаарах зүйлүүдэд суралцсан байна.

Оролцогчид: Аймаг, нийслэлийн ГЗБЕТ болон Сумын НДХТ боловсруулах ажлын хэсэгт ажиллах мэргэжилтнүүд, нийслэл, аймгийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө хариуцсан мэргэжилтнүүд, сумын газрын даамлууд гэх мэт.

Сургалтын агуулга:

1. Жендэр, жендэрийн тэгш байдлын талаарх ерөнхий ойлголт
2. Жендэрийн мэдрэмжтэй газар зохион байгуулалт гэж юу вэ?
3. Монгол орны жендэр болон газрын харилцааны өнөөгийн төлөв
4. Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг оролцоог хангасан, жендэрийн мэдрэмжтэй боловсруулах аргачлалууд
5. Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө оролцоо болон жендэрийн тэгш байдлыг хэр сайн ханган хэрэгжиж буйд хяналт тавьж, үнэлэх

Үргэлжлэх хугацаа: 1 өдөр

Нэг удаагийн сургалтын оролцогчдын тоо: 5-10

Сургалтын аргачлал, тавигдах ерөнхий шаардлага:

Сургалтыг газрын харилцаа болон жендэрийн чиглэлээр судалгаа, сургалт явуулдаг туршлагатай мэргэжлийн байгууллага зохион байгуулж, чиглүүлэн явуулна.

Сургалтын ерөнхий хөтөлбөр

ЭХНИЙ ХЭСЭГ

Оролцоог хангасан, жендэрийн мэдрэмжтэй газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулах аргачлал сургалтын хөтөлбөр		
Цаг	ҮРГЭЛЖЛЭХ ХУГАЦАА	СЭДЭВ
Хэсэг 1,2 2 цаг	15 мин 5 мин 5 мин 90 мин	*Танилцах хэсэг* *Сургалтын зорилго, хөтөлбөр* *3Н + MOVE зарчим* Оролцоо, түүний түвшингүүд, жендэр, жендэрийн эрх тэгш байдал
Хэсэг 3 2 цаг	60 мин 60 мин	Дүрийн тоглолт Жендэрийн мэдрэмжтэй газар зохион байгуулалт гэж юу вэ? Түүний үндсэн зарчмууд, хэрхэн хэрэгжүүлэх, анхаарах зүйлс
Хэсэг 4 1 цаг	20 мин 40 мин	Монгол орны жендэр болон газрын харилцааны өнөөгийн төлөв Дасгал ажил
Хэсэг 5 1 цаг	60 мин 60 мин	Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг оролцоог хангасан, жендэрийн мэдрэмжтэй боловсруулах аргачлалууд Дадлага ажил
Эхний хэсгийн сургалтын дүгнэлт, хаалт		

СҮҮЛИЙН ХЭСЭГ

Оролцоог хангасан, жендэрийн мэдрэмжтэй газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулах аргачлал сургалтын хөтөлбөр		
Цаг	ҮРГЭЛЖЛЭХ ХУГАЦАА	СЭДЭВ
Хэсэг 6 1.1 цаг	10 мин 60 мин	Өмнөх өдрийн хийсэн ажлаа эргэн санах Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө оролцоо болон жендэрийн тэгш байдлыг хэр сайн ханган хэрэгжиж буйд хяналт тавьж, үнэлэх
Хэсэг 7 0.5 цаг	30 мин	Сургалтын үнэлгээ Оролцогчдын сэтгэгдэл, санал ХААЛТ

**ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ,
ГЕОДЕЗИ, ЗУРАГ ЗҮЙН ЕРӨНХИЙ ГАЗРЫН
ДАРГЫН ТУШААЛ**

2024 оны 10 сарын 24 өдөр Дугаар А/304 Улаанбаатар хот

Аргачлал батлах тухай

Засгийн газрын Агентлагийн эрх зүйн байдлын тухай хуулийн 8 дугаар зүйлийн 8.4 дэх хэсэг, Газрын тухай хуулийн 23 дугаар зүйлийн 23.2.1 дахь заалт, Засгийн газрын 2024 оны 92 дугаар тогтоолоор батлагдсан "Газар зохион байгуулалт хийх журам"-ын 3.4 дэх хэсгийг тус тус үндэслэн ТУШААХ нь:

1."Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний аргачлал"-ыг хавсралтаар баталсугай.

2. Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг боловсруулах, батлуулах, хэрэгжүүлэх, хяналт, үнэлгээ хийхдээ энэхүү аргачлалыг мөрдөж ажиллахыг аймгуудын Газрын харилцаа, барилга, хот байгуулалтын газар, сумдын газрын даамлууд, газар зохион байгуулалтын тусгай зөвшөөрөлтэй мэргэжлийн байгууллагуудад үүрэг болгосугай.

3. Батлагдсан аргачлалын дагуу холбогдох байгууллагуудыг мэргэжил арга зүйн удирдлагаар хангаж, хэрэгжилтэд хяналт тавьж ажиллахыг Газар зохион байгуулалтын хэлтэс (Ц.Ихбаяр)-т даалгасугай.

4.Энэ тушаал батлагдсантай холбогдуулан тус газрын даргын 2019 оны 07 дугаар сарын 03-ны өдрийн А/134 дүгээр тушаалыг хүчингүй болсонд тооцсугай.

ДАРГА А.ЭНХМАНЛАЙ

1524011313

Газар зохион байгуулалт, геодези, зураг зүйн ерөнхий газрын даргын 2024 оны 10 дугаар сарын 24-ний өдрийн А/304 дүгээр тушаалын хавсралт

СУМЫН НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨНИЙ АРГАЧЛАЛ

Нэг. Ерөнхий зүйл

1.1. Газрын тухай хуулийн 24 дэх зүйлийн 24.1-д заасан Газар зохион байгуулалтын цогц үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх, “Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэр, түүний удирдлагын тухай хууль”-ийн 18 дахь зүйлийн 18.1.2-ын “з”-д заасан нутаг дэвсгэрийнхээ газрыг зүй зохистой ашиглах, үржил шимийг нь дээшлүүлэх, байгаль орчныг хамгаалах бусад арга хэмжээний цогцолбор хөтөлбөрийг батлах, “е”-д заасан Бүсчилсэн хөгжлийн стратегитай нутаг дэвсгэрийнхээ эдийн засаг, нийгмийн хөгжил, хэтийн төлөвийг уялдуулах асуудлыг хэлэлцэн шийдвэрлэх, Засгийн газрын 2024 оны 92 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Газар зохион байгуулалт хийх журам”-ын 3.4 дэх хэсгийг тус тус үндэслэв.

1.2. Тухайн сумын байгалийн нөөц, нөхцөл, уур амьсгал, газар ашиглалтын онцлог, нийгэм, эдийн засаг, соёл, амьдралын уламжлалт хэв маяг, онцлогийг судлан тодорхойлж, газар ашиглалтын хэрэгцээт болон тохиромжтой байдлын үнэлгээнд үндэслэн иргэд, олон нийтийн жигд оролцоотойгоор нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал, бусад бодлогын баримт бичигт тулгуурласан сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулахад энэхүү аргазүйн зорилго оршино.

1.3. Энэ аргачлалд хэрэглэсэн дараахь нэр томъёог дор дурдсан утгаар ойлгоно.

1.3.1. **“Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө”** гэж Улс, аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөтэй уялдуулан боловсруулсан газар, байгалийн нөхцөл, нөөц, нийгэм, эдийн засгийн хэрэгцээ, орон нутгийн уламжлалт онцлогт нийцүүлэн олон төрөлт газар ашиглалтыг хөгжүүлэх, газрын нөөцийн үр өгөөж, бүтээмжийг дээшлүүлж урт хугацаанд тогтвортой ашиглахын зэрэгцээ экологийн тэнцвэрт байдлыг хангах замаар нутаг дэвсгэрийн тогтвортой хөгжлийг дэмжсэн дунд хугацаанд хэрэгжүүлэх газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг хэлнэ.

1.3.2. **“Зүй ёсны эрх”** гэж уламжлалт мал аж ахуйд голлон түшиглэж тухайн нутаг дэвсгэр дахь байгалийн бүхий л төрлийн нөөцийг түүний

нөхцөлд дасан зохицож, арвижуулан, өсгөж, хамгаалж зүй зохистойгоор хэрэглэж ирсэн хараахан баталгаажаагүй байгаа уламжлалт эрх, албан бус эрх /төрийн болон иргэдийн хэрэглэж буй эрхүүд/, тэдгээрийн дагалдах эрхүүдийг ойлгоно.

1.3.3. **“Байгалийн нөөц”** гэж байгаль орчны бүрэлдэхүүний хэсэг болох эрчим хүч, ус, эрдэс баялаг, ургамал, амьтныг хэлнэ.

1.3.4. **“Байгалийн нөхцөл”** гэж байгалийн аливаа юмс үзэгдлийн үүсэх, хөгжих, оршин байхад нөлөөлөх хүчин зүйлсийг хэлнэ.

1.3.5. **“Уур амьсгалын өөрчлөлт”** гэдэг нь тухайн газар, нутгийн агаарын дундаж температур, жилд орох хур тунадасны хэмжээ, цаг агаарын аюултай болон гамшигт үзэгдлийн давтамж, хор хөнөөл зэрэг үзүүлэлтэд урт хугацаанд гарсан өөрчлөлтийг хэлнэ.

1.3.6. **“Биологийн олон янз байдал”** хуурай газар, далай тэнгисийн болон бусад усны экосистемүүд, экологийн цогцолборууд, өөр бусад бүхий л эх үүсвэрүүдийн амьд организмын төрлүүд юм. Энэ ойлголт нь зүйлийн хүрээнд дэх төрөл зүйлүүд ба экосистемийн хоорондын төрөл зүйлийг өөртөө агуулна.

1.3.7. **“Экосистем”** гэдэг нь амьтан ургамал, бичил организмын бүлгэмдэл болон тэдгээртэй бүхэл бүтэн нэгдмэл байдлаар харилцан үйлчлэгч амьгүй орчны динамик цогцолборыг хэлнэ.

1.3.8. **“Жендерийн тэгш байдал”** гэдэг нь эрэгтэй, эмэгтэй хүн улс төр, эрх зүй, эдийн засаг, нийгэм, соёлын ба гэр бүлийн харилцаанд тэгш эрхтэй оролцож, эдийн засаг, нийгэм, соёлын хөгжлийн үр шимээс тэгш хүртэж, хөгжилд эрх тэгш хувь нэмрээ оруулснаар жендерийн ялгаварлан гадуурхалтаас ангид байхыг хэлнэ.

1.4. Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө нь тухайн газар нутгийг бүрэн хамарч, тухайн засаг захиргаа, нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд бүх шатны албан тушаалтан, иргэд, хуулийн этгээд заавал дагаж мөрдөх газрын харилцааг зохицуулсан баримт бичиг байна.

1.5. Тухайн сумын нийгэм эдийн засгийн нөхцөл, хөгжлийн бодлого болон дээд шатны газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний хэрэгжилттэй уялдуулж сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө (Цаашид “нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө” гэх)-г 5-7 жилд шинэчлэн боловсруулна.

Хоёр. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах зарчим

2.1. Газар, байгалийн нөөц баялгийг ашиглаж буй өмчийн олон хэлбэрийг дэмжин газрыг эдийн засгийн эргэлтэд оруулж, орон нутгийн хөгжил, ард иргэдийн амьдралд эерэг нөлөө үзүүлэхийн зэрэгцээ экологийн хувьд эмзэг тогтоцтой газарт үзүүлэх аливаа ачаалал, сөрөг нөлөөллийг бууруулахад төлөвлөгөө чиглэгдэнэ.

2.2. Газар, байгалийн нөөцийн ашиглалт, хамгаалалтыг хамгийн үр ашигтай, зүй зохистой байлгах нөхцөл, боломжийг бүрдүүлсэн, эдийн засгийн үр өгөөжийг нэмэгдүүлэх бодлогын баримт бичиг болох нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулахад энэхүү арга зүйг удиртгал болгоно.

2.3. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг дараах үндсэн зарчимд тулгуурлан боловсруулна. Үүнд:

2.3.1. Иргэдийн аюулгүй орчинд, сайн сайхан амьдрах нөхцөлийг хангах;

2.3.2. иргэд, олон нийтийн оролцоог хангасан, хүний эрх, жендерийн тэгш байдлыг хангасан, ардчилсан, хэрэгжихүйц байх;

2.3.3. байгаль орчинд ээлтэй байх;

2.3.4. үр ашигтай байх;

2.3.5. орон нутгийн өрсөлдөх чадварыг дэмжихийн зэрэгцээ өнөө ба ирээдүй хойч үеийн хэрэгцээг хангасан тогтвортой хөгжлийг баримталсан байх;

2.3.6. ил тод нээлттэй байх;

2.3.7. хяналт, үнэлгээ хийх боломжтой байх;

2.3.8. оновчтой бодлогын хувилбарт үндэслэн зорилго, зорилт, хүрэх үр дүн, шалгуур үзүүлэлт, хэрэгжүүлэх арга зам, үе шат, түүнд шаардлагатай нөөцийг нарийвчлан төлөвлөсөн, улс, орон нутгийн хөгжлийн бодлого, хэтийн зорилт, хөтөлбөрт тусгагдсан арга хэмжээ, үр дүнг хангахад чиглэсэн байх;

2.3.9. нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний зураг төсөл түүнтэй холбоотой бусад суурь судалгааны мэдээллүүд нь геодезийн байрлал, өндрийн нэгдсэн тогтолцоонд зохиогдсон байх.

Гурав. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах удирдлага, зохион байгуулалт

3.1. Аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал газар зохион байгуулалт хийхэд шаардагдах зардлыг Газрын төлбөрийн тухайн хуулийн 10.2 дах заалт, Засгийн газрын 2016 оны 10 дугаар тогтоолоор

батлагдсан "Газар өмчлүүлэх, эзэмшүүлэх, ашиглуулах, дуудлага худалдаа явуулах журам"-ын 13.2 дахь заалт болон бусад хууль тогтоомжид заасан эх үүсвэрээс санхүүжүүлэх асуудлыг шийдвэрлэх ажлыг зохион байгуулна.

3.2. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний ажлын даалгавар боловсруулах, гүйцэтгэгчийг сонгон шалгаруулах, төлөвлөгөө боловсруулах болон хэрэгжилтэд хяналт тавих, тодотгох, өөрчлөлт оруулах асуудлыг сумын газрын даамал нь аймгийн газрын албатай зөвшилцөн зохион байгуулна.

3.3. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг боловсруулах ажлыг газар зохион байгуулалтын үйл ажиллагаа эрхлэх тусгай зөвшөөрөлтэй мэргэжлийн байгууллага /цаашид "мэргэжлийн байгууллага" гэх/ гүйцэтгэнэ.

3.4. Сумын Засаг даргын захирамжаар нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах ажлыг зохион байгуулах үүрэг бүхий ажлын хэсэг (цаашид "ажлын хэсэг" гэх) байгуулан төлөвлөлтийн бүх үе шатанд гүйцэтгэгчтэй хамтран ажиллана.

3.5. Аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал нь нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний төслийг боловсруулах явцад хээрийн судалгаа, тодруулгын ажилд газар дээр нь хяналт тавих, аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, орон нутгийн хөгжлийн бодлогын баримт бичигтэй уялдуулах талаар гүйцэтгэгчийг заавар, удирдамжаар хангаж, орон нутагт хурал, уулзалт хэлэлцүүлэг хийх ажлыг гүйцэтгэгчтэй хамтран зохион байгуулна.

3.6. Аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал нь төлөвлөгөөний төслийг сумын Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурлаар хэлэлцүүлэн батлуулах ажлыг зохион байгуулна.

3.7. Сумын Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурал нь газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагаас өгсөн дүгнэлтийг үндэслэн нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөөг батална.

3.8. Батлагдсан төлөвлөгөө нь Газар зохион байгуулалт, хот төлөвлөлтийн цахим системд бүртгэгдсэнээр хэрэгжиж эхэлнэ.

Дөрөв. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах ажлын үе шат

4.1. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах ажил нь дараах үе шаттай байна. Үүнд:

4.1.1. Эхлэл;

4.1.2. бэлтгэл ажил;

4.1.3. хээрийн судалгаа (судалгаа, хэмжилт зураглал, тодруулалтын ажлыг хийж гүйцэтгэнэ);

4.1.4. эхний төсөлжүүлэлт (судалгааны үр дүнг нэгтгэх, төлөвлөгөөний эхний хувилбар /төсөл/-ыг боловсруулах);

4.1.5. хэлэлцүүлэг (багийн иргэдийн нийтийн хурлаар төслийг хэлэлцүүлэх, төслийг иргэдэд нээлттэйгээр санал авах);

4.1.6. эцсийн төсөлжүүлэлт (төлөвлөгөөний сүүлийн хувилбар /төсөл/-ыг боловсруулж, мэдээллийн санд оруулах);

4.1.7. дүгнэлт (газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад төслийг хүргүүлж, дүгнэлт гаргуулж холбогдох засварыг хийх);

4.1.8. албажуулалт (Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг сумын иргэдийн төлөөлөгчийн хурлаар батлуулах, холбогдох байгууллагуудад хүлээлгэн өгөх);

4.1.9. хэрэгжүүлэлт (Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх);

4.1.10. мониторинг (нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд хяналт тавих, мониторинг хийх).

4.2. Ерөнхий төлөвлөгөө нь дараах норматив хугацаатай байна.

Хүснэгт 1. *Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний үндсэн үе шат, хугацаа*

<table>
<tr><th>Д/д</th><th>Үндсэн үе шат</th><th>Норматив хугацаа</th></tr>
<tr><td>1</td><td>Үе шат 1: Эхлэл</td><td>3-4 сар</td></tr>
<tr><td>2</td><td>Үе шат 2: Бэлтгэл ажил</td><td>2 сар</td></tr>
<tr><td>3</td><td>Үе шат 3: Хээрийн судалгаа</td><td>2 сар</td></tr>
<tr><td>4</td><td>Үе шат 4: Эхний төсөлжүүлэлт</td><td>1 сар</td></tr>
<tr><td>5</td><td>Үе шат 5: Хэлэлцүүлэг</td><td>1 сар</td></tr>
<tr><td>6</td><td>Үе шат 6: Эцсийн төсөлжүүлэлт</td><td>1 сар</td></tr>
<tr><td>7</td><td>Үе шат 7: Дүгнэлт</td><td>0.5 сар</td></tr>
<tr><td>8</td><td>Үе шат 8: Албажуулалт</td><td>0.5 сар</td></tr>
<tr><td colspan="2">Нийт боловсруулах хугацаа</td><td>12 сар</td></tr>
<tr><td>9</td><td>Үе шат 9: Хэрэгжүүлэлт</td><td rowspan="2">5-7 жил</td></tr>
<tr><td>10</td><td>Үе шат 10: Мониторинг</td></tr>
</table>

4.3. Төлөвлөгөө боловсруулах хугацаа нь нормативаар 12 сар байна. Давагдашгүй хүчин зүйл болон эхлэл үеийн тендер шалгаруулалтын үйл ажиллагаа, цаг үеийн нөхцөл байдал зэргээс шалтгаалан хугацаа хойшлох тохиолдолд ажил гүйцэтгэх хугацаа хойшилж болно.

4.4. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө нь дараах дэд үе шат, норматив хугацаатай байна. Үүнд:

Хүснэгт 2. *Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний дэд үе шат, хугацаа (сараар)*

Д/д	Үе шат	№	Дэд үе шат	Норматив хугацаа
1	Үе шат 1: Эхлэл 3-4 сар	44	1.1. Өмнөх төлөвлөгөөний үр дүнгийн мониторинг, шинжилгээг ажлын хэсэгт танилцуулах	0.2
		45	1.2. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө хийх үндэслэл боловсруулах	0.2
		46	1.3. Ажлын даалгавар боловсруулж батлуулах	0.1
		47	1.4. Тендер зарлаж гүйцэтгэгчийг сонгон шалгаруулах, гэрээ хийх	3.0
		48	1.5. “Төлөвлөгөөний зөвлөх баг” ажлын хэсэг байгуулах	0.1
2	Үе шат 2: Бэлтгэл ажил 1-2 сар	49	2.1. Бүх шатны газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний материалуудыг цуглуулах, уялдуулах	0.1
		50	2.2. Хөгжлийн бодлогын баримт бичиг болон гадаад, дотоодын төсөл хөтөлбөрүүдийг судлах, уялдуулах;	0.1
		51	2.3. Байгалийн нөхцөл, нөөцийн судалгаа	0.2
		52	2.4. Нийгэм, эдийн засгийн суурь нөхцөлийн судалгаа	0.5
		53	2.5. Газрын нэгдмэл сан, түүний ашиглалтын суурь судалгаа	0.1
		54	2.6. Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ	0.4
		55	2.7. Хэрэгцээт байдлын үнэлгээ хийх	0.2
		56	2.8. Хээрийн судалгааны ажлын зураг бэлтгэх	0.1
		57	2.9. Бэлтгэл ажлын тайлан боловсруулж хүргүүлэх	0.1
3	Үе шат 3: Хээрийн судалгаа 1-2 сар	58	3.1. Бэлтгэл ажлын тайлангийн танилцуулга	0.1
		59	3.2. Орон нутгаас мэдээ, материал цуглуулах	0.3
		60	3.3. Газар ашиглалтын одоогийн байдлыг тодруулах	0.3
		61	3.4. Газрын ашиглалтын, хамгаалалтын, болон нөөцлөх бүсүүдийг хээрийн судалгаагаар тодруулж зураглах	0.3

4	Үе шат 4: Эхний төсөлжүүлэлт 1 сар	62	5.1. Хөгжлийн асуудалд дүн шинжилгээ хийх	0.2
		63	5.2. Тохиромжтой байдлын үнэлгээ, хэлэлцүүлэг саналд үндэслэн газар төлөвлөлтийн бүсчлэлийг тогтоох	0.4
		64	5.3. Газрын чанарын өөрчлөлт, доройтлыг тогтоох	0.3
		65	5.4. Дунд шатны тайлан боловсруулж хүргүүлэх, танилцуулах	0.1
5	Үе шат 5: Хэлэлцүүлэг 1 сар	66	4.1. Багийн иргэдийн нийтийн хурлаар хэлэлцүүлэх	0.5
		67	4.2. Иргэдийн саналыг ярилцлага, саналын хуудас, цахимаар авах	0.3
		68	4.3. Хэлэлцүүлэг, саналын үр дүнг гаргах	0.2
6	Үе шат 6: Эцсийн төсөлжүүлэлт 1 сар	69	6.1. Хэлэлцүүлэг саналын үр дүнг нэгтгэж төлөвлөгөөний эцсийн хувилбарыг боловсруулах	0.2
		70	6.2. Хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө боловсруулах	0.4
		71	6.3. Цахим системд бүртгэх	0.2
7	Үе шат 7: Дүгнэлт 0.5 сар	72	7.1. Төлөвлөгөөний төслийг хүргүүлж, дүгнэлт гаргуулах	0.5
8	Үе шат 8: Албажуулалт 0.5 сар	73	8.1. Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлаар хэлэлцүүлж батлуулах, эсвэл ИТХ-аас гарсан саналыг нэмж тусган дахин хэлэлцүүлэх	0.1
		74	8.3. Төлөвлөгөөний зураг, тайлангуудыг архивт хүлээлгэн өгөх	0.1
		75	8.4. Кадастрын мэдээллийн санд хөрвөсөн ажлын нэгж талбарт техникийн засвар хийх	0.1
Нийт боловсруулах хугацаа				**12 сар**
9	Үе шат 9: Хэрэгжүүлэлт 5-7 жил	76	9.1. Төлөвлөгөөний талаар олон нийтэд сурталчилгаа, танилцуулга хийх	Жил бүр
		77	9.2. Тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд “Хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө”-ний дагуу тусгах	Жил бүр
10	Үе шат 10: Мониторинг 5-7 жил	78	10.1. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хэрэгжилтэнд хяналт-шинжилгээ хийх үр дүнг үнэлнэ.	Жил бүр
		79	10.2. Төлөвлөгөөнд нэмэлт өөрчлөлт оруулах	-
		80	10.3. Мониторинг, үнэлгээний эцсийн дүгнэлт	5-7 жилд

4.5. Ерөнхий төлөвлөгөөний дэд үе шатуудад хийгдэх ажлыг аргачлалын дагуу үе шат бүрд тусгасан ажлыг алгасалгүй хийж гүйцэтгэнэ.

Тав. Эхлэл үе шат

5.1. Эхлэл үе шатанд дараах ажлуудыг гүйцэтгэнэ. Үүнд:

5.1.1. Өмнөх төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд ажлын хэсэг үнэлгээ өгч, дүн шинжилгээ хийсэн үр дүнг сумын удирдлага болон төлөвлөгөө боловсруулах ажлын хэсэгт сумын газрын даамал танилцуулна.

5.1.2. нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө хийх үндэслэл боловсруулах. Сумын газар ашиглалтыг нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн үндсэн чиглэлд харгалзуулан газрын нөөцийн хүртээмж, хэрэгцээ, ашигт байдалд түшиглэн нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд төлөвлөх асуудлыг аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал боловсруулж, сумын удирдлагад танилцуулна. Энэхүү үндэслэл нь төлөвлөгөөний ерөнхий зорилго зорилт, арга барилыг тодорхой тайлбарлаж өгсөн байх бөгөөд одоо байгаа газар ашиглалт эдийн засгийн хувьд ашигтай, байгаль орчны хувьд тогтвортой байлгах үндсэн зарчмуудыг хамарна. Тус үндэслэлийн дагуу Засаг дарга нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах захирамж гаргана.

5.1.3. засгийн газрын “Газар зохион байгуулалт хийх журам”- д заасны дагуу төлөвлөгөө боловсруулах ажлын даалгаврыг боловсруулж батлуулна.

5.1.4. тендер зарлаж гүйцэтгэгчийг сонгон шалгаруулж, нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах ажлын гэрээ хийнэ. Ажлын гүйцэтгэгчийг ”Төрийн болон орон нутгийн өмчийн хөрөнгөөр бараа, ажил, үйлчилгээ худалдан авах тухай” хуулийн дагуу газар зохион байгуулалтын үйл ажиллагаа явуулах эрхтэй мэргэжлийн байгууллагаас сонгон шалгаруулна.

5.1.5. ажлын хэсгийг сумын Засаг дарга ахалж, нарийн бичгийн дарга нь сумын газрын даамал байх бөгөөд ажлын хэсгийн гишүүдэд Засгийн газрын баталсан Газар зохион байгуулалт хийх журамд заасны дагуу төлөөллийг оролцуулна.

5.1.6. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах ажлыг зохион байгуулах ажлын хэсэгт аймгийн газрын албанаас төлөөлөл орох бөгөөд төлөвлөгөөний үе шатны тайланг хэлэлцэхэд зөвлөмж, чиглэл өгч ажиллана.

5.1.7. Ажлын хэсгийг байгуулахдаа дараах зүйлсийг анхаарна. Үүнд:

5.1.7.1. Ажлын хэсгийн гишүүд сумын хөгжлийн чиг баримжаа, нөхцөл байдлын талаар бүрэн мэдлэгтэй байх;

5.1.7.2. нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулахад шаардлагатай мэдээлэл агуулагч байгууллагын төлөөллийг бүрэн хамарсан байх;

5.1.7.3. орон нутгийн төсөв, санхүүгийн өнгөрсөн, өнөөгийн төлөв байдал болон хэтийн төлөвлөгөөний талаар мэдээлэлтэй төлөөлөл оролцуулсан байх;

5.1.8. Төлөвлөгөө боловсруулах ажлын хэсгийн төлөөллийг “Оролцоог хангасан, жендерийн мэдрэмжтэй газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулах” сэдэвт өдрийн сургалтад хамрагдаж болно. Сургалтын хөтөлбөрийг Хавсралт 5-аар харуулав.

Зургаа. Бэлтгэл ажил

6.1. Бэлтгэл үе шатанд дараах ажлуудыг гүйцэтгэнэ. Үүнд:

6.1.1. Бүх шатны газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний материалуудыг цуглуулах, уялдуулах;

6.1.2. улс, бүс, аймаг, орон нутгаас баталсан хөгжлийн бодлогын баримт бичиг болон гадаад, дотоодын төсөл хөтөлбөрүүдийн үйл ажиллагааны тайланг судлах, уялдуулах;

6.1.3. байгалийн нөхцөл, нөөцийг судалж, үнэлэх;

6.1.4. нийгэм, эдийн засгийн мэдээ цуглуулах;

6.1.5. газар ашиглалтын судалгаа, үнэлгээ хийх;

6.1.6. газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээг хийх

6.1.7. иргэд, олон нийтийн оролцоог хангах асуулга, ярилцлага, хэлэлцүүлгийн агуулга, удирдамж, хөтөлбөр, санал авах хуудсыг боловсруулж бэлэн болгох,суурь зураг, бичгийн хэрэгслийг бэлтгэх гэх мэт ажлууд багтана.

6.1.8. Эдгээр ажлуудтай холбоотой баримт бичиг, тайлан, өгөгдөл, суурь, зураг, мэдээллийг баталгаатай албан ёсны эх сурвалжаас, хамгийн сүүлийн үеийн байдлаар, орон нутаг болон холбогдох байгууллагуудаас авна. Тайланд ашигласан материалын эх үүсвэрийг заавал байгалийн шинжлэх ухааны ишлэл хийх аргачлалаар тусгаж, ашигласан хэвлэлийн жагсаалт үйлдэнэ.

6.2. Бүх шатны газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө болон хөгжлийн бодлогын баримт бичиг, гадаад, дотоодын төсөл хөтөлбөрүүдийн үйл ажиллагааны тайланг дараах байдлаар судлаж, уялдуулна. Үүнд:

6.2.1. Улс, аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө тэдгээрийн хэрэгжилтэд дүн шинжилгээ хийж, нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг боловсруулна.

6.2.2. нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг боловсруулахдаа улс, бүс, аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй нарийвчлан тодруулж, сумын газар зохион байгуулалтын тухайн жилийн төлөвлөгөөнд шууд тусгаж, хэрэгжүүлэх боломжийг бүрдүүлнэ.

6.2.3. улс, бүс, аймгийн хөгжлийн бодлогын баримт бичгүүдэд туссан дунд болон урт хугацааны төлөвлөгөө, сумын нутаг дэвсгэр дээр хэрэгжиж буй хөгжлийн бодлого, гадаад, дотоодын төсөл, хөтөлбөрүүдтэй уялдуулна.

6.2.4. тухайн сум, орон нутагтай холбоотой газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө болон хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн баримт бичигт тусгагдсан газрын нэгдмэл сангийн үндсэн ангилалд хамаарах ХАА, хот байгуулалт, дэд бүтэц, үйлдвэр, уурхай, ойн сан, усан сан, аялал жуулчлал, байгаль хамгаалал, тусгай хэрэгцээний чиглэлээр авах арга хэмжээг түүвэрлэж үзүүлнэ. Мөн эдгээр арга хэмжээнүүдийг хэрэгжих боломжийг газрын тохиромжтой болон хэрэгцээт байдлын үнэлгээнд тулгуурлан хэрэгжүүлэх оновчтой байршил, хэмжээ, хил заагийг сумын түвшний масштабын нарийвчлалын шаардлага хангасан хэмжээнд зураглаж төлөвлөнө.

6.3. Байгалийн нөөц, нөхцөл, төрх байдлыг дараах байдлаар судална. Үүнд:

6.3.1. Улс, аймаг, сумын нутаг дэвсгэр дээр хийгдэж байсан бүх төрлийн байгалийн нөөц, нөхцөл, төрх байдлын судалгааг судалж, нэгтгэн газарзүйн мэдээллийн системийг ашиглаж, тоон хэлбэрт оруулж, сэдэвчилсэн зургийн эхний хувилбарыг бэлтгэнэ.

6.3.2. сэдэвчилсэн зураг хийхдээ дараах шалгуур үзүүлэлтүүдийн дагуу зураглана. Үүнд:

6.3.2.1. Уур амьсгалын өөрчлөлтийн өнөөгийн байдлыг үнэлэх: Дэлхийн уур амьсгалын судалгааны хөтөлбөр (World Climate Research Programme)-ийн дагуу уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөлөл, эмзэг байдал, эрсдэлийг тооцоолж, IPCC буюу Уур амьсгалын өөрчлөлтийн асуудлаарх Засгийн газар хоорондын зөвлөлд 4-5 жил тутамд илтгэдэг Монгол улсын Уур амьсгалын өөрчлөлтийн Үндэсний илтгэлийн хамгийн сүүлийн хувилбар, УЦУОСМХ-ийн Уур амьсгалын үйлчилгээний вэбсайтад (http://climate-service.mn/climateservice/) шинэчлэгдэн тавигддаг агаарын температур, хур тунадасны орон зайн тархалтын зураг, Монгол орны Уур амьсгалын шинэчилсэн стандарт норм (2021 он) зэрэг цэгэн тоон мэдээ болон орон зайн тархалтын зургуудыг ашиглана. Дээрх зургуудаас тухайн сумын нутгийг тасалж зураглана.

6.3.2.2. газрын гадаргын төрх байдлын үзүүлэлтэд өндөржилт, налуужилт, байршлын зүг чигийг үзүүлэх бөгөөд 12.5 метр болон

түүнээс өндөр нарийвчлалтай тоон өндрийн загвар /DEM/-ыг ашиглаж өндөржилтийн зургийг 100 метрийн интервалтайгаар, зүг зовхисийг 45 градус /жишээ нь зүүн хойд зүг 22.5-67.5 градус/-ын интервалтайгаар, налуужилтыг 0-3, 3-5, 5-10, 10-12, 12-оос дээш гэсэн градусаар тус тус зураглана.

6.3.2.3. усан хангамжийн үзүүлэлтэд гадаргын болон гүний усны мэдээлэл, усны ай сав, хагалбар, гол мөрний урсцын эх бүрэлдэх газар зэрэг усан сан бүхий газрын мэдээллийг байр зүйн зураг, агаар, сансрын зураг болон холбогдох судалгаа шинжилгээний материалаас авч зураглана.

6.3.2.4. ховор, нэн ховор ургамал, зэрлэг амьтны тархалтыг тоо толгой, байршлын үзүүлэлтээр зураглана.

6.3.2.5. зэрлэг амьтны төрөл, зүйл, ерөнхий тархац, байршлын үзүүлэлтээр зураглана.

6.3.2.6. ургамлын үзүүлэлтэд эмийн, үйлдвэрлэлийн, ахуйн /арц/, хүнсний /зэрлэг сонгино, мөөг, таана хүмүүл, зэрлэг жимс, жимсгэнэ, самар гэх мэт/ зориулалтаар ашигладаг ургамлын тархцыг зураглана.

6.3.2.7. малын бэлчээр, ан амьтдын идээшлэх, шилжилт хөдөлгөөн, өсч үржих газар нутаг, бэлчээрийн төрөл, ургамлын экологийн үндсэн хэв шинж, чадавхын хил заагийг зураглана.

6.3.2.8. хөрсний үзүүлэлтэд хөрсний хэв шинж, механик бүрэлдэхүүн зэргийг зураглана. Монгол орны 1:100000 масштабтай хөрсний зургийг ашиглана.

6.3.2.9. эмзэг экосистем, гол, мөрний урсац бүрэлдэх эх, ховор, нэн ховор амьтан, ургамлын тархац нутаг, амьдрах орчныг хамгаалах газар нутгийн схемчилсэн байршил, хэмжээ, хил заагийг холбогдох судалгааны тайланг ашиглан зураглана.

6.3.2.10. бэлчээрийн экологийн чадавхыг “Бэлчээрийн экологийн чадавхыг зураглах заавар”-ын дагуу зураглана.

6.3.2.11. газар хөдлөлт, байгалийн гамшиг, аюултай үзэгдлийн давтамжийг зураглана. Үүнд гамшигт үзэгдэл болж байсан байршлууд, үер, ган, зуд, газар хөдлөлт гэх мэт зүйлсийг хамруулна.

6.4. Нийгэм, эдийн засгийн мэдээ цуглуулах

6.4.1. Хээрийн судалгааны үе шатанд хийгдэх нийгэм, эдийн засгийн судалгаанд ашиглагдах мэдээг байрлалд суурилсан “Нийгэм, эдийн засгийн мэдээллийн сан” болон холбогдох байгууллагуудаас авч, цуглуулна. Статистикийн үндэсний хороо болон Жендерийн үндэсний хорооны мэдээллийн сангуудаас суурь мэдээлэл цуглуулахаас гадна сумын архив, мэдээллийн сан болон тухайн сумын багийн даргуудаас нарийвчилсан мэдээллийг авсан байна. Үүнд: Өрх толгойлсон эрэгтэй

эмэгтэй, эмзэг бүлгийнхэн (хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, амьжиргааны түвшнээс доогуур орлоготой өрх гэх мэт).

6.5. Газрын нэгдмэл сан, түүний ашиглалтын суурь судалгааны зургийг дараах байдлаар бэлтгэнэ. Үүнд:

6.5.1. Тухайн суманд хийгдэж байсан газар ашиглалттай холбоотой судалгааны тайлан, газрын нэгдмэл сангийн тайлан, газрын кадастрын мэдээллийн сангийн бүртгэл, бусад мэдээллийг цуглуулж, хөдөө аж ахуй, тусгай хэрэгцээ, ой, усны сан бүхий газар, зам шугам сүлжээний газар ашиглалтыг зориулалт бүрээр 1:100000, 1:50000, 1:25000, 1:10000 масштаб, хот суурингийн газар, аялал жуулчлалын газар, уул уурхайн газар, хөдөө аж ахуйн суурин газарт 1:10000, 1:5000, 1:1000 масштаб зэрэг харгалзах хамгийн том масштабтайгаар сэдэвчилсэн зургийн эхний хувилбарыг бэлтгэнэ.

6.5.2. Дараах газар ашиглалтын төрлүүдийг тогтсон масштабтайгаар зураглана.

6.5.2.1. Тухайн хот, суурин газар нь улс, бүс нутгийн дэд бүтцийн сүлжээнд холбогдсон байдал, байршлын тойм зургийг 1:250000 масштабтай;

6.5.2.2. ухагдаж эвдэрсэн газар, хог хаясан газар, оршуулгын газар, нийтийн эдэлбэрийн газар зэрэг хот, суурин газрын хил заагт ашиглагдаж байгаа газрын мэдээллийг 1:200000 масштабтай;

6.5.2.3. улсын болон орон нутгийн чанартай замыг сансрын зураг ашиглан 1:100000 масштабтай;

6.5.2.4. иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын өмчилж, ашиглаж, эзэмшиж байгаа газрын /нэгж талбар бүрийн/ байршил хэмжээ, төрийн байгууллагуудын эзэмшил газрын байршлыг 1:1000-1:5000 масштабтайгаар зураглана.

6.5.3. Эрх зүйн харилцаа үүссэн газар ашиглалттай холбоотой мэдээллийг “Газрын кадастрын мэдээллийн сан ажиллуулах журам”-ын дагуу авна. Газрын кадастрын мэдээллийн санд бүртгэгдээгүй, эсвэл шинээр бий болсон газар ашиглалтыг бүртгэж, зурагжуулах кадастрын нэмэлт судалгааг “Кадастрын зураглалын аргачилсан заавар”- ын дагуу хийж гүйцэтгэж болно.

6.6. Тохиромжтой байдлын үнэлгээ

6.6.1. “Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийх аргазүй”-н дагуу тухайн сумын нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд буюу том масштабын шаардлагад нийцсэн мэдээллийн нарийвчлалыг хангаж ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээг дээрх арга зүйн дагуу хийнэ.

6.6.2. Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээг дээр дурдсан аргачлалын дагуу газар ашиглалтын дараах төрлүүдээр хийнэ.

Үүнд:

6.6.2.1. Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;

6.6.2.2. бэлчээр ашиглалтын газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;

6.6.2.3. хадлангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;

6.6.2.4. газар тариалангийн зориулалтаар ашиглах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;

6.6.2.5. хадгалан хамгаалах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;

6.6.2.6. эрчимжсэн фермерийн аж ахуй хөгжүүлэх газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;

6.6.2.7. жимс, жимсгэнэ тариалах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;

6.6.2.8. шинээр байгуулах, өргөтгөх, нөөц газар сонгох зорилготой хот, тосгон, бусад суурин газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;

6.6.2.9. аялал жуулчлалын бүс, замналын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;

6.6.2.10. хөв цөөрөм байгуулахад тохиромжтой байдлын үнэлгээ;

6.6.2.11. ойжуулахад тохиромжтой байдлын газрын үнэлгээ;

6.6.2.12. тусгай хамгаалалтад авах зориулалттай газрын тохиромжтой газрын үнэлгээ;

6.6.2.13. инженерийн шугаман байгууламжийн зориулалттай газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;

6.6.2.14. төлөвлөгөөнд шаардлагатай бусад газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ.

6.7. Хэрэгцээт байдлын үнэлгээ хийх

6.7.1. Нийгэм, эдийн засгийн газрын хэрэгцээт байдлыг дараах чиглэлүүдээр тодорхойлно. Үүнд:

6.7.1.1. нийгмийн дэд бүтцийн газрын хэрэгцээ; /сургууль цэцэрлэг, эмнэлэг, соёл, урлаг гэх мэт төрийн байгууллага, ногоон байгууламж, эмийн сан гэх мэт/

6.7.1.2. инженерийн дэд бүтцийн газрын хэрэгцээ; /цахилгаан дамжуулах шугам, зам, халуун, хүйтэн усны шугам гэх мэт/

6.7.1.3. шинээр эзэмшүүлэх, өмчлүүлэх газрын хэрэгцээ;

6.7.1.4. хүн амын ундны усны хэрэгцээ;

6.7.1.5. хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ, тариалангийн газрын хэрэгцээ;

6.7.1.6. малын тэжээлийн хэрэгцээ, хадлангийн газрын хэрэгцээ;

6.7.1.7. худаг, усан сангийн хэрэгцээ;

6.7.1.8. бусад шаардлагатай хэрэгцээт байдлын үнэлгээ.

6.8. Хээрийн судалгааны ажлын зураг бэлтгэх

6.8.1. Хээрийн судалгаанд ашиглагдах тоног төхөөрөмж, программ хангамж, хэвлэмэл хуудсыг бэлтгэнэ.

6.8.1.1.1. Сумын газар ашиглалтын зургийг 1:100000-1:1000 масштабтай байр зүйн зураг болон агаар, сансрын зураг дээр нууцлалын шаардлагад нийцсэн зургийг сум, баг бүрээр хэвлэж бэлтгэнэ.

- Аймаг, сум, багийн хил, зааг;
- Хот, суурин газрын нэгж талбарын зураг;
- Авто замын зураг;
- Тариалан, атаршсан газрын зураг;
- Хадлангийн газар ашиглалтын зураг;
- Уул уурхайн ашиглалт, хайгуулын талбайн зураг;
- Өвөлжөө, хаваржаа, зуслан, намаржааны байршил;
- Гадаргын ус /худаг, булаг, шанд, гол горхи, нуур тойром, хөв цөөрөм/;
- Улсын болон орон нутгийн хамгаалалтай газрын байршил;
- Улсын тусгай хэрэгцээний газрын зураг;
- Элэгдэл эвдрэлд орсон газар;

6.8.1.1.2. Сумын бэлчээр ашиглалтын зургийг 1:100000 масштабын байр зүйн зураг болон сансрын зураг дээр сум, баг бүрээр хэвлэсэн байна.

- Аймаг, сум, багийн хил, зааг;
- Хадлангийн газар ашиглалт;
- Тариалан, атаршсан газрын байршил;
- Уул уурхайн ашиглалт, хайгуул;
- Улс, орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар;
- Өвөлжөө, хаваржаа, зуслан, намаржааны байршил;
- Иргэд, өрхийн нийгэм эдийн засгийн тойм мэдээлэл (хүйс, нас, амьжиргааны түвшин);
- Ан амьтны тархац, байршил;
- Ойн сан бүхий газрын зураг;
- Гадаргын ус /худаг, булаг, шанд, гол горхи, нуур тойром, хөв цөөрөм/;
- Бэлчээрийн ашиглалтын хэсгийн зааг;
- Бэлчээрийн улирлын хил;
- Эрчимжсэн аж ахуйн байршил;
- Ургамалжилтын зураг
- Экосистемийн ангиллын зураг
- Гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийн зураг

- Ландшафтын зураг

6.8.1.2. Хэвлэмэл хуудас:

- Хээрийн хэмжилт, судалгаа хийх хуудас;
- Санал, асуулгын судалгааны хуудас;
- Уулзалт, хэлэлцүүлгийн удирдамж, хөтөлбөр
- Уулзалт, ярилцлагад оролцсон хүмүүсийн бүртгэлийн хуудас;
- Хэлэлцүүлэгт оролцсон хүмүүсийн бүртгэлийн хуудас;

6.8.2. Бэлтгэл ажлын тайлан боловсруулж хүргүүлэх

6.8.2.1. Мэргэжлийн байгууллага бэлтгэл ажлын тайланг боловсруулж аймгийн газрын алба, сумын газрын даамалд хүргүүлж, дүгнэлт, зөвлөмж гаргуулна.

6.8.2.2. Аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал бэлтгэл ажлын тайланд захиалагчийн хяналтыг хийж, ажлын хэсгээр хэлэлцүүлэн дүгнэлт, зөвлөмжийг мэргэжлийн байгууллагад хүргүүлнэ.

Долоо. Хээрийн судалгаа

7.1. Газар ашиглалтын одоогийн байдлыг тодруулах

7.1.1. Газар дээр нь очиж ажиллах, хэмжилт, зураглал, тодруулалт хийх чиглэлүүд, баг бүрэлдэхүүнийг тогтооно. Хээрийн хэмжилт, тодруулалтын ажилд сумын удирдлага, газрын даамал, багийн Засаг дарга нарыг оролцуулах ба шаардлагатай бусад мэргэжилтнүүдийг тэд нартай тохиролцсоны үндсэн дээр оролцуулж, газрын нэгдмэл сангийн ангиллын дагуу байршил, заагийг нарийвчлан зураглана.

7.1.2. Газар дээр нь хэмжилт, зураглал, тодруулалт хийхдээ байршил тогтоох /GPS/ багаж, зарим тохиолдолд өндөр нарийвчлалтай хэмжилтийн багаж, агаар, сансрын зураг, дрон зэргийг ашиглана.

7.1.3. Хиймэл дагуулын зураг 30 метр болон түүнээс өндөр нарийвчлалын, 12 сар болон түүнээс богино хугацаанд авсан мэдээг ашиглана.

7.1.4. Газар ашиглалт, байгалийн нөхцөл, нөөцийн байршил, заагийг бэлтгэл үе шатанд бэлтгэсэн суурь зураг, сэдэвчилсэн зураг дээр тодруулан гараар болон компьютерээр нэмж зураглана.

7.1.5. Газар ашиглалтын тохиромжтой болон хэрэгцээт байдлын үнэлгээний зургийн таарцыг газар дээр нь шалгах, шаардлагатай хэмжилтийг хийнэ.

7.1.6. Бусад салбарын үйл ажиллагааны хүрээнд хийгдсэн баримт бичиг, тайлан, өгөгдөл, суурь зураг зэрэг хоёрдогч мэдээллийг албан ёсны эх сурвалжаас, хамгийн сүүлийн үеийн байдлаар авч ашиглана.

7.2. Хөдөө аж ахуйн газар

7.2.1. Малчин өрхийн өвөлжөө, хаваржааны байршлыг газар дээр нь хэмжиж тодорхойлох, зуслан, намаржааны газрын бүсийг тогтоох. Шинээр нэмэгдсэн өвөлжөө, хаваржааны байршлыг Газрын даамал, багийн засаг даргаас тодруулж, солбицлыг авч зурагт оруулах, гарсан захирамж, шийдвэртэй нь тулган нягтална. Байршлыг нь тодорхойлоогүй өвөлжөө, хаваржааг газар дээр нь очиж хэмжин зурагт оруулж, тухайн малчны овог нэр, засаг захиргааны харьяалал, малын тоо, толгойг төрлөөр нь, байршлыг газрын нэр болон солбицлоор нь, газар эзэмших гэрчилгээтэй эсэх гэх зэрэг мэдээллийг бүртгэнэ.

7.2.2. Улирлын бэлчээрийн заагийг тогтоох, зураглах. Малчдын 4-н улирлын байршлыг тодорхойлохдоо малчин өрхөд дугаар өгнө. Малчин өрхийн дугаар нь сумын хэмжээнд дахин давтагдашгүй байна. Өрх бүрийн 4 улирлын байршлыг зурагт тэмдэглэнэ. Ингэхдээ өвөлжөө, хаваржаа, зуслан, намаржааны таних тэмдгийн хажууд өрхийн дугаарыг давхар тэмдэглэж өгнө. Энэ нь тухайн сумын улирлын бэлчээрийн заагийг тогтоох үндэс болно. Мөн үүний зэрэгцээ дөрвөн улирал тус бүрт ашиглагддаг усны эх үүсвэрийг тодорхойлж, ашиглалтын байдлыг нь судалж бүртгэнэ.

7.2.3. Бэлчээр ашиглалтын улирлын хуваарийг тодорхойлох, зураглах. Тухайн сумын бэлчээр дэх уст цэг /худаг, булаг, шанд, гол горхи, нуур, хөв цөөрөм/-ийн тооллого, ашиглалтын байдлын судалгааг авах, шинээр нэмэгдсэн худаг, уст цэгийн байршлыг газар дээр нь очиж тогтоон, зурагт тэмдэглэхийн зэрэгцээ уст цэгийн усны нөөц, ундарга, хүчин чадал, уст цэгийг ашиглаж байгаа малчин өрх, хот айл, малын тоо, худаг хариуцсан эзний талаарх мэдээллийг бүрдүүлнэ.

7.2.4. Уур амьсгал, ургамалжилтын нөхцөл байдал, өөрчлөлтийн үзүүлэлтэнд суурилан дасан зохицох арга хэмжээг хэрэгжүүлэх газар нутгийн дэс дараалыг тогтоож болно. Уур амьсгалын өөрчлөлтийг үнэлэх хээрийн судалгааны үе шатанд аймгийн мэдээллийг цаг уурын станц, харуулаас цуглуулж, өөрчлөлтийн тухайн авч ашиглаж болно.

7.2.5. Эрчимжсэн, хагас эрчимжсэн мал аж ахуй эрхэлж буй байдлыг зураглах цаашид эрхлэх боломжтой газрыг газар дээр нь очиж тодорхойлох, зураглах. Тухайн суманд одоогийн байдлаар эрчимжсэн аж ахуй эрхэлж байгаа иргэн, хуулийн этгээдийн судалгааг авч, аж ахуйн төрөл, хүчин чадал, зах зээлийн талаарх мэдээллийг бүрдүүлнэ. Мөн сумын төвийн ойролцоо хагас эрчимжсэн болон уламжлалт аргаар мал маллаж өвөлжөө, бууц эзэмшиж байгаа малчин өрхийн байршлыг газар дээр нь хэмжиж зурагт тэмдэглэнэ.

7.2.6. Одоогийн ашиглаж байгаа отрын нутгийг тодорхойлж зураглах, цаашид отрын зориулалтаар ашиглах газрын байршлыг зураглах. Тухайн суманд одоо байгаа отрын бүс нутаг дахь малын тоо,

1 га талбайн ургацын хэмжээ, даац, багтаамж, төлөв байдал, уст цэгийн тоо, ашиглалтын байдлыг тодорхойлж, зурагт оруулна.

7.2.7. Мал тууврын зам маршрут, заагийг зураглах. Сумын нутаг дэвсгэр дээгүүр дайран өнгөрдөг мал тууврын замын чиглэлийг зурагт тэмдэглэх, уг тууврын замыг аль улиралд ашигладаг эсэх, замын маршрутын дагуух газар нутгийг нутгийн малчин өрх ямар улиралд ашигладаг эсэх, хичнээн тооны малчин өрх (ӨТЭ, эмзэг бүлгийн төлөөллийг заавал оролцуулах) болон мал хамрагддаг эсэх талаарх судалгааг гүйцэтгэнэ.

7.2.8. Тариалангийн газар ашиглалтын өнөөгийн байдлыг тодорхойлох, хэмжилт, зураглал хийх, тариалан эрхлэхэд тохиромжтой газрын таарцыг шалгах /таримал ургамлын төрлүүд тус бүрээр/. Сумын хэмжээгээр сүүлд шинээр нэмэгдсэн тариалан эрхлэлт байгаа бол талбайн солбицол, таримал ургамлын төрөл, талбайг өмчилж, эзэмшиж байгаа иргэн, хуулийн этгээдийн талаарх мэдээлэл гэх мэт судалгааг бүрдүүлнэ. Мөн одоо тариалангийн эргэлтэд ашиглаж байгаа болон бүртгэлтэй боловч атаршиж хаягдсан талбайн эргэлтийн цэг, хил заагийг тулгах, талбайн төрх байдал болон төлөв байдлын дэлгэрэнгүй судалгааг газар дээр нь нарийвчлан гүйцэтгэж, тэмдэглэл хөтөлнө.

7.2.9. Усалгаатай газар тариалангийн байршил, заагийг зураглах. Усалгаатай газар тариалангийн талбайн солбицол, хил заагийг газар дээр нь тулгахаас гадна усалгааны ямар арга хэлбэр ашиглаж байгаа талаар судална. Хуучин ашиглагдаж байсан услалтын системийн барилга байгууламж, түүний бүрэн бүтэн байдал, хүчин чадал, хариуцах эзэн зэрэг мэдээллийг бүрдүүлнэ.

7.2.10. Одоо ашиглаж байгаа хадлангийн газрын байршлыг зураглах, цаашид хадлангийн зориулалтаар ашиглах газрын байршлыг зураглах, ургацыг тодорхойлох. Тухайн сумын газрын нэгдмэл сангийн тайланд бүртгэлтэй хадлангийн талбайн одоогийн ашиглалтын байдлыг газар дээр нь тулган хил зааг, хэмжээ байршлыг тодорхойлж зураглахаас гадна 1 га талбайн ургацын дээж авч, ургамлын бичиглэл үйлдэнэ. Мөн хур бороо ихтэй жилд өвс ургамал сайн ургадаг ургацын хэмжээ ихтэй хадлан авахад тохиромжтой бэлчээрийн талбайн хэмжээ, байршлыг газар дээр нь тодорхойлж, зурагт буулгана.

7.2.11. Хөдөө аж ахуйн зориулалттай барилга, байгууламжийн зориулалтаар ашиглаж буй газрын заагийг зураглах. Хөдөө аж ахуйн зориулалтаар ашиглагдаж байгаа барилга, байгууламжийн байршил, хэмжээ, зориулалтыг тулган шалгах, одоогийн ашиглалтын байдлыг тодорхойлж, бүрэн бүтэн эсэх, эвдэрч тоногдсон эсэх, байгууламжийг барьж байгуулсан огноо, хүчин чадал, багтаамж, хариуцдаг этгээд зэрэг мэдээллийг тодруулан судална.

7.2.12. Усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн байршлыг тодорхойлох, зураглана.

7.2.13. Нүүдлийн зам маршрут, заагийг зураглана.

7.2.14. Атаршсан газрын эргэлтийн цэг, заагийг зураглана.

7.2.15. Хамгаалах, нөхөн сэргээх газрын талбай, байршлыг тогтоох, зураглана.

7.3. Хот тосгон, бусад суурины газар

7.3.1. Шинээр нэмэгдсэн газар ашиглалтыг нэг бүрчлэн мэдээллийн сантай тулгаж, мэдээллийн санд ороогүй өөрчлөлтүүдийг хэмжиж, оруулна. Үүнд:

7.3.1.1. Суурьшлын бүс: амины орон сууц, нийтийн орон сууц, гэр хороолол;

7.3.1.2. үйлдвэр, үйлчилгээний бүс: нийтийн үйлчилгээний газар, жижиг, дунд үйлдвэрийн газар;

7.3.1.3. засаг, захиргааны бүс: төрийн үйлчилгээ, захиргааны байгууллага, сургууль, цэцэрлэг, эмнэлэг, банк зэрэг газар;

7.3.1.4. гэр хорооллын суурьшлын бүсэд ариун цэвэр, эрүүл ахуйн нөхцөлийг хангах дэд бүтэц барих газрын хил заагийг хэмжинэ.

7.3.1.5. дахин төлөвлөлт хийх газрын байршлыг газар дээр нь хэмжиж, тохиромжтой эсэхийг газар дээр нь судална.

7.4. Аялал жуулчлалын газар

7.4.1. Аялал жуулчлалын газаржуулчны бааз, амралт, сувиллын газар, хүүхдийн зуслан, түүх, соёлын дурсгалт газар, соёлын өв бүхий газрын байршил, заагийг зураглана.

7.4.2. Байгалийн үзэсгэлэнт газар, түүх, соёлын дурсгалт газар, үнэт ховор үзмэр бүхий газруудыг тэмдэглэх, зураглана.

7.4.3. Шинээр бий болсон жуулчны бааз, отог, амралт, сувиллын газрын байршил, хил заагийг тогтоох, зураглана.

7.4.4. Шашны ач холбогдолтой дурсгалт газрын байршлыг тодорхойлон зураглана.

7.5. Уул уурхай

7.5.1. уул уурхайн ашиглалтын лицензтэй, хайгуулын лиценз бүхий ашигт малтмалын газар, түгээмэл тархацтай ашигт малтмал олборлолтын байршил, заагийг зураглана.

7.5.2. Уул уурхайн нөлөөгөөр эвдэрч, доройтсон газрыг бүртгэж, газар дээр нь хил заагийг хэмжих, шаардлагатай тохиолдолд хөрсний дээж авна.

7.5.3. Гар аргаар алт олборлосон, бохирдсон газрыг тодорхойлон зураглана.

7.6. Ойн сангийн газар

7.6.1. Ой тэлэн ургах тохиромжтой газрын таарцыг газар дээр нь шалгах, зураглана.

7.6.2. Ойн төрөл, байршил, хэмжээ, заагийг зураглана.

7.6.3. Ойн менежмент хийгдэж буй газрын байршил, заагийг зураглана /Ойн цэвэрлэгээ, түймэр, хортон шавьжид идэгдсэн ойн хил заагийг тогтоох/.

7.6.4. Хамгаалалтын болон ашиглалтын ойн хил заагийг зураглана.

7.6.5. Уур амьсгалын өөрчлөлт ойн санд нөлөөлснийг үнэлж зураглана. Үүнд:

7.6.5.1. Ойн түймрийн давтагдал: Ус цаг уур орчны судалгаа мэдээллийн хүрээлэнгээс боловсруулан гаргадаг ой, хээрийн түймрийг хиймэл дагуулын мэдээгээр илрүүлж, шатсан талбайг зураглана. Тухайн суманд гарсан ойн түймрийн давтагдлыг “Ойн мэдээллийн сангийн бүртгэл, тайлангийн маягт, тэдгээрийг хөтлөх журам”-ын 3 дугаар хавсралт Ойн түймрийн мэдээ /ОМ-3/, Ойн сангийн хомсдол, доройтол, түүний нөхөн сэргээлт, хамгааллын тайлан /1-БОХ 3.2/ зэрэг мэдээ тайлан, бусад эх сурвалжаас авч ашиглаж болно.

7.6.5.2. ойн өвчин, хөнөөлт шавжийн тархалт, олшролт: Тухайн аймаг, сумын ойн өвчин, хөнөөлт шавьжийн тархалт, олшролтыг “Ойн мэдээллийн сангийн бүртгэл, тайлангийн маягт, тэдгээрийг хөтлөх журам”-ын 4 дүгээр хавсралт Ойг хөнөөлт шавьж өвчнөөс хамгаалах тайлан /ОМ-4/, Ойн сангийн хомсдол, доройтол, түүний нөхөн сэргээлт, хамгааллын тайлан /1-БОХ 3.2/ зэрэг мэдээ тайлан, бусад эх сурвалжаас авч авч ашиглаж болно.

7.7. Усны сан бүхий газар

7.7.1. Гол, горхи, мөрөн, нуур, мөсөн голын эзлэх талбайг зураглана.

7.7.2. Гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийн эзлэх талбайг зураглана.

7.7.3. Ширгэсэн, тасарсан гол, нууруудыг нэг бүрчлэн зураг дээр тэмдэглэнэ.

7.7.4. Уст цэгийн төрөл, байршил, ашиглалт, хүчин чадлыг тодорхойлно.

7.7.5. Хөв цөөрмийн байршил, хүчин чадал /цаашид хөв цөөрөм байгуулах боломжтой газрын судалгаа/-ын тодорхойлно.

7.7.6. Мөн тухайн сумын гадаргын усны мэдээллийг Усны нөөц, хомсдол, хамгаалал /БОХ-2.1/, Ус ашиглалт /БОХ-2.2/, Сав газрын усны тооллогын дүн мэдээ, Улсын усны менежментийн төлөвлөгөө, Байгаль орчны мэдээллийн сангийн “ус рашааны мэдээллийн сан” зэрэг мэдээ тайлан, бусад эх сурвалжаас авч ашиглаж болно.

7.8. Тусгай хэрэгцээний газар

7.8.1. Улсын тусгай хамгаалалттай газрын байршил, заагийг зураглана /Дархан цаазат газар, байгалийн нөөц газар, байгалийн цогцолборт газар, дурсгалт газар/

7.8.2. Улсын тусгай хэрэгцээний газрын байршил, заагийг зураглана. /Улсын хилийн зурвас газар, батлан хамгаалах болон аюулгүй байдлыг хангах газар, гадаад улсын дипломат төлөөлөгчийн болон консулын газар, олон улсын байгууллагын төлөөлөгчийн газарт олгосон газар; шинжлэх ухаан, технологийн сорилт, туршилтын болон байгаль орчин, цаг агаарын төлөв байдлын байнгын ажиглалтын талбай, цөмийн төхөөрөмж барих зориулалтаар олгосон газар, аймаг дундын отрын бэлчээр, чөлөөт бүсийн газар, улсын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай, мал тууврын зам, бүтээгдэхүүн хуваах гэрээний дагуу хайгуулын зориулалтаар ашиглах газрын тосны гэрээт талбай, бичил уурхайн зориулалтаар олгосон газар, хилийн боомтын бүс, үндэсний хэмжээний томоохон бүтээн байгуулалт, дэд бүтцийн төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлэх газар, аюултай хог хаягдлын төвлөрсөн байгууламж барих газар/.

7.8.3. Аймгийн болон сумын орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газрын байршил, заагийг зураглана /Тусгай хамгаалалтад авсан газар, аймаг дундын отрын бэлчээр, улсын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай, бичил уурхайн зориулалтаар олгосон газар/.

7.9. Зам, шугам сүлжээний газар

7.9.10. Авто замын газрын зориулалтаар ашиглаж байгаа газрын байршил, заагийг зураглана. /Хатуу хучилттай зам, засаж, сайжруулсан зам, хээрийн хөрсөн зам/.

7.9.11. Төмөр замын газрын зориулалтаар ашиглаж байгаа газрын байршил, заагийг зураглана.

7.9.12. Агаарын тээвэр, нисэх буудлын зориулалтаар ашиглаж буй газрын байршил, заагийг зураглана.

7.9.13. Цахилгааны шугам газрын байршил, заагийг зураглана.

7.9.14. Харилцаа, холбооны шугам сүлжээний газрын байршил, заагийг зураглана /шилэн кабел, агаарын шугам гэх мэт/.

7.9.15. Дулаан, ус хангамжийн газрын байршил, заагийг зураглана.

7.9.16. Ариутгах татуургын газрын байршил, заагийг зураглана.

7.10. Газар, байгалийн нөөц, дагалт баялаг, ашиглалт

7.10.1. Жимс, жимсгэнийн байршил, нөөцийг тодорхойлно /Нэрс, чацаргана, мөөг, хушны самар гэх мэт/.

7.10.2. Загасчлал, амьтан, ан агнуурын байршил, нөөцийг тодорхойлно.

7.10.3. Эмийн болон ховор ургамлын байршил, нөөцийг тодорхойлно.

7.10.4. Түгээмэл болон ховор тархацтай ашигт малтмалын байршил, нөөцийг тодорхойлно.

7.11. Биологийн олон янз байдал, эмзэг экосистем

7.11.1. Ховор, нэн ховор амьтны тархалт, байршил, заагийг зураглана.

7.11.2. Ховор, нэн ховор ургамлын тархалт, байршил, заагийг зураглана.

7.11.3. Эмзэг экосистем, холбоос нутгийн байршил, заагийг зураглана.

7.12. Байгалийн гамшиг, аюулт үзэгдэл

7.12.1. Урьд өмнө болж байсан байгалийн гамшиг, аюулт үзэгдлийн улмаас эвдэрч, өөрийн төрөлх хэв шинжийг алдсан болон ямар нэгэн байдлаар хортой, аюултай нөхцөл байдал үүсч байсан буюу ийм байдалд байгаа газрын байршил, хил заагийг хэмжиж, талбайгаар болон цэгээр зураглана /Газар хөдлөл, үер, цас их унадаг, нөөлөг салхи, хөрсний бохирдол, гулсалт болон бусад гамшиг, аюулт үзэгдлүүд/.

7.12.2. УАӨ-ийн эмзэг байдал, эрсдлийн үнэлгээг хийж дасан зохицох үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх зөвлөмжийг гаргаж болно.

7.12.3. Мал, амьтны гаралтай гоц халдварт өвчнүүд гарч байсан голомт бүхий газруудын байршлыг тэмдэглэх, тархцыг тодорхойлох, малын сэг, зэм устгалын газрыг тэмдэглэнэ.

7.13. Хог хаягдлын цэг, оршуулгын газар

7.13.1. Хог хаягдлын цэг, уурхайн болон ахуйн аюултай хог хаягдал, тусгай зориулалттай хогийн цэгийн газрын байршлыг тэмдэглэх, цаашид хор нөлөөг багасгаж, тогтвортой ашиглах судалгаа хийнэ.

7.13.2. Оршуулгын газрын байршлыг тэмдэглэх, цаашид тохижуулах, тогтвортой ашиглах судалгаа хийнэ.

7.14. Газар ашиглалтын хил заагийг тогтоох

7.14.1. Тухайн сумын онцлогоос хамааран газар ашиглалтын төрөл өөрчлөгдөж болно. Энэ тохиолдолд 6.2-6.13-т дурдагдаагүй газар ашиглалтын төрлийг төлөвлөгөөнд бүрэн хамааруулан хийнэ.

7.15. Нийгэм, эдийн засгийн мэдээ цуглуулах

7.15.1. Хээрийн судалгаагаар газар, байгалийн нөөц ашиглалттай холбоотой болон нийгэм, эдийн засгийн төлөвлөлтийн арга хэмжээнүүдэд шаардлагатай дараах нийгэм, эдийн засгийн үзүүлэлтүүдээр сүүлийн 5-аас доошгүй жилийн мэдээг байрлалд суурилсан “Нийгэм, эдийн засгийн мэдээллийн сан”-гаас авах ба илүү нарийвчилсан мэдээллийг холбогдох аргачлал, зааврын дагуу тооцоолж авна. Хүн ам зүй, хөдөлмөр эрхлэлт болон амьжиргааны статистикийн үзүүлэлтүүдийг “Хүн амын статистикийн үндсэн үзүүлэлт тооцох аргачлал”-ын дагуу тогтооно. Үүнд:

7.15.1.1. Хүн ам зүй:

а. Жилийн эцсийн хүн амын тоо;

б. Хүн амын жилийн дундаж өсөлтийн хувь;

в. Хүн амын ердийн цэвэр өсөлт/бууралт;
г. Хүн амын нас, хүйсийн суварга;
д. Хүн амзүйн ачаалал;
е. Хүн амын нягтрал;
ж. Дотоод шилжих хөдөлгөөний цэвэр коэффициент;
з. Өрхийн ам бүлийн дундаж тоо;

7.15.1.2. Хөдөлмөр эрхлэлт, амьжиргааны түвшин:

а. Хөдөлмөрийн насны хүн ам, нас, хүйсээр;
б. Эдийн засгийн идэвхтэй хүн ам /Ажиллах хүч/, нас, хүйсээр;
в. Эдийн засгийн идэвхгүй хүн ам, нас, хүйсээр;
г. Хөдөлмөрийн чадвартай, хөдөлмөр эрхлээгүй хөдөлмөрийн насны хүн ам, нас, хүйсээр;
д. Хөдөлмөрийн насны суралцагч, нас, хүйсээр;
е. Ядуурлын түвшин;
ё. Өрх толгойлсон эрэгтэй, эмэгтэйчүүд

7.15.1.3. Мал аж ахуй:

а. Малчин өрхийн тоо /сум, баг, бэлчээр ашиглалтын бүлэг, хэсгээр/;
б. Малын төрөл, тоо, толгой /сум, баг, бэлчээр ашиглалтын бүлэг, хэсгээр/;
в. Сүргийн бүтцийн өнөөгийн байдал;
г. Малтай өрхийн тоо;
д. Сумын хэмжээнд малтай нэг өрх болон малчин нэг өрхөд ногдох малын тоо;
е. Төллөлт болон төл бойжилтын хувь;
ж. Бэлчээрийн даац, багтаамж /сум, багаар, бэлчээр ашиглалтын бүлэг, хэсгээр/;
з. Тэжээл хангамж;
и. Хадлан /байгалийн хадлан, тэжээлийн ургамал, таримал бэлчээр/

Судалгаанд хамруулах малчин өрхийн тоог жишээ байдлаар Хүснэгт 3-аар харуулав.

Хүснэгт 3. *Малчин өрхөөс судалгаа авах тоо*

Малчин өрхийн ангилал	Нийт өрхийн тоо	Судалгаа авах өрх	
		хувь	Тоо
100 хүртэл малтай	150	25%	22-23 (үүнээс дор хаяж 3-4 нь Өрх толгойлсон эх/эцэг, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн байх)
101-200 малтай	200	25%	30 (үүнээс дор хаяж 4-5 нь Өрх толгойлсон эх/эцэг, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэн байх)
201-500 малтай	60	25%	9
501-1000 малтай	30	25%	5
1001-ээс дээш малтай	10	25%	2

Хадлан авч буй иргэн, аж ахуйн, нэгжийн тоо, тэдгээрийн ашиглаж буй талбайн хэмжээг том, дунд, жижиг гэсэн ангиллаар тухайн аж ахуйн орлого, зарлагын дүнгийн мэдээ болон хураан авч буй ургацын хэмжээг Хүснэгт 4-ийн дагуу тодорхойлно.

Хүснэгт 4. *Хадлангийн чиглэлээр үйл ажиллагаа эрхэлж буй иргэн, ААН-ын судалгаа*

Д/д	Хадлан эрхэлж буй иргэн, ААН-ын нэр	Талбайн хэмжээ	Хадлангийн зориулалт				Ургацын хэмжээ	Орлого /төг/	Зарлага /төг/
			Байгалийн хадлан	Тэжээлийн ургамал	Таримал бэлчээр	Бусад			
1									
2									
3									
Нийт хэмжээ									

7.14.1.4. Газар тариалан

а. Аж ахуйн нэгжийн тоо

б. Газар тариалангийн үйлдвэрлэл /үр тариа, төмс, хүнсний ногоо, жимс, жимсгэнэ, усалгаатай тариалан гэсэн ангиллаар/ эрхэлж буй иргэн, аж ахуйн, нэгжийн тоо, тэдгээрийн ашиглаж буй талбайн хэмжээг үр тариа эрхлэгчдийн хувьд 300 хүртэл га талбай, 300-700 га, 700 га-гаас дээш талбайтай гэсэн ангиллаар тухайн иргэн,

аж ахуйн нэгжийн орлого, зарлагын дүнгийн мэдээ болон хураан авч буй ургацын хэмжээг таримлын төрөл болон нийт хэмжээг Хүснэгт 5-ийн дагуу тодорхойлно.

Хүснэгт 5. *Газар тариалан эрхэлж буй иргэн, ААН-ын нэр*

Д/д	Газар тариалан эрхэлж буй иргэн, ААН-ын нэр	Талбайн хэмжээ	Тариалангийн зориулалт				Ургацын хэмжээ	Орлого /төг/	Зарлага /төг/
			Үр тариа	Төмс, хүнсний ногоо	Жимс, жимсгэнэ	Бусад			
1									
2									
3									
Нийт хэмжээ									

в. Байгалийн болон таримал тэжээл бэлтгэл, тэдгээрийн хэрэгцээт хэмжээ;
г. Сумын хэмжээнд 1 га-гийн ургац /таримлын төрөл бүрээр/;
д. Хүлэмжийн тариалалт хийсэн талбай;
е. Усалгаатай талбай;
ж. Мал аж ахуй, газар тариалангийн статистик үзүүлэлтүүдийг “ХАА-н салбарын статистик үзүүлэлтийг тооцох” аргачлалын дагуу тогтооно.

7.14.1.5. Материаллаг бус орлого бүхий газар ашиглалт

Аялал жуулчлал эрхэлдэг газрын тоо, жуулчдын тоо, амралт сувиллын газар, түүх, соёлын дурсгалт газрын тоо зэргийг “Аялал жуулчлалын статистикийн үзүүлэлт, тооцох аргачлал”-ын дагуу тогтооно.

7.14.1.6. Үйлдвэр үйлчилгээ

а. Нийтийн үйлчилгээ, жижиг дунд үйлдвэрлэл эрхлэгчдийн тоо, тэдгээрийн орлого, зарлага;
б. Үйлдвэр, үйлчилгээний чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж буй нийтийн үйлчилгээний газар, жижиг дунд үйлдвэрлэл болон бусад бизнесийн байгууллагын мэдээллийг Хүснэгт 6-ийн дагуу авна.

Хүснэгт 6. *Үйлдвэр үйлчилгээ эрхлэгчдийн судалгаа*

Д/д	Үйл ажиллагаа явуулж буй хуулийн этгээд (нас, хүйс)	Үйл ажилла-гааны төрөл	Бүтээгдэ-хүүн, үйлчилгээ	Хүчин чадал	Орлого /Зарлага/	Хөрөнгө оруулалтын хэмжээ
1						
2						
3						

7.14.1.7. Уул уурхайн үйл ажиллагаа

а. Түгээмэл болон ховор тархацтай ашигт малтмалаас олж буй орлого;

б. Уул уурхайн ашиглалтын болон хайгуулын тусгай зөвшөөрөлтэй газрын байршил, тоо, хэмжээг Хүснэгт 7-ийн дагуу авна.

Хүснэгт 7. *Уул уурхайн үйл ажиллагаа эрхлэгчдийн судалгаа*

Д/д	Уул уурхайн үйл ажиллагаа явуулж буй хуулийн этгээд (нас, хүйс)	Тусгай зөвшөөрлийн төрөл	Тусгай зөвшөөрөлтэй талбайн хэмжээ
1			
2			
3			

7.14.1.8. Аялал жуулчлал:

Аялал жуулчлал, түүх, соёлын дурсгалт газрыг иргэд, аж ахуйн нэгж ашиглаж, орлого олж буй газруудын үйл ажиллагааны хэлбэр, байршлын мэдээллийг Хүснэгт 8-ийн дагуу нэгтгэнэ.

Хүснэгт 8. *Аялал жуулчлалын үйл ажиллагаа эрхлэгчдийн судалгаа*

Д/д	Аялал, жуулчлалын үйл ажиллагаа эрхэлж буй иргэн (нас, хүйс), ААН-ын нэр	Үйл ажиллагааны хэлбэр					Байршил		Аялал, жуулчлалын бүтээгдэх үүний хэлбэр, төрөл	Үйл ажиллагаа тогтмол явуулдаг эсэх /улирлын шинж чанартай бол хугацааг тодорхой бичих/	Орлого /төг/
		Жуулчны бааз	Амралтын газар	Рашаан, сувилал	Хүүхдийн зуслан	Гэр буудал, бусад	X	Y			
1											
2											
3											
Нийт хэмжээ											

7.14.1.9. Байгалийн дагалт баялгийн ашиглалт

“Байгаль орчны статистикийн үзүүлэлтийг тооцох аргачлал”-ын дагуу тогтооно.

а. Жимс жимсгэнэ;
б. Самар;
в. Загас агнуур;
г. Ан, амьтан;
д. Эмийн ургамал;
е. Цайны ургамал;
ж. Байгалийн дагалдах баялаг болох жимс жимсгэнэ, самар, ан, амьтан, загас агнуур болон бусад баялаг ашиглаж байгаа иргэд, бүлэг, хэсэг, нөхөрлөл, аж ахуйн нэгжийн байршил, ашиглаж буй нөөц, баялгийн хэмжээ, орлогын хэмжээг Хүснэгт 9-ийн дагуу авна.

Хүснэгт 9. *Байгалийн дагалт баялгийн судалгаа*

Д/д	Иргэн, хуулийн этгээдийн нэр (нас, хүйс)	Ашиглаж буй дагалт баялгийн төрөл	Тоо, хэмжээ	Орлого /төг/
1				
2				
3				

7.14.1.10. Газрын харилцаа:

а. Тухайн сумд хэрэгжиж буй газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, түүнийг хэрэгжүүлэхээр гаргасан шийдвэр, газар ашиглагч, эзэмшигч, өмчлөгчийн тоо, байршлын судалгаа хийнэ.
б. Хүн ам, мал аж ахуй, газар тариалан, уул уурхай, үйлдвэр үйлчилгээ, байгалийн дагалдах баялгийг ашиглаж буй иргэн, аж ахуйн нэгжийн мэдээлэл, материаллаг бус газар ашиглалт, орлого, зарлагатай холбоотой статистик мэдээллийг ашиглан сумын нийгэм, эдийн засгийн өнөөгийн нөхцөлд дүн шинжилгээ хийж, сум, орон нутгийн цаашдын хөгжлийн чиг хандлагыг тодорхойлно.
в. Хээрийн судалгаагаар нийгэм, эдийн засгийн мэдээ цуглуулахдаа бэлтгэл ажлын хүрээнд бэлтгэсэн хүснэгт, загварын дагуу авна. Гэхдээ сум бүр өөрийн онцлогтой тул дээрх мэдээнд хязгаарлагдахгүй байж болно.

Найм. Эхний төсөлжүүлэлт

8.1. Сумын хөгжлийн байдалд дүн шинжилгээ хийх

8.1.1. Сумын нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчин, дэд бүтэц, газрын харилцааны чиглэлүүдээр СВОТ /SWOT/ шинжилгээ буюу гадаад, дотоод орчны судалгаа болон ПЭСТЭЛ /PESTEL/ болон асуудлын шинжилгээний аргуудыг хослуулан хэрэглэж одоогийн байдал, тулгамдаж буй бэрхшээл, тэдгээрийг шийдвэрлэх нөөц чадавхи боломжуудыг тодорхойлно.

8.1.2. СВОТ шинжилгээний асуултыг тухайн сумын орон нутгийн онцлогт тохируулж боловсруулах ба нийгэм, эдийн засгийн судлаачид, социологчид зэрэг мэргэжлийн хүмүүсийг оролцуулна.

8.1.3. ПЭСТЭЛ шинжилгээ нь улс төр, нийгэм эдийн засаг, технологи, хууль эрх зүй, байгаль орчны хүчин зүйлсийн ерөнхий төлөв байдал зэрэг макро орчны нөхцөл байдлыг судлан шинжилнэ.

8.1.4. Асуудлын шинжилгээ нь асуудлыг үүсгэж буй байж болох бүх шалтгаанууд тэдгээр шалтгаануудын цаадах шалтгаануудыг тодорхойлсны үндсэн дээр нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хүрээнд өөрчилж, сайжруулах боломжтой шалтгаануудыг нь тодруулж шийдлүүдийг тодорхойлох аргачлал юм. Мөн үүнээс гадна “Асуудлын мод” аргачлалыг ашиглан сумын хөгжилд тулгарч буй асуудал тус бүрээр нь схем 1-д үзүүлсний дагуу асуудлыг үүсгэж буй шалтгаан, хүчин зүйл тэдгээрийн үр дагаваруудыг сумын засаг даргын тамгын газрын удирдлага, ажилтнууд, газрын даамал, хөдөө аж ахуйн мэргэжилтэн, байгаль орчны байцаагч, малчин өрх гэх мэт тодорхой зорилтод бүлгүүдийн оролцоотойгоор тодорхойлно. Үүний дараа асуудлууд тэдгээрийн шалтгаан, үр дагаварыг арилгах арга хэмжээнүүдийг оролцогчдын тусламжтайгаар тодорхойлж, арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд хэн ямар оролцоотой байх талаар оролцогч талуудын үүрэг хариуцлагыг хувиарлана.

Схем 1. *Асуудлын шинжилгээ.*

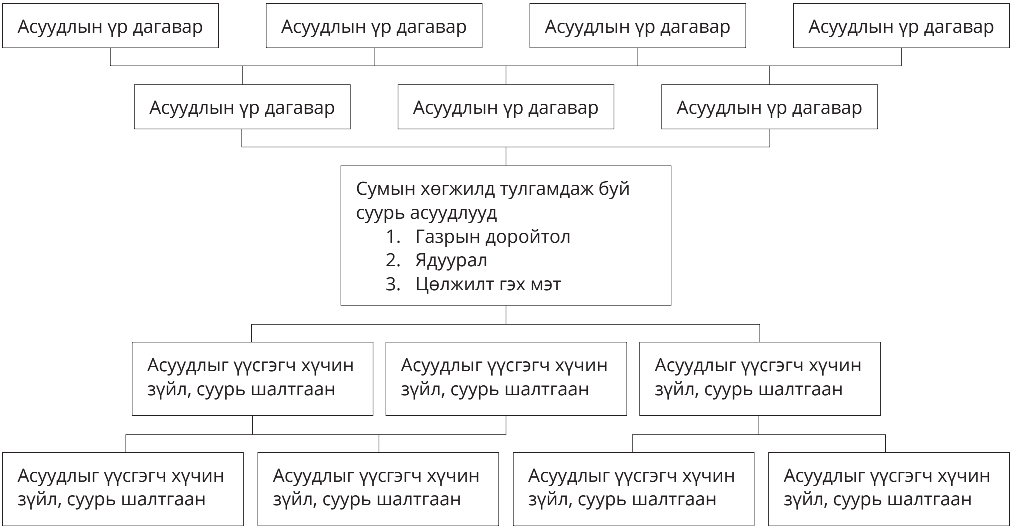

8.2. Сумын хөгжлийн байдлын шинжилгээний аргууд нь сумын онцлогоос шалтгаалан хамрах хүрээ, хүрэх үр дүнгээр харилцан адилгүй, өөрийн гэсэн өвөрмөц онцлогтой байхаар гүйцэтгэнэ. /Хүснэгт 10/.

Хүснэгт 10. *Шинжилгээний аргууд*

Аргууд	Хэрэглэх хүрээ	Онцлог	Үр дүн
СВОТ шинжилгээ	Гадаад болон дотоод орчин	Төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд нөлөөлөх гадаад дотоодын орчныг цогц байдлаар шинжлэх бөгөөд төлөвлөлт хийх, хэрэгжилтийн үед бий болох боломж, аюул, занал, давуу, сул талыг тодорхойлсноор бүх боломжуудаа ашиглах нөхцөлөөр хангагдана.	Сумын нутаг дэвсгэр, газар, байгалийн нөөц ашиглалтын өнөөгийн төлөв байдлыг тодорхойлж, тулгамдсан асуудлуудыг шийдвэрлэх боломж, арга замуудыг илрүүлнэ.
ПЭСТЭЛ шинжилгээ	Гадаад макро орчин	Гадаад макро орчны нөхцөл байдал өнөөдөр ямар байна вэ? гэдгийг тодорхойлдог бөгөөд цаашид төлөвлөгөө бүрэн хэрэгжих нөхцөл хангагдана.	Өнөөгийн нөхцөл байдал ямар байгааг тодорхойлно.

Асуудлын мод	Асуудлын шинжилгээ	Энэ нь асуудлыг тодорхойлох, илүү нарийвчлан ойлгох бүх талын хүчин зүйлийг тодорхойлон авч үзэх боломжийг олгодог бүтээлч сэтгэлгээний аргын нэг юм.	Тулгамдаж буй асуудлууд тэдгээрийг шийдвэрлэх боломж, арга замуудыг иргэд олон нийтийн илрүүлнэ.

8.3. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн тэргүүлэх чиглэлийг тогтоох

8.3.1. Улс, аймгийн эдийн засаг, нийгмийн хөгжлийн чиглэлүүдтэй нягт уялдуулсан тухайн сумын онцлог, хэв маяг, шинж чанарыг агуулсан 1-2 тэргүүлэх чиглэлүүдийг нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөнд тодорхойлж өгнө. Үүнд:

а. Мал аж ахуй;
б. Газар тариалан;
в. Уул уурхай;
г. Аялал жуулчлал;
д. Байгалийн нөөц баялгийг түшиглэн байгальд ээлтэй үйлдвэрлэл хөгжүүлэх орон нутагтаа баялаг бүтээх;
е. Бусад.

8.3.2. Мөн тухайн сумын орон нутгийн хөгжлийн бодлого төлөвлөлтийн баримт бичгүүдэд тусгасан тэргүүлэх чиглэлийг нутаг дэвсгэрийн газар, байгаль, нийгэм, эдийн засгийн нөхцөл нөөц, онцлогыг шинжлэн судалсаны үндсэн дээр мэргэжлийн зүгээс хэрэгжүүлэх боломж нөөцийг тодорхойлж, уг чиглэлийг газар зохион байгуулалтын төлөвлөлтөөр дамжуулан хэрэгжилтийг хангах, дэмжих төлөвлөлтийг боловсруулна.

8.4. Тохиромжтой байдлын үнэлгээ, хэлэлцүүлэг саналд үндэслэн газар төлөвлөлтийн бүсчлэлийг тогтоох

8.4.1. Газар ашиглалтын бодлогын бүсчлэлийг аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөгөөр тогтоож өгсөн байна. Энэхүү бүсчлэл дээр тулгуурлан сумын газар ашиглалтын чиг үүргийг урьдчилан тогтоох, ашиглалтын зориулалт, үүргийг хэрэгжүүлэх зорилго бүхий төлөвлөлтийн үндсэн баримт бичгийн төслийг боловсруулна.

8.4.2. Бүсчлэлд баримтлах газар ашиглалтын чиг үүргийн хувилбаруудыг тогтоохдоо асуудлын шийдэл олох шинжилгээний аргыг ашиглана. Энэхүү арга нь бэлтгэл болон хээрийн судалгааны ажлын үе шатанд болон бүх шатны ярилцлага, хэлэлцүүлэг, санал асуулгын үеэр ажиглагдсан нөхцөл байдал, шалтгаан, шийдвэрлээгүй тохиолдолд үүсэх үр дагавар дээр тулгуурлан газар ашиглалтын чиг хандлагын хувилбаруудыг дэвшүүлнэ.

8.4.3. Нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөөг боловсруулах арга зүй нь газар бүсчлэн ашиглалтыг хуваарилах бөгөөд төлөвлөгөөнд хамрагдаж буй нутаг дэвсгэрийн газрын менежментийн ирээдүйн үйл ажиллагаанд чиглэгдсэн бүсүүдийг зөв ялгаж гаргасан байна. /Хүснэгт 11/

Хүснэгт 11. *Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөнд баримтлах газар ашиглалтын чиг үүргийн бүсчлэлүүд*

Д/д	Төрөл	Бодлогын бүс (Аймаг, нийслэлийн ГЗБЕТ)	Газар ашиглалтын чиг үүргийн бүсчлэл (Сумын нутаг дэвсгэрт)
1	**Хөдөө аж ахуйн газрын төлөвлөлт**		
1.1	Бэлчээрийн газрын менежмент	Уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуйн бүс	Улирлын хуваарь, сүргийн эргэлт, улирлын (өвөл-хавар, зун-намар) сэлгээ тогтоосон бэлчээр
			Газар сайжруулалтын арга хэмжээ тусгайлан заасан бэлчээр
			Усжуулах шаардлагатай бэлчээр
			Отрын бэлчээр ашиглалтын бүс
			Сэргэх чадавхад суурилсан бэлчээрийн газрын менежментийн арга хэмжээ тусгасан нутаг
			Отрын мал тууврын зам
			Зэрлэг амьтдын дамжин өнгөрөх коридор
			Бусад
		Тусгай горимын зохицуулалттай бэлчээр ашиглалтын бүс	Хилийн бүс
			Тусгай горимын зохицуулалттай бэлчээр ашиглалтын бүс /тусгай хамгаалалттай газар нутаг/
			Хорио цээрийн дэглэм тогтоосон бүс
			Отрын бүс нутаг
			Бусад
		Эрчимжсэн мал аж ахуйн газрын бүс	Эрчимжсэн мал аж ахуйн бүс
			Хагас эрчимжсэн мал ахуйн бүс
1.2	Хадлангийн газрын менежмент	Байгалийн хадлангийн талбай	Аймаг дундын хадлангийн талбай /тусгай хэрэгцээ/
			Сум дундын хадлангийн талбай
			Сумын хадлангийн талбай

			Хөцөөлсөн хадлангийн талбай
			Бусад
		Таримал хадлангийн талбай	Таримал хадлангийн талбай
		Сайжруулах хадлангийн талбай	Нөөшлөх хадлангийн талбай
			Төрх байдлыг сайжруулах талбай
			Өнгөц тордон сайжруулалт хийх талбай
			Үндсэн сайжруулалт хийх талбай
			Хадах хугацаа, сэлгээ хийх талбай
			Бусад
1.3	Тариалангийн газрын төлөвлөлт	Газар тариалангийн бүс	Төмс, хүнсний ногоо
			Хүлэмжийн аж ахуйн бүс
			Тэжээлийн ургамал
			Тосны ургамал
			Техникийн ургамал
			Эмийн болон цэцэгт ургамал, гоёл чимэглэлийн ургамал
			Үр тариа
			Бусад
		А. Атар зэмших талбай Б. Дахин эргэлтэнд оруулах атаршсан талбай	Үр тариа
			Төмс, хүнсний ногоо
			Тэжээлийн ургамал
			Тосны ургамал
			Техникийн ургамал
			Эмийн, гоёл чимэглэлийн ургамал
			Бусад
		Эргэлтэнд оруулахгүй атаршсан талбай	Хадгалах талбай
			Түр өөр зориулалтаар ашиглах талбай
			Бусад ангилал руу шилжүүлэх талбай
		Тариалангийн талбайн хамгаалалтын зурвас	Эргэлт-ашиглалтын зурвас /100 м/
			Хамгаалалтын зурвас /500 м/

		Тариалангийн талбайг хамгаалах, арчилж тордох, сайжруулах бүс	Төрх байдлыг сайжруулах шаардлагатай талбай
			Тордон сайжруулалт хийх шаардлагатай талбай
			Бэлчээр, хадлангийн зориулалтаар нөхөн сэргээлт хийх талбай
			Хамгаалалтын ойн зурвас
			Усалгаатай газар тариаланд шилжих талбай
			Тариалангаас бусад ангилал руу шилжүүлэх талбай
			Бусад
1.4	ХАА-н барилга, байгууламжийн дэвсгэр газрын төлөвлөлт	Худаг уст цэгийн барилга, байгууламж бүхий бэлчээр	Уст цэгийн хайгуул хийх нутаг
			Засварлах шаардлагатай худаг уст цэг
		Хөв цөөрмийн барилга, байгууламж төлөвлөх бэлчээр	Бэлчээрийн зориулалтаар шинээр байгуулах хөв цөөрмийн газар
			Бэлчээрийн зориулалттай сэргээн засварлах шаардлагатай хөв цөөрмийн газар
		Газар тариалангийн барилга, байгууламжийн дэвсгэр газар /Бүсийн шалгуур хангасан тохиолдолд төлөвлөнө/	Шинээр услалтын систем байгуулах газар
			Сэргээн засварлах шаардлагатай услалтын системтэй талбай
			ХАА-н бүтээгдэхүүний логистик төв
			Хөдөө аж ахуйн цогцолбор бүс
			Газар тариалангийн зориулалтаар шинээр байгуулах хөв цөөрмийн газар
			Газар тариалангийн зориулалттай сэргээн засварлах шаардлагатай хөв цөөрмийн газар
			Бусад
1.5	Хадгалан хамгаалах газрын төлөвлөлт	Газар нөөшлөх бүс	Зэгийний аж ахуйн бэлчээр
			Ан амьтны үржүүлгийн нутаг
			Ашиглахгүй нөөшлөх нутаг
			Ховор, нэн ховор ургамлын тархац, байршил нутаг
			Эмзэг экосистем, холбоос нутаг
			Бусад

		Чөлөөт ашиглалтын бэлчээрийн бүс	Чөлөөт ашиглалтын бэлчээр /1.1-ээс 1.5 хүртэлх бүсчлэлд төлөвлөгдөөгүй бусад газар/
Хот тосгон бусад суурины газар төлөвлөлт			
2	2.1. Хот тосгон бусад суурины газар төлөвлөлт	Суурьшлын бүс	Хуваарьт эдлэн газартай хувийн сууцны бүс
			Нам давхрын орон сууцны бүс
			Дунд давхрын орон сууцны бүс
			Өндөр давхрын орон сууцны бүс
			Гэр хорооллын бүс
			Бусад
		Олон нийт, ажил хэргийн бүс	Олон нийт, ажил хэргийн бүс
			Худалдаа, ажил хэргийн бүс
			Үйлчилгээний төрөлжсөн бүс
			Тээвэр, бөөний худалдаа, агуулахын бүс
			Бусад
		Хот тэлэх нөөц бүс	Хот тэлэх нөөц бүс
		Ногоон байгууламжийн бүс	Ногоон байгууламж задгай талбай
			Цэцэрлэгт хүрээлэн, ногоон байгууламжийн бүс
			Тусгай зориулалтын ойн зурвас, талбай
			Бусад
		Холимог ашиглалтын бүс	Үйлдвэр, сууцны холимог бүс
			Худалдаа, үйлдвэр, сууцны холимог бүс
			Үйлдвэр, худалдааны холимог бүс
			Бусад
		Инженерийн шугам сүлжээ, зам тээврийн бүс	Инженерийн шугам сүлжээний бүс
			Инженерийн барилга байгууламжийн бүс
			Гудамж, зам, болон шугаман дэд бүтцийн хамгаалалтын бүс
			Бусад
		Тусгай зориулалтын бүс	Тусгай зориулалтын бүс
			МАА эрхлэхийг хориглох бүс

		Хот орчмын ногоон бүс	Зуслангийн бүс
			Рекреацийн бүс /Амралт зугаалгын бүс/
			Экологийн хязгаарлалттай бүс
			Бусад
		Хот орчмын хөдөө аж ахуйн бүс	Эрчимжсэн мал аж ахуйн бүс
			Хагас эрчимжсэн мал ахуйн бүс
			Хучлагат хөрсний ногооны аж ахуйн бүс
			Бусад
		Уламжлалт ёс заншлын бүс	Уламжлалт ёс заншлын болон наадмын талбай
			Уламжлалт ёс заншлын талбайн хамгаалалтын бүс
			Уламжлалт баяр, наадмын морин уралдааны зам
			Бусад
		Үйлдвэрийн бүс	Хөнгөн үйлдвэр
			Хүнд үйлдвэр
			Бусад
2	2.2. Тусгай зориулалттай бүс нутгийн төлөвлөлт	Хог хаягдлын газрын менежментийн бүс	Төлөвлөж буй хог хаягдлын бүс
			Нөхөн сэргээлт хийхээр төлөвлөж буй хог хаягдлын бүс
			Төлөвлөж буй хог хаягдал боловсруулах үйлдвэрийнн талбай
			Хог хаягдлын талбайн хамгаалалтын бүс
		Оршуулгын газрын менежментийн бүс	Төлөвлөж буй энгийн уламжлалт оршуулгын газар
			Төлөвлөж буй тохижилттой уламжлалт оршуулгын газар
			Төлөвлөж буй чандарлах үйлчилгээтэй оршуулгын газар
			Тохижуулалт хийхээр төлөвлөж оршуулгын газар
			Нөхөн сэргээлт хийхээр төлөвлөж буй оршуулгын газар
			Бусад

3		Тусгай зориулалттай бүс	Батлан хамгаалах аюулгүй байдлыг хангах зориулалттай газар
			Тэсэрч, дэлбэрэх бодисын агуулахын бүс
			Төлөвлөж буй аюултай хог хаягдлын бүс
			Гадаад улсын дипломат төлөөлөгчийн болон консулын газар, олон улсын байгууллагын төлөөлөгчийн газарт олгосон газар
			Шинжлэх ухаан, технологийн сорилт, туршилт болон байгаль орчин, цаг агаарын төлөв байдлын байнгын ажиглалтын талбай
			Түүх соёлын дурсгалыг хадгалан хамгаалах бүс
			Бусад
Уул уурхайн газрын төлөвлөлт			
3	Уул уурхайн газрын төлөвлөлт	Уул уурхайн газар / холбогдох хууль, журмын дагуу/	Ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл лиценз бүхий талбай
			Хайгуулын тусгай зөвшөөрөл лиценз бүхий талбай
			Нөхөн сэргээлт хийхээр төлөвлөж буй эвдэрсэн газар
			Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээ авах нутаг
			Бусад
		Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын уурхайн газар /Холбогдох хууль, журмын дагуу/	Ашиглахаар төлөвлөж буй түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын уурхай
			Хайгуул болон нөөц тогтоолгохоор төлөвлөж түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын уурхай
			Нөхөн сэргээлт хийхээр төлөвлөж эвдэрсэн газар
			Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээ авах нутаг
			Бусад
Усны сан бүхий газрын төлөвлөлт			
4	Усны сан бүхий газрын төлөвлөлт	Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс	Онцгой хамгаалалтын бүс
			Энгийн хамгаалалтын бүс

5		Ундны усан хангамжийн эх үүсвэрийн хамгаалалтын бүс	Эрүүл ахуйн хориглолтын бүс
			Эрүүл ахуйн хязгаарлалтын бүс
			Гадаад тэжээгдэх муж
			Дотоод тэжээгдэх муж
			Бусад
		Усны эх газрыг хамгаалах бүс	Гол, горхины эх газрын хамгаалалтын бүс
			Булаг шандын тархи эх газрын хамгаалалтын бүс
			Усархаг чийглэг газар
			Усны эх газрын хамгаалах тусгай зориулалтын ойн зурвас
			Бусад
Ой сан бүхий газрын төлөвлөлт			
5	Ой сан бүхий газрын төлөвлөлт	Онцгой бүсийн ой	Онцгой бүсийн ой
		Хамгаалалтын бүсийн ой	Хамгаалалтын бүсийн ой
		Ашиглалтын бүсийн ой	Ойн нөөцийг ашиглах бүс
			Ойн орчин ашиглах бүс
			Ойн дагалт баялгийг ашиглах бүс
			Ойн газрыг ашиглах бүс
			Бусад
		Агро-ойжуулалт хийх менежментийн бүс	Шинээр ойжуулах бүс
			Мод үржүүлэг, тарьц суулгац бэлдэх талбай
			Агро-ойжуулалт хийх талбай
			Жимс, жимсгэнэ мод, бут тариалах бүс
			Бусад
		Ойн нөөцийг хамгаалах, тордох, нөхөн сэргээх менежментийн бүс	Ойн нөөцийг хамгаалах бүс
			Гал түймрээс хамгаалах зурвас
			Ойг хөнөөлт шавж, ургамлын өвчнөөс хамгаалах ой
			Нөхөн сэргээлт хийхээр төлөвлөж буй ой
			Байгалийн сэргэн ургалтыг дэмжих ой
			Бусад

Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн төлөвлөлт			
6	Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн төлөвлөлт	Улсын тусгай хамгаалалтад авах, гаргах бүс нутаг /Зөвхөн тухай шатны/	Дархан цаазат газар
			Байгалийн цогцолборт газар
			Байгалийн нөөц газар
			Дурсгалт газар
		Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг /хадгалан үлдээх/	/Аймаг, нийслэлийн нутгийн өөрөө удирдах байгууллага хуулийн хүрээнд шийдвэрлэх боломжгүй бүх газрын төлөвлөлтийг дээд шатны байгууллагын тогтоосон хил заагаар нь төлөвлөх/
7	Орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөлт	Орон нутгийн тусгай хамгаалалтад авах, гаргах бүс нутаг /Зөвхөн тухайн шатны/	Байгалийн нөөц газар
			Дурсгалт газар
		Отрын бэлчээр /Зөвхөн тухай шатны/	Аймаг дундын отрын бэлчээрээс хасах, нэмэх талбай
			Сум дундын отрын бэлчээр
			Сумын отрын бэлчээр
			Бусад
		Хадлангийн талбай /Зөвхөн тухайн шатны/	Улсын тэжээлийн сангийн хадлангаас хасах, нэмэх талбай
			Сум дундын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай
			Сумын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай
			Бусад
		Үйлдвэр, уурхай	Бичил уул уурхай зориулалтаар олгох талбай
			Үйлдвэр, технологийн парк
		Аймаг дундын отрын бэлчээр	/Аймаг, нийслэлийн нутгийн өөрөө удирдах байгууллага хуулийн хүрээнд шийдвэрлэх боломжгүй бүх газрын төлөвлөлтийг дээд шатны байгууллагын тогтоосон хил заагаар нь төлөвлөх/
		Улсын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай	
		Түүх соёлын дурсгалт газар	Түүх соёлын дурсгалт газрын хамгаалалтын бүс
		Бусад	Бусад

Аялал жуулчлалын бүсийн төлөвлөлт			
8	Аялал жуулчлалын бүсийн төлөвлөлт	Байгалийн нөөц, соёлын өвд тулгуурласан аялал жуулчлалын бүс	Байгалийн үзэсгэлэн өвд тулгуурласан аялал жуулчлалын бүс
			Соёлын өв нөөцөд тулгуурласан аяллын бүс
			Байгалийн танин мэдэхүйн аялал жуулчлалын бүс
			Бусад
		Хил орчмын аялал жуулчлалын бүс	Хил орчмын аялал жуулчлалын бүс
		Түүх соёлын ул мөртэй танилцах аялал жуулчлал	Байгаль түүхийн ул мөртэй танилцах аяллын маршрут
			Газар хөдлөлтийн ул мөртэй танилцах аяллын маршрут
			Түүх соёлын ул мөртэй танилцах аяллын маршрут
			Хүн үүслийн ул мөртэй танилцах аяллын маршрут
			Бусад
		Экстрим аялал жуулчлал хөгжүүлэх бүс	Газрын экстрим аялалын газар
			Агаарын экстрим аялалын газар
			Усны экстрим аялалын газар
			Бусад
		Тусгай сонирхлын аялал жуулчлалын бүс	Ан агнуурын аялал жуулчлалын бүс
			Шувуу ажиглах аялал жуулчлалын бүс, маршрут
			Зэрлэг амьтан ажиглах аялал жуулчлалын бүс
			Эмийн ургамлын аялал жуулчлалын бүс
			Галт уул сонирхогчдын аялал жуулчлалын бүс
			Шашны аялал жуулчлалын бүс
			Бусад
		Амралт, эрүүл мэндийн аялал жуулчлалын бүс	Амралт сувиллын бүс
			Рашаан сувиллын бүс
			Бусад

		Зохион байгуулалттай спорт амралтын бүс	Тэмээн поло аялал жуулчлалын газар
			Гольф тоглох аялал жуулчлалын газар
			Уулын спортын аялал жуулчлалын газар
			Нохой чарганы зохион байгуулалттай аялал жуулчлалын газар
			Орон нутгийн эвент арга хэмжээний аялалын газар
			Бусад
		Бусад	Бусад
Зам шугам сүлжээний газрын төлөвлөлт			
9	Зам шугам сүлжээний газрын төлөвлөлт	Төмөр замын газар	Төмөр замын зурвас газар
		Авто замын газар	Авто замын зурвас газар
		Шугам сүлжээний газар	Шугам сүлжээний хамгаалалтын бүс
		Агаарын тээврийн газар	Байнгын ажиллагаатай нисэх буудал
			Байнгын бус, нөөц, түр нисэх буудал
		Дэд бүтцийн барилга, байгууламжийн бүс	Дэд бүтцийн барилга байгууламжийн бүс
10	Тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөлт	Тусгай хэрэгцээний газар /Аймаг, нийслэлийн нутгийн өөрөө удирдах байгууллага хуулийн хүрээнд шийдвэрлэх боломжгүй бүх газрын төлөвлөлтийг дээд шатны байгууллагын тогтоосон хил заагаар нь төлөвлөх/	Улсын хилийн зурвас газар
			Хот суурины гаднах улсын батлан хамгаалах болон аюулгүй байдлыг хангах зориулалтаар олгосон газар
			Бүтээгдэхүүн хуваах гэрээний дагуу хайгуулын зориулалтаар ашиглах газрын тосны гэрээт талбай
			Чөлөөт бүсийн газар
			Цөмийн төхөөрөмж барих, ашиглах зориулалтаар олгосон газар
			Бусад
11	Бусад	Бусад	Бусад

8.5. Газрын чанарын өөрчлөлт, доройтлыг тогтоох

8.5.1. Бэлчээр, тариалан болон атаршсан газар, хот, тосгон бусад суурины газар, улсын тусгай хамгаалалттай газарт газрын төлөв байдал, чанарын улсын хянан баталгаа судалгааны хамгийн сүүлийн үеийн үр дүн, зөвлөмжийг судлана.

8.5.2. Бэлчээрийн газрын фотомониторингийн үр дүнд гарсан бэлчээрийн сэргэх чадавхын зэрэглэлийг ашиглан бэлчээрийн газрын өөрчлөлт, доройтлыг тогтооно.

8.5.3. Газрын төлөв байдал, чанарын хянан баталгааны газрын мониторингийн сүлжээний цэггүй нутаг дэвсгэрт газрын доройтлын индекс LDI-ийг дангаар ашиглан тандан судалгааны аргаар газрын доройтлыг тодорхойлно.

8.6. Дүйцүүлэн хамгаалах шаардлагатай газар нутгийг тогтоох

8.6.1. Биологийн олон янз байдалд үзүүлэх нөлөөллийг бодитойгоор тогтоож ямар хэмжээний газарт, ямар төрлийн дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээг, ямар хугацаанд хэрэгжүүлэх зэрэг асуудлуудыг тодорхойлно.

8.6.2. Хот суурин газар, олборлолтын үйл ажиллагаа явуулж буй газар, дэд бүтцийн газарт дүйцүүлэн хамгаалах шаардлагатай газар нутгийн байршил, зааг, хэмжээг тогтооно.

8.6.3. Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээ тогтоох, төлөвлөлтийн арга хэмжээнд тусгахдаа “Байгаль орчны нөлөөллийн нарийвчилсан үнэлгээ хийх аргачлал”-ыг баримтална.

8.7. Дунд шатны тайлан боловсруулж хүргүүлэх, танилцуулах.

8.7.1. Мэргэжлийн байгууллага хээрийн судалгаа, эхний төсөлжүүлэлтийн үе шатыг хамруулсан дунд шатны гүйцэтгэлийн тайланг боловсруулж аймгийн газрын алба, сумын газрын даамалд хүргүүлнэ.

8.7.2. Аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал дунд шатны тайланд захилагчийн хяналтыг хийж, ажлын хэсгээр хэлэлцүүлэн дүгнэлт, зөвлөмжийг мэргэжлийн байгууллагад хүргүүлнэ.

Ес. Уулзалт, ярилцлага, иргэд олон нийтийн санал асуулга, бүлгийн хэлэлцүүлэг

9.1. Багийн иргэдийн нийтийн хурлаар хэлэлцүүлж, гарсан саналуудыг тусгах

9.1.1. Мэргэжлийн байгууллагын боловсруулсан нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний төслийг багуудын Иргэдийн нийтийн хурал болон иргэд, олон нийтээр хэлэлцүүлж, тэднээс нэмж өгсөн санал, өөрчлөлтүүдийг төлөвлөлтийн байршил бүрээр хэлэлцүүлэн олонхын

саналаар шийдүүлж, төлөвлөгөөний төслийг дэмжсэн тухай багийн Иргэдийн нийтийн хурлын тогтоол гаргаж баталгаажуулна. Багийн хурлаас тогтоол гарч нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний төсөлд оруулах санал, өөрчлөлтүүдийг тусгана.

9.1.2. Төлөвлөгөөний төсөлд цахимаар болон бичгээр санал авах

9.1.2.1. Засгийн газрын баталсан "Газар зохион байгуулалт хийх журам"-д заасны дагуу төслийг батлуулахаас өмнө 30-аас доошгүй хоногийн хугацаанд нэгдсэн цахим системд байршуулж, иргэд, олон нийтийн саналыг авна.

9.2. Иргэд, олон нийтийн оролцоо

9.2.1. Сумын удирдлагуудтай уулзалт, иргэд, олон нийттэй ярилцлага зохион байгуулж, тэдэнд нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний талаар мэдээлэл өгч, үүнээс гарах үр дүн, ач холбогдол, үр өгөөжийг танилцуулж ойлгуулна.

9.2.2. Иргэд, олон нийтийн саналыг нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөнд тусгахдаа, уулзалт, ярилцлага, бүлгийн хэлэлцүүлэг, санал асуулгын судалгаа авах зэрэг аргуудыг ашиглах ба "Социологийн судалгааны арга зүй, аргачлал"-ыг ашиглана.

9.2.3. ***Уулзалт:*** Уулзалтыг сумын Засаг дарга, Засаг даргын орлогч, Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлын дарга, төлөөлөгчид, газрын даамал, байгаль орчны улсын байцаагч, байгаль хамгаалагч, цаг уурын мэргэжилтэн, хөдөө аж ахуйн тасаг болон сумын холбогдох мэргэжилтнүүд зэрэг албаны хүмүүс болон нутаг орноо сайн мэддэг зарим иргэдийн бүх талын төлөөлөлтэй урьдчилан тохиролцсоны дагуу зохион байгуулна. Уулзалтад оролцсон хүмүүсийн бүртгэлийг дараах загвар/1/-аар, мөн иргэд, олон нийтээс гарсан санал, хүсэлтийг дараах загвар/2/-ын дагуу авна.

Загвар 1. *Уулзалтад оролцогчдын бүртгэл*

.... аймгийн .... сумын уулзалтад оролцогчдын бүртгэл

Бүртгэл хөтөлсөн: .... / / 20 .... оны .... сар .... өдөр

.... гарын үсэг .... овог, нэр

Д/д	Овог нэр	Нас	Хүйс	Албан тушаал	Гар утас	Гарын үсэг
1						
2						
3						
4						
5						

Загвар 2. *Уулзалтын тэмдэглэлийн хуудас*

…………………. аймгийн …………………. сумын уулзалтын тэмдэглэлийн хуудас

№.....

Тэмдэглэл хөтөлсөн: ……………………………… 20 …. оны ….сар …. өдөр

Овог, нэр

Уулзалт …. цаг …. минутад эхэлж, …. цаг …. минутад дуусав.

Уулзалтад ….. хүн оролцов. Сумын ……………………………………… газарт зохион байгуулав.

Асуулт 1:

………

Хариулт 1:

………

Санал 1: ………………………… албан тушаал ………………………… овог, нэр:

………

Санал 2: ………………………… албан тушаал ………………………… овог, нэр:

………

Тэмдэглэлтэй танилцсан: ………………………………… / /

/гарын үсэг/ /овог, нэр/

…………………………………… /албан тушаал/

9.2.4. ***Ярилцлага:*** Орон нутгийн иргэдийг төлөвлөлтөд нээлттэй, өргөн хүрээнд ярилцлага хийнэ. Ярилцлага хийх бэлтгэлийг урьдчилан хангаж, хэнээс ямар асуулт асуухаа нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах зорилго, зарчим, тэргүүлэх чиглэлүүдэд тулгуурлаж асуултыг бэлтгэнэ. Ярилцлагад оролцогчдын саналыг тэмдэглэлээр баталгаажуулна /Загвар 3, 4/.

Загвар 3. *Ярилцлагад оролцогчдын бүртгэл*

.... аймгийн .... сумын ярилцлагад оролцогчдын бүртгэл

Бүртгэл хөтөлсөн: .... / / 20 .... оны .... сар .... өдөр

.... гарын үсэг .... овог, нэр

Д/д	Овог нэр	Нас	Хүйс	Албан тушаал	Гар утас	Гарын үсэг
1						
2						
3						
4						
5						
6						
7						
8						
9						

Загвар 4. *Ярилцлагын тэмдэглэлийн хуудас*

.... аймгийн .... сумын ярилцлагын тэмдэглэлийн хуудас

№.....

Тэмдэглэл хөтөлсөн: .... 20 .... оны ....сар .... өдөр

Овог, нэр

Уулзалт .... цаг .... минутад эхэлж, ... цаг .... минутад дуусав.

Уулзалтад ..... хүн оролцов. Сумын .... газарт зохион байгуулав.

Асуулт 1:

....

Хариулт 1:

....

Санал 1: .... албан тушаал .... овог, нэр:

....

Санал 2: .... албан тушаал .... овог, нэр:

....

Тэмдэглэлтэй танилцсан: .... / /

/гарын үсэг/ /овог, нэр/

.... /албан тушаал/

9.2.5. *Хэлэлцүүлэг:* Тухайн сумын газар ашиглалтын өнөөгийн нөхцөл байдалд нөлөөлж буй дотоод, гадаад хүчин зүйлийг үнэн зөв тодорхойлох, газрын хэрэгцээ болон газар ашиглалтын нөхцөл байдалд дүн шинжилгээ хийж газар ашиглалтын онцлогийг тодруулах үүднээс зорилтод бүлгүүдийг хамарсан хэлэлцүүлгийг зохион байгуулна. Хэлэлцүүлгийг дараах бүлгүүдтэй хийнэ.

9.2.5.1. Багийн Иргэдийн нийтийн хурал: Багийн Иргэдийн нийтийн хуралд дараах иргэдийн төлөөллийг оролцуулна. Үүнд:

а. Малчид;
б. аж ахуйн нэгж эрхлэгч /Бизнесийн үйл ажиллагаа/;
в. төрийн албан хаагч;
г. ахмад настан;
д. залуучууд;
е. бусад;

9.2.5.2. Зорилтот бүлгүүд:

а. Сумын Засаг даргын тамгын газрын ажилтан /Удирдах болон гүйцэтгэх түвшний албан хаагчид/;
б. төрийн үйлчилгээний ажилчид /Багш, эмч, туслах үйлчилгээний ажилтан гэх мэт/;
в. төрийн бус байгууллагууд /Эмэгтэйчүүд, эрэгтэйчүүд,залуучуудын эрх ашгийг хамгаалдаг байгууллагын төлөөлөл гэх мэт/;
г. банк, санхүү, үйлдвэрлэл, үйлчилгээ, аж ахуй эрхлэгчид;
д. нийгмийн эмзэг бүлгийн иргэд /Хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэд, өрх толгойлсон иргэд, амьжиргааны түвшнээс доогуур орлоготой өрх, иргэд гэх мэт/;

9.2.5.3. Хэлэлцүүлэгт оролцогчдоор газар, байгалийн нөөц эдэлбэрийн зүй ёсны эрх эдлэгчдийн хил заагийг тэдний харилцан зөвшилцлөөр баталгаажуулж, зуруулна.

9.2.5.4. Нийгэм, эдийн засгийн эрэлт, хэрэгцээнд тулгуурлан шинээр бий болгох жуулчны бааз, отог, амралт, сувиллын газрын байршлыг тогтоох, зураглах болон тухайн сумын онцлогоос хамаарсан бусад асуудлуудыг нэмж тодорхойлж, зураглана.

9.2.6. Асуулгын судалгаа: Сумын нийгэм, эдийн засгийн холбогдолтой судалгааг нийт өрх, аж ахуйн нэгж, байгууллагуудын төлөөллөөс авна. Тэднээс газар ашиглалт, байгалийн нөөц, баялгийн ашиглалттай холбоотой саналыг загвар/5/-ын дагуу авна.

Загвар 5. *Санал авах хуудас*

Санал авах хуудас

№ .....

20 .... оны .... сар .... өдөр

Овог, нэр .... /иргэн, хуулийн этгээд/

доогуур зурах

Аймаг: .... Сум: .... Баг: ....

Утас: ....

Санал: ....

....

Тэмдэглэл: ....

....

САНАЛ ӨГСӨН: .... / /

ТЭМДЭГЛЭЛ ХӨТӨЛСӨН: .... / /

Уулзалт, ярилцлага, хэлэлцүүлэг, санал асуулгын судалгаанд тухайн сумын нийт иргэд, айл өрх, хөдөлмөр эрхлэгчдээс /Хүснэгт 12/-т үзүүлсэн хувиас багагүй хүмүүсийг оролцуулна.

Хүснэгт 12. *Иргэд, олон нийтийн оролцоо*

Д/д	Иргэн/хуулийн этгээд	Оролцуулах хувь
1	Малчин өрх	25 %
2	Сумын төвийн өрх	15 %
3	Тариалан эрхлэгчид	15 %
4	Үйлдвэр, үйлчилгээ эрхлэгчид	25 %
5	Засаг даргын тамгын газрын албан хаагчид	60 %
6	Бусад төрийн албан хаагчид	15 %
7	Нийгмийн эмзэг бүлгийн иргэд	30 %

Арав. Эцсийн төсөлжүүлэлт

10.1. Судалгааны үр дүнг нэгтгэж төлөвлөгөөний эцсийн хувилбарыг боловсруулах

10.1.1. Энэ үе шатанд хээрийн судалгаагаар олж авсан бүх төрлийн мэдээллийг нэгтгэх, боловсруулах ажлууд хийгдэнэ. Үүнд:

а. Цаасан дээр гараар зурсан газар, байгалийн нөөц

ашиглалтын байршил, хил заагийг газар зүйн мэдээллийн систем /GIS/-ийн програм хангамжийг ашиглан тоон хэлбэрт оруулж зураглах;

б. байршил тогтоох багаж /GPS/-аас хэмжилтийн үр дүн компьютерт оруулах, боловсруулалт хийх;

в. иргэд, олон нийтээс өгсөн санал, асуулгыг нэгтгэх.

10.1.2. Боловсруулалт хийсний дараагаар сумын байгалийн нөөц, төрх байдал, нийгэм, эдийн засаг, газар ашиглалтын мэдээллүүдийг нэгтгэж, дүн шинжилгээ хийнэ.

10.1.3. судалгааны үр дүнг нэгтгэх, боловсруулах шатанд дараах давхаргуудыг тоон байдлаар /Shapefile/ заавал бэлтгэсэн байна. Үүнд:

а. Сумын мал тооллогын “А” дансанд бүртгэлтэй малын тоог төрөл тус бүрээр, тухайн өвөлжөө, хаваржааны газрын эзэмших гэрчилгээтэй эсэх мэдээллийг агуулсан атрибут бүхий малчдын өвөлжөө, хаваржаа, зуслан, намаржааны байршлын тоон зураг /Shapefile/;

б. сумын мал тооллогын “А” дансанд бүртгэлтэй малын тоог төрөл тус бүрээр, бэлчээрийн даац, ачааллын мэдээллийг тус тус агуулсан атрибут бүхий баг, улирлын хил, бэлчээр ашиглалтын хэсгийн хилийн тоон зураг /Shapefile/;

в. бэлчээрийн даац, ачааллын мэдээллийг агуулсан атрибут бүхий отрын нөөц бэлчээрийн газрын тоон зураг;

г. нийт малын тоог төрөл тус бүрээр, бэлчээрийн даац, ачаалал, хүн амын тоо, нягтралын мэдээлэл агуулсан атрибут бүхий багийн хил заагийн тоон зураг /Shapefile/;

д. элэгдэл, эвдрэл, доройтлын зэрэг, талбайн хэмжээний мэдээллийн агуулсан атрибут бүхий элэгдэл эвдрэлд орсон газрын тоон зураг;

е. сумын нийт өрхийг амьжиргааны түвшингээр ангилсан тоон үнэлгээ. Тухайлбал, чинээлэг, боломжийн, дунд, амьжиргааны түвшнээс доогуур айл өрхийн тоо. Сумын хүн амын хүйсийн тоон мэдээлэл, үүнээс өрх толгойлсон, хөгжлийн бэрхшээлтэй иргэдийн тоо

ё. Ховор, нэн ховор амьтан ургамлын тархац нутгийн талбай, хил зааг, эмзэг экосистем, холбоос нутаг, гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийн хил зааг, байршил, талбайн хэмжээний мэдээллийг агуулсан атрибут бүхий газрын тоон зураг;

ж. Бусад шаардлагатай тоон зураг

10.2. Төлөвлөлтийн зураг төсөл, тайлан боловсруулах

10.2.1. Газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ, нийгэм, эдийн засгийн хэрэгцээт байдлын үнэлгээнд үндэслэн газар ашиглалтын төрөл

бүрээр сумын газар ашиглалтын тэргүүлэх чиглэлийг үндэс болгон байгалийн нөөц, нийгэм, эдийн засгийн үнэлгээнд үнэлэлт, дүгнэлт хийж, оновчтой газар ашиглалтын хувилбарыг гаргана.

10.2.2. Газар, байгалийн нөөц, баялгаас олж буй аливаа орлогоос энэхүү төлөвлөгөө хэрэгжүүлэх болон газрын чанар, эдийн засгийн үр өгөөжийг дээшлүүлэхэд зориулж тодорхой хэмжээний хувийг зарцуулах, орон нутгийн иргэдийн амьжиргаа, нийгэм, эдийн засгийн нөхцөлийг сайжруулах зэрэг эдийн засгийн тооцооллыг боловсруулна.

10.2.3. Төлөвлөлтийн шатанд жендэр, хүйстэй холбоотой тоон болон бусад мэдээллийг сайтар харгалзан үзэж, бусад боловсруулсан мэдээллүүдтэй уялдуулан дүн шинжилгээ хийж байж оролцоог, хангасан жендэрийн мэдрэмжтэй төлөвлөгөө боловсруулагдана.Тухайлбал, бэлчээрийн хуваарилалт, усжуулалт зэргийг төлөвлөхдөө тухайн нутагт амьдарч буй өрх толгойлсон эмэгтэй малчин өрхийн өдөр тутмын ажилд дэмжлэг үзүүлэх болоод зарим тохиолдолд тэдэнд хүндрэл учруулахгүй байх талаас нь сайтар бодолцон боловсруулах хэрэгтэй.

10.2.4. Хөдөө аж ахуйн газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөлт

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 1.1. Ерөнхий зүйл

Тухайн сумын хөдөө аж ахуйн нийт үйлдвэрлэлийн хэмжээг мал, амьтдыг өсгөн үржүүлэх болон үр тариа, жимс, жимсгэнэ, хүнсний ногоо тарьж ургуулсны үр дүнд бий болох хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүний өртгөөр тооцож, төлөвлөнө.

Хүн амын өсөлтөөс хамааран хөдөө аж ахуйн гаралтай хүнсний эрэлт хэрэгцээг тодорхойлж, тэрхүү нийлүүлэлтийг бий болгохын тулд хөдөө аж ахуйн бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлд шаардлагатай газар нутгийн хүрэлцээ, талбайн хэмжээ, зориулалтыг төлөвлөнө.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 1.2. Бэлчээрийн газрын төлөвлөлт

Бэлчээрийн газрыг суурин болон нүүдлийн аж ахуйн хэлбэрээр зохион байгуулах, тэдгээрийн хил заагийг тогтоох, кадастрын мэдээллийн санд нэгж талбарын ерөнхий хил, заагийг зураглаж, оруулах зэрэг ажлууд хийгдэнэ.

Багийн хил, бэлчээрийн хэсгийн хил, улирлын бэлчээр, бэлчээр ашиглалтын хэсэг, отрын нөөц бэлчээр тус бүрээр бэлчээрийн даац, ачааллыг тооцно. /Хүснэгт 13-16/

Хүснэгт 13. *Малыг хонин толгойд шилжүүлэх итгэлцүүр*

Малын төрөл	Адуу	Тэмээ	Үхэр	Хонь	Ямаа
Хонь толгойд шилжүүлэх итгэлцүүр	6.0	5.0	6.0	1.0	0.9

Хүснэгт 14. *Хонины өдөрт идэх өвс /кг/*

Улирал	Зун	Намар	Өвөл	Хавар
Өдөрт идэх хэмжээ	1.9	1.6	1.1	1.1

Хүснэгт 15. *Бэлчээрээс хонины хоногт идэх хуурай өвс /кг/*

Жилийн улирал	Ойт хээр	Хээрийн бүс	Цөл, цөлөрхөг хээрийн бүс
Зун – намар	2.5	2.3	1.9
Өвөл – хавар	1.8	1.6	1.5

Хүснэгт 16. *Бэлчээрийн ургац /цн.га/*

Байгалийн бүс	Зун-намар	Өвөл-хавар
Ойт хээр	5.3	3.1
Хээр	3.8	2.5
Цөлийн хээр	2.2	1.6

Ажилбар 1.2.1. Уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуйн бүс газрын төлөвлөлт

Мал, гэрийн тэжээвэр амьтдын тоо толгойн өсөлт, бууралтаас мал сүргийн нөхөн үйлдвэрлэлийн үзүүлэлтийг тооцож хэтийн өсөлтийг тодорхойлох, мөн тухайн сумын бэлчээрийн мал аж ахуй эрхэлж буй байршил нутаг, зонхилох хувиар уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуйн бүсийг тогтоож болно. Мал аж ахуй эрхлэх үйл ажиллагааг нийгэм, эдийн засаг, экологийн талаас нь иж бүрэн харгалзан үзэж, тодорхой хязгаарлалттайгаар бүсчлэн хөгжүүлэх зорилтыг дэвшүүлэх нь зүйтэй. Мал аж ахуйг тодорхой бүс нутагт өсгөн үржүүлэх, малын гаралтай түүхий эдийг тусгайлсан газар хүлээн авах замаар нийгэм-эдийн засагт үлэмж хохирол учруулж болзошгүй мал, амьтны гоц халдварт болон халдварт, паразит өвчнөөс урьдчилан сэргийлж хүн амын эрүүл орчинд амьдрах баталгааг хангах, байгаль-экологийн тэнцвэрийг хадгалах чиглэлийг агуулсан төлөвлөлтийг боловсруулна.

Ажилбар 1.2.2. Бэлчээрийн улирлын хуваарийн төлөвлөлт

Уламжлагдан ирсэн бэлчээр ашиглах хуваарь, газар нутгийн онцлог, байгаль цаг уурын нөхцөл зэргийг харгалзан, малчид, иргэдийн санал багийн иргэдийн нийтийн хурлын шийдвэрийг үндэслэн нийтээр баг, хот айлаар хуваарилж ашиглах зуслан, намаржааны бэлчээр, гэрээгээр

ашиглах өвөл, хаврын бэлчээрийн газрын хил зааг, дамжин өнгөрөх бэлчээрийн газрын байршлыг 4 улирлын ялгавартайгаар тогтоон зураглаж даац, багтаамж, ашиглах хугацааны хуваарь, бэлчээрийн төлөв байдал болон төрх байдал, ус хангамжийн талаар хэрэгжүүлэх асуудлуудыг төлөвлөнө.

Ажилбар 1.2.3. Отрын бэлчээр ашиглалтын бүс

Цаг агаар хүндэрч ган, зуд тохиолдсон үед ашиглах нөөц нутгийг төлөвлөж өгөх ба отрын нөөц нутгийн байршил, хэмжээ, даац багтаамж, аль улиралд ашиглах, оторлох хугацаа, усан хангамж зэргийг тусгана.

Ажилбар 1.2.4. Мал туурын зам, дамжин өнгөрөх бэлчээр

Сумын нутаг дэвсгэр дээгүүр дайран өнгөрдөг мал туурын замын чиглэл, байршил, хэмжээ, хил заагийг тогтоон төлөвлөнө.

Ажилбар 1.2.5. Нөхөн сэргээх бэлчээрийн газрын төлөвлөлт

Тухайн сумын доройтсон, талхлагдсан, цөлжилтөд өртсөн бэлчээрийг өнжөөж амраах, сэлгээтэй ашиглах, тордон сайжруулах, нөхөн сэргээх арга хэмжээг төлөвлөж, байршил хэмжээ, хил зааг, хугацаа, төсөв зардал, түүний эх үүсвэр, хариуцах эзнийг тодорхой тусгана.

Газрын тухай хуулийн 52.2-т заасны дагуу Бэлчээрийг талхлагдахаас хамгаалах, нөхөн сэргээх зорилгоор тухайн бүс нутгийн онцлог, бэлчээрийн даацыг харгалзан, багийн иргэдийн Нийтийн Хурлын саналыг үндэслэн сумын Засаг дарга Малчин өрхийн анхдагч холбоонд бэлчээрийг гэрээний дагуу ашиглуулах боломжтой газрын байршлыг тодорхойлох.

Ингэхдээ тухайн сумын хамгийн сүүлийн үеийн байдлаарх бэлчээрийн төлөв байдал, чанарын хянан баталгааны дүгнэлт болон бэлчээрийн фотомониторингийн үр дүнд тогтоогдсон бэлчээрийн сэргэх чадавхын зэрэгт нийцсэн сэлгэх, өнжөөж амраах арга хэмжээг төлөвлөлтийн нийт хугацаанд сайжруулах, хамгаалах зөвлөмжийн хамт боловсруулна.

Ажилбар 1.2.6. Усжуулах бэлчээр

Уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуй эрхлэх бүс нутагт өвс ургамал сайтай хирнээ ашиглалтгүй бэлчээрийн талбайг эргэлтэд оруулах, сумын төвөөс алслагдсан бэлчээр нутагт худаг, уст цэг бий болгож малчин өрхийг суурьшуулах, бэлчээрийн даац ачааллыг бууруулах зорилгоор усжуулах шаардлагатай бэлчээрийн талбайг төлөвлөх. / Хүснэгт 17/ Уст цэгийн тоог нэмэгдүүлэхдээ нийгмийн эмзэг бүлэг, нас хүйсээр авсан судалгаан дээр үндэслэн аль болох хүн хүч, бололцоо

тааруу өрх толгойлсон ганц бие эмэгтэй, эрэгтэй өрхүүдтэй нутгаас эхэлж хуваарилалтаа хийх нь зүйтэй.

Хүснэгт 17. *Монгол орны байгалийн бүсэд мал усалгааны радиус*

Бэлчээрийн байдал	Услалтын радиус, км		
	Бог мал ба үхэр	Адуу	Тэмээ
Уулын дунд зэрэг ургацтай	2.5	5.0	-
Хээрийн дунд зэрэг ургацтай	2.5	5.0	8.0
Нугын дунд зэрэг ургацтай	3.5	7.0	8.0
Цөлийн тачир ургацтай	4.0	8.0	10.0

Ажилбар 1.2.7. Эрчимжсэн суурин мал аж ахуйн бүс газрын төлөвлөлт

Газар тариалан, эрчимжсэн мал аж ахуйг зохистой хослуулан хөгжүүлэх хүн амын хүнсний хангамжийг нэмэгдүүлэх зорилгоор мал аж ахуйг эрчимжүүлэх үндсэн нөхцөл болох малын үүлдэрлэг байдлыг сайжруулан, ашиг шимийг нэмэгдүүлэх, одоо байгаа цэвэр, эрлийз малд тулгуурлан малын үүлдэр, угсааг сайжруулахад чиглэгдсэн арга хэмжээг төлөвлөж өгөхийн зэрэгцээ хөгжүүлэх бүс нутгийн байршил, хэмжээ, хил заагийг тодорхойлно.

Ажилбар 1.2.8. Сүргийн эргэлт, бүтцийн төлөвлөлт

Сүргийн эргэлт, бүтцийн төлөвлөхдөө мал аж ахуйн эрдэм шинжилгээний хүрээлэн, ХААИС-ын хамтран гаргасан “Сүргийн нөхөн үйлдвэрлэлийн төлөвлөлт, сүргийн бүтэц эргэлтийг тооцох заавар”-ын дагуу дараах байдлаар төлөвлөнө.

Тайлант хугацаанд нэг төрлийн малын толгойн тоо, нас, хүйсний бүтцэд гарах өөрчлөлтийг сүргийн эргэлтээр харуулдаг. Сүргийн эргэлтийг үндэслэн уг салбараас үйлдвэрлэх бүтээгдэхүүний хэмжээ, үйлдвэрлэлийн зардал, орлого, ашгийг тооцох тул мал аж ахуйн салбарын эдийн засгийн тооцоог сүргийн эргэлтээс эхлэнэ.

Сүргийн эргэлт нь тухайн аймаг, орон нутгийн иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлаар баталгаажсан мал аж ахуйн талаар баримтлах бодлого, урт, богино хугацааны зорилтуудыг хэрэгжүүлэх, зах зээлийн эрэлтийг хангахуйц бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх нөхцөлийг хангасан сүргийн бүтцийг бүрдүүлэхэд чиглэгдсэн байх шаардлагатай. Мөн ямар төрлийн хэдэн толгой малтай байх нь бүс нутгийн бэлчээрийн даац, багтаамж, усан хангамжийн хүрэлцээ, малчин өрх, аж ахуйн нэгжийн үйлдвэрлэл, үйл ажиллагааны чиглэлээс хамаарна. Сүргийн эргэлтийг зохиоход дараах мэдээллүүд шаардагдана. Үүнд:

1. Өнгөрсөн оны эцэст тоологдсон малчин өрх, аж ахуйн нэгжийн малын тоо, нас, хүйс (мал тооллогын “А” данснаас авах)
2. нас гүйцсэн үржлийн малын заазлалтын хувь
3. төлөвлөгөөт онд гаднаас худалдаж авахаар төлөвлөсөн малын тоо
4. гадагш борлуулахаар төлөвлөсөн малын тоо.
5. Малын зүй бусын хорогдолын хувь
6. төлөвлөгөөт оны эцэст байх нийт малын дотор эх малын эзлэх хувь
7. хээлтүүлэг, төллөлтийн төлөвлөгөө.
8. хээлтэгч, хээлтэгч малын зохистой харьцаа

Сүргийн эргэлтийг тооцохдоо батлагдсан норм, норматив үзүүлэлтүүдийг удиртгал болгоно.

Сүргийн зохистой бүтэц: Мал аж ахуйн бүтээгдэхүүний үйлдвэрлэлийн хэмжээ нь маш олон хүчин зүйлээс хамаарч, жил бүр харилцан адилгүй байдаг. Ялангуяа малчин өрхийн нэг жилд үйлдвэрлэх бүтээгдэхүүний хэмжээ, нэгж бүтээгдэхүүнийг үйлдвэрлэхэд гарах зардал, ашиг, ашигт ажиллагаа зэрэг нь сүргийн бүтцээс хамаардаг. Тухайн төрлийн сүргийг бүрдүүлж байгаа янз бүрийн нас, хүйсний малын эзлэх хувийн жинг сүргийн бүтэц гэнэ. Сүргийн бүтэц нь тухайн бүс нутгийн байгаль цаг уурын онцлог, бэлчээрийн хүрэлцээ, тэжээлийн хангамж, малын төрөл, ашиг шимийн чиглэл, малын тоог өсгөх шаардлага, зах зээлийн эрэлт, хэрэгцээ зэргээс шалтгаалан хувьсан өөрчлөгдөж байдаг. Сүргийн бүтэц нь оны эхэнд болон байгаа нийт малын дотор тухайн нас, хүйсний мал хэдэн хувийг эзэлж байгааг илэрхийлсэн тоон үзүүлэлт юм. Гэхдээ сүргийн бүтцэд нийт малын доторх хээлтэгч малын эзлэх хувийн жин хамгийн чухал үүрэг гүйцэтгэнэ. Нийт мал сүргийн дотор хээлтэгч малын эзлэх хувийн жин зохистой байх нь сүргийн нөхөн үйлдвэрлэлийг хэвийн явуулах, бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэлийг зохицуулах үндсэн тулгуур нөхцлийг бүрдүүлнэ. Сүргийн бүтцийг бүрэлдэн тогтсон бүтэц зохистой бүтэц гэж ангилдаг. Бүрэлдэн тогтсон бүтэц нь удаан хугацааны туршид аяндаа бүрэлдсэн бүтэц юм. Харин сүргийн зохистой бүтэц гэдэг нь малын үүлдэр угсаа, үйлдвэрлэлийн чиглэлд зохицсон хамгийн их хэмжээний бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэж, хамгийн их ашиг өгөх шаардлагад нийцсэн малын нас хүйсний харьцаа юм. /Хүснэгт 18-21/

Хүснэгт 18. *Зохистой бүтэц, хувиар*

Д/д	Малын төрөл	Ашиг шимийн чиглэл	Нас, хүйсний бүтэц			
			Хээлтүүлэгч	Хээлтэгч	Сүрэг сэлбэх өсвөр эм	Эр, сувай
1	Тэмээ	Хосолмол	2.0	38	5	56
2	Адуу	Үржлийн	4.0	40	6	51
		Хэрэгцээний	3.0	35	6	56
3	Үхэр	Нутгийн	2.0	38	7	53
4	Сарлаг	Нутгийн	2.0	38	7	53
5	Хонь	Махны	2.0	70	13	15
		Ноосны	1.0	45	8	46
		Хосолмол	1.0	55	11	33
6	Ямаа	Ноолуурын	1	45	8	46
		Сүүний	2	70	13	15

Хүснэгт 19. *Хээлтүүлэгч, хээлтэгчийн тохироо (толгой)*

Д/д	Малын төрөл	Хээлтүүлгийн арга		
		Ердийн	Гардан	Зохиомол
1	Тэмээ	1:15	1:30	-
2	Адуу	1:10	1:40	-
3	Үхэр	1:15	1:60	1:300
4	Сарлаг	1:25	1:60	-
5	Хонь	1:35	1:100	1:800
6	Ямаа	1:35	1:100	1:800

Хүснэгт 20. *Үржилд анх орох нас (сараар)*

Д/д	Малын төрөл	Хүйс	Хээлтүүлэгт анх орох нас
1	Тэмээ	Буур	58
		Ингэ	46
2	Адуу	Азрага	48
		Гүү	36
3	Үхэр	Бух	25
		Үнээ	25
4	Сарлаг	Бух	28
		Үнээ	28
5	Бог мал	Хээлтүүлэгч	*18*
		Хээлтэгч	*18*

Хүснэгт 21. *Хээлтэгчийн хээл тээх хугацаа, (сараар)*

Д/д	Хээлтэгчийн төрөл	Хоног	
		Дундаж	Хэлбэлзэл
1	Ингэ	400	390-405
2	Гүү	335	330-341
3	Үнээ (монгол)	285	280-288
4	Үнээ (сарлаг)	252	248-257
5	Эм хонь, ямаа	150	145-155

Сүргийн эргэлтийн төлөвлөлт: Сүргийн эргэлт нь оны эхэнд ба эцэст байх малын тоо, орлого, зарлага гэсэн хэсгээс бүрдэх бөгөөд орлого талд тухайн жилд эх сүргээс бойжуулах төл, худалдан авах, нас дэвшиж ирэх, бусдаас бэлэглэсэн, шилжиж ирсэн малын тоог, зарлага талд зах зээлд борлуулсан, махand борлуулсан, үржилд худалдсан, нас дэвшсэн, зүй бусаар хорогдсон, хүнсэнд хэрэглэсэн малын тоог харуулна. Нас дэвшилтийн орлого, зарлага тэнцүү байна. Тухайн төрлийн малыг төллөх насанд нь нас гүйцсэнд тооцно.

1. Оны эхний мал: Төлөвлөгөөт оны эхний малын тоог А дансанд бүртгэгдсэн малын тоог үндэслэн тэдгээрийн төрөл, нас, хүйсээр нь ялган харуулна.
2. Орлого: Тухайн жилд эх сүргээс бойжуулах төл, худалдан авах, нас дэвшиж ирэх, бусдын хандивласан, бэлэглэсэн, малыг оруулан тооцно.
    - Худалдаж авах: Нийт малынхаа тоог өсгөх, чанарыг сайжруулах зорилгоор гаднаас худалдан авсан малын тоо.
    - Бойжуулах төл: Оны эхний хээлтэгч (ингэ 5+, гүү 4+, үнээ 3+, хонь, ямаа 2+ настай эм) малаас хээл авсан нийт малаас бойжуулахаар тооцсон төлийн тоог нийт гарсан төлийн тоонд харьцуулан 100–гаар үржүүлэх замаар төл бойжилтын хувийг тодорхойлно. Тухайн жилд хүлээн авсан төлийн эр, эмийн харьцааг 50:50 хувиар тооцно.

Хүснэгт 22. *Оны эхний 100 хээлтэгчээс бойжуулах төлийн доод хэмжээ (Хувиар)*

Д/д	Малын төрөл	Бүс нутаг				
		Өндөр уулын	Ойт хээрийн	Тал хээрийн	Говийн	Их нуурын хотгор, говийн алтай
1	Ингэ	37	37	38	40	39
2	Гүү	62	60	65	55	55
3	Үнээ (монгол)	65	70	70	68	67
4	Үнээ (сарлаг)	65	70	60	60	65
5	Эм хонь	88	83	85	90	90
6	Эм ямаа	80	80	82	88	85

- Нас дэвшиж ирэх: Оны эхний малын тооноос зарлагадсан тодорхой нас, хүйсний малын тоог хасч, үлдсэн малыг нас дэвшүүлнэ.
- Бусад орлого: Тухайн жилд бусдаас бэлэг, хандив, мөн өмнө жилүүдийн авлага зэргээс нэмэгдсэн малыг малын бусад орлого болгон харуулна.
- Орлогын дүн: Тайлант жилд эх сүргээс бойжуулах төл, худалдан авсан, нас дэвшиж ирсэн, бусдын хандивласан, бэлэглэсэн орлогын дүн тооцно.

3. Зарлага: Зах зээлд амьдаар болон нядалж борлуулсан, нас дэвшсэн, зүй бусаар хорогдсон, хүнсэнд хэрэглэсэн, үржилд худалдсан малын тоог зарлага талд харуулна.
   - Зүй бусын хорогдол: Халдвартай, халдваргүй өвчин, ган, зуд, үер ус, гал түймэр, аянга цахилгаан зэрэг гэнэтийн аюул болон араатан, жигүүртэнд идүүлэх, худаг, хавцалд унах зэрэг хариулга, маллагаатай холбоотой бусад шалтгаанаар хорогдсон малыг зүй бусаар хорогдсон малд тооцно. Малын нас, хүйс, бүс нутгийн онцлогийг харгалзан сүүлийн 3-5 жилд дээрх шалтгаануудаар хорогдсон малын тоог харгалзан зүй бусаар хорогдох малын тоог тооцож болно. /Хүснэгт 23/.

Хүснэгт 23. *Малын зүй бус хорогдлын дээд хэмжээ (Хувиар)*

Д/д	Бүсийн нэр	Малын төрөл											
		Тэмээ		Адуу		Үхэр				Хонь		Ямаа	
						Монгол		Сарлаг					
		Нас гүйцсэн	Өсвөр	Нас гүйцсэн	Өсвөр	Нас гүйцсэн	Өсвөр	Нас гүйцсэн	Өсвөр	Нас гүйцсэн	Өсвөр	Нас гүйцсэн	Өсвөр
1	Өндөр уулын	3	5	2	3	3	4	3	4	3	4	3.5	4.5
2	Ойт хээрийн	4	6	3	4	3	5	3	5	3.5	4	4	5
3	Тал хээрийн	3.5	4.5	3	4	4	5	4	5	4.5	5	4.5	5
4	Говийн	2	3	3	4	3	4	3	4	3	4	3	4
5	Их нуурийн хотгор, говийн алтай	2	3	3	4	3	4	3	4	3	4	2	3

Хүснэгт 24. *Мал заазлалтын жилийн норматив үзүүлэлт, (Хувиар)*

Д/д	Малын төрөл	Заазлалтын хэмжээ			
		Хээлтүүлэгч	Хээлтэгч	Сүрэг сэлбэх өсвөр эм	Эр, сувай
1	Тэмээ	7	7	Сүрэг сэлбэх эрэлт, хэрэгцээнд тулгуурлан заазлалтыг хийнэ.	*
2	Адуу	10	8		*
3	Үхэр	15	14		*
4	Сарлаг	15	14		*
5	Бог мал	20	15		*

- Үржилд худалдах мал: Баталгаажсан цөм сүргийн малтай малчин тухайн нас, хүйсний малыг мэргэжлийн байгууллагаар баталгаажуулсан дараа үржилд зориулан худалдаж болно.
- Маханд борлуулах мал: Тайлант хугацаанд нядлаж зах зээлд борлуулах малын тоог энэ бүлэгт хамааруулна.
- Зах зээлд амьдаар худалдах мал: Үржлийн бус зориулалтын малыг амьдаар нь (худалдаалах, бэлэглэх, хандивлах гэх мэт) борлуулах малыг энэ бүлэгт хамааруулан тооцно.
- Дотоодын хэрэгцээнд: Малчин болон мал бүхий өрх, аж ахуйн нэгж өөрийн хүнсний хэрэгцээнд нядлаж ашигласан малын тоог дотоодын хэрэгцээнд хэрэглэсэн малд хамааруулна. Дотоодын хэрэгцээнд ашигласан малын арьс, ширийг худалдана хэмээн үзэж мал аж ахуйн орлогод оруулан тооцох хэрэгтэй.

- Нас дэвших мал: Оны эхний малаас зарлагууд (үржилд худалдах, зүй бус хорогдол, зах зээлд амьдаар болон маханд борлуулах, дотоодын хэрэгцээнд нийлүүлэх мал)-ыг хасаад үлдсэн хэсгээс малын тоог өсгөх шаардлагад нийцүүлэн сүрэг сэлбэхээр авч үлдсэн малыг нас дэвшүүлнэ гэж тооцно.
- Зарлагын дүн: Тухайн төрлийн малаас үржилд худалдах, зүй бусаар хорогдох, зах зээлд амьдаар болон маханд борлуулах, дотоодын хэрэгцээнд нийлүүлэхээр тооцсон нас хүйсний малын нийт дүнг зарлагын дүн болгон харуулна.

Оны эцсийн мал

- Тоо толгой: Оны эхний малын тооноос малын нийт орлогыг нэмж нийт зарлагыг оны эцэст үлдэх малын тоог малын нас хүйс тус бүрээр гаргана.
- Сүргийн бүтэц: Оны эцэст байгаа малын нийт дүнд тухайн нас, хүйсний малын тооны эзлэх хувийг харуулсан үзүүлэлт юм.

Сүргийн эргэлтийн жишээ: Оны эхний 100 толгой малын сүргийн бүтцийг 2018 оны жилийн эцсийн улсын дундаж хээлтэгчийн эзлэх хувийн жингийн үзүүлэлтэд үндэслэн тооцсон жишээ.

Хүснэгт 25. *Тэмээний аж ахуйн сүргийн эргэлтийн загвар*

Нас, хүйс		Толгойн тоо оны эхэнд	Орлого					Зарлага							Толгойн тоо оны эцэст	Сүргийн бүтэц %
			Худалдан авах	Төл	Нас дэвшин ирэх	Бусад	Орлогын дүн	Зүй бус хорогдол	Үржилд	Маханд	Захзээлд амьдаар	Дотоод хэрэгцээ	Нас дэвшин явах	Зарлагын дүн		
Хээлтүүлэгч		20								1				1	19	1.8
5 настай	Эр	80			76		76	2		5	2			9	147	13.9
	Эм	290			87		87	6		17		3		26	351	33.2
4 настай	Эр	80			85		85	2		1	1		76	80	85	8.0
	Эм	90			77		77	2		1			87	90	77	7.3
3 настай	Эр	90			58		58	3		2			85	90	58	5.5
	Эм	80			68		68	2			1		77	80	68	6.4
2 настай	Эр	60			68		68	2					58	60	68	6.4
	Эм	70			68		68	2					68	70	68	6.4
1 настай	Эр	70			58		58	2					68	70	58	5.5
	Эм	70			58		58	2					68	70	58	5.5

Төл	Эр			58			58						58	58		
	Эм			58			58						58	58		
Бүгд	1000		116	703		819	25	0	27	4	3	703	762	1057	100	Бүгд

Хүснэгт 26. *Адууны аж ахуйн сүргийн эргэлтийн загвар*

Нас, хүйс		Толгойн тоо оны эхэнд	Орлого					Зарлага							Толгойн тоо оны эцэст	Сүргийн бүтэц %
			Худалдан авах	Төл	Нас дэвшин ирэх	Бусад	Орлогын дүн	Зүй бус хорогдол	Үржилд	Маханд	Захзээлд амьдаар	Дотоод хэрэгцээ	Нас дэвшин явах	Зарлагын дүн		
Хээлтүүлэгч		30										2		2	28	2.4
4 настай	Эр	250			80		80	3		15	5			23	307	26.7
	Эм	350			100		100	7		18		2		27	423	36.8
3 настай	Эр	85			43		43	1	2	1	1		80	85	43	3.7
	Эм	105			48		48	1	2	1		1	100	105	48	4.2
2 настай	Эр	45			39		39	1		1			43	45	39	3.4
	Эм	50			44		44	1			1		48	50	44	3.8
1 настай	Эр	40			109		109	1					39	40	109	9.5
	Эм	45			109		109	1					44	45	109	9.5
Төл	Эр			109			109						109	109		
	Эм			109			109						109	109		
Бүгд		1000		218	572		790	16	4	36	7	5	572	640	1150	100.0

Хүснэгт 27. *Үхрийн аж ахуйн сүргийн эргэлтийн загвар*

Нас, хүйс		Толгойн тоо оны эхэнд	Орлого					Зарлага							Толгойн тоо оны эцэст	Сүргийн бүтэц %
			Худалдан авах	Төл	Нас дэвшин ирэх	Бусад	Орлогын дүн	Зүй бус хорогдол	Уржилд	Маханд	Захзээлд амьдаар	Дотоод хэрэгцээ	Нас дэвшин явах	Зарлагын дүн		
Хээлтүүлэгч		16					0	1	3					4	12	1.0
3 настай	Эр	76			146		146	3		48		2		53	169	14.0
	Эм	320			131		131	13		45				58	393	32.6
2 настай	Эр	152			144		144	6					146	152	144	12.0
	Эм	136			144		144	5					131	136	144	12.0
1 настай	Эр	150			171		171	6					144	150	171	14.2
	Эм	150			171		171	6					144	150	171	14.2
Төл	Эр			171			171						171	171		
	Эм			171			171						171	171		
Бүгд		1000		342	907		1249	40	3	93		2	907	1045	1204	100.0

Хүснэгт 28. *Хонины аж ахуйн сүргийн эргэлтийн загвар*

Нас, хүйс		Толгойн тоо оны эхэнд	Орлого					Зарлага							Толгойн тоо оны эцэст	Сүргийн бүтүц %
			Худалдан авах	Төл	Нас дэвшин ирэх	Бусад	Орлогын дүн	Зүй бус хорогдол	Уржилд	Маханд	Захзээлд амьдаар	Дотоод хэрэгцээ	Нас дэвшин явах	Зарлагын дүн		
Хээлтэгч		12							2					2	10	0.9
2 настай	Эр	140			53		53	4		49		2		55	138	12.0
	Эм	550			89		89	17		70	8	6		101	538	46.5
1 настай	Эр	158			234		234	5		100			53	158	234	20.3
	Эм	140			234		234	6	15		30		89	140	234	20.3
Төл	Эр			234			234						234	234		
	Эм			234			234						234	234		
Бүгд		1000		468	610		1078	32	17	219	38	8	610	924	1154	100.0

4. Бүтээгдэхүүн, түүхий эд үйлдвэрлэлийн төлөвлөлт

Хүснэгт 29. *Нядалж борлуулсан малын мах үйлдвэрлэлийн төлөвлөгөө*

Д/д		1	2		3		4		5		6		Бүгд
Малын нас, хүйс		Хээлт үүлэгч	5+ настай		4+ настай		3+ настай		2+ настай		1+ настай		
			Эр	Эм	Эр	Эм	Эр	Эм	Эр	Эм	Эр	Эм	
Тэмээ	Нядлах малын тоо												
	1 малын амьдын жин, кг	550	540	460	425	415	380	330	310	290	210	200	
	Нядлагын гарц, хувь	47	50	50	52	51	51	50	49	48	48	47	
	Борлуулах нийт мах, кг												
Адуу	Нядлах малын тоо												
	1 малын амьдын жин, кг	350			300	285	250	235	215	200	180	175	
	Нядлагын гарц, хувь	48			50	51	47	48	45	46	45	46	
	Борлуулах нийт мах, кг												
Үхэр	Нядлах малын тоо												
	1 малын амьдын жин, кг	500					350	330	300	270	230	200	
	Нядлагын гарц, хувь	50					52	52	50	49	49	48	
	Борлуулах нийт мах, кг												

Сарлаг	Нядлах малын тоо												
	1 малын амьдын жин, кг	450					240	230	175	173	117	113	
	Нядлагын гарц, хувь	51					46	51	46	44	44	44	
	Борлуулах нийт мах, кг												
Хонь	Нядлах малын тоо												
	1 малын амьдын жин, кг	65							60	55	48	43	
	Нядлагын гарц, хувь	50							48	48	44	44	
	Борлуулах нийт мах, кг												
Ямаа	Нядлах малын тоо												
	1 малын амьдын жин, кг	50							45	42	30	27	
	Нядлагын гарц, хувь	50							44	44	40	40	
	Борлуулах нийт мах, кг												

Тайлбар: Тэмээний амьдын жинг говийн бүс нутгаар, адуу, хонины амьдын жинг тал хээрийн бүс нутгаар, сарлагын амьдын жинг өндөр уулын бүс нутгаар, үхрийн амьдын жинг ойт хээрийн бүс нутгаар, ямааны амьдын жинг их нуурын хотгор, говийн алтай бүс нутгаар тус тус авлаа. /Хүснэгт 29/

Хүснэгт 30. *Мал борлуулалтын орлого (мян.төг)*

Нас, хүйс		Үржилд худалдах			Амьдаар нь зах зээлд борлуулах		
		Тоо хэмжээ	Нэг бүрийн үнэ	Бүгд орлого	Тоо хэмжээ	Нэг бүрийн үнэ	Бүгд орлого
Хээлтүүлэгч							
5 ба дээш настай	Эр						
	Эм						
4 настай	Эр						
	Эм						
3 настай	Эр						
	Эм						
2 настай	Эр						
	Эм						
1 настай	Эр						
	Эм						
Төл							

Хүснэгт 31. *Дайвар бүтээгдэхүүний борлуулалтын орлого (мян.төг)*

№	Малын төрөл	Арьс, шир			Толгой, шийр			Цувдай		
		Тоо хэмжээ	Нэг бүрийн үнэ	Бүгд орлого	Тоо хэмжээ	Нэг бүрийн үнэ	Бүгд орлого	Тоо хэмжээ	Нэг бүрийн үнэ	Бүгд орлого
1	Тэмээ									
2	Адуу									
3	Үхэр									
4	Сарлаг									
5	Хонь									
6	Ямаа									

Тайлбар: арьс, ширийг жин болон талбайгаар үнэлэх бол боловсруулаагүй арьс, ширний (MNS0060:2013) техникийн ерөнхий шаардлагыг дагаж мөрдөнө.

Хүснэгт 32. *Ноос, ноолуур, хөөвөр үйлдвэрлэлийн төлөвлөгөө, (мян.төг)*

№		1	2		3		4		5		6		Бүгд дүн, кг	Нэг бүрийн үнэ	Бүгд орлого
Малын нас, хүйс		Хээлт үүлэгч	5 + настай		4 настай		3 настай		2 настай		1 настай				
			Эр	Эм	Эр	Эм	Эр	Эм	Эр	Эм	Эр	Эм			
Тэмээ	Ноос	8.1	5.3	5.6	4.9	4.7	4.7	4.6	3.7	3.9	2.6	2.8			
Адуу	Хялгас	0.3			0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3	0.3			
	Хөөвөр	0.4			0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4	0.4			
Сарлаг	Хөөвөр	2.6			1.9	1.6	1.9	1.6	1.8	1.6	1.6	1.5			
Хонь	Ноос	1.9							1.9	1.6	1.5	1.3			
Ямаа	Ноолуур	0.5							0.5	0.4	0.3	0.3			

Хүснэгт 33. *Сүү үйлдвэрлэлийн төлөвлөгөө, (мян.төг)*

Нийт хээлтэгчийн тоо	Төл малын тоо	Саалинд хамрагдах малын хувь	Нэг малаас жилд саах сүү, л	Нийт саах сүү, л	Нэг бүрийн үнэ	Бүгд орлого
Ингэ		100	300			
Гүү		40	250			
Үнээ (монгол)		80	350			
Үнээ (сарлаг)		80	280			
Эм хонь		70	15			
Эм ямаа		70	25			

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 1.3. Хадлангийн газрын төлөвлөлт

Ажилбар 1.3.1. Нэмэгдэл тэжээлийн хэрэгцээ тооцох

Малын нэмэгдэл тэжээлийн хэрэгцээг тооцсоноор хадлангийн газрын хүрэлцээ хангамжийг тооцох үндэс

Нэмэгдэл тэжээлийн хэрэгцээг тооцохдоо малын тарга хүчийг аль болох буурулахгүй байх, турж доройтсон малыг онд бүрэн оруулах зорилтыг гол болгоно.

Бэлчээрийг маллагааны нөхцөлд малыг жил бүрийн арванхоёрдугаар сараас тавдугаар сар хүртэл говийн бүсэд 60, тал хээрт 90, ойт хээрт 90-с доошгүй хоног тэжээх шаардлагатай.

Нэмэгдэл тэжээлийн хэрэгцээ хангамжийг тодорхойлохдоо юуны өмнө тэжээх малийн тоог зөв тогтооно. Хонь, ямаа, үхрийн 50 хувь, тэмээний 10 хувь, адууны 4 хувийг нэмэгдэл тэжээлд хамруулна.

Өвөл, хаврын улиралд хоногт бэлчээрийн маллагааны нөхцөлд 1 хонин толгойд 5.5 МДж, байран маллагааны нөхцөлд 13.2 МДж солилцлын энергитэй ерөнхий шимт чанартай тэжээлийг өгөх шаардлагатай

Таримал тэжээл ашиглахад малыг хонин толгойд шилжүүлэх коэффициентын дагуу тооцно. /Хүснэгт 34/

Хүснэгт 34. *Таримал тэжээл ашиглахад малыг хонинд шилжүүлэх коэффициент*

Үзүүлэлт	Хонь		Үхэр		Ямаа	Адуу	Тэмээ	Бодын төл	Богийн төл
	Нут-гийн	Цэвэр эрлийз	Нут-гийн	Цэвэр эрлийз					
Хонин толгойд шилжүүлэх коэффи-циент	1.0	1.2	6.0	8.0	0.9	6.6	5.7	1.4	0.2

Сумын зохистой сүргийн бүтэц бүхий бэлчээрийн даацад тохирсон малынтоогхонинтолгойдшилжүүлсэндүнг1хонинтолгойдшаардлагатай нэмэгдэл СоЭ-ийн хэмжээ болон байгалийн бүсээс шалтгаалсан тэжээх хоногийн тоогоор үржүүлж тухайн сумын бэлчээрийн даацад тохирсон нийт малд шаардлагатай нэмэгдэл тэжээлийн хэрэгцээг тооцно. Сумын бэлчээрийн даацад тохирсон нийт малд шаардлагатай нэмэгдэл тэжээлийн СоЭ-ийн хэмжээг 1 кг өвсөнд агуулагдах дундаж СоЭ хэмжээ буюу 4.95 МДж-д харьцуулан шаардлагатай өвсний хэмжээг тооцно.
Дээрх аргачлалын дагуу төлөвлөлтийн хугацаан дахь сүргийн эргэлт, бүтцийг жил бүрээр тооцсон малын тоотой уялдуулан шаардагдах тэжээлийн хэрэгцээг жил тус бүрээр ялгаатай тооцно.

Ажилбар 1.3.2. Хадлангийн талбайн төлөвлөлтийг хийх

Хадлангийн талбайн байршил, нөөц, хүрэлцээ, нэмэгдэл тэжээлийн хэрэгцээ, төлөв байдал болон ашиглалт зэргийг үндэслэн хадлангийн газрын ашиглалтыг эрчимжүүлэх, хамгаалах, тордон сайжруулах ба нөхөн сэргээх, аймаг дундын болон сум дундын хадлангийн газар бий болгох, хадланд тохиромжтой бэлчээрийн газраас байгалийн хадлан бэлтгэх, таримал хадлан эрхлэх талбайнуудын байршил, хэмжээ, хил зааг, 1 га талбайгаас авах ургацын хэмжээ, ургамлын шимт чанар гэх зэрэг үзүүлэлтээр тооцож төлөвлөгөөнд тусгаж өгнө.

а. Байгалийн хадлан;
б. Таримал хадлан;

в. Хөцөөлсөн хадлан /хашаалсан/;

Ойн зах, цоорхой, голын булан, тохой болон чийгийн хангамж сайтай буюу олон жилийн хур тунадасны үзүүлэлт өндөр, ургамлын төрөл, зүйлийн бүрдэл элбэг, харьцангуй тэгш талбайд, цаашид уг талбайг тордож сайжруулах боломжтой байх нөхцөлүүдийг хангаж байгаа газрыг шинээр хадланд ашиглана. Хадлангийн талбай нь дараах ерөнхий шаардлагыг хангасан байна. Үүнд:

- Нэг га-гын ургац 4.0 цн-ээс доошгүй;
- Ургамлын иш навч нь хадгалагдах чадвар сайтай;
- Ургамлын өндөр 15-20 см-ээс доошгүй;
- Дов сондуул, бут сөөг, чулуугүй;
- Машин, техник ажиллах боломж бүхий гадаргатай талбай байна.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 1.4. Тариалангийн газрын төлөвлөлт

Ажилбар 1.4.1.Тариалангийн газрын хэрэгцээт байдлыг тодорхойлох

Төлөвлөлтийн хугацаанд шаардагдах үр тариа, төмс, хүнсний ногоо, жимс жимсгэнэ, тосны ургамал зэрэг таримал ургамлын хэмжээг талбайн нэг нэгжээс авах газар тариалангийн бүтээгдэхүүний /ургацын/ хэмжээгээр тодорхойлж болно.

Хүн амын хүнсний хэтийн хэрэгцээг гаргахад хүн амын тоог төлөвлөлтийн хугацаагаар тодорхойлсон байна. Тариалангийн газрын хэрэгцээт байдлын үнэлгээг ГЗБГЗЗГ-ын даргын 2019 оны А/02 тоот тушаалаар батлагдсан “Тариалангийн газрын хэрэгцээт байдлын үнэлгээ хийх аргачлал”-ын дагуу хийнэ.

Ажилбар 1.4.2. Тариалангийн газрыг төлөвлөх

Хот, суурины хүн амын хүнсний аюулгүй байдал болон хэрэгцээг баталгаатай хангах нөхцөлийг бүрдүүлэх зорилгоор хот орчмын тариаланд тохиромжтой газрын нөөцийг тогтоож байршил, хэмжээг зурагт буулган харуулна.

Тариалангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээнд үндэслэн тариаланд тохиромжтой газруудыг тодорхойлж зураглана.

Тухайн сумын нутаг дэвсгэрт усалгаатай болон усалгаагүй газар тариалан хөгжүүлэх бүс газрын хөрсний нөхцөл, усалгааны нөхцөл, гадаргын төрх байдал, байршил, хэмжээ, хил зааг, тариалах ургамлын төрөл зэргийг төлөвлөгөөнд тусгана.

Мөн атаршсан талбайн цаашдын ашиглалт, элэгдэл эвдрэлд орсон хөрсийг нөхөн сэргээх, хөрсний үржил шимийг дээшлүүлэх, услалтын

системийн сэргээн засварлалт гэх зэргээр төлөвлөж байгаа арга хэмжээний байршил, хэмжээ, шаардагдах хөрөнгийн эх үүсвэр ба хэмжээ, хариуцах эзнийг тодорхой тусгана.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 1.5. Хөдөө аж ахуйн барилга, байгууламжийн газар

Аймаг, сумаас баримталж байгаа хөдөө аж ахуйн талаар баримтлах бодлого, хөтөлбөрт тусгагдсан зорилт, арга хэмжээг хэрэгжүүлэхэд шаардагдах хөдөө аж ахуйн барилга, байгууламжийг бий болгох газрын байршил, хэмжээг төлөвлөгөөнд тусгаж өгнө. Ингэхдээ хуучин ашиглаж байгаад орхигдсон, тоногдож эвдэрсэн барилга байгууламжийн суурийг ашиглах бодлого баримтлах нь зүйтэй.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 1.7. Уур амьсгалын эрсдэлийн индекс /УАЭИ/-ийг төлөвлөлтөд ашиглах нь

Төлөвлөлтийн хувилбарыг боловсруулахын өмнө уур амьсгалын өөрчлөлтийн цаашдын хандлага, үр нөлөөг тодорхойлох асуудал нь хөгжлийг хэрхэн тэтгэх, ямар бодлого баримтлахыг тодорхойлно.

Уур умьсгалын өөрчлөлтийн ирээдүйн чиг хандлага, түүний мал аж ахуй, газар тариалан, ХАА-н усан хангамжид үзүүлэх нөлөөллийг холбогдох байгууллага /УЦУОСМХ/-с гаргасан уур амьсгалын эрсдэлийн индекс /УАЭИ/-ийг ашиглан тооцно. /Хавсралт 3/

Уур амьсгалын эрсдэлийн индекс (УАЭИ) нь МАА, газар тариалан, усны нөөц ашиглалтад уур амьсгалын өөрчлөлт (УАӨ)-ийн эрсдэлийн үзүүлэх нөлөөллийг тооцож, төлөвлөнө.

Ажилбар 1.7.1. Мал аж ахуйн салбар, бэлчээр ашиглалтад уур амьсгалын өөрчлөлтийн үзүүлэх нөлөөллийг тооцож, төлөвлөх

Сүүлийн жилүүдэд малын тоо их өссөнөөр уламжлалт нөөц бэлчээр нэн хомсдсон тул энэхүү нөхцөл байдлыг суурь судалгаагаар илрүүлж төлөвлөгөөт хугацаанд хэдий хэмжээний отрын нөөц нутаг гаргах боломжтойг төлөвлөнө. Ингэхдээ УАЭИ (*Хавсралт 3-ийн “1.1. Зудын эрсдлийн индекс”)*-г харгалзан дараах байдлаар төлөвлөнө.

Хүснэгт 35. *Сумын отрын нөөц нутгийг төлөвлөх*

Эрсдэлийн		Сумын бэлчээрийн нийт талбайд отрын нөөц нутгийн эзлэх хувийн хамгийн бага хэмжээ, %
Зэрэг	Оноо	
Хамгийн бага эрсдэлтэй	1	1-10
Бага эрсдэлтэй	2	2-11
Дунд зэрэг эрсдэлтэй	3	3-12
Их эрсдэлтэй	4	4-13
Нэн их эрсдэлтэй	5	5-14

Ажилбар 1.7.2. ХАА-н зориулалтын усны нөөц, ашиглалтад уур амьсгалын өөрчлөлтийн үзүүлэх нөлөөллийг тооцож, төлөвлөх

а. Усалгаатай тариалан: Тариалангийн талбайг усалгаатай болгох нь улам хуурайших төлөвтэй байгаа уур амьсгалын эрсдэлийг даван туулах үндсэн арга юм. Ингэхдээ хөрсний давсжилт нэмэгдэх зэрэг усалгааны болзошгүй сөрөг үр дагаврыг давхар тооцож төлөвлөнө.

Усалгаатай тариалангийн талбайн эзлэх хувь нь сум бүрд харилцан адилгүй тул суурь нөхцөлөө шат дараатай нэмэгдүүлж төлөвлөнө.

Хүснэгт 36. *Тариалангийн талбайг усжуулах ажлыг төлөвлөх*

Эрсдэлийн зэрэг	Эрсдэлийн Оноо	Нийт тариалангийн талбайд усалгаатай талбайн эзлэх хувийг нэмэгдүүлэх хамгийн бага хэмжээ, %
Хамгийн бага эрсдэлтэй	1	10
Бага эрсдэлтэй	2	20
Дунд зэрэг эрсдэлтэй	3	30
Их эрсдэлтэй	4	40
Нэн их эрсдэлтэй	5	50

б. Бэлчээр усжуулалт: Уур амьсгал хуурайшсанаар бэлчээрийн усан хангамжид сөрөг нөлөө үзүүлнэ. Үүнийг даван туулах арга нь бэлчээр усжуулалтын түвшнийг дээшлүүлэх явдал юм. Бэлчээрийг усжуулах гүний худаг, гар худаг, ус нөөцлөх хөв цөөрөм, хөдөлгөөнт /говийн бүсийн малчид бага оврын ачааны машин дээр ус агуулсан саваар малаа дагаж бэлчээрт нь услах нь түгээмэл болж байна/ усалгаа зэрэг тухайн сум, малчдын дунд боломжтой, үр дүнтэй бөгөөд аль болох байгаль орчны сөрөг нөлөө багтай аргуудыг сонгоно.

Хүснэгт 37. *Бэлчээр усжуулах ажлыг төлөвлөх*

Эрсдэлийн зэрэг	Оноо	Нийт бэлчээрийн талбайд усалгаатай бэлчээрийн эзлэх хувийг нэмэгдүүлэх хамгийн бага хэмжээ, %
Хамгийн бага эрсдэлтэй	1	10
Бага эрсдэлтэй	2	20
Дунд зэрэг эрсдэлтэй	3	30
Их эрсдэлтэй	4	40
Нэн их эрсдэлтэй	5	50

Дээрхээс гадна бэлчээрийг улирлын хуваарь, сэлгээтэй ашиглах нь мал идсэний дараа бэлчээрийн ургамлыг сэргээн төлжүүлэх уламжлалт үндсэн арга нь юм. Дэс дараалын хувьд малын тоог бэлчээрийн даацад нийцүүлэн бууруулж оновчтой түвшинд эхэлж хүргэснээр бэлчээрээ амраах, сэлгээх боломжийг гаргаж авах нь онцгой ач холбогдолтой юм.

Олон улсын жишиг бол бэлчээрийн ургацын 50%-г малд идүүлж, 50%-г үлдээх буюу бэлчээрийн даацыг 50% ашиглах нь ургамал бүрэн нөхөн сэргэж төлжихөд оновчтой гэж үздэг. Манай орны хувьд 2020 оны байдлаар бэлчээрийн даац улсын дүнгээр 2.8 дахин хэтэрсэн буюу бэлчээр ашиглалт 380% болоод байгаа билээ:

Иймд эхний ээлжид бэлчээр ашиглалтын хувийг 100% хүрэх хэмжээнд малын тоог бууруулах, цаашлаад 80% хүргэж чадвал бэлчээрийг амрааж, сэлгэх нөөц нутагтай болох боломжтой юм.

Тухайн сумын хувьд дээрх нөхцөл хангагдсан бол малын тоог цаашид өсгөхгүй барих, аль эсвэл сэлгээж, зохистой ашиглах замаар бэлчээрийн ургац, даацыг сайжруулан тэр хэмжээгээр малаа өсгөх боломжтой юм.

Ажилбар 1.7.3. Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох арга хэмжээг сонгох ба төлөвлөх

а. Уур амьсгалын өөрчлөлт байгалийн экосистем, бэлчээр, газар тариалан, бэлчээрийн МАА, усны нөөц, хөрсний чанарт ихээхэн нөлөөлөх учраас уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох асуудал, хэрэгжүүлэх арга хэмжээг тусгах нь улс орны хөгжлийн бодлого, төлөвлөлт, стратеги цаашилбал, олон улсын бодлоготой уялдаж байх хэрэгцээ, шаардлагад нийцэх юм.

б. УАӨ-д өртөх байдал, эрсдэлийг даван туулах буюу дасан зохицоход чиглэсэн хөрс, бэлчээр-маа, газар тариалан, ус, ойн нөөцийн 120 үйл ажиллагаануудын жагсаалт, тэдгээрийг үнэлж /Хавсралт 4/-өөр гаргав.

в. УАӨ-д дасан зохицох 120 үйл ажиллагаануудаас сонгоод дараах загварын дагуу төлөвлөнө.

Ажилбар 1.7.4. Биологийн олон янз байдал, эмзэг экосистемийг хамгаалах арга хэмжээг төлөвлөх

а. Ховор, нэн ховор ургамлын тархац нутаг нь бэлчээрийн газартай давхцах тохиолдолд ховор, нэн ховор ургамлын ургалтын үе шатуудтай зохицуулан бэлчээр ашиглалтын улирлын төлөвлөгөөг боловсруулна.

б. Зэрлэг амьтны чухал амьдрах орчин, тархац болон холбоос нутгийн судалгааны зургийг авто болон төмөр зам, уул уурхайн ашиглалтын болон хайгуулын тусгай зөвшөөрлийн талбай, өндөр хүчдэлийн шугам сүлжээ, улирлын бэлчээр, хадлан, өвөлжөө, хаваржаа, тариалангийн газрын орон зайн байршилтай харгалзуулан дүн шинжилгээ хийнэ. Зэрлэг амьтдын төллөх цагаар тухайн газрыг бэлчээрийн мал, хадлангаас чөлөөлөх арга хэмжээг төлөвлөнө.

в. Бэлчээр зохион байгуулалт, хадлан болон бусад газар ашиглалтын төлөвлөлтийг боловсруулахдаа эмзэг экосистем, холбоос нутгийн байршил, хил заагийг харгалзан үзэж, сөрөг нөлөөг бууруулах арга хэмжээг төлөвлөнө.

Хүснэгт 38. *Булгийн эх хаших дасан зохицох төлөвлөлт*

Аймаг, сумын нэр	Байршил, солбицол	Газрын хэмжээ, га	Хариуцан гүйцэтгэх орон нутаг дах иргэний нийгмийн байгууллагын нэр	Булгийн эх хаших	Хэрэгжих хугацаа	Үр ашиг	Санхжүүжилтын эх үүсвэр, зардлын хэмжээ		Хэрэгжилтийг хариуцах байгууллага
							Орон нутгийн төсөв	Иргэний нийгмийн байгууллага, хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалт	
Завхан аймаг Алдархаан сум	Ямаатын булгийн эх	0.08 га	Малчдын бүлэг	Хашаа барих	2023	13 өрхийн 10000 мал усална		Малчдын бүлгийн хөрөнгө 8.0 сая төг	Сумын ЗДТГ

Хүснэгт 1. *Ойн түймрийн эсрэг хамгаалалтын зурвас байгуулах дасан зохицох төлөвлөлт*

Аймаг, сумын нэр	Байршил, солбицол	Газрын хэмжээ, га	Хариуцан гүйцэтгэх орон нутаг дах иргэний нийгмийн байгууллагын нэр	Булгийн эх хаших	Хэрэгжих хугацаа	Үр ашиг	Санхжүүжилтын эх үүсвэр, зардлын хэмжээ		Хэрэгжилтийг хариуцах байгууллага
							Орон нутгийн төсөв	Иргэний нийгмийн байгууллага, хувийн хэвшлийн хөрөнгө оруулалт	
Завхан аймаг Отгон сум	....	20 га	Ойн нөхөрлөл	Шороон зурвас	2023	5000 га ойн талбай хамгаалагдана.		Ойн нөхөрлөлийн хөрөнгө 40.0 сая төг	Сумын ЗДТГ, сум дундын ойн анги

Жич: Ойн тухай хуулийн 21.4. Ойн нөхөрлөл нь гэрээний дагуу эзэмшиж байгаа ойн сангийн тодорхой хэсгийг ой, хээрийн түймрээс хамгаалах арга хэмжээг өөрийн хөрөнгөөр хэрэгжүүлнэ.

10.2.5. Хот, тосгон, бусад суурин газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөлт

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 2.1. Ерөнхий зүйл

Хот, тосгон, бусад суурин газрын төлөвлөлтийг хийхдээ Монгол улсын “Хот байгуулалтын тухай”, “Хот суурин газрыг дахин хөгжүүлэх тухай” хууль болон бусад хууль, тогтоомжийг үндэслэн төлөвлөнө. Энэхүү газрын төлөвлөлтийг тухайн хот, суурин газрын хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөтэй уялдуулж төлөвлөнө.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 2.2. Хот, тосгон, бусад суурин газрын ашиглалт, бүсчлэлийг тогтоох

Ажилбар 2.2.1. Одоогийн байдалд дүгнэлт хийх

Газар ашиглалтын одоогийн байдлын давуу болон сул талуудын харьцуулалт, хөгжилд нөлөөлөх хүчин зүйлүүдийн тодорхойлолт, суурьшлын бүсийн экологи зэрэгт үнэлгээ хийнэ.

- Газар ашиглалтын одоогийн байдал
  Иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллага нь газрыг үр ашигтай ашиглаж байгаа эсэхийг дараах шалгуур үзүүлэлтийг харгалзан үнэлнэ.
  - Тухайн газарт үйл ажиллагаа явуулж байгаа хуулийн этгээд нь орон нутгийн хөгжилд хэрхэн нөлөөлж байгаа, ажлын байр нэмэгдүүлсэн эсэх;
  - Газар хамгаалах, үр өгөөжийг дээшлүүлэх арга хэмжээ авсан эсэх;
  - Газрыг зориулалтын дагуу ашиглаж байгаа эсэх;
  - Суурьшлын бүс дэх орц, гарц гаргах шаардлагатай байршлыг тодорхойлох;
  - Маргаантай асуудлууд байгаа эсэхийг тодорхойлох;
- Хөгжилд нөлөөлөх хүчин зүйлүүд
  - Үйлдвэрлэл, үйлчилгээний үр нөлөө, үзүүлж байгаа үр дүн;
  - Зам, дэд бүтэц;
  - Хүн ам Нийгмийн бүхий л бүлгийн хүн амын эрүүл, аюулгүй орчинд амьдрах эрхэд сөргөөр нөлөөлсөн үйл ажиллагаа явуулсан эсэх;

Эдгээр үзүүлэлтийг “Хот суурины дэвсгэр газарт хот байгуулалтын иж бүрэн үнэлгээ өгөх аргачилсан заавар”-ын дагуу үнэлнэ.

Тухайн суманд хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө зохиогдсон тохиолдолд нь хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх боломжтой эсэх, бодит байдалтай нийцсэн эсэхэд Хот суурины дэвсгэр

газарт хот байгуулалтын иж бүрэн үнэлгээ, хот байгуулалтын хэрэгцээт байдлын үнэлгээнд тус тус үндэслэн дүн шинжилгээ хийнэ.

Одоо байгаа хот суурин газрын эдэлбэр газрын хил зааг, хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөөний бүсчлэл тогтоож, төлөвлөлт хийсэн газрын хил заагийг тэлж хот суурины ангилалд шилжүүлэх шаардлагатай эсэхийг судална.

Мөн сумын төвийн хот суурины эдэлбэр газрын гадна хөдөөгийн суурин, багийн төв, улсын чанартай авто зам дагуу газар өмчлүүлэх газар шинээр төлөвлөх тохиолдолд ГЗБГЗЗГ-ын даргын 2019 оны А04 дугаар тушаалаар батлагдсан “Шинээр суурьшил үүсгэх газарт газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулах аргачлал”-ын дагуу төлөвлөнө.

Ажилбар 2.2.2. Хот суурины газрын хэрэгцээт байдлын үнэлгээ.

Хот суурины газрын хэрэгцээ, шаардлагыг үнэлэхдээ төлөвлөлтийн хугацааны хүн амын өсөлтийг тооцно. Хүн амын өсөлтийг тооцохдоо Үндэсний статистикын хорооноос гаргасан статистик тоон мэдээллийг ашиглан дараах аргачлалын дагуу боловсруулна.

$$Nt=N0(1+Kt)$$

Nt - төлөвлөлтийн хугацааны хүн амын тоо, хүн
N0 - Одоо байгаа хүн ам, хүн
K - Хүн амын жилийн дундаж өсөлтийн итгэлцүүр
t - Төлөвлөлтийн хугацаа, жил

Хүн амын жилийн дундаж өсөлтийн итгэлцүүрийг тооцохдоо тухайн онд төрсөн нийт хүүхдийн тооноос нас барсан нийт хүний тоог хассан дүн дээр хугацааны эхнээс эцэс хүртэлх шилжиж ирсэн хүн амын тооноос хугацааны эхнээс эцэс хүртэлх шилжиж явсан хүн амын тоог хассан дүнг нэмээд жилийн эцсийн хүн амын тоонд харьцуулж тооцно.

$$K=((\text{ТТ}-\text{НБТ})+(\mathit{In}-\mathit{Out}))/\text{ХА}$$

K - Хүн амын жилийн дундаж өсөлтийн итгэлцүүр
ТТ - Төрсөн нийт хүүхдийн тоо
НБТ - Нас барсан нийт хүний тоо
ХА - Жилийн эцсийн хүн амын тоо
In - Хугацааны эхнээс эцэс хүртэлх шилжин ирэлт
Out - Хугацааны эхнээс эцэс хүртэлх шилжин явалт

Төлөвлөлтийн хугацааны хүн амын тоог чиг үүргийн бүсэд 1 хүнд шаардагдах газрын хэмжээгээр үржүүлэх замаар тооцно. 1 хүн, өрхөд ноогдох шаардлагатай талбайн хэмжээг "Хот, тосгоны төлөвлөлт, барилгажилтын норм ба дүрэм" БНбД 30.01.03-д заасны дагуу тогтооно. Тухайлбал:

- Гэр хороолол, нам давхрын сууцны бүс газрын хэмжээ - 1000 хүнд 22 га-гаас багагүй нутаг дэвсгэр (Талбайн хэмжээг тогтоохдоо тухайн сумын ИТХ-аас тогтоосон нэг иргэнд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар өмчлүүлэх газрын дээд хэмжээ харгалзана. Хэрэв өмчлүүлэх газрын дээд хэмжээг ИТХ-аар тогтоогоогүй тохиолдолд тухайн сумын иргэдэд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар өмчлүүлж ирсэн нийтлэг хэмжээг харгалзан үзнэ);
- Ногоон байгууламжийн бүс - 1 хүнд 5-6 $м^2$
- Олон нийтийн бүс - Сургуулийн өмнөх насны хүүхдийн байгууллага, ерөнхий боловсролын сургууль, эмнэлэг, биеийн тамирын талбай, соёл урлагийн байгууллага, худалдаа нийтийн хоол, ахуйн үйлчилгээ гэх мэт газруудын эдэлбэр газрын хэмжээ;
- Инженерийн байгууламж, шугам сүлжээ - цэвэрлэх байгууламж, хог хаягдлын цэгийн эдэлбэр газрын хэмжээ гэх мэт.

Ажилбар 2.2.3. Газар ашиглалтын бүсчлэлийг тогтоох

Хот, тосгон, бусад суурины газрын төлөвлөлтөд чиг үүргийн бүсүүдийг хот байгуулалтын тухай хуульд нийцүүлэн "Хот, тосгоны төлөвлөлт, барилгажилтын норм ба дүрэм" БНбД 30.01.04-ийн дагуу тухайн сумын газар ашиглалтын онцлогт нийцүүлэн дараах агуулгад уялдуулан тогтооно. Үүнд:

1. Орон сууцны бүс, олон нийтийн бүс
2. үйлдвэрийн бүс
3. инженерийн шугам, сүлжээний бүс
4. ногоон байгууламжийн бүс
5. хот орчмын хөдөө аж ахуйн бүс
6. тусгай зориулалтын бүс
7. зуслангийн бүс
8. холимог бүс

Чиг үүргийн бүсүүдийн зургийг хамрах талбайг 1:1000-1:10000 масштабаар "Хот байгуулалтын мэдээллийн сангийн таних тэмдэг MNS 6736:2018"-ийн стандартын дагуу зураглаж төлөвлөнө.

Хүснэгт 39. *Хот, суурины газар ашиглалтын чиг үүргийн бүсүүд*

Үндсэн бүс	Д/д	Дэд бүс	БАРИМТЛАХ ГОРИМ
Суурьшлын бүс	1	Хуваарьт эдлэнт хувийн сууцны бүс	Байгалийн үзэсгэлэнг хүн амд ойртуулах, боловсрол, шашин шүтлэг, амралт зугаалга, эрүүл мэнд зэрэг үйлчилгээ эрхлэх байгууллагыг талбайгаар хангах;
	2	Нам давхрын орон сууцны бүс	Оршин суух нийгмийн бүлгийн хэрэгцээнд зохицсон нийтийн үйлчилгээний газар, зах зээлийн бусад бичил бүтцийг байгуулах;
	3	Дунд давхрын орон сууцны бүс	Дээш болон доош давхарлалын тоог нэмэн хүрэлцэхүйц задгай талбай төлөвлөснөөр аюул болон бусад таагүй нөлөөллөөс хүн амыг хамгаалах;
	4	Өндөр давхрын орон сууцны бүс	Орон сууцны бүсийг иж бүрэн шинэчлэх, нийгмийн дэд бүтэц үйлдвэрлэл үйлчилгээг өргөжүүлэх, суурьшлын гүнд нэвтэрсэн цэцэрлэгжилтийн нэгдсэн систем бий болгох;
	5	Гэр хорооллын бүс	Дэд бүтэц үйлдвэрлэл үйлчилгээ зэрэг хүн амын эрүүл аюулгүй амьдрах нутаг дэвсгэр, архитектур орон зайн орчинг үүсгэх;
Олон нийт, ажил хэргийн бүс	6	Хотын олон нийт, ажил хэргийн төв бүс	Соёл, нийгмийн үйлчилгээ болон амралт зугаалгын үйл ажиллагаанд хүрэлцэхүйц зай талбайгаар хангах;
	7	Хотын олон нийт, ажил хэргийн дэд бүс	Оршин суугчдын байнгын хэрэгцээг хангадаг орон нутгийн бөөний ба жижиглэн худалдаа, үйлчилгээний газруудад суурьшлын бүсэд ойр зохих зай талбай олгох;
	8	Хорооллын худалдаа, ажил хэргийн бүс	Худалдаа, үйлчилгээ болон зугаа цэнгээний хэрэгцээнд зориулагдсан суурьшлын бүсэд байгуулах боломжгүй өргөн хүрээний зориулалттай төвүүд байгуулах;
	9	Үйлчилгээний төрөлжсөн бүс	Эмнэлэг, их сургуулийн хотхон, дипломат хотхон зэрэг дан болон цөөн чиглэлээр төрөлжих нэгдсэн байршилтай ашиглалт;

	10	Тээвэр, бөөний худалдаа, агуулахын бүс	Хотын эдийн засгийн суурийг бэхжүүлэх үүднээс хотын бөөний худалдаа, тээврийн нэгдсэн системтэй худалдааны төвүүдэд зориулана. Шаардлагагүй зориулалтын газруудыг чөлөөлөн авч дахин төлөвлөж зохих байршлуудад хотод хэрэгцээтэй зориулалтаар төлөвлөх;
Үйлдвэрийн бүс	11	Хөнгөн үйлдвэрийн бүс	Хотын эдийн засгийн суурийг бэхжүүлэх үүднээс хөнгөн үйлдвэрлэл, түүнтэй холбоотой бусад төлөвлөлтийг хөгжүүлэх;
	12	Тусгай үйлдвэрийн бүс	Хотын доторхи байршихад зохисгүй хөршлөлтэй химийн ба бусад аюултай үйлдвэрүүдийг зориулалтаар шинэчлэн төлөвлөнө; Хүнд үйлдвэрлэл, тэдгээртэй хамааралтай үйл ажиллагаанд зориулах, оршин суугчдыг үйлдвэрлэлийн үйл ажиллагаанаас тусгаарлах;
Ногоон байгууламжийн бүс	13	Ногоон байгууламж задгай талбай	Шинээр цэцэрлэгжүүлэх, одоо ашиглалтгүй орон зайг нөөшлөх, хотжилтийн сөрөг нөлөөг багасгах, зохисгүй хөршийг халхлах;
	14	Цэцэрлэгт хүрээлэн, ногоон байгууламжийн бүс	Байгалийн үзэсгэлэнг хүн амд ойртуулах, геоботаник, ландшафтын хэв шинж гэх мэт зүйлсийг харгалзан төлөвлөнө; Байгаль орчинд үзүүлэх сөрөг нөлөөллийг харгалзан одоо байгаа амралт, аялал жуулчлал, хүүхдийн зуслангийн газрын ашиглалтын стандарт норм, дүрмийг шинээр боловсруулах;
Холимог ашиглалтын бүс	15	Үйлдвэр, сууцны холимог бүс	Таатай бус нөлөөлөл үүсгэж болзошгүй үйлдвэрлэлийн ашиглалтыг тодорхой бүс нутагт хязгаарлах замаар зэргэлдээ орших суурьшлын хүн амыг хамгаалах, сууцны давхарлалын тоог нэмэх, нийгмийн дэд бүтцийг хөгжүүлэх;

	16	Худалдаа, үйлдвэр, сууцны холимог бүс	Аюулгүй үйл ажиллагаатай, зөвшөөрөгдөх хэмжээнд дуу шуугиан гаргадаг, төмөр зам тавих шаардлагагүй, бохирдолгүй үйлдвэрийн газруудыг зөвшөөрнө. завсрын болон шилжих оронзай бий болгох, зохисгүй хөршлөлийг хязгаарлах, зохимжтой хөрш газар ашиглалтуудыг дэмжих, давхарлалын тоог нэмэх, өндөр барилгажилт бүхий төвүүд байгуулах;
	17	Үйлдвэр, худалдааны холимог бүс	
Инженерийн шугам сүлжээ, зам тээврийн бүс	18	Инженерийн шугам сүлжээний бүс	Дулаан, цахилгаан, холбоо, мэдээлэл, хий, нефть, бохир, цэвэр усны шугам, сүлжээний хамгаалалтын бүс;
	19	Инженерийн барилга байгууламжийн бүс	Дулаан, цахилгаан, холбоо, мэдээлэл, хий, нефть, бохир, цэвэр усны барилга байгууламж, станц, тэдгээрийн гаднах хамгаалалтын бүсийн хамт;
	20	Гудамж, зам тээврийн бүс	Нийтийн эдэлбэрийн гудамж, явган ба дугуйн зам, авто ба төмөр замууд;
Тусгай зориулалтын бүс	21	Тусгай зориулалтын бүс	Хэвээр хадгалж өөр зориулалтаар төлөвлөхгүй улсын тусгай хэрэгцээний газруудад /батлан хамгаалах, аюулгүй байдал, цаг уурын станц зэрэг ашиглалтаас чөлөөлөх бүс г.м / зориулана;
Хот орчмын ногоон бүс	22	Зуслангийн бүс	Иргэдийн оролцоотой дахин төлөвлөж зөв бүтэцтэй болгох
	23	Рекреацийн бүс /Амралт зугаалгын бүс/	Байгалийн үзэсгэлэнг хүн амд ойртуулах, байгалийн зүй тогтол, экологийн хязгаарлах хүчин зүйлс, геоботаник, ландшафтын хэв шинж гэх мэт зүйлсийг харгалзан төлөвлөнө;

	24	Экологийн хязгаарлалттай бүс	Экологи, байгаль хамгаалалын өндөр ач холбогдолтой газрууд ба хотжилтонд тохиромжгүй, хүн ам суурьшихад эрсдэлтэй зөвхөн байгаль хамгаалах үйл ажиллагаа явуулах: ойн онцгой бүс, ойн хамгаалалтын бүс, ойн нөхөрлөл, иргэдийн эзэмшлийн бүс, ойн төрөлжсөн а.а.н байгууллагын эзэмшлийн бүс, усны эх газрын хамгаалалтын бүс, ундны усны ариун цэвэр, эрүүл ахуйн хамгаалалтын бүс /ундны усны хамгаалалтын дотоод бүс/, усны хамгаалалтын бүс / ундны усны хамгаалалтын гадаад бүс/-үүд;
Хот орчмын ХАА-н бүс	25	Эрчимжсэн аж ахуйн бүс	Газар тариалангийн бүс, хуваарьт эдлэнтэй нарийн төрөлжсөн суурьшмал аж ахуйн бүс /эрчимжсэн мал аж ахуйн бүс/, хуваарьт эдлэн болон нийтийн ашиглалтын газартай хосломол аж ахуйн суурьшлын бүс /хагас эрчимжсэн мал аж ахуйн бүс / хучилгат хөрсний ногооны ба өрхийн аж ахуйн бүс, борлуулах мал, амьтны зах, хүлээлгийн бүс, цөөрмийн загас үржүүлгийн аж ахуйн бүсүүд тус бүрдээ хил заагтай байна;
	26	Чөлөөт ашиглалтын бүс	Эийтийн ашиглалтын газартай: бэлчээрийн мал аж ахуйн бүс, зөгийн аж ахуйн бүс, агнуурын аж ахуй, ан амьтны үржүүлэгийн бүс буюу бусад бүсэд болон онц дэглэм горимгүй нутаг дэвсгэр;

Ажилбар 2.2.4. Нам давхрын орон сууцны болон гэр хорооллын бүсийн дотоодын зохион байгуулалтын төлөвлөгөө

Тухайн сумaнд Хотын хөгжлийн ерөнхий төлөвлөгөө болон хэсэгчилсэн ерөнхий төлөвлөгөө зохиогдоогүй тохиолдолд Газрын тухай хуулийн 56 дугаар зүйлийн 56.2 дахь хэсэгт заасны дагуу нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хүрээнд иргэнд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар газрыг эзэмшүүлж, өмчлүүлэх газрыг газар ашиглалтын бүсчлэлд нийцүүлэн төлөвлөнө.

Иргэнд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар эзэмшүүлэх, өмчлүүлэх газрын дотоод зохион байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулах зөвлөмж.

1. Иргэнд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар эзэмшүүлэх, өмчлүүлэх газрыг нэгж талбар бүрээр төлөвлөх бөгөөд нэгж талбарын талбайн хэмжээг холбогдох, хууль тогтоомжийн дагуу болон тухайн орон нутгийн ИТХ-аар тогтоосон иргэнд өмчлүүлэх газрын хэмжээтэй нийцүүлэн тогтоох;
2. Нэг гудамж буюу эгнээ үүсгэн байрласан хашаануудын тоо 10-аас ихгүй байх 5-аас багаггүй байх, 5-10 хашаа бүхий урт гудамж үргэлжилсний дараа 18 метрээс багагүй босоо өргөн чөлөө үүсгэн дараагийн гудамж үүсгэж төлөвлөх;
3. Босоо өргөн чөлөөний захад байршилтай хашаа, айл өрхүүд хашаандаа босоо, чөлөөний зүг харсан худалдаа үйлчилгээний барилга байгууламж барихаар буюу аж ахуйн зориулалтаар ИААНБ-ын эзэмшил, өмчлөлд олгохоор төлөвлөх;
4. Нэг гудамж буюу эгнээ үүсгэн байрласан хашаануудын нийт урт хашаануудын талбайн хэмжээнээс шалтгаалан 5 эгнээ хашааны дунд 8 метр хүртэл өргөнтэй туслах босоо гудамж гаргах;
5. Инженерийн шугам сүлжээний гол магистрал шугамыг босоо гудамж, чөлөөний дагуу схемчлэн төлөвлөх;
6. Гэр хорооллын хоёр эгнээг нийлүүлэн урагш, хойш харсан байдлаар давхар эгнээ гудамж байхаар төлөвлөнө. Давхар эгнээ хоорондын зай 12 метрээс багагүй байх;
7. Хэрэв хашаа, эдлэн газрын доторх барилга байгууламжийг төлөвлөх тохиолдолд барилга байгууламжийг хашаанаас хамгийн багадаа 1.5 метр зайтай байхаар төлөвлөх;
8. Иргэдийн хэрэгцээ, шаардлага, тухайн байршлын хөрс, ургамлын шинж чанар, газрын төлөв байдал, чанарын үзүүлэлт, тохиромжтой байдлын үнэлгээнд үндэслэн өрхийн хэрэгцээний жимс жимсгэнэ, төмс, хүнсний ногоо, хүлэмжийн аж ахуй эрхлэхэд шаардагдах талбайг эдлэн газрын хэмжээнд нэмж тооцон төлөвлөж болно;
9. Тухайн байршилд байгуулах цэцэрлэгт хүрээлэн, ногоон байгууламжийн нийт талбайг ирээдүйд суурьших хүн амын нэг хүнд 5-6 $м^2$-с дээш талбай ногдохоор тооцоолно;
10. Иргэнд гэр бүлийн хэрэгцээний зориулалтаар эзэмшүүлэх, өмчлүүлэх газрын дотоод зохион байгуулалтыг хийж гудамж, авто болон явган хүний замыг нэгж талбарын төлөвлөлтийг гүйцэтгэсний дараа Засгийн газрын тогтоолоор батлагдсан “Гудамж, зам талбай, үл хөдлөх эд хөрөнгийг хаягжуулах журам”-ын дагуу баримтлан гудамж, зам талбай хашааны хаягжилт, дугаарлалтыг агуулсан хаягийн төслийн зураг хийнэ.

10.2.6. Зам, шугам сүлжээний газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөлт

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 3.1. Ерөнхий хэсэг

Зам, шугам сүлжээний газрын эрх нь нийтээр ашиглах төрийн өмчийн эрхийн харилцаагаар зохицуулагдах ба “Газрын тухай”, “Авто замын тухай” хууль болон бусад хууль тогтоомжийг үндэслэж төлөвлөлтийг хийнэ.

Зам, шугам сүлжээний газрын нөөц, ашиглалт, хамгаалалт, газар зохион байгуулалтыг шугаман байгууламжийн зориулалтаар ашиглах газрын тохиромжтой байдал болон хэрэгцээт байдлын үнэлгээнд тулгуурлан салбаруудын бодлогын баримт бичигт тусгагдсан зорилт, арга хэмжээг хэрэгжүүлэхээр боловсруулна.

Зам, шугам сүлжээний газрын төлөвлөлтийг боловсруулахдаа хот суурины эдэлбэр газрын доторх болон гаднах гэсэн 2 түвшинд төлөвлөнө.

Хот, суурины эдэлбэр газрын доторх зам, шугам сүлжээний газрыг төлөвлөхдөө холбогдох норм дүрэм, стандартын дагуу тухайн шатны иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлаас тогтоосон хамгаалалтын зурвас газрын хамт төлөвлөнө.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 3.2. Төмөр замын газрын төлөвлөлт

Ажилбар 3.2.1. Шинээр төмөр зам, төмөр замын обьектийг шинээр барьж байгуулах

Төмөр зам баригдах үндэслэл, хэрэгцээ, төмөр замын суурь бүтцийн газар, ложистик, терминал байгуулах газрын байршил, хамрах газрын хэмжээг тогтоож төлөвлөнө.

Ажилбар 3.2.2. Төмөр замын зурвас газар

Төмөр замын зурвас газрын өргөн нь төмөр замын өртөөн дээр 300 м, өртөөнүүдийн хооронд 120 м байна. Энэхүү зурвас газарт хоорондын болон салбар зам шугам, үйлдвэрлэл технологийн барилга, төмөр замын холбоо дохиолол, замын далан, гарам, гүүр, үерийн хамгаалалт зэрэг байгууламжууд байрлахаас гадна төмөр замын шугамын дагуу тээврийн аюулгүй байдлыг хангахад зайлшгүй шаардлагатай орон зайг багтаана. Төмөр замын зурвас газарт дараах үйл ажиллагааг төлөвлөхийг хориглоно. Үүнд:

а. Малын бэлчээр;
б. төмөр замд холбогдолгүй үйлдвэрлэл, үйлчилгээ;
в. аюул хөнөөлтэй бодис үйлдвэрлэх;

г. хадгалах, ачих буулгах объект барих;
д. суурьшлын бүс, төмөр замын байгууллага;
е. орд карьер нээж ашиглах;
ё. өндөр хүчдэлийн болон холбооны баганат шугам барих, кабелын шугам тавих;
ж. жимсний мод суулгах;

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 3.3. Авто замын газрын төлөвлөлт

Ажилбар 3.3.1. Шинээр авто зам барьж байгуулах

Тухайн аймгийн нийт ачаа эргэлт, зорчигч тээврийн үйлчилгээ, замын чанар, инженер- геологийн нөхцөлд үнэлэлт өгч хатуу хучилттай болон сайжруулсан зам барих, засаж сайжруулах замын чиглэл, маршрут, барьж байгуулах гүүрийн байршил, төрөл, хэмжээг тогтооно.

Авто замын төрлийн ангилал болон хучилтын төрлөөр нь Хүснэгт 40-д үзүүлсний дагуу ангилж, зурвас газрын хамт төлөвлөнө. Ингэхдээ Хүснэгт 41-т үзүүлсэн автозамын хөндлөн оглолын үндсэн хэмжээнүүдийг харгалзан замын өргөний хэмжээг тогтооно.

Хүснэгт 40. *Авто замын зурвас газрын хэмжээ*

Д/д	Авто замын төрөл	Хамаарагдах зам	Зурвас газрын өргөн /м/
1	Улсын чанартай авто зам	Улс хооронд Нийслэлийг аймгийн төвүүдтэй Аймгийн төвүүдийг хооронд Хилийн боомтуудтай холбосон	100
2	Орон нутгийн чанартай авто зам	Аймгийн төвийг сумын төвтэй	60
3	Аж ахуйн дотоодын гол зам	Сумын төвийг багийн төвтэй Төмөр замын өртөө зөрлөгтэй холбосон зам	20
4	Хээрийн гол зам	Аж ахуйн төвийг үйлдвэрлэлийн төвтэй холбосон /зуслан, намаржаа, өвөлжөө/	
5	Байнгын хээрийн зам	Хадлан, тариалангийн зам	
6	Хөдөөгийн тосгон сууринги́йн доторх зам	Аймгийн болон сумын төвийн тэг гортиг доторх зам	4-8

Хүснэгт 41. *Хөндлөн огтлолын үндсэн хэмжээнүүд*

Замын төрөл	Хөдөлгөөний зурвас, м		Хөвөөний хэмжээ, м		Зааглах зурвасны хамгийн бага өргөн, м
	Тоо	Өргөн	Бүрэн өргөн	Хучлагатай хэсэг	
Хурдны зам	□ 4	3.75	3.75	0.75	5
I зэргийн	□ 4	3.75	3.5	0.75	2
II зэргийн	2-3	3.75	3.0	0.75	0
III зэргийн	2	3.5	2.0-2.5	0.5	0
IV зэргийн	2	3.0	1.5-2.0	0.5	0
V зэргийн	1	4.5-5.0	1.0	0	0

Зам барихад шаардагдах материал олборлох карьер, замын барилга байгууламжийн материал бэлтгэх зориулалтаар түгээмэл тархацтай ашигт малтмал олборлох зориулалтаар орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авах газрын байршил, хэмжээг тогтооно.

Аймаг, сумын хурдан морины уралдааны зам, маршрутын газрыг төлөвлөж зураглана.

Ажилбар 3.3.2. Авто зам, барилга байгууламжийг засаж, сайжруулах

Тухайн аймгийн нийт ачаа эргэлт, зорчигч тээврийн үйлчилгээ, замын чанар, инженер- геологийн нөхцөлд үнэлэлт өгч хатуу хучилттай болон сайжруулсан зам барих, засаж сайжруулах замын чиглэл, маршрут, барьж байгуулах гүүрийн байршил, төрөл, хэмжээг тогтооно.

Ажилбар 3.3.3. Бусад

Зам, шугам сүлжээний газарт сервитут тогтоох газар, хүн, мал, ан амьтан нүүдэллэх, нэвтрэх, дайран өнгөрөх гарц, коридор гаргах газрын байршил, хэмжээг төлөвлөнө.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 3.4. Агаарын тээврийн газрын төлөвлөлт

Ажилбар 3.4.1. Шинээр байгуулах агаарын тээврийн газар

Нисэх буудал, хөөрч буух хамгаалалтын бүсийн газрын байршил, хамрах газрын хэмжээг төлөвлөнө.

Агаарын тээврийн тусгай бүсийг нисэх онгоц хөөрөх буух зурвасын дагуу нэг болон хоёр чиглэлд 4300 м, түүний зэргцээ 2 тийш 1000 м байхаар тус тус тооцож төлөвлөнө.

Нисэх буудлын зориулалтаар ашиглагдах газрын хэмжээг аэродромын тусгай бүсийн талбайн хэмжээн дээр агаарын тээврийн үйлчилгээний барилга, байгууламжийн цогцолбор түүний эдэлбэр газрын хэмжээг нэмж тооцно.

Агаарын тээврийн тусгай бүсэд мал нядалгаа, ус цэвэрлэх байгууламж, хогийн цэг, дунд болон өндөр давхрын барилга, мод үржүүлэг, зам, цахилгаан дамжуулах болон агаарын холбооны шугам гэх мэт шувуу ихээр цуглуулах обьект төлөвлөхийг хориглоно.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 3.5. Эрчим хүч, харилцаа холбоо газрын төлөвлөлт

Ажилбар 3.5.1. Цахилгаан эрчим хүчний хэрэгцээ шаардлагыг тооцох

Тухайн сумын эрчим хүчний хэрэгцээ шаардлагыг төлөвлөлтийн хугацаанд “Хот, тосгоны төлөвлөлт, барилгажилтын норм ба дүрэм” БНбД 30.01.04-ийн дагуу тооцож одоогийн хүрэлцээ хангамжтай уялдуулан шинээр эрчим хүчний барилга байгууламж, шугам сүлжээний дэвсгэр газар болон түүний хамгаалалтын зурвас газрын хэрэгцээ шаардлагыг тооцно.

Ажилбар 3.5.2. Шинээр байгуулах эрчим хүч, харилцаа холбооны газар

Эрчим хүчний барилга байгууламж, цахилгаан дамжуулах шугам сүлжээ, байгалийн хий, нефть дамжуулах хоолой, харилцаа холбооны шугам сүлжээ барих газрын трасс, дайран өнгөрөх, нэвтэрч гарах сервитут тогтоох газар, хөрөнгө оруулалтын хэмжээг тооцож төлөвлөнө. Цахилгаан дамжуулах шугам, холбооны шугам болон бусад орон нутгийн зориулалттай шугамуудыг зам дагуулж, тариан талбай, ойн зурвасын хил дагуу аль болохоор хөдөө аж ахуйн эдэлбэр газар дундуур дайрахгүй нутаг дэвсгэрт байрлуулж төв шугамтай чөлөөтэй холбогдохоор төлөвлөнө.

Цахилгаан дамжуулах шугам, холбооны шугам болон бусад орон нутгийн зориулалттай шугамуудыг хамгаалалтын зурвас газрыг өргөнийг агаарын баганат шугамаас тал бүртээ 10 метр, кабелийн шугамаас тал бүртээ 5 метр байхаар тооцож газар ашиглалтын талбайн хэмжээг тогтооно. Шугам сүлжээний зурвас газруудын төлөвлөлтөд инженерийн дэд бүтцийн сүлжээ, барилга байгууламжийн зураг төсөл, гүйцэтгэлтэй холбоотой норм, дүрэм стандартуудад заасан шаардлагатай хэмжээсүүдийг уялдуулна.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 3.6. Усан боомтын газрын төлөвлөлт

Ажилбар 3.6.1. Шинээр байгуулах усан боомтын газар

Усан замын зогсоол байгуулах газар, зорчих маршрутыг төлөвлөхдөө усан боомтыг барих үндэслэл, хэрэгцээ, тээвэр ложистик байгуулах газрын байршил, хамрах газрын хэмжээг тогтоож төлөвлөнө.

10.2.7. Ойн сан бүхий газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 4.1. Ерөнхий зүйл

“Ойн тухай” хууль болон бусад холбогдох хууль тогтоомжоор зохицуулагдаж байгаа ойн сан бүхий газрын ашиглалт, хамгаалалтын чиглэлээр үйл ажиллагаа явуулж буй байгууллагуудаас шаардлагатай доорх мэдээллийг авч ойн сан бүхий газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөлтөд ашиглана. Үүнд:

- Ойн сан бүхий газрын ашиглалт;
- Ойг түймрээс хамгаалах;
- Ойн хөнөөлт, шавьж, өвчнөөс хамгаалах;
- Ойг нөхөн сэргээх арга хэмжээнүүд гэх мэт.

Ойн сан бүхий газрын төлөвлөгөөг боловсруулахад хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичигт туссан арга хэмжээ, заалтуудыг үндэслэнэ.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 4.2. Ойн сан бүхий газрын нөөц болон ашиглалт, хамгаалалт

Ажилбар 4.2.1. Ойн сан бүхий газрын нөөц

Тухайн сумын нутаг дэвсгэрийн ойн сан бүхий газар, ойгоор бүрхэгдсэн талбай, ойн төрөл зүйл, нөөцийг улсын хэмжээнд хийгдсэн судалгаа болон орон нутагт хэрэгжсэн төсөл, хөтөлбөр, болон бусад яам, агентлагийн үйл ажиллагааны хүрээнд хийгдсэн судалгааны материалыг үндэслэн тодорхойлно.

Ажилбар 4.2.2. Ойн сан бүхий газрын ашиглалт, хамгаалалт

Ойн сан бүхий газрын ашиглалт, хамгаалалтын арга хэмжээг улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, ойн нөхөрлөл, аж ахуйн нэгж, байгууллагын ойн менежментийн төлөвлөгөө болон Улсын Их Хурал, Засгийн газраас баталсан хөгжлийн бодлого, үндэсний хөтөлбөр,

тэдгээрийн хэрэгжилтийн тайланд үндэслэн ашиглалт, хамгаалалтын өнөөгийн нөхцөл байдлыг тодорхойлно.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 4.3. Ойн сан бүхий газрын хэрэгцээт болон тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Ажилбар 4.3.1. Ойн сан бүхий газрын хэрэгцээт байдал

Ойн хэрэгцээт байдлыг дараах байдлаар тодорхойлно. Үүнд:

а. Түлшний хэрэгцээнд ашиглах ой модны хэрэглээ

Ой модны эрэлт хэрэгцээг тооцоолохдоо хүн амын өсөлт, шилжилт хөдөлгөөн, нэгдсэн дулаан хангамжид холбогдох цаашдын хандлагатай уялдуулж сумын иргэд, айл өрх, албан байгууллагын түлшинд хэрэглэгдэх ой модны хэмжээг тооцоолно.

б. Мод үржүүлгийн газрын хэрэгцээ

Ойн зурвас, ногоон төгөл байгуулж бэлчээрийн талхлагдал, цөлжилтөөс хамгаалах, доройтсон баянбүрдийг нөхөн сэргээх, манхан элсний нүүлт хөдөлгөөнийг ургамалжуулан тогтворжуулах, төв суурин газрыг элсний нүүлт хөдөлгөөнөөс хамгаалах, хот суурин газрын төвийг цэцэрлэгжүүлэх, авто зам, төмөр замыг элсний нүүлтээс хамгаалах ойн зурвас байгуулах хэрэгцээг тооцож, шаардлагатай тарьц, суулгац бэлтгэх газрын хэмжээ, байршлыг тооцоолно.

в. Үйлдвэрлэлд ашиглах ой модны хэрэгцээ

Мод бэлтгэлийн үйлдвэрлэл, модон зүсмэл материал, төрөл бүрийн бэлдцийн үйлдвэрлэлд ашиглагдах ой модны хэрэгцээг тооцоолно.

Ажилбар 4.3.2. Ойн сан бүхий газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийх аргазүйн дагуу тухайн сумын нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд ойн сангийн тохиромжтой байдлын үнэлгээг шинэчлэн хийнэ.

Дээрх үнэлгээний зураг дээр ойжуулахаар төлөвлөсөн газар, тусгай хамгаалалттай газар нутаг дахь ойн төлөвлөлтийн зургуудыг давхцуулж, нэгдсэн зураг, харьцуулсан хүснэгт гаргана.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 4.4. Ойн сан бүхий газрын төлөвлөлт Ажилбар

Ажилбар 4.4.1 Ойн сан бүхий газрын хил заагийг тогтоох

Ойн тухай хуулийн 8 дугаар зүйлийн 8.5.2 дахь хэсэгт заасны дагуу хот суурины 30 км доторх ойн сан, ашиглалтын болон хамгаалалтын бүсийн хил заагийг тогтоон зураглана.

Ажилбар 4.4.2 Ойг нөхөн сэргээх, ойн зурвас байгуулах

"Ойн менежментийн улсын ерөнхий төлөвлөгөө" болон "Ойн үндэсний хөтөлбөр"-ийн хүрээнд нөхөн сэргээх, ойн зурвас байгуулах арга хэмжээг төлөвлөнө.

Ажилбар 4.4.3. Ой ашиглалт

Ой ашиглалтын төлөвлөгөөг Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө, аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөнд туссан арга хэмжээтэй уялдуулж, тухайн сумын ойн нөөц, хэрэгцээ шаардлага, үйлдвэрлэлийн хүчин чадалд тохируулан төлөвлөнө.

10.2.8. Усан сан бүхий газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөлт

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 5.1. Ерөнхий хэсэг

Усны сан бүхий газрын эрх нь нийтээр ашиглах төрийн өмчийн эрхийн харилцаагаар зохицуулагдах ба "Иргэний хууль", "Газрын тухай" хуулийг үндэслэн нийтээр дундаа, нийтээр хэсгээр гэрээний үндсэн дээр ашиглах эрхтэй байхаар төлөвлөлтөд тусгана.

Усны нөөцийн ашиглалт, хамгаалалт, усан сан бүхий газрын төлөвлөгөөг тохиромжтой байдал болон хэрэгцээт байдлын үнэлгээнд тулгуурлан салбаруудын бодлогын баримт бичигт тусгагдсан зорилт арга хэмжээг, хэрэгжүүлэхээр боловсруулна.

Ажилбар 5.1.1. Усны нөөц болон усны сан бүхий газрын нөөц

Гадаргын болон газрын доорх усны нөөцийг тодорхойлохдоо усны нөөц /нуур, мөсөн гол, голын ус, газрын доорх ус гэх мэт/, голын ай сав, тэжээлийн горим, нөхөн сэлбэгдэх байдал зэргийг хүснэгт/26/-ийн дагуу улсын хэмжээнд хийгдсэн судалгаа болон орон нутагт хэрэгжсэн төсөл, хөтөлбөр, болон бусад яам, агентлагийн үйл ажиллагааны хүрээнд хийгдсэн судалгааны материалыг үндэслэн тодорхойлно. /Хүснэгт 42/

Хүснэгт 42. *Улсын хэмжээний усны нөөцийн судалгаа /Жишээ/*

Эдийн засгийн бүсүүд	Усны сан бүхий газрын хэмжээ	Усны сан бүхий газрын эзлэх хувь	Байгалийн усны нийт нөөц шоо.км	Гадаргын ус, шоо.км				Газрын доорх ус		1 км^2 буюу 100 га-д ногдох усны нөөц. шоо.м
				Гол мөрний усны нөөцийн хэмжээ шоо.км	Үүнээс ашиглаж болох	Нуурын усны нөөцийн хэмжээ	Мөстөл, мөсөн голын усны нөөц	Ул хөрсний	Ашиглах боломжит	
Улсын дүн	681543	0.44	609.6	34.6	5.0	500.0	62.9	12.1	5.61	7896

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 5.2. Усны сан бүхий газрын хэрэгцээт байдал болон тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Ажилбар 5.2.1. Усны хэрэгцээт байдал

Усны хэрэгцээт байдлыг дараах байдлаар тодорхойлно. Үүнд:

а. Хүн амын унд ахуйн усны хэрэглээ

Усны эрэлт, хэрэгцээг тооцоолохдоо цаашдын хүн амын өсөлттэй уялдуулж тооцно. Ингэхдээ хүн амын унд, ахуйн усны хэрэглээний Монгол улсын стандарт хэмжээг харгалзан үзнэ.

Ирээдүйн унд ахуйн усны эрэлт хэрэгцээг хүн амын өсөлт, шилжилт хөдөлгөөний хандлага, усны хүртээмж, хангамжийн өөрчлөлт болон нэг хүний хоногийн усны хэрэглээ зэрэгт үндэслэн тодорхойлох ба унд ахуйн ус хэрэглээний ирээдүйн төлөв байдлыг тодорхойлохдоо гурван хувилбарыг /хүн амын өсөлтийн төсөөллийн дээд, дунд, доод хэмжээнд үндэслэн/ тооцож гаргана.

Мөн хот суурин газрын цэвэрлэх байгууламжийн хэрэгцээ шаардлагыг тооцно.

б. МАА салбар, бэлчээр усжуулалт

Малын тоо толгойн өсөлтөөс үүссэн усны хомстлыг бууруулахад шаардлагатай байгаа шинээр худаг барих, эвдэрсэн худгийг сэргээн засварлах газрын байршил, хүчин чадал, хөрөнгө оруулалтын хэрэгцээг тооцоолно.

в. Усалгаатай газар тариалан хөгжүүлэх хэрэгцээ

Тариалангийн аж ахуйн таримал бүрт усалгааны систем шинээр байгуулах эсвэл ажиллагаагүй, эвдэрсэн усалгааны системийг засаж сэргээх газрын байршил, хүчин чадал, технологийн шийдэл, хөрөнгө оруулалтын хэрэгцээг тооцоолно.

г. Уул уурхай, аж үйлдвэрийн салбарын ус хангамж ба цаашдын хэрэгцээ

Уул уурхайн үйл ажиллагаанд ашиглах шаардлагатай усны хэмжээ хэрэгцээг тооцоолно. Мөн хүдэр боловсруулах, төмөрлөгийн болон газрын тосны зэрэг хүнд үйлдвэрүүдэд шаардлагатай ус хангамжийн хэрэгцээг тооцоолно.

д. Усны эрчим хүч

Усан цахилгаан станц байгуулснаар үйлдвэрлэж чадах цахилгаан эрчим хүчний дээд хэмжээ болон сум, бүс нутаг, аймаг, улсын хэмжээнд усны эрчим хүчнээс ашиглах шаардлагатай байгаа эрчим хүчний хэрэгцээ, шаардлагыг тооцоолно.

Ажилбар 5.2.2. Хөв цөөрөм байгуулахад тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийх аргазүйн дагуу тухайн сумын нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд шинээр хөв цөөрөм байгуулах тохиромжтой байдлын үнэлгээг шинэчлэн хийнэ.
Дээрх үнэлгээний зураг дээр усан сан бүхий газрын төлөвлөлтийн зургуудыг давхцуулж, нэгдсэн зураг, харьцуулсан хүснэгт гаргана.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 5.3. Усны сан бүхий газрын төлөвлөлт

Ажилбар 5.3.1. Усны нөөц, гол мөрний урсац бүрэлдэх эхийг хамгаалах

Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн төлөвлөлттэй уялдуулж усны урсцын эх бүрэлдэх газар нутгийг тусгай хамгаалалттай газарт авах газрын байршил, тоо хэмжээг төлөвлөнө.

Ажилбар 5.3.2. Усархаг намгархаг газруудыг хамгаалах

Олон улсын конвенцод бүртгэгдсэн газар нутгийн ашиглалт, хамгаалалтын нөхцөлийг сайжруулах талаар Монгол улс хүлээсэн үүргээ биелүүлэхэд чиглэсэн арга хэмжээг төлөвлөнө.

Ажилбар 5.3.3. Усалгаатай газар тариаланг хөгжүүлэх

Хөдөө аж ахуйн газрын суурин аж ахуйн төлөвлөлттэй уялдуулж шинэ техник, технологийг нэвтрүүлэх, газрын чанарыг сайжруулах, үйлдвэрлэлийн бүтээгдэхүүний хэмжээ, чанарыг дээшлүүлэхэд онцгойлон анхаарч, төлөвлөнө.

Ажилбар 5.3.4. Хүн амын ундны усны хангамжийг сайжруулах, цэвэрлэх байгууламжийг сайжруулах

Ус хангамжийн шинээр ашиглах эх үүсвэрийг холбогдох байгууллагаас хийсэн судалгааны үр дүнд үндэслэн, цаашдын ашиглалтын горим, шаардлагыг тодорхой тусгаж өгнө.

Ажилбар 5.3.5. Усан сан, хөв, цөөрөм байгуулж усан хангамжийг сайжруулах

Хөв цөөрөм байгуулах тохиромжтой газрын үнэлгээгээр тогтоогдсон газруудад нарийвчлан судалгаа, шинжилгээ хийж, шинээр хөв цөөрөм байгуулсан газрын байршил, хүчин чадал, хөрөнгө оруулалтыг тооцоолж бэлчээр, тариалангийн газрын төлөвлөлттэй уялдуулан төлөвлөнө.

Мөн томоохон гол мөрний усны түвшин нэмэгдэх үед бий болсон илүүдэл усыг ашиглаж, нуур, цөөрөм байгуулах, усжуулалтын суваг, шуудуу байгуулах ажлын техник, технологийн нарийвчилсан судалгааг хийж, шаардлагатай зардал, хүн хүчний тооцоог хийж, гарах үр өгөөжийг тооцоолж, төлөвлөнө.

Усан сан бүхий газрын шинээр хөв цөөрөм байгуулах тохиромжтой байдлын үнэлгээний зурагтай хөв цөөрөм байгуулахаар төлөвлөсөн газар, тусгай хамгаалалттай газар нутаг дахь усан сангийн төлөвлөлтийн зургуудтай давхцуулж, нэгдсэн зураг, харьцуулсан хүснэгт гаргана.

Ажилбар 5.3.6. Усан сан бүхий газрын хамгаалалтыг сайжруулах

Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын болон эрүүл ахуйн бүсийн дэглэм, хил заагийг тодорхой харуулсан самбар, тэмдэглэгээ, хамгаалалтын хашаа, хайс байгуулах ажлын хэмжээ, шаардлагатай зардал, хүн хүч, хугацаа зэргийг нарийвчлан төлөвлөнө.

Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын болон эрүүл ахуйн бүсэд иргэн, аж ахуйн нэгж байгууллагад олгосон газар ашиглалтын судалгаанд үндэслэн тэдгээрийн байршлыг шилжүүлэх, нүүлгэх арга хэмжээг төлөвлөнө.

Ажилбар 5.3.7. Усан сан бүхий газарт аялал жуулчлал хөгжүүлэх

Аялал жуулчлал, зам, шугам сүлжээний газруудын төлөвлөлтүүдтэй уялдуулж усан замын аялал, спорт загасчлал, мөсөн шагай, цана, тэшүүрийн спорт, наадам, фестиваль зохион байгуулах, онгон зэрлэг байгалиар аялж буй гадаад, дотоодын жуулчдын хэрэгцээ, шаардлагыг хангасан усан замын маршрут, отоглох байр, амрах газар болон гол мөрний дагуух угтуул баазуудыг төлөвлөнө. Мөн гол мөрний дагуу аюулгүй байдлыг хангах анхааруулга, самбар, тэмдэглэгээг байршуулах, хог хаягдлыг цуглуулах цэг зэрэг газрын байршлыг тодорхой зайд төл өвлөнө. Ингэхдээ шаардлагатай хөрөнгө оруулалт, үйл ажиллагаа эрхлэх иргэд, аж ахуйн нэгж, байгууллагын нөөц боломжийг харгалзаж үзнэ.

10.2.9. Тусгай хэрэгцээний газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөлт

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 6.1. Ерөнхий зүйл

Тусгай хэрэгцээний газрын ашиглалт, хамгаалалт, мөрдөх дэглэм, "Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн тухай" болон бусад холбогдох бусад хууль тогтоомжоор зохицуулагдана.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 6.2. Тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөлт

Ажилбар 6.2.1. Улсын тусгай хамгаалалттай газар

Улсын тусгай хамгаалалтад авах газрыг төлөвлөхдөө Тусгай хамгаалалттай газар нутгийн үндэсний хөтөлбөр, Улсын газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөтэй уялдуулан төлөвлөнө.

Ажилбар 6.2.2. Тусгай хэрэгцээний газар

Улсын тусгай хамгаалалттай газраас бусад тусгай хэрэгцээний газар болох улсын хилийн зурвас газар, шинжлэх ухаан сорилт туршилтын газар, цаг уур орчны шинжилгээний газар, цөмийн төхөөрөмж барих зориулалтаар олгох газар, аймаг дундын отрын бэлчээр, чөлөөт бүс, хилийн боомтын бүс, үндэсний хэмжээний томоохон бүтээн байгуулалт, дэд бүтцийн төсөл, хөтөлбөр хэрэгжүүлэх газар, аюултай хог хаягдлын төвлөрсөн байгууламж барих газрын байршлыг тогтоож, төлөвлөхдөө "Газрыг улсын тусгай хэрэгцээнд авах, гаргах журам", "Газар зохион байгуулалт хийх журам"-ыг тус тус баримтална.

Ажилбар 6.2.3. Орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газар

Сум, орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газрыг тэлэх, шинээр авах, гаргах газрын хэмжээ, байршил, зориулалт, түүнийг ашиглах, хамгаалах арга хэмжээг төлөвлөнө.

Улсын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө, аймгийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд туссан улсын болон орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөлтийн арга хэмжээнүүдтэй нийцүүлж төлөвлөнө.

Орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газрын байршлыг тогтоож, төлөвлөхдөө "Газрыг орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авах, газрын кадастрын мэдээллийн санд бүртгэх заавар"-ыг баримтална.

10.2.10. Аялал, рекреацийн нөөц бүхий газрын газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 7.1. Ерөнхий зүйл.

Аялал, рекреацийн нөөц бүхий газрын ашиглалтын эрх, үүргийг Монгол улсын Үндсэн хууль, Иргэний хууль, Газрын тухай хуулиудаар тодорхойлно.

Аялал, рекреацийн нөөц бүхий газрын төлөвлөгөөг боловсруулахдаа хөгжлийн бодлого, төлөвлөлтийн баримт бичгүүдэд туссан арга хэмжээ, заалтуудыг үндэслэнэ.

<u>Аялал жуулчлалын үндсэн ангиллууд:</u>

Аялал жуулчлалын ангиллыг газар зүйн зарчим, шинж чанар, аялал жуулчлалын урсгал, аяллын зорилго, аялах хөдөлгөөн, тээврийн хэрэгсэл, жуулчдын буудаллах газар, аялах хугацаа зэргийг харгалзан дараах байдлаар ангилна. Үүнд:

1. Газар зүйн зарчмаар нь: 1.1. Дотоодын, 1.2. Олон улсын
2. аяллын зорилгоор нь: 2.1. Рекреацийн, 2.2. Рекреаци-амралт, 2.3. Танин мэдэхүйн амралт (экскурсийн), 2.4. Мэргэжил - ажил хэргийн, 2.5. Шинжлэх ухааны, 2.6. Спорт амралт, 2.7. Худалдааны аялал, 2.8. Экстрим-экзотик-адал явдлын, 2.9. Шашин зан үйлийн.
3. аялах хөдөлгөөн, тээврийн хэрэгслээр нь: 3.1. Явган аялал, 3.2. Нисэх онгоцны, 3.3. Усан тээврийн, 3.4. Авто тээврийн, 3.5. Галт тэрэгний, 3.6. Унадаг дугуйн, 3.7. Ердийн хөсгийн 3.8. Холимог;
4. буудаллах газраар нь: 4.1. Зочид буудлын, 4.2. Отелийн, 4.3. Сувиллын газрын, 4.4. Кемпинг (гэр), 4.5. Майхан, асрын, 4.6. Малчны гэрийн;
5. аялах хугацаагаар нь: 5.1. Түр хугацааны, 5.2. Удаан хугацааны,

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 7.2. Аялал рекреацийн нөөцийн үнэлгээ, тохиромжтой байдлын үнэлгээ, бүсчлэл

Ажилбар 7.2.1. Аялал-рекреацийн нөөцийн ерөнхий үнэлгээ

Байгаль, цаг уурын суурь судалгааны сэдэвчилсэн зураг, статистик мэдээ, нийгэм эдийн засгийн мэдээллүүдийг ашиглан дараах аялал рекреацийн нийтлэг нөөцийг тогтооно. Үүнд:

<u>Байгаль, уур амьсгалын нөөц:</u> Ландшафтын бүрдлүүд (ландшафтын төрөл, ландшафтын тааламжтай тухтай байдал гэх мэт), цаг хугацааны нөөц (аялахад тохиромжтой сар, улирал), орон зайн нөөц (газар зүйн өргөрөг, нарны радиац гэх мэт) спорт цогцолбор, ресорт байгуулахад тохиромжтой газар (цана, биатлон, уулын цана, сноуборд, ууланд авирах, мөсөнд авирах, мөсний тэшүүр, усан завины бааз, спортын цогцолбор, ресорт гэх мэт),

<u>Ус зүйн нөөц:</u> Гадаргын усны сүлжээ (булаг, шанд, гол, мөрөн, баянбүрдын байршил, тархац гэх мэт),

Рашаан ус болон усны экосистемийн үйлчилгээний нөөц: эмчилгээний рашаан ус, булаг, гол, нуурын эмчилгээний шавар, бусад байгалийн эмчилгээний нөөцүүд, наран шарлагын газар гэх мэт,

Ойн экосистемийн үйлчилгээний нөөц: тусгай хамгаалалттай газар нутгийн ой, байгалийн дурсгалт газрын ой, хамгаалалтын бүсийн ой, хот, суурины ой, нуур, гол, мөрний дагуух ой, бургас, бут сөөгөн ой гэх мэт,

Уул зүйн сүлжээний нөөц: уул, уулархаг, тал газар, гуу жалга, хэрчигдэл бүхий газар, түүх, соёлын дурсгал бүхий газар, элсэн сувилал, курорт гэх мэт,

Биологийн нөөц: амьтны аймаг, ургамлын аймаг,

Нийгэм, соёлын нөөц: амралтын газар, амарч байрлах бусад газар, дэд бүтэц, түүх соёлын өв, дурсгал, хүний хүчин зүйлээр бий болсон хиймэл ландшафтын бүрдэл (үндэс, угсаатан, зан үйл, хоолны соёл, гар урлал, музей, галерей, төрөл бүхийн соёлын хөшөө дурсгал гэх мэт); зугаа цэнгээний үйлчилгээ (соёлын ордон, ресторан, баар, шөнийн клуб, боулинг, спорт клуб, автомат тоглоомын танхим гэх мэт),

Зам тээврийн нөөц: агаарын тээвэр (онгоцны буудал, онгоц нисэх буух хугацаа, улирлын цагийн хуваарь гэх мэт төмөр замын тээвэр (Төмөр замын сүлжээ, галт тэрэгний ирэх, буцах хугацаа, улирлын цагийн хуваарь гэх мэт) авто замын тээвэр (авто замын сүлжээ, хот хооронд болон орон нутгийн шуудан үйлчилгээ, цагийн хуваарь, шатахуун түгээх станц, авто засвар, хоолны газар, амрах газар гэх мэт).

Аялал рекреацийн нөөцийн ерөнхий үнэлгээг /хүснэгт 43/-ийн дагуу тодорхойлно.

Хүснэгт 43. *Аялал рекреацийн нөөцийн ерөнхий үнэлгээ*

Сумын товч мэдээлэл	
Сумын газар нутгийн хэмжээ	.... $км^2$
Хүн ам	.... мянга
Сумын нэр	.... сум
Аялахад тохиромжтой хугацаа	.... сар (Уур амьсгалын хувьд)
Аялал жуулчлалын үйлчилгээний байгууллагын тоо	
Жуулчны баазын тоо	Нийт ..... жуулчны бааз, ... гэр, байшин, ... ортой
Амралтын газрын тоо	Нийт ..... амралтын газар, ... гэр, байшин, ... ортой
Рашаан, сувиллын үйлчилгээ үзүүлдэг газрын тоо	Нийт ..... рашаан, сувиллын газар, ... гэр, байшин, ... ортой
Хүүхдийн зуслан	Нийт ..... хүүхдийн зуслан, ... хүүхэд нэг зэрэг авах хүчин чадалтай
Зочид буудлын тоо	Нийт ..... зочид буудал, ... өрөө, ... ортой

Дэд бүтэц	
Зам тээвэр	**Хатуу хучилттай зам:** байршил ...., хэмжээ .... км, **Агаарын тээвэр:** нисэх буудал ...., байршил ...., **Усан тээвэр:** боомтын байршил ...., чиглэл ...., хүчин чадал ...., **Авто зам дагуух үйлчилгээний газар:** ШТС .... Авто засвар .... Хоолны газар .... Амрах газар ....
Усан хангамж	Усан хангамжийн эх үүсвэрийн тоо ....., усны чанар ямар эсэх? Сайн / Дунд / Муу
Цахилгаан хангамж	Төвийн эрчим хүчний системд холбогдсон эсэх? Тийм / Үгүй
Соёлын нөөц /Нөөц боломжуудыг бичнэ/	
Түүх соёлын дурсгалт газар	
Хиймэл ландшафт бүхий газар	
Зугаа цэнгээний үйлчилгээний газар	
Аялал жуулчлалын боломжит нөөц /Нөөц боломжуудыг бичнэ/	
Түүх, соёлын нөөц	
Байгалийн нөөц /Тусгай хамгаалалттай газар нутаг/	
Биологийн нөөц /амьтан, ургамал/	
Уул зүй, ус, ойн экосистемийн нөөц	
Аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх үндсэн нөөц /Нөөц боломжуудыг бичнэ/	
Голлох үзмэр	
Амралтын цэгүүд	
Давуу тал	
Дагалдах бизнесүүд	
Хөгжүүлэх боломжтой аяллууд	

Ажилбар 7.2.2. Аялал, рекреацийн нөөц ашиглалтын чанарын үнэлгээ

Аялал, рекреацийн төрөл бүрээр тухайн суманд байгаа гол, гол аялал жуулчлалын бүтээгдэхүүний нэр төрлийг нэг бүрчлэн бичиж харгалзах чанарын үнэлгээг 1-5 оноогоор /Хүснэгт 44/-ийн дагуу үнэлнэ.

Хүснэгт 44. *Аялал рекреацийн нөөц ашиглалтын чанарын үнэлгээ хийх*

Аймаг	Сум	Аялал рекреацийн төрөл	Аялал-рекреацийн нөөцийн гол бүтээгдэхүүний нэр төрөл	Чанарын үнэлгээ	Нийт оноо
		Эко аялал жуулчлал	1. 2. …	……. (1-5 оноо) ……. (1-5 оноо)	
		Олзворын ангийн аялал жуулчлал	1. 2. …	……. (1-5 оноо) ……. (1-5 оноо)	
		Түүх соёлын аялал жуулчлал	1. 2. …	……. (1-5 оноо) ……. (1-5 оноо)	
		Рашаан сувиллын аялал жуулчлал	1. 2. …	……. (1-5 оноо) ……. (1-5 оноо)	
		Бусад аялал жуулчлал	1. 2. …	……. (1-5 оноо) …….(1-5 оноо)	

Ажилбар 7.2.3. Аялал рекреацийн бүс нутгийн тохиромжтой байдлын үнэлгээ

Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийх аргазүйн дагуу тухайн сумын нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд аялал рекреацийн нөөцийн үнэлгээ, тохиромжтой байдлын үнэлгээг шинэчлэн хийнэ.

Ажилбар 7.2.4. Аялал, рекреацийн нөөцийн үнэлгээнд тулгуурласан бүсчлэл

Аялал рекреацийн нөөцийн ерөнхий үнэлгээ болон нөөц ашиглалтын үнэлгээгээр өндөр үнэлгээ авсан 2-3 аялал рекреацийн нөөцийг дангаар болон холимог байдлаар тухайн сумын нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд бүсчилж зураглана. Аялал рекреацийн бүсчлэлийн зураглалыг /Хүснэгт 45/-ийн дагуу тохиромжтой байдлын үнэлгээний зурагтай харьцуулж, дүн шинжилгээ хийнэ.

Хүснэгт 45. *Аялал рекреацийн ерөнхий бүсчлэл*

Аялал рекреацийн ерөнхий бүсчлэл	Талбай мян.га	Хамрагдах газар нутаг
Нийт		

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 7.3. Аялал жуулчлалын бүс нутгийг хөгжүүлэх төлөвлөлт

Ажилбар 7.3.1. Экологийн аялал /экотуризм/-ын бүс нутгийг хөгжүүлэх төлөвлөлт

Экологийн аяллын бүс нутгийн төлөвлөлт хийхдээ хүрээлэн буй орчиндоо ээлтэй, хариуцлагатайгаар аялж эвдэрч сүйрээгүй газар нутаг дэвсгэрт байгалийн үзэмжит тансаг байдал, байгаль түүх соёлын дурсгалын үнэ цэнийг таньж мэдэх, судлах, таашаал авах, хүрээлэн буй орчинд “зөөлөн” нөлөө үзүүлэх, орон нутгийн иргэдийн аж ахуй амьдрал, нийгэм-эдийн засгийг байдлыг дэмжсэн арга хэмжээнүүдийг төлөвлөнө. Экотуризм нь дараа төрлүүдээс бүрдэнэ. Үүнд:

1. Байгалийн танин мэдэхүйн аялал;
2. байгалийн нөөцөд суурилсан экстрим аялал;
3. эрүүлжих аялал;
4. онгон байгальд аялах аялал;
5. хосолмол аялал;

Экстрим аялал жуулчлалын газар нутгийн хөгжүүлэхдээ байгалийн хүнд нөхцөлд хүний хүч чадлыг сорих, хатуужил суух зорилго бүхий аяллуудыг дараах экстрим аяллуудын хүрээнд төлөвлөнө. Үүнд:

Экстрим аялал жуулчлалын газар нутгийн хөгжүүлэхдээ байгалийн хүнд нөхцөлд хүний хүч чадлыг сорих, хатуужил суух зорилго бүхий аяллуудыг дараах экстрим аяллуудын хүрээнд төлөвлөнө. Үүнд:

- Усны экстрим аялал:
  - Усны цанаар усан дээгүүр гулгах;
  - Дайвинг буюу нуурын гүнд шумбах;
  - Уулын ширүүн урсгалтай голоор хөнгөн хийт завиар аялах гэх мэт;
- Газрын экстрим аялал:
  - Хаданд авирах аялал;
  - Бартаат замын авто аялал;
  - Уулын цанаар гулгах;
  - Сноубоард;
  - Агуйн аялал гэх мэт;

- Агаарын экстрим аялал:
    - Сонгодог шүхрийн аялал;
    - Группийн акробат;
    - Фристайл гэх мэт;

Онгон байгалийн аялал жуулчлал нь нийтлэг түгээмэл аялал, тусгай зөвшөөрлийн аялал гэж ангилагддаг байна. Нийтлэг түгээмэл аялалд тусгай хамгаалалттай газар нутгийн зөвшөөрөгдсөн бүсэд геологийн өвөрмөц тогтоц, байгалийн дурсгал бүхий хүний сонирхлыг татах өндөр түвшний газруудыг хамруулна.

Онгон байгалийн тусгай зөвшөөрлийн аялал нь тусгай хамгаалалттай газар нутагт ихэвчлэн явагддаг, огт хөндөгдөөгүй эсвэл маш бага хөндөгдсөн байгалийн иж бүрдэл, геологийн өвөрмөц тогтоц, байгалийн дурсгал бүхий хүний сонирхлыг татах өндөр түвшний онгон газар нутаг, усны мандал дахь аяллын зөвшөөрлийн тодорхой хугацааны давтамжтайгаар (5 жилд 1 удаа гэх мэт) аялах эрхийн тусгай зөвшөөрөлтэй, аялагчдын тооны хязгаарлалтай, экологийн танин мэдэхүйн аяллыг төлөвлөнө.

Ажилбар 7.3.2. Түүх соёлын дурсгалт газрыг түшиглэн аялал жуулчлалыг хөгжүүлэх бүс нутгийн төлөвлөлт

Нэгдсэн үндэстний байгууллагын Боловсрол, Шинжлэх ухаан, Соёлын байгууллагын баталсан “Соёлын өв”-ийн 3 ангиллын дагуу түүх соёлын дурсгалт газрыг төлөвлөнө. Үүнд: - Хөшөө дурсгал (түүх, урлаг, шинжлэх ухааны хувьд нэрд гарсан, бүх талын үнэт ач холбогдол бүхий уран барилга, сүрлэг чимэглэлийн уран баримал, уран зургийн бүтээл, археологийн олдвор, бичээс, агуй болон цогцолбор дурсгал)

- Архитектурын чуулга (түүх, урлаг, шинжлэх ухааны хувьд нэрд гарсан бүх талын үнэт ач холбогдол бүхий салангид буюу нэгдмэл барилга байгууламж, уран барилгын цогцолбор)
- Дурсгалт газар (хүний болон хүн, байгалийн хамтарсан бүтээлүүд, мөн түүх, гоо зүй, угсаатны судлалын хувьд нэрд гарсан бүх талын үнэт ач холбогдол бүхий археологи, түүхийн дурсгалт газрыг багтаасан бүс нутаг) гэж ангилсан байна.

Ажилбар 7.3.3. Рашаан сувиллын аялал рекреацийн бүс нутгийн төлөвлөлт

Тухайн сумын нутаг дэвсгэрт үйл ажиллагаа байгаа рашаан сувиллын газрууд, тэдгээрийн хүрэлцээ, хангамж болон рашаан сувиллын тусламж үйлчилгээ авах хэрэгцээ шаардлагад нийцүүлж дараах төлөвлөлтүүдийг хийнэ. Үүнд:

- Олон улсын, улсын, бүсийн, аймгийн, сумын түвшинд ашиглагдах рашаан, сувиллын нөөц, боломжийг хөгжүүлэхэд шаардлагатай дэд бүтцийг төлөвлөх /харилцаа холбоо, зам тээвэр, цахилгаан, инженерийн шугам, сүлжээ, барилга байгууламж гэх мэт/;
- орчны тохижилт, ногоон байгууламж, ландшафтын төлөвлөлт хийх;
- эдийн засгийн үр өгөөжийг тооцож, шаардлагатай хөрөнгө оруулалтыг төлөвлөх /эрүүл мэндийн салбарт үзүүлэх нөлөө, улсын болон орон нутгийн төсөвт үзүүлэх нөлөө гэх мэт/;
- газрын кадастрын судалгаа хийх, шаардлагатай зардал тооцоо, ажиллах хүчийг төлөвлөх;
- рашаан, сувиллын аялал рекреацийн бүсийн эрүүл, аюулгүй байдлыг хангах, хамгаалах хашаа, хайс барих зэрэг арга хэмжээнүүдийг төлөвлөх зэрэг ажлууд багтана.

Ажилбар 7.3.4. Олзворын ангийн аялал-рекреацийн бүс нутгийн төлөвлөлт

Байгаль орчин, ногоон хөгжлийн яамнаас тогтоосон агнуурын бүсэд холбогдох хууль, тогтоомж, тухайн салбарын үйл ажиллагааны төлөвлөгөөтэй уялдуулан төлөвлөлтийг хийнэ.

10.2.11. Хамгаалалтын бүсийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөлт

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 8.1.Ерөнхий зүйл

Хамгаалалтын бүсийн газрын ашиглалтын эрх, үүргийг Монгол улсын Иргэний хууль, Газрын тухай, Усны тухай, Ойн тухай, Эрчим хүчний тухай, Авто замын тухай хуулиудаар тодорхойлно.

Тус хууль, журам, дүрмээр тогтоосон хамгаалалтын болон эрүүл ахуйн бүсүүдийн талаар хийсэн судалгаануудыг үндэслэж /хэрвээ хийгдээгүй бол шинээр хамгаалалтын бүсүүдийг тогтоож, зураглах/ түүн дотор дагаж мөрдөх дэглэмийг сахиулах арга хэмжээ болон газар, байгалийн нөөцийг ашиглах зориулалт, хэмжээг тус тус тодорхой зааж өгч, төлөвлөнө.

Хамгаалалтын болон эрүүл ахуйн бүсэд үйл ажиллагаа явуулж буй иргэн, аж ахуйн нэгж, байгууллагын газар, байгалийн нөөцийн ашиглалтын байдалд хийсэн дүн шинжилгээ хийсний үндсэн дээр хязгаарлалт, хориглолтын арга хэмжээг төлөвлөнө.

Дэд бүрэлдэхүүн хэсэг 8.2. Хамгаалалтын бүсийн төрөл, дэглэм, хэмжээ.

Усан сан бүхий газар, ойн сан бүхий газар, зам, шугам сүлжээний газарт холбогдох хууль, асуудал эрхэлсэн төрийн захиргааны төв байгууллагаас тогтоосон дэглэмийг баримтална.

Ажилбар 8.2.1. Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүсийн төрөл, дэглэм, хэмжээ

а. Усан сан бүхий газрын хамгаалалтын болон эрүүл ахуйн бүсийг дараах төрөл, хэмжээгээр тогтооно. Үүнд:
- Эрүүл ахуйн бүс;
- Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс;
- Үерийн хамгаалалтын бүс;

б. Усны эх, ундарга, нөөцийг хомстох, бохирдохоос хамгаалах, хүн амыг үер усны аюулаас сэргийлэх зорилгоор усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэрт хамгаалалтын бүс тогтооно. Хамгаалалтын бүсийг дотор нь онцгой хамгаалалтын бүс ба энгийн хамгаалалтын бүс гэж хоёр ангилна /Хүснэгт 46/.

Хүснэгт 46. *Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс*

Д/д	Хамгаалалтын бүс	Хамгаалалтын бүсийн өргөн	Хууль, эрхзүйн үндэслэл
Онцгой хамгаалалтын бүс			
1	Булаг, шанд	50 м <	Усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэрийн онцгой болон энгийн хамгаалалтын, эрүүл ахуйн бүсийн дэглэмийг мөрдөх журам
2	Гол, горхи	50 м <	
3	Нуур, урсцын тохируулгатай усан сан	100 м <	
4	Гол мөрний урсац бүрэлдэх эх хэсэгт	Усны хагалбарын хилээр	
5	Хот суурин газрын нутаг дэвсгэр дэх усны сан бүхий газар	100 м <	
6	Үерийн хамгаалалтын далангаас	50 м <	
7	Үерийн хамгаалалтын суваг, түүний хамгаалалтын далангаас	< 30 м	

Энгийн хамгаалалтын бүс			
8	Булгийн энгийн хамгаалалтын бүс	200 м <	Усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэрийн онцгой болон энгийн хамгаалалтын, эрүүл ахуйн бүсийн дэглэмийг мөрдөх журам
9	Голын энгийн хамгаалалтын бүс	200 м <	
10	Нуурын энгийн хамгаалалтын бүс	200 м <	
11	Нийслэл болон аймгийн төвийн хот суурины нутаг дэвсгэр дэх усан сан бүхий газар	< 500 м	

в. Хүн амын унд ахуйн ус хангамжийн эх үүсвэрийн нөөц хомстох, бохирдохоос хамгаалах зорилгоор төвлөрсөн болон төвлөрсөн бус ус хангамжийн эх үүсвэрт эрүүл ахуйн бүс тогтооно. Эрүүл ахуйн бүс нь хориглолтын ба хязгаарлалтын бүсээс тогтооно. /Хүснэгт 47/

Хүснэгт 47. *Ус хангамжийн эрүүл ахуйн бүс*

Д/д	Эрүүл ахуйн бүс	Эрүүл ахуйн бүсийн өргөн	Хууль, эрхзүйн үндэслэл
Хориглолтын бүс			
1	Төвлөрсөн ус хангамжийн эх үүсвэр	100 м <	Усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэрийн онцгой болон энгийн хамгаалалтын, эрүүл ахуйн бүсийн дэглэмийг мөрдөх журам
2	Хот суурин газрын төвлөрсөн бус ус хангамжийн эх үүсвэр	50 м <	
Хязгаарлалтын бүс			
3	Төвлөрсөн ус хангамжийн эх үүсвэрт гадаргын усыг ашиглавал түүний эргээс	200 м <	Усны сан бүхий газар, усны эх үүсвэрийн онцгой болон энгийн хамгаалалтын, эрүүл ахуйн бүсийн дэглэмийг мөрдөх журам
4	Нийт урт нь 40 км-ээс бага урсгал усны ус хангамжийн эх үүсвэрт	Ус хурах талбайг бүхэлд нь хамааруулна	
5	Төвлөрсөн ус хангамжийн дамжуулах, түгээх шугам хоолойн тэнхлэгээс хоёр тийш	5 м	
6	Хот суурин газрын төвлөрсөн бус ус хангамжийн эх үүсвэр	200 м <	

Ажилбар 8.2.2.Ойн сан бүхий газрын хамгаалалтын бүсийн төрөл, дэглэм, хэмжээ

Ойн сангийн хамгаалалт, ашиглалтын хэлбэр, экологи эдийн засгийн ач холбогдлыг нь харгалзан хамгаалалтын бүсийн ой, ашиглалтын бүсийн ой гэж ангилна. /Хүснэгт 48/

Хүснэгт 48. *Ойн сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс*

Д/д	Хамгаалалтын бүсийн ойн төрөл	Тайлбар	Хууль, эрхзүйн үндэслэл
1	Цармын бүслүүрийн ой	Усны хагалбар дахь байгаль орчны тэнцлийг хангах, хөрсний эвдрэлээс сэргийлэх зорилгоор цармын бүслүүрийн хил заагийг тогтооно	Ойн тухай хууль
2	Тусгай хамгаалалттай газрын болон сургалт, судалгааны зориулалттай ой		
3	Хориотой зурвасын ой	Нуур, рашаан, булаг, шандны ундаргын эргэн тойрон болон голын эргээс хоёр тийш 1000 метрийн доторх ой, улсын чанартай авто болон төмөр замын дагуу хоёр талын 100 метрийн доторх ой	
4	Заган ой		
5	Баянбүрдийн ой		
6	100 га хүртэлх хэмжээний төгөл ой, бут, сөөг		
7	30 хэмээс илүү налуу газрын ой		

Ажилбар 8.2.3. Шугам, сүлжээний газрын хамгаалалтын бүсийн төрөл, дэглэм, хэмжээ

Эрчим хүчний шугам сүлжээний аюулгүй ажиллагааг хангах, хүн, амьтан осолдохоос урьдчилан сэргийлэх зорилгоор /Хүснэгт 49/-д туссаны дагуу хамгаалалтын зурвас тогтооно.

Хүснэгт 49. *Шугам сүлжээний газрын хамгаалалтын зурвас*

Д/д	Шугам сүлжээ	Хүн оршин суудаггүй газраар өнгөрөх нөхцөлд	Хүн оршин суудаг газраар өнгөрөх нөхцөлд	Дэд станц, дулаан дамжуулах төв, хуваарилах байгууламж	Газар дээр ил байрласан	Газар дор байрласан	Усан дор байрласан	Ой мод цэцэрлэг дундуур өнгөрөх нөхцөлд
		Шугамын захын утаснаас хоёр тийш		Тал бүр тийш	Шугамаас хоёр тийш			Шугамын захын утаснаас хоёр тийш
1.	Цахилгаан дамжуулах шугам: а/ 10 хүртэл кв б/ 35 кв в/ 110 кв г/ 220 кв д/ 440-500 кв	10 м 15 м 20 м 25 м 30 м	2 м 4 м 5 м 6 м 10 м	10 м 15 м 20 м 25 м 30 м				15 м 15 м 15 м 15 м 15 м
2.	Кабель шугам				10 м	2 м	100 м	
3.	Дулааны шугам: а/ 400 мм хүртэл голчтой б/ 400 мм-ээс дээш голчтой			10 м 10 м	4 м 5 м	3 м 4 м		

Ажилбар 8.2.4. Төмөр замын хамгаалалтын бүсийн төрөл, дэглэм, хэмжээ

Төмөр замын хөдөлгөөн, ачилт буулгалтын ажлыг хэвийн байлгах, төмөр замыг осол сүйрлээс хамгаалах, орчин тойронд нь учирч болох хохирлыг багасгах, хүн ам, мал амьтны аюулгүй бүсийг гол замаас 2 тийш 500 хүртэл метрийн өргөнтэй тогтооно.

Төмөр замын аюулгүйн бүсэд малын бэлчээр; төмөр замд холбогдолгүй үйлдвэрлэл, үйлчилгээ; аюул хөнөөлтэй бодис үйлдвэрлэх, хадгалах; ачих буулгах объект барих; суурьшлын бүс, төмөр замын байгууллага байгуулах үйл ажиллагаа төлөвлөхийг хориглоно. Суурьшлын бүс, төмөр замын байгууллага байгуулах үйл ажиллагааг хот суурины тэг гортигоос гадна төлөвлөхийг зөвшөөрнө.

10.2.12. Газар, байгалийн нөөц эдэлбэрийн зүй ёсны эрхийн төлөвлөлт

Дэд бүрэлдэхүүн 9.1. Зүй ёсны эрх

Газар, байгалийн нөөц эдэлбэрийн зүй ёсны эрхийн бүртгэлийг газар, ус, ой, бэлчээр, хадлан зэрэг байгалийн нөөцийг арвижуулан өсгөж, ашиглан хамгаалах, аялал жуулчлал эрхлэх, эрчимжсэн аж ахуй эрхлэх, үйлдвэр, үйлчилгээг түүхий эд үйлдвэрлэл, бэлтгэн нийлүүлэлтийн гинжин хэлхээнд шаардлагатай нутаг дэвсгэрийг засаг захиргааны нэгжийн хил хязгаараас үл хамааруулан төрөлжүүлэн, аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөө болон сумын газар зохион байгуулалтын тухайн жилийн төлөвлөгөөтэй уялдуулан төлөвлөнө.

Иргэд олон нийтийн оролцоотой тухайн нутаг дэвсгэр дэх зүй ёсны эрхийн зориулалтын төрлүүдийг нарийвчлан тодорхойлж, санал асуулга авна. Үүнд “Газар, байгалийн нөөц эдэлбэрийн зүй ёсны эрхийг зориулалтаар нь бүртгэн баталгаажуулах түр заавар”-ыг баримтална.

10.2.13. Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээний төлөвлөлт

Дэд бүрэлдэхүүн 10.1. Ерөнхий зүйл

Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээний төлөвлөлтийг “Биологийн олон янз байдлын үндэсний хөтөлбөр” болон бусад холбогдох хууль тогтоомжийн хүрээнд хийнэ.

Ажилбар 10.1.1. Үндэслэл

Ашиглалтын нөлөөллийг зохистой бууруулахын тулд нөлөөллөөс зайлсхийх, нөлөөллийг бууруулах болон нөхөн сэргээх арга хэмжээг хэрэгжүүлэхийн хамт үлдэгдэл нөлөөллийг дүйцүүлэн хамгаалах шаардлагатай. Ландшафтын төвшний төлөвлөлт буюу экологийн бүс нутгийн үнэлгээ нь нөлөөллийг бууруулах эдгээр алхмуудыг зохистой хэрэгжүүлэх үндэс болно.

Ажилбар 10.1.2. Дүйцүүлэн хамгааллын дараах зарчим

1. Нөлөөллийг бууруулах дарааллыг ашиглах: Нөлөөллөөс зайлсхийх, бууруулах/нөхөн сэргээх, дүйцүүлэн хамгаалах;
2. Нөлөөллийг бууруулах дарааллыг ашиглахад экологийн бүс нутгийн буюу ландшафтын байгаль хамгаалах зорилтыг авч үзэх;
3. Биологийн олон янз байдлын хувьд урт хугацааны үр дүнд хүрэх;
4. Талуудын оролцоог хангах;
5. Экологийн хувьд “ижил” буюу “дүйцэхүйц” байх;
6. Дүйцүүлэн хамгаалал нь нөлөөлөлд өртсөн бүс нутагт хэрэгжих.

Дэд бүрэлдэхүүн 10.2. Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээний төлөвлөлт

Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээг нөлөөлөл илрэх, онцгой үр дагавар үүсэх чухал эрсдэл илэрсэн тохиолдолд төлөвлөнө.
Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээ нь дараах төрөлтэй байна. Үүнд:

1. Ургамалжуулах /экологийн үнэ цэнийн тодорхой зорилтод хүрэхийн тулд доройтсон газрыг дахин ургамалжуулах/ болон талбайн гадна нөхөн сэргээх /экосистемийн үйл явцыг засах, хөл газрын ургамал, өвчин, зэрлэг амьтны менежментийг хэрэгжүүлэх/ талбайн менежмент
2. газар худалдан авах /хамгаалах зорилгоор газар худалдаж авах, хамгааллын гэрээ хэлэлцээр болон бусад эрхзүйн гэрээнд нэгдэх/
3. судалгаа /нөлөөлөлд өртсөн байгаль орчны үнэ цэнийг хадгалах менежмент, шийдвэр гаргах үйл явцад шууд дэмжлэг үзүүлэхэд чиглэсэн байх/

Ажилбар 10.2.1. Ургамалжуулах болон талбайн менежмент

Энэ төрөлд дахин ургамалжуулах /доройтсон газарт байгалийн ургамал нөмрөгийг дахин ургуулах/ болон нөхөн сэргээх /экосистемийн үйл явцыг засч сайжруулах, хөл газрын ургамал, өвчин, зэрлэг амьтны менежмент/ зэрэг үйл ажиллагаа багтана. Дүйцүүлэн хамгаалж буй газрын байгаль орчны үнэ цэнийг биетээр сайжруулах зорилготой.

Ажилбар 10.2.2. Судалгаа

Судалгааны төсөл нь санал болгож буй төслийн байгаль орчинд үзүүлэх нөлөөлөл тодорхойгүй байх нөхцөлд мөн тодорхой нөлөөллийг бууруулах эсвэл зайлсхийх болон багасгах арга хэлбэрийг тодорхойлоход шинжлэх ухааны үндэслэлтэй судалгаа мэдээлэл шаардлагатай байх нөхцөлд дүйцүүлэн хамгааллын арга хэмжээнд тооцогдоно. Судалгааны хүрээнд шинэ мэдээлэл хуримтлагдах нь төсөл санаачлагч нарт одоо байгаа дүйцүүлэн хамгааллын арга хэмжээг үргэлжлүүлэн хэрэгжүүлэх хэрэгцээг бууруулах эсвэл ирээдүйд хэрэгжиж болох төслийн дүйцүүлэн хамгааллаас зайлсхийхэд ач холбогдолтой.

Дэд бүрэлдэхүүн 10.3. Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээний төлөвлөлт

Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээний төлөвлөлтөд дараах асуудлуудыг тусгана. Үүнд:

- Дүйцүүлэн хамгаалалд анхаарах биологийн олон янз байдал, тэдгээрийн төсөл хэрэгжихээс өмнөх суурь нөхцөл байдал,
- биологийн олон янз байдлын хувьд ямар эерэг үр дүнд хүрэх,

хэмжих шалгуурууд, биологийн олон янз байдлын мониторингийн төлөвлөгөө,

- бологийн олон янз байдлын хувьд эерэг үр дүнд хүрэх арга хэмжээ, үйл ажиллагааны төлөвлөгөө,
- арга хэмжээ, үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх арга зам, үйл ажиллагааг санхүүжүүлэх төсөв /Хүснэгт 50/

Хүснэгт 50. *Дүйцүүлэн хамгаалах төлөвлөгөөний загвар*

Дүйцүүлэн хамгаалах газрын байршил, хэмжээ /га/	Дүйцүүлэн хамгаалах зорилт	Хамгааллын арга хэмжээ	Арга хэмжээний цар, хэмжээ	Нэгжийн өртөг	Нийт зардал (сая.тө)	Хэрэгжүүлэх хугацаа ба давтамж	Хариуцах эзэн

10.3.13. Хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө боловсруулах

10.3.13.1. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөнд газрын нэгдмэл сангийн ангилал тус бүрээр энэхүү аргачлалын дагуу төлөвлөсөн нийт арга хэмжээг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг үе шаттайгаар хэрэгжүүлэх арга хэмжээ, хугацаа, шалгуур үзүүлэлт, хүрэх үр дүн, хариуцах эзэн, шаардагдах төсөв зардал зэрэг мэдээллийг агуулсан үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг энэ арга зүйн Хавсралт 2-ын дагуу боловсруулж нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хамт сумын ИТХ-аар хэлэлцүүлж батлуулна.

10.3.14. Цахим системд бүртгэх

10.3.14.1. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг цахим системд бүртгэх асуудлыг “Газрын нэгдмэл сангийн удирдлагын нэгдсэн цахим системийн үйл ажиллагааны журам”-аар зохицуулна.

10.3.14.2. Мэргэжлийн байгууллага нь цахим системд зурагласан ерөнхий төлөвлөгөөний арга хэмжээ, бүсчлэлийн зурган мэдээллийн давхаргын атрибут агуулгын бүрэн бүтэн байдал, геометр, топологи алдаа зэргийг шалгаж мэдээллийн сангийн загвар, стандартад нийцүүлэн зурагласан байна.

10.3.14.3. Аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал төлөвлөсөн арга хэмжээг цахим системд бүрэн зурагласан эсэхэд хяналт тавьж ажиллана.

10.3.14.4. Хэрэв иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаас нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөөний эцсийн шатны тайланг хэлэлцүүлэх явцад өөрчлөлт хийх, нэмж тусгах санал гарсан тохиолдолд уг өөрчлөлтийг иргэдийн

Төлөөлөгчдийн Хурлын тэмдэглэлийн үндэслэн хийх бөгөөд хурлын тэмдэглэлийн хуулбарыг цахим системд заавал хавсарган засварыг хийнэ.

10.3.14.5. Аймгийн газрын алба Сумын Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлаас баталсан нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг цахим системд баталгаажуулна.

Арван нэг. Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагаар дүгнэлт гаргуулах

11.1. Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад хүргүүлэхийн өмнө аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний эцсийн шатын тайланд захилагчийн хяналтыг хийж, ажлын хэсгээр хэлэлцүүлэн дүгнэлт, зөвлөмж гаргаж, мэргэжлийн байгууллага болон тус байгууллагад албан бичгээр хүргүүлнэ.

11.2. Мэргэжлийн байгууллага нь төлөвлөгөөний эцсийн шатны тайланг аймгийн газрын алба болон сумын газрын даамлын гаргасан дүгнэлтийн хамт газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад албан бичгээр хүргүүлж мэргэжлийн дүгнэлт гаргуулна.

11.3. Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага дүгнэлт гаргуулах хүсэлтийг хүлээн авсан өдрөөс хойш 30 хоногт багтаан шийдвэрлэнэ. Нэмэлт судалгаа, мэдээлэл шаардлагатай тохиолдолд уг хугацааг 30 хүртэл хоногоор нэмж сунгаж болно. Төлөвлөгөөний тайлан тоон зургийн иж бүрдэл дутуу, цахим системд байршуулаагүй тохиолдолд дүгнэлт гаргахгүй буцаана.

Арван хоёр. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг баталгаажуулах, хүлээлгэн өгөх

12.1. Аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагын дүгнэлтийн дагуу засвар өөрчлөлтийг бүрэн хийсэн эсэхэд хяналт тавьж сумын Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурлаар хэлэлцүүлж, батлуулах ажлыг зохион байгуулна.

12.2. Сумын Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагын мэргэжлийн дүгнэлтийг үндэслэн тогтоол гаргаж, нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг баталгаажуулна. Тогтоолын агуулгад сумын Засаг даргад нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг сумын тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд тусгаж, хэрэгжүүлэх талаар тусгана.

12.3. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө цахим системд

батлагдсны дараа мэргэжлийн байгууллага батлагдсан нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний иж бүрэн тайланг тоон болон хэвлэмэл байдлаар сумын Засаг даргын тамгын газар, сумын Газрын даамал, аймгийн газрын алба, Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад тус бүр 1 хувийг холбогдох журам, зааврын дагуу хүлээлгэн өгнө.

Арван гурав. Газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх

13.1. Аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг цахим системд бүртгэгдсэний дараа иргэд, олон нийтэд сурталчлах, хэрэгжилтийг хангах, хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөөний дагуу сумын тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд холбогдох арга хэмжээнүүдийг тусгаж, хэрэгжүүлэхэд шаардлагатай зардлыг орон нутгийн төсөвт тусгуулах ажлыг зохион байгуулна.

13.2. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх ажлын хүрээнд гүйцэтгэх үйл ажиллагааг Хүснэгт 51-д заасан дэд үе шатны дагуу хийж гүйцэтгэнэ.

Хүснэгт 51. *Төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны дэд үе шат, гүйцэтгэх ажил, хугацаа (сараар)*

Үе шат	Дэд үе шат	Хийгдэх ажил	Норматив хугацаа
Үе шат 9: Төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэх 5-7 жил	9.1. Төлөвлөгөөний талаар олон нийтэд сурталчилгаа, танилцуулга хийх	9.1.1. Сумын газрын даамал төлөвлөгөөг иргэд, олон нийтэд жигд сурталчлах, хэрэгжилтийг хангах ажлыг зохион байгуулна.	Жил бүр
	9.2. Тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд “Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ”-ний төлөвлөгөөний дагуу тусгах	9.2.1. Сумын тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд холбогдох арга хэмжээнүүдийг тусгах ажлыг зохион байгуулна.	Жил бүр

Арван дөрөв. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд мониторинг, үнэлгээ хийх

14.1. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хэрэгжилтэд хяналт тавих ажлын хүрээнд гүйцэтгэх үйл ажиллагааг Хүснэгт 52-д заасан дэд үе шатны дагуу хийж гүйцэтгэнэ.

Хүснэгт 52. *Зураг төсөлжүүлэлтийн дэд үе шат, гүйцэтгэх ажил, хугацаа (сараар)*

Үе шат	Дэд үе шат	Хийгдэх ажил	Норматив хугацаа
Үе шат 10: Мониторинг, үнэлгээ 5-7 жил	10.1. Нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөөний хэрэгжилтэнд хяналт-шинжилгээ хийх, үр дүнг үнэлнэ.	10.1.1. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө болон хэрэгжилтийг Газар зохион байгуулалт хийх журмын дагуу зохион байгуулна.	Жил бүр
	10.2. Төлөвлөгөөнд нэмэлт өөрчлөлт оруулах	10.2.1. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөнд Газар зохион байгуулалт хийх журмын дагуу тодотгол хийх шаардлагатай тохиолдолд өөрчлөлт оруулах.	-
	10.3. Мониторинг, үнэлгээний эцсийн дүгнэлт	10.3.1. Төлөвлөгөөний хэрэгжилтийг эцэслэн дүгнэх	5-7 жилд

10.4. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хэрэгжилтийн үнэлгээг аймгийн газрын алба нь мэргэшсэн болон зөвлөх зэрэгтэй хөндлөнгийн төлөвлөлтийн мэргэжилтнээр гүйцэтгүүлж болно. Хэрэгжилтийн үнэлгээний тайланг газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад хүргүүлнэ.

10.5. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хэрэгжилт хамгийн бага хувиар тооцоход: эхний 3 жилд 20-40%, тав дэх жилд 40-60%, 6-7 дах жилд 60-85% биелэх үндсэн шаардлага тавина.

10.6. Үнэлгээний үр дүнгээр 2-оос дээш удаа гүйцэтгэлийн хамгийн бага хувьдаа хүрээгүй тохиолдолд нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөөнд засвар өөрчлөлт хийнэ. Аймгий газрын алба, сумын газрын даамал тодотгол хийх саналаа төлөвлөлтийн мониторинг, хэрэгжилтийн үнэлгээнд түшиглэн төсөв хөрөнгө оруулалтын эх үүсвэрийн хамт боловсруулан сумын иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурлаар батлуулах ажлыг зохион байгуулна.

Хавсралт-I

БАТЛАВ

.... АЙМГИЙН ГАЗРЫН ХАРИЛЦАА, БАРИЛГА, ХОТ БАЙГУУЛАЛТЫН ГАЗРЫН ДАРГА

....
(Овог,нэр)

БАТЛАВ

.... АЙМГИЙН
.........................СУМЫН ЗАСАГ ДАРГА

....
(Овог,нэр)

.... АЙМГИЙН .... СУМЫН НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ БОЛОВСРУУЛАХ АЖЛЫН ДААЛГАВАР

20 ..... оны ..... сарын ..... өдөр Дугаар .... хот

№	Ажлын нэр, төрөл	Тайлбар, даалгавар
1.	Ажил гүйцэтгэх үндэслэл	Газрын тухай хуулийн 24 дэх зүйлийн 24.1-д заасан Газар зохион байгуулалтын цогц үйл ажиллагааг хэрэгжүүлэх, “Засаг захиргаа, нутаг дэвсгэр, түүний удирдлагын тухай хууль”-ийн 18 дахь зүйлийн 18.1.2-ын “з”-д заасан нутаг дэвсгэрийнхээ газрыг зүй зохистой ашиглах, үржил шимийг нь дээшлүүлэх, байгаль орчныг хамгаалах бусад арга хэмжээний цогцолбор хөтөлбөрийг батлах, “е”-д заасан Бүсчилсэн хөгжлийн стратегитай нутаг дэвсгэрийнхээ эдийн засаг, нийгмийн хөгжил, хэтийн төлөвийг уялдуулах асуудлыг хэлэлцэн шийдвэрлэх, Засгийн газрын 2024 оны 92 дугаар тогтоолоор баталсан “Газар зохион байгуулалт хийх журам” нь “Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө”-ний үндэслэл болно.
2.	Ажлын зорилго, шийдвэрлэх асуудал	.... сумын байгалийн нөөц, нөхцөл, уур амьсгал, газар ашиглалтын онцлог, нийгэм, эдийн засаг, соёл, амьдралын уламжлалт хэв маяг, онцлогийг судлан тодорхойлж, газар ашиглалтын хэрэгцээт болон тохиромжтой байдлын үнэлгээнд үндэслэн иргэд, олон нийтийн жигд оролцоотойгоор нийгэм, эдийн засгийн тогтвортой хөгжлийн үзэл баримтлал, бусад бодлогын баримт бичигт тулгуурласан сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулахад энэхүү аргазүйн зорилго оршино.

3.	Баримтлах зарчим	• Иргэдийн аюулгүй орчинд, сайн сайхан амьдрах нөхцөлийг хангах; • Иргэд, олон нийтийн оролцоог хангасан, хүний эрх, жендерийн тэгш байдлыг хангасан, ардчилсан, хэрэгжихүйц байх; • Байгаль орчинд ээлтэй байх; • Үр ашигтай байх; • Орон нутгийн өрсөлдөх чадварыг дэмжихийн зэрэгцээ өнөө ба ирээдүй хойч үеийн хэрэгцээг хангасан тогтвортой хөгжлийг баримталсан байх; Р • Ил тод нээлттэй байх; • Хяналт, үнэлгээ хийх боломжтой байх; • Оновчтой бодлогын хувилбарт үндэслэн зорилго, зорилт, хүрэх үр дүн, шалгуур үзүүлэлт, хэрэгжүүлэх арга зам, үе шат, түүнд шаардлагатай нөөцийг нарийвчлан төлөвлөсөн, улс, орон нутгийн хөгжлийн бодлого, хэтийн зорилт, хөтөлбөрт тусгагдсан арга хэмжээ, үр дүнг хангахад чиглэсэн байх; • Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний зураг төсөл түүнтэй холбоотой бусад суурь судалгааны мэдээллүүд нь геодезийн байрлал, өндрийн нэгдсэн тогтолцоонд зохиогдсон байх.
4.	Ажлын хамрах хүрээ	.... аймгийн .... сумын нийт нутаг дэвсгэр .... га талбайг хамарна.
5.	Ажил гүйцэтгэх хугацаа	Эхлэх хугацаа: 20 .... оны ...... сарын ...... өдөр Дуусах хугацаа: 20 .... оны ...... сарын...... өдөр
6.	Гүйцэтгэх ажлын хэмжээ	Гүйцэтгэх ажлын хэмжээ нь ГЗБГЗЗЕГ-ын даргын 2024 оны 10 дугаар сарын 24-ны өдрийн А/304 дүгээр тушаалаар батлагдсан “Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжпийн төлөвлөгөөний аргачлал”-д заасан үе шат бүрээр тодорхойлогдох бөгөөд дараах үе шаттай байна. **1. БЭЛТГЭЛ ҮЕ ШАТ** **Бүх шатны газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг судлах, уялдуулах** Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг боловсруулахдаа улс, бүс, аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөг шинжлэх ухааны үндэслэлтэй нарийвчлан тодруулж түүнд нийцүүлэн, сумын газар зохион байгуулалтын тухайн жилийн төлөвлөгөөнд шууд тусгаж, хэрэгжүүлэх боломжийг бүрдүүлнэ.

		Хөгжлийн бодлогын баримт бичиг, гадаад, дотоодын төсөл хөтөлбөрүүдийн үйл ажиллагааны тайланг судлах, уялдуулах Улс, бүс, аймаг, сумын чанартай бодлогын баримт бичгийг судлаж тухайн сумтай холбоотой бодлого, арга хэмжээ, үйл ажиллагааны жагсаалтыг гаргана. Ялангуяа тухайн суманд хэрэгжиж буй, зохих эрх бүхий этгээдээр албан ёсоор батлагдсан хөгжлийн хөтөлбөр, төлөвлөлтийн баримт бичгийг сайтар судлаж тэдгээрийг хэрэгжүүлэх орон зайн болон газар, байгалийн нөөцийн чадавхийн боломжийг үнэлж дүгнэн, бодит шийдлийг тодорхойлж түүнтэй уялдуулан газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулах. Усны нөөцийн менежментийн нэгдсэн төлөвлөгөө, ойн менежмент, бэлчээрийн менежмент эсвэл тусгай хамгаалалттай газар нутгийн менежментийн төлөвлөгөө, түүнчлэн холбоос нутаг, нүүдлийн зүйлийн талаар хийсэн судалгааны үр дүнд тогтоосон газар нутгууд гэх мэт тусгай салбарын менежментийн төлөвлөгөөг судалж төлөвлөгөөнд тусгаж хэрэгжүүлэх, уялдуулах шаардлагатай асуудлуудыг тодорхойлох. **Байгалийн нөөц, нөхцөл, төрх байдлыг судлах** Улс, аймаг, сумын нутаг дэвсгэр дээр хийгдэж байсан бүх төрлийн байгалийн нөөц, нөхцөл, төрх байдлын судалгааны ажлыг судалж, нэгтгэн газар зүйн мэдээллийн системийг ашиглаж, тоон хэлбэрт оруулж, сэдэвчилсэн зургийн эхний хувилбарыг бэлтгэнэ. Сэдэвчилсэн зураг хийхдээ “Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжпийн төлөвлөгөө боловсруулах аргачлал”-д заасан шалгуур үзүүлэлтүүдийн дагуу зураглана. **Нийгэм эдийн засгийн мэдээлэл бүрдүүлэх** Хээрийн судалгааны үе шатанд хийгдэх нийгэм, эдийн засгийн судалгаанд ашиглагдах мэдээг байрлалд суурилсан “Нийгэм, эдийн засгийн мэдээллийн сан” болон холбогдох байгууллагуудаас авч, цуглуулна.

		Газрын нэгдмэл сан, түүний ашиглалтын суурь судалгаа Сумын нутаг дэвсгэрт өмнө хийгдэж байсан газар ашиглалттай холбоотой судалгааны тайлан, газрын нэгдмэл сангийн тайлан, газрын кадастрын мэдээллийн сангийн бүртгэл, бусад мэдээллийг цуглуулж, хөдөө аж ахуй, тусгай хэрэгцээ, ой, усны сан бүхий газар, зам шугам сүлжээний газар ашиглалтыг зориулалт бүрээр 1:100000, 1:50000, 1:25000, 1:10000 масштаб, хот суурингийн газар, аялал жуулчлалын газар, уул уурхайн газар, хөдөө аж ахуйн суурин газарт 1:10000, 1:5000, 1:1000 масштаб зэрэг харгалзах хамгийн том масштабтайгаар сэдэвчилсэн зургийн эхний хувилбарыг бэлтгэнэ. **Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийх** Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ хийх аргазүй”-н дагуу тухайн сумын нутаг дэвсгэрийн хэмжээнд буюу том масштабын шаардлагад нийцсэн мэдээллийн нарийвчлалыг хангаж ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээг дээрх арга зүйн дагуу хийнэ. Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээг дээр дурдсан аргачлалын дагуу газар ашиглалтын дараах төрлүүдээр хийнэ. Үүнд: • Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ; • Бэлчээр ашиглалтын газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ; • Хадлангийн газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ; • Газар тариалангийн зориулалтаар ашиглах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ; • Хадгалан хамгаалах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ; • Эрчимжсэн фермерийн аж ахуй хөгжүүлэх газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ; • Жимс, жимсгэнэ тариалах газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ; • Шинээр байгуулах, өргөтгөх, нөөц газар сонгох зорилготой хот, тосгон, бусад суурин газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ; • Аялал жуулчлалын бүс, замналын тохиромжтой байдлын үнэлгээ; • Хөв цөөрөм байгуулахад тохиромжтой байдлын үнэлгээ; • Ойжуулахад тохиромжтой байдлын газрын үнэлгээ;

<table>
<tr><td></td><td></td><td>• Тусгай хамгаалалтад авах зориулалттай газрын тохиромжтой газрын үнэлгээ;
• Инженерийн шугаман байгууламжийн зориулалттай газрын тохиромжтой байдлын үнэлгээ;
• Төлөвлөгөөнд шаардлагатай бусад газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ.</td></tr>
<tr><td></td><td></td><td>Хэрэгцээт байдлын үнэлгээ хийх
Нийгэм, эдийн засгийн газрын хэрэгцээт байдлыг дараах чиглэлүүдээр тодорхойлно. Үүнд:

Нийгмийн дэд бүтцийн газрын хэрэгцээ /сургууль цэцэрлэг, эмнэлэг, соёл, урлаг гэх мэт төрийн байгууллага, ногоон байгууламж, эмийн сан гэх мэт/
• Инженерийн дэд бүтцийн газрын хэрэгцээ /цахилгаан дамжуулах шугам, зам, халуун, хүйтэн усны шугам гэх мэт/
• Шинээр эзэмшүүлэх, өмчлүүлэх газрын хэрэгцээ
• Хүн амын ундны усны хэрэгцээ
• Хүнсний гол нэрийн бүтээгдэхүүний хэрэгцээ, тариалангийн газрын хэрэгцээ
• Малын тэжээлийн хэрэгцээ, хадлангийн газрын хэрэгцээ
• Худаг, усан сангийн хэрэгцээ
• Бусад шаардлагатай хэрэгцээт байдлын үнэлгээ

Бэлтгэл ажлын тайлан хүргүүлэх
• Мэргэжлийн байгууллага бэлтгэл ажлын тайланг боловсруулж аймгийн газрын алба, сумын газрын даамалд хүргүүлж, дүгнэлт, зөвлөмж гаргуулна.
• Аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал бэлтгэл ажлын тайланд захиалагчийн хяналтыг хийж, ажлын хэсгээр хэлэлцүүлэн дүгнэлт, зөвлөмжийг мэргэжлийн байгууллага болон ГЗБГЗЗЕГ-т хүргүүлнэ.

2. ХЭЭРИЙН СУДАЛГААНЫ ҮЕ ШАТ

Хээрийн судалгааны үе шатанд гүйцэтгэсэн ажлын тайланг орон нутгийн удирдлагууд болон ажлын хэсэгт танилцуулна.</td></tr>
</table>

		Газар ашиглалтын одоогийн байдлыг тодруулах “Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах аргачлал”-д заасны дагуу газар дээр нь очиж ажиллах, хэмжилт, зураглал, тодруулалт хийх чиглэлүүд, баг бүрэлдэхүүнийг тогтооно. Хээрийн хэмжилт, тодруулалтын ажилд сумын удирдлага, газрын даамал, багийн Засаг дарга нарыг оролцуулах ба шаардлагатай бусад мэргэжилтнүүдийг тэд нартай тохиролцсоны үндсэн дээр оролцуулж, газрын нэгдмэл сангийн ангиллын дагуу байршил, заагийг нарийвчлан зураглана. ***Хил зааг тогтоож зураглалыг хийх:*** MNS 6317: 2012, MNS 6316:2012 стандартыг ашиглана. Хэмжилт судалгаа зураглал нь сумын нийт нутаг дэвсгэрийг хамарсан газар ашиглалтын төрлүүд түүний хил зааг, байршил тогтоож хэмжилт зураглал хийнэ. Зүй ёсны эрхийн зориулалтын төрлүүд болон газар, байгалийн нөөцийн тархац, хэмжээг төрөл бүрээр нь газар дээр нь иргэдтэй хамтран тогтоож зураглах. Ялангуяа бэлчээрийн улирлын хуваарь, нийтээр болон гэрээгээр ашиглуулах бэлчээр, малчдын өвөлжөө, хаваржаа, зуслан, намаржаа, худаг уст цэг болон бэлчээр ашиглалтын бусад төрлийг хэмжиж зураглан, тэдгээрт байрших малын тоог тухайн оны Мал тооллогын А дансны мэдээллээс авч хүснэгтийн атрибут мэдээлэлтэй холбож Shp файл үүсгэнэ. ***Статистик мэдээ цуглуулах:*** Бэлтгэл ажпын хүрээнд бэлтгэсэн хүснэгтэн мэдээний загвараар сумын статистикийн мэдээллээс нийгэм эдийн засгийн холбоотой шаардагдах тоон мэдээллийг авна. ***Иргэд, олон нийтээс санал авах оролцоог хангах:*** Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах аргачлал болон Засгийн газрын 2024 оны 92 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Газар зохион байгуулалт хийх журам”-ын 3.17.1, 3.17.3-т заасны дагуу иргэд олон нийтэд нээлттэй, ил тод мэдээлж, төрийн болон төрийн бус байгууллага, сумдын Засаг дарга нар, олон нийтээс саналыг авна. **Тохиромжтой байдлын үнэлгээг газар дээр тулгах** Бэлтгэл ажлын хүрээнд бэлтгэсэн тохиромжтой байдлын үнэлгээний таарцыг газар дээр тулгаж үзнэ.

		Газрын доройтлын зэргийг үнэлэх, зураглах - ХАА-н газрын доройтол /хөрсний элэгдэл, ялзмаг болон шим тэжээлийн алдагдал/, бэлчээрийн даац хэтрэлт, уул уурхайн сөрөг нөлөөллийн тооцоо судалгаа, газрын байршил талбайн хэмжээг тодорхойлох. - Тариалангийн талбайн салхи, усны элэгдэл, үржил шимийн алдагдал тодорхойлох - Бэлчээрийн газрын өөрчлөлтийг үнэлэх фото мониторингийн судалгааны мэдээлэлд үндэслэн бэлчээрийн төлөв байдлыг үнэлэх. - “Монгол орны зонхилох бэлчээрийн төлөв байдал өөрчлөлтийн загвар”-ыг ашиглан бэлчээрийн өнөөгийн төлөв байдлыг тодорхойлох. - Зам шугам сүлжээний газрын зэрлэг амьтны байршил, шилжилт хөдөлгөөнд үзүүлж буй сөрөг нөлөөлөл, малчдын нүүдэлд учруулж буй бэрхшээлийн судалгаа, зураг. - Газар ашиглалтаас усны нөөцийн хомсдол, бохирдолд үзүүлж буй сөрөг нөлөөллийн судалгаа зураг **3. ЭХНИЙ ТӨСӨЛЖҮҮЛЭЛТ** **Сумын хөгжлийн төлөв байдалд дүн шинжилгээ хийх** Сумын нийгэм, эдийн засаг, байгаль орчин, дэд бүтэц, газрын харилцааны чиглэлүүдээр СВОТ(SWOT) шинжилгээ буюу гадаад, дотоод орчны судалгаа болон ПЭСТЭЛ (PESTEL) болон асуудлын шинжилгээний аргуудыг хослуулан хэрэглэж одоогийн байдал, тулгамдаж буй бэрхшээл, тэдгээрийг шийдвэрлэх нөөц чадавх боломжуудыг тодорхойлно. **Тохиромжтой байдлын үнэлгээ, хэлэлцүүлэг саналд үндэслэн газар ашиглалтын төлөвлөлтийн бүсчлэлийг тогтоох** **Хөдөө аж ахуйн газрын төлөвлөлт** **Уламжлалт бэлчээрийн мал аж ахуйн бүс** - Улирлын хуваарийн /өвөл-хавар, зун-намар/ сэлгээ тогтоосон бэлчээр - Сүргийн эргэлт бүтцийн төлөвлөгөө - Газар сайжруулалтын арга хэмжээ тусгайлан заасан бэлчээр - Усжуулах шаардлагатай бэлчээр

		- Отрын бэлчээр ашиглалтын бүс - Сэргэх чадавхад суурилсан бэлчээрийн газрын менежментийн арга хэмжээ тусгасан нутаг - Отрын мал тууврын зам - Зэрлэг амьтдын дамжин өнгөрөх коридор - Бэлчээрийн төлөв байдал, төрх байдлыг тодорхойлох - Бэлчээрийн даац багтаамжыг тооцох /төлөвлөлтийн хугацааны малын тоонд уялдуулах/ - Бусад **Тусгай горимын зохицуулалттай бэлчээр ашиглалтын бүс** - Тусгай горимын зохицуулалттай бэлчээр ашиглалтын бүс /тусгай хамгаалалттай газар нутаг/ - Хорио цээрийн дэглэм тогтоосон бүс - Отрын бүс нутаг - Бусад **Эрчимжсэн мал аж ахуйн газрын бүс** - Эрчимжсэн мал аж ахуйн бүс - Хагас эрчимжсэн мал ахуйн бүс **Хадлангийн газрын менежмент** **Байгалийн хадлангийн талбай** - Аймаг дундын хадлангийн талбай - /тусгай хэрэгцээ/ - Сум дундын хадлангийн талбай - Сумын хадлангийн талбай - Хөцөөлсөн хадлангийн талбай - Бусад **Таримал хадлангийн талбай** - Таримал хадлангийн талбай **Сайжруулах хадлангийн талбай** - Нөөшлөх хадлангийн талбай - Төрх байдлыг сайжруулах талбай - Өнгөц тордон сайжруулалт хийх талбай - Үндсэн сайжруулалт хийх талбай - Хадах хугацаа, сэлгээ хийх талбай - Бусад

		Тариалангийн газрын төлөвлөлт **Атар зэмших талбай, Дахин эргэлтэнд оруулах атаршсан талбай** - Үр тариа - Төмс, хүнсний ногоо - Тэжээлийн ургамал - Тосны ургамал - Техникийн ургамал - Эмийн, гоёл чимэглэлийн ургамал - Бусад **Эргэлтэнд оруулахгүй атаршсан талбай** - Хадгалах талбай - Түр өөр зориулалтаар ашиглах талбай - Бусад ангилал руу шилжүүлэх талбай **Тариалангийн талбайн хамгаалалтын зурвас** - Эргэлт-ашиглалтын зурвас /100 м/ - Хамгаалалтын зурвас /500 м/ **Тариалангийн талбайг хамгаалах, арчилж тордох, сайжруулах бүс** - Төрх байдлыг сайжруулах шаардлагатай талбай - Тордон сайжруулалт хийх шаардлагатай талбай - Бэлчээр, хадлангийн зориулалтаар нөхөн сэргээлт хийх талбай - Хамгаалалтын ойн зурвас - Усалгаатай газар тариаланд шилжих талбай - Тариалангаас бусад ангилал руу шилжүүлэх талбай - Бусад **ХАА-н барилга, байгууламжийн дэвсгэр газрын төлөвлөлт** **Худаг уст цэгийн барилга, байгууламж бүхий бэлчээр** - Уст цэгийн хайгуул хийх нутаг - Засварлах шаардлагатай худаг уст цэг **Хөв цөөрмийн барилга, байгууламж төлөвлөх бэлчээр** - Бэлчээрийн зориулалтаар шинээр байгуулах хөв цөөрмийн газар - Бэлчээрийн зориулалттай сэргээн засварлах шаардлагатай хөв цөөрмийн газар

		Газар тариалангийн барилга, байгууламжийн дэвсгэр газар /Бүсийн шалгуур хангасан тохиолдолд төлөвлөнө/ - Шинээр услалтын систем байгуулах газар - Сэргээн засварлах шаардлагатай услалтын системтэй талбай - ХАА-н бүтээгдэхүүний логистик төв - Хөдөө аж ахуйн цогцолбор бүс - Газар тариалангийн зориулалтаар шинээр байгуулах хөв цөөрмийн газар - Газар тариалангийн зориулалттай сэргээн засварлах шаардлагатай хөв цөөрмийн газар - Бусад **Хадгалан хамгаалах газрын төлөвлөлт** Газар нөөшлөх бүс - Зөгийний аж ахуйн бэлчээр - Ан амьтны үржүүлгийн нутаг - Ашиглахгүй нөөшлөх нутаг - Бусад **Чөлөөт ашиглалтын бэлчээрийн бүс** - Чөлөөт ашиглалтын бэлчээр /1.1-ээс 1.5 хүртэлх бүсчлэлд төлөвлөгдөөгүй бусад газар/ **Хот тосгон бусад суурины газар төлөвлөлт** - Хот тосгон, бусад суурины газрын газар ашиглалтын байдлыг үнэлж, одоо байгаа хот тосгон, бусад суурины эдэлбэр газрыг тэлэх, өөрчлөх байршил, хэмжээг төлөвлөлтийн хугацааны хүн амын өсөлт, хэрэгцээт байдлын үнэлгээ болон орон нутгийн санал үндэслэн төлөвлөх - Хотынхөгжлийнерөнхийтөлөвлөгөөнийхэрэгжилтийн байдлыг үнэлэх, шаардлага хангахгүй, хэрэгжилт хангалтгүй, хэрэгжиж дууссан эсвэл зохиогдоогүй нөхцөлд хот суурины функциональ бүсчлэлийг Хот байгуулалтын тухай хууль, “Хот тосгоны төлөвлөлт, барилгажилтын норм ба дүрэм” БНбД 30.01.04 дагуу орон нутгийн онцлогт нийцүүлэн тогтоож, төлөвлөх /төлөвлөх эсэхийг захиалагчтай зөвшилцөх/ **Суурьшлын бүс** - Хуваарьт эдлэн газартай хувийн сууцны бүс - Нам давхрын орон сууцны бүс

		- Дунд давхрын орон сууцны бүс - Өндөр давхрын орон сууцны бүс - Гэр хорооллын бүс - Бусад **Олон нийт, ажил хэргийн бүс** - Олон нийт, ажил хэргийн бүс - Худалдаа, ажил хэргийн бүс - Үйлчилгээний төрөлжсөн бүс - Тээвэр, бөөний худалдаа, агуулахын бүс - Бусад **Хот тэлэх нөөц бүс** **Ногоон байгууламжийн бүс** - Ногоон байгууламж задгай талбай - Цэцэрлэгт хүрээлэн, ногоон байгууламжийн бүс - Тусгай зориулалтын ойн зурвас, талбай - Бусад **Холимог ашиглалтын бүс** - Үйлдвэр, сууцны холимог бүс - Худалдаа, үйлдвэр, сууцны холимог бүс - Үйлдвэр, худалдааны холимог бүс - Бусад **Инженерийн шугам сүлжээ, зам тээврийн бүс** - Инженерийн шугам сүлжээний бүс - Инженерийн барилга байгууламжийн бүс - Гудамж, зам, болон шугаман дэд бүтцийн хамгаалалтын бүс - Бусад **Тусгай зориулалтын бүс** - Тусгай зориулалтын бүс - МАА эрхлэхийг хориглох бүс **Хот орчмын ногоон бүс** - Зуслангийн бүс - Рекреацийн бүс /Амралт зугаалгын бүс/ - Экологийн хязгаарлалттай бүс - Бусад

		Хот орчмын хөдөө аж ахуйн бүс - Эрчимжсэн мал аж ахуйн бүс - Хагас эрчимжсэн мал ахуйн бүс - Хучлагат хөрсний ногооны аж ахуйн бүс - Бусад **Уламжлалт ёс заншлын бүс** - Уламжлалт ёс заншлын болон наадмын талбай - Уламжлалт ёс заншлын талбайн хамгаалалтын бүс - Уламжлалт баяр, наадмын морин уралдааны зам - Бусад **Үйлдвэрийн бүс** - Хөнгөн үйлдвэр - Хүнд үйлдвэр - Бусад **Тусгай зориулалттай бүс нутгийн төлөвлөлт** **Хог хаягдлын газрын менежментийн бүс** - Төлөвлөж буй хог хаягдлын бүс - Нөхөн сэргээлт хийхээр төлөвлөж буй хог хаягдлын бүс - Төлөвлөж буй хог хаягдал боловсруулах үйлдвэрийнн талбай - Хог хаягдлын талбайн хамгаалалтын бүс **Оршуулгын газрын менежментийн бүс** - Төлөвлөж буй энгийн уламжлалт оршуулгын газар - Төлөвлөж буй тохижилттой уламжлалт оршуулгын газар - Төлөвлөж буй чандарлах үйлчилгээтэй оршуулгын газар - Тохижуулалт хийхээр төлөвлөж оршуулгын газар - Нөхөн сэргээлт хийхээр төлөвлөж буй оршуулгын газар - Бусад **Тусгай зориулалттай бүс** - Батлан хамгаалах аюулгүй байдлыг хангах зориулалттай газар - Тэсэрч, дэлбэрэх бодисын агуулахын бүс - Төлөвлөж буй аюултай хог хаягдлын бүс

		- Гадаад улсын дипломат төлөөлөгчийн болон консулын газар, олон улсын байгууллагын төлөөлөгчийн газарт олгосон газар - Шинжлэх ухаан, технологийн сорилт, туршилт болон байгаль орчин, цаг агаарын төлөв байдлын байнгын ажиглалтын талбай - Түүх соёлын дурсгалыг хадгалан хамгаалах бүс - Бусад **Уул уурхайн газрын төлөвлөлт** **Уул уурхайн газар /холбогдох хууль, журмын дагуу/** - Ашиглалтын тусгай зөвшөөрөл лиценз бүхий талбай - Хайгуулын тусгай зөвшөөрөл лиценз бүхий талбай - Нөхөн сэргээлт хийхээр төлөвлөж буй эвдэрсэн газар - Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээ авах нутаг - Бусад **Түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын уурхайн газар /Холбогдох хууль, журмын дагуу/** - Ашиглахаар төлөвлөж буй түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын уурхай - Хайгуул болон нөөц тогтоолгохоор төлөвлөж түгээмэл тархацтай ашигт малтмалын уурхай - Нөхөн сэргээлт хийхээр төлөвлөж эвдэрсэн газар - Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээ авах нутаг - Бусад **Усны сан бүхий газрын төлөвлөлт** **Усны сан бүхий газрын хамгаалалтын бүс** - Онцгой хамгаалалтын бүс - Энгийн хамгаалалтын бүс **Ундны усан хангамжийн эх үүсвэрийн хамгаалалтын бүс** - Эрүүл ахуйн хориглолтын бүс - Эрүүл ахуйн хязгаарлалтын бүс - Гадаад тэжээгдэх муж - Дотоод тэжээгдэх муж - Бусад

		Усны эх газрыг хамгаалах бүс - Гол, горхины эх газрын хамгаалалтын бүс - Булаг шандын тархи эх газрын хамгаалалтын бүс - Усархаг чийглэг газар - Усны эх газрын хамгаалах тусгай зориулалтын ойн зурвас - Бусад **Ой сан бүхий газрын төлөвлөлт** **Онцгой бүсийн ой** **Хамгаалалтын бүсийн ой** **Ашиглалтын бүсийн ой** - Ойн нөөцийг ашиглах бүс - Ойн орчин ашиглах бүс - Ойн дагалт баялгийг ашиглах бүс - Ойн газрыг ашиглах бүс - Бусад
		Агро-ойжуулалт хийх менежментийн бүс - Шинээр ойжуулах бүс - Мод үржүүлэг, тарьц суулгац бэлдэх талбай - Агро-ойжуулалт хийх талбай - Жимс, жимсгэнэ мод, бут тариалах бүс - Бусад **Ойн нөөцийг хамгаалах, тордох, нөхөн сэргээх менежментийн бүс** - Ойн нөөцийг хамгаалах бүс - Гал түймрээс хамгаалах зурвас - Ойг хөнөөлт шавж, ургамлын өвчнөөс хамгаалах ой - Нөхөн сэргээлт хийхээр төлөвлөж буй ой - Байгалийн сэргэн ургалтыг дэмжих ой - Бусад **Аялал жуулчлалын бүсийн төлөвлөлт** **Байгалийн нөөц, соёлын өвд тулгуурласан аялал жуулчлалын бүс** - Байгалийн үзэсгэлэн өвд тулгуурласан аялал жуулчлалын бүс - Соёлын өв нөөцөд тулгуурласан аяллын бүс - Байгалийн танин мэдэхүйн аялал жуулчлалын бүс - Бусад

		Хил орчмын аялал жуулчлалын бүс **Түүх соёлын ул мөртэй танилцах аялал жуулчлал** - Байгаль түүхийн ул мөртэй танилцах аяллын маршрут - Газар хөдлөлтийн ул мөртэй танилцах аяллын маршрут - Түүх соёлын ул мөртэй танилцах аяллын маршрут - Хүн үүслийн ул мөртэй танилцах аяллын маршрут - Бусад **Экстрим аялал жуулчлал хөгжүүлэх бүс** - Газрын экстрим аялалын газар - Агаарын экстрим аялалын газар - Усны экстрим аялалын газар - Бусад **Тусгай сонирхлын аялал жуулчлалын бүс** - Ан агнуурын аялал жуулчлалын бүс - Шувуу ажиглах аялал жуулчлалын бүс, маршрут - Зэрлэг амьтан ажиглах аялал жуулчлалын бүс - Эмийн ургамлын аялал жуулчлалын бүс - Галт уул сонирхогчдын аялал жуулчлалын бүс - Шашны аялал жуулчлалын бүс - Бусад **Амралт, эрүүл мэндийн аялал жуулчлалын бүс** - Амралт сувиллын бүс - Рашаан сувиллын бүс - Бусад **Зохион байгуулалттай спорт амралтын бүс** - Тэмээн поло аялал жуулчлалын газар - Гольф тоглох аялал жуулчлалын газар - Уулын спортын аялал жуулчлалын газар - Нохой чарганы зохион байгуулалттай аялал жуулчлалын газар - Орон нутгийн эвент арга хэмжээний аялалын газар - Бусад

		Зам шугам сүлжээний газрын төлөвлөлт **Төмөр замын зурвас газар** **Авто замын зурвас газар** **Шугам сүлжээний хамгаалалтын бүс** **Агаарын тээврийн газар** - Байнгын ажиллагаатай нисэх буудал - Байнгын бус, нөөц, түр нисэх буудал **Дэд бүтцийн барилга байгууламжийн бүс** **Тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөлт** **Тусгай хэрэгцээний газар** /Аймаг, нийслэлийн нутгийн өөрөө удирдах байгууллага хуулийн хүрээнд шийдвэрлэх боломжгүй бүх газрын төлөвлөлтийг дээд шатны байгууллагын тогтоосон хил заагаар нь төлөвлөх/ - Улсын хилийн зурвас газар - Хот суурины гаднах улсын батлан хамгаалах болон аюулгүй байдлыг хангах зориулалтаар олгосон газар - Бүтээгдэхүүн хуваах гэрээний дагуу хайгуулын зориулалтаар ашиглах газрын тосны гэрээт талбай - Чөлөөт бүсийн газар - Цөмийн төхөөрөмж барих, ашиглах зориулалтаар олгосон газар - Бусад
		Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутгийн төлөвлөлт Улсын тусгай хамгаалалтад авах, гаргах бүс нутаг /Зөвхөн тухай шатны/ - Дархан цаазат газар - Байгалийн цогцолборт газар - Байгалийн нөөц газар - Дурсгалт газар Улсын тусгай хамгаалалттай газар нутаг /хадгалан үлдээх/ - /Аймаг, нийслэлийн нутгийн өөрөө удирдах байгууллага хуулийн хүрээнд шийдвэрлэх боломжгүй бүх газрын төлөвлөлтийг дээд шатны байгууллагын тогтоосон хил заагаар нь төлөвлөх/

		Орон нутгийн тусгай хэрэгцээний газрын төлөвлөлт Орон нутгийн тусгай хамгаалалтад авах, гаргах бүс нутаг /Зөвхөн тухайн шатны/ - Байгалийн нөөц газар - Дурсгалт газар Отрын бэлчээр /Зөвхөн тухай шатны - Аймаг дундын отрын бэлчээрээс хасах, нэмэх талбай - Сум дундын отрын бэлчээр - Сумын отрын бэлчээр - Бусад Хадлангийн талбай /Зөвхөн тухайн шатны/ - Улсын тэжээлийн сангийн хадлангаас хасах, нэмэх талбай - Сум дундын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай - Сумын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай - Бусад Үйлдвэр, уурхай - Бичил уул уурхай зориулалтаар олгох талбай - Үйлдвэр, технологийн парк Аймаг дундын отрын бэлчээр - /Аймаг, нийслэлийн нутгийн өөрөө удирдах байгууллага хуулийн хүрээнд шийдвэрлэх боломжгүй бүх газрын төлөвлөлтийг дээд шатны байгууллагын тогтоосон хил заагаар нь төлөвлөх/ Улсын тэжээлийн сангийн хадлангийн талбай - /Аймаг, нийслэлийн нутгийн өөрөө удирдах байгууллага хуулийн хүрээнд шийдвэрлэх боломжгүй бүх газрын төлөвлөлтийг дээд шатны байгууллагын тогтоосон хил заагаар нь төлөвлөх/ Түүх соёлын дурсгалт газар - Түүх соёлын дурсгалт газрын хамгаалалтын бүс Бусад **Дүйцүүлэн хамгаалах шаардлагатай газар нутгийг тогтоох** - Биологийн олон янз байдалд үзүүлэх нөлөөллийг бодитойгоор тогтоож ямар хэмжээний газарт, ямар төрлийн дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээг, ямар хугацаанд хэрэгжүүлэх зэрэг асуудлуудыг тодорхойлно. - Хот суурин газар, олборлолтын үйл ажиллагаа явуулж буй газар, дэд бүтцийн газарт дүйцүүлэн хамгаалах шаардлагатай газар нутгийн байршил, зааг, хэмжээг тогтооно.

		- Дүйцүүлэн хамгаалах арга хэмжээ тогтоох, төлөвлөлтийн арга хэмжээнд тусгахдаа “Байгаль орчны нөлөөллийн нарийвчилсан үнэлгээ хийх аргачлал”-ыг баримтална. ***Хамгаалалтын бүсийн төлөвлөгөө:*** Холбогдох хууль журам, дүрмээр тогтоосон хамгаалалтын болон эрүүл ахуйн бүсүүдийн талаар хийсэн судалгаануудыг үндэслэж /хэрвээ хийгдээгүй бол шинээр хамгаалалтын бүсүүдийг тогтоож зураглах/ түүн дотор дагаж мөрдөх дэглэмийг сахиулах арга хэмжээ болон газар, байгалийн нөөцийг ашиглах зориулалт хэмжээг тус тус тодорхой зааж өгч төлөвлөнө. - Усан сан бүхий газрын хамгаалалтын бүсийн төрөл дэглэм хэмжээ - Ойн сан бүхий газрын хамгаалалтын бүсийн төрөл дэглэм - Шугам сүлжээний газрын хамгаалалтын бүсийн төрөл, хэмжээ - Авто замын хамгаалалтын бүсийн төрөл, дэглэм хэмжээ ***Газрын нэгдмэл сангийн экспликацийг гаргах:*** - Төлөвлөлтийн үр дүнд газрын нэгдмэл санд орох өөрчлөлтийг харуулсан экспликацийг гаргах ***Газрын чанарын өөрчлөлт, доройтлыг тогтоох*** - Бэлчээр, тариалан болон атаршсан газар, хот, тосгон бусад суурины газар, улсын тусгай хамгаалалттай газарт газрын төлөв байдал, чанарын улсын хянан баталгаа судалгааны хамгийн сүүлийн үеийн үр дүн, зөвлөмжийг судлана. - Газрын чанарыг тодорхойлдог арга, стандартыг ашиглан газрын чанарын өөрчлөлт, доройтлыг дараах байдлаар тодорхойлно. - Газрын төлөв байдал, чанарын хянан баталгааны газрын мониторингийн сүлжээний цэггүй нутаг дэвсгэрт газрын доройтлын индекс LDI -ийг дангаар ашиглан тандан судалгааны аргаар газрын доройтлыг тодорхойлно. Үүнд: - Бэлчээрийн ургац, зүйлийн бүрэлдэхүүн, даац багтаамж - Бэлчээрийн экологийн чадавх

		- Бэлчээрийн төлөв байдал өөрчлөлт талхлагдал - Хөрсний элэгдэл эвдрэл, бохирдол - Тариалангийн газрын элэгдэл эвдрэл, ашиглалт - Газрын гадаргын элэгдэл эвдрэл, бохирдол - Бэлчээрийн фото мониторингийн судалгаанд үндэслэж “Монгол орны зонхилох бэлчээрийн төлөв байдал, өөрчлөлтийн загвар”-ыг ашиглан бэлчээрийн өнөөгийн төлөв байдлыг тодорхойлох. Бэлчээрийн төлөв байдлыг сэргэх чадавхийн ангилалаар байршлын зураг гаргаж талбайн хэмжээг тодорхойлох - Тохиромжтой байдлын үнэлгээгээр тариаланд тохиромжтой үр дүн гарсан байршлуудаас хөрсний дээж авч төлөв, байдал чанарыг тодорхойлох **Дунд шатны тайлан боловсруулж хүргүүлэх, танилцуулах** - Мэргэжлийн байгууллага хээрийн судалгаа, эхний төсөлжүүлэлтийн үе шатыг хамруулсан дунд шатны гүйцэтгэлийн тайланг боловсруулж аймгийн газрын алба, сумын газрын даамалд хүргүүлнэ. - Аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал дунд шатны тайланд захилагчийн хяналтыг хийж, ажлын хэсгээр хэлэлцүүлэн дүгнэлт, зөвлөмжийг мэргэжлийн байгууллага болон ГЗБГЗЗЕГ-т хүргүүлнэ. **Багийн иргэдийн нийтийн хурлаар хэлэлцүүлэх, зохион байгуулах** Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг боловсруулахад иргэдийн оролцоог хангах үүднээс малчин өрх, тариалан эрхлэгчдийн 45%, үйлдвэрлэл, үйлчилгээ эрхлэгчдийн 25%, сумын ЗДТГ-ын ажилтнуудын 70%-ийг судалгаанд хамруулахаар тооцон судалгаа хийнэ. Уулзалт, ярилцлага, хэлэлцүүлэг, зорилтот бүлгийн уулзалтуудыг хийж сумын эдийн засгийн үндсэн чиглэлийг гаргана. Үүнд: - Эрчимжсэн мал аж ахуйг хөгжүүлэх боломж, сонирхол үр ашгийн тооцоо - Малын үүлдэр угсааг сайжруулах арга зам, жижиг дунд үйлдвэрлэлийг хөгжүүлэх боломж гарц - Сумын хэмжээнд чадварлаг боловсон хүчнийг хэрхэн бэлтгэх арга зам

		- Хүн амын шилжих хөдөлгөөн сумын эдийн засагт хэрхэн нөлөөлөх болон газар ашиглалтын шинэ хэлбэрээр эдийн засгийг тэлэх зэргээр бусад асуудлууд орно. Иргэдийн санал бодлыг нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөөнд тусгуулахдаа ашиглалтын олон хэлбэр бүхий газрын хэрэгцээг тодорхойлох нь сумын тогтвортой хөгжилд чухал ач холбогдолтой. Иймээс төлөвлөлтөнд иргэдийн оролцоог хангах үүднээс дараах аргуудыг хэрэглэнэ. Үүнд: Нүүр тулсан уулзалт, уулзалт ярилцлага, зорилтот бүлгийн хэлэлцүүлэг, асуулгын судалгаа, зорилтот бүлгийн саналаар хийгдсэн зураглал, хэмжилт болон сумын онцлогыг харуулах SWOT дүн шинжилгээ болон PESTEL улс төр, нийгэм эдийн засаг, технологи, хууль эрх зүй, байгаль орчны нөлөөллийн хүчин зүйлийг тодорхойлох шинжилгээг хийнэ **4. ЭЦСИЙН ТӨСӨЛЖҮҮЛЭЛТ** /Судалгааны үр дүнг нэгтгэж төлөвлөгөөний эцсийн хувилбарыг боловсруулна./ **Хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөө боловсруулах:** Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөнд газрын нэгдмэл сангийн ангилал тус бүрээр энэхүү аргачлалын дагуу төлөвлөсөн нийт арга хэмжээг хэрэгжүүлэх үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг үе шаттайгаар хэрэгжүүлэх арга хэмжээ, хугацаа, шалгуур үзүүлэлт, хүрэх үр дүн, хариуцах эзэн, шаардагдах төсөв зардал зэрэг мэдээллийг агуулсан үйл ажиллагааны төлөвлөгөөг “Сумын нутаг дэвсгэррийн хөгжлийн төлөвлөгөөний аргачлал”-ын Хавсралт 2-ын дагуу боловсруулж нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хамт сумын ИТХ-аар хэлэлцүүлж батлуулна. **Цахим системд бүртгэх** Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг цахим системд бүртгэх асуудлыг “Газрын нэгдмэл сангийн удирдлагын нэгдсэн цахим системийн үйл ажиллагааны журам”-аар зохицуулна.

		Мэргэжлийн байгууллага нь цахим системд зурагласан ерөнхий төлөвлөгөөний арга хэмжээ, бүсчлэлийн зурган мэдээллийн давхаргын атрибут агуулгын бүрэн бүтэн байдал, геометр, топологи алдаа зэргийг шалгаж мэдээллийн сангийн загвар, стандартад нийцүүлэн зурагласан байна. Хэрэв иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлаас нутаг дэвсгэрийн төлөвлөгөөний эцсийн шатны тайланг хэлэлцүүлэх явцад өөрчлөлт хийх, нэмж тусгах санал гарсан тохиолдолд уг өөрчлөлтийг иргэдийн Төлөөлөгчдийн Хурлын тэмдэглэлийн үндэслэн хийх бөгөөд хурлын тэмдэглэлийн хуулбарыг цахим системд заавал хавсарган засварыг хийнэ. Аймгийн газрын алба Сумын Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурлаас баталсан нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг цахим системд баталгаажуулна. **5. ДҮГНЭЛТ ГАРГУУЛАХ** **Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагаар дүгнэлт гаргуулах** Төлөвлөгөөний төслийг Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад хүргүүлэхийн өмнө аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний эцсийн шатын тайланд захилагчийн хяналтыг хийж, ажлын хэсгээр хэлэлцүүлэн дүгнэлт, зөвлөмж гаргаж, мэргэжлийн байгууллага болон тус байгууллагад албан бичгээр хүргүүлнэ. Мэргэжлийн байгууллага нь төлөвлөгөөний эцсийн шатны тайланг аймгийн газрын алба болон сумын газрын даамлын гаргасан дүгнэлтийн хамт газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад албан бичгээр хүргүүлж мэргэжлийн дүгнэлт гаргуулна. Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага дүгнэлт гаргуулах хүсэлтийг хүлээн авсан өдрөөс хойш 30 хоногт багтаан шийдвэрлэнэ. Нэмэлт судалгаа, мэдээлэл шаардлагатай тохиолдолд уг хугацааг 30 хүртэл хоногоор нэмж сунгаж болно. Төлөвлөгөөний тайлан тоон зургийн иж бүрдэл дутуу, цахим системд байршуулаагүй тохиолдолд дүгнэлт гаргахгүй буцаана.

<table>
<tr><td></td><td></td><td>6. АЛБАЖУУЛАЛТ

Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг баталгаажуулах, хүлээлгэн өгөх
Аймгийн газрын алба, сумын газрын даамал газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагын дүгнэлтийн дагуу засвар өөрчлөлтийг бүрэн хийсэн эсэхэд хяналт тавьж сумын Иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурлаар хэлэлцүүлж, батлуулах ажлыг зохион байгуулна.

Сумын Иргэдийн төлөөлөгчдийн хурал газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагын мэргэжлийн дүгнэлтийг үндэслэн тогтоол гаргаж, нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг баталгаажуулна. Тогтоолын агуулгад сумын Засаг даргад нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг сумын тухайн жилийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөнд тусгаж, хэрэгжүүлэх талаар тусгана.</td></tr>
<tr><td>7.</td><td>Техникийн шаардлага</td><td>1. Хөгжлийн бодлого төлөвлөлт, түүний удирдлагын тухай хууль, Монгол улсын Засгийн газрын 2022 оны 470 дугаар тогтоолоор баталсан “Хөгжлийн бодлогын баримт бичиг боловсруулах нийтлэг журам”
2. “Геодезийн байрлалын сүлжээг WGS-84 солбицол, өндрийн сүлжээг Балтийн тэнгисийн өндрийн тогтолцоонд байгуулж, зураглалыг UTM тусгагт зохионо.
3. ГЗБГЗЗЕГ-ын даргын 2024 оны .... дугаар тушаалаар батлагдсан “Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжпийн төлөвлөгөө боловсруулах арга зүй”
4. ГЗБГЗЗГ-ын 2023 оны 06 дугаар сарын 22-ны өдрийн А/112 дугаар тушаалаар батлагдсан “Газрын нэгдмэл сангийн тоо бүртгэл хөтлөх журам”
5. ГЗБГЗЗГ-ын 2020 оны 02 дугаар сарын 14-ны өдрийн А/40 дүгээр тушаалаар батлагдсан “Газар зохион байгуулалт, хот төлөвлөлтийн цахим систем ажилуулах журам”
6. “Газрын нэгдмэл сангийн удирдлагын нэгдсэн цахим системийн үйл ажиллагааны ажиллуулах журам”
7. ГХГЗЗГ-ын даргын 2015 оны А/200 дугаар тушаалаар батлагдсан “Газар ашиглалтын тохиромжтой байдлын үнэлгээ боловсруулах арга зүй”
8. “Үндэсний стандарт шинээр батлах тухай “Стандарт, хэмжил зүйн газрын даргын 2021 оны А/36 дугаар тушаал</td></tr>
</table>

		9. Төлөвлөлтийн зургийг Монгол улсын стандарт “Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний 1:1000, 1:2000, 1:5000 масштабын зургийн таних тэмдэг”: MNS 6316:2012, “Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний 1:25000, 1:50000, 1:10000 масштабын зургийн таних тэмдэг” MNS 6317:2012, “Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөний 1:500000, 1:1000000 масштабын зургийн таних тэмдэг” MNS 6315:2012 болон атрибут мэдээллийн тоон өгөгдлийн стандарт 10. ГХГЗЗГ (хуучин нэрээр)-ын даргын 2016 оны А/206 дугаартушаалаар батлагдсан “Улс, бүс, аймгийн газар зохион байгуулалтын ерөнхий төлөвлөгөөний зургийн тоон мэдээлэл боловсруулах заавар” 11. ГХГЗЗГ (хуучин нэрээр)-ын даргын 2015 оны 01 дүгээр сарын 22-ны *А/22* дугаар тушаалаар батлагдсан “Газар, байгалийн нөөц эдэлбэрийн зүй ёсны эрхийг бүртгэн баталгаажуулах түр заавар” 12. Засгийн газрын 2024 оны 92 дугаар тогтоолоор батлагдсан “Газар зохион байгуулалт хийх журам”, “Газрын төлөв байдал, чанарын улсын хянан баталгаа хийх журам”
8.	Ажлын хяналт шалгалт	1. Аймгийн ГХБХБГ болон сумын Газрын даамал нь “Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах” ажпын захиалагчийн техникийн хяналтыг гүйцэтгэнэ. 2. Захилагчийн техникийн хяналтын зардал нь нийт зардлын 5 хувь байна. 3. Аймгийн ГХБХБГ болон Газрын даамал нь мэргэжлийн байгууллагын сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах үе шат бүрд дүгнэлт гаргана. 4. ГЗБГЗЗЕГ-нь сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний эцсийн шатны тайланд мэргэжлийн дүгнэлт гаргана. /Үе шатны дүгнэлт болон төлөвлөгөөний иж бүрдэл дутуу, цахим системд байршуулаагүй тохиолдолд дүгнэлт гаргахгүй буцаана./ 5. ГЗБГЗЗЕГ-ын мэргэжлийн дүгнэлтийг үндэслэн “Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө”-ний төслийг сумын иргэдийн Төлөөлөгчдийн хурлаар хэлэлцүүлж төлөвлөгөөг батлуулна.

9.	Хүлээлгэн өгөх материал	Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө цахим системд батлагдсны дараа мэргэжлийн байгууллага батлагдсан нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний иж бүрдлийг тоон болон хэвлэмэл байдлаар сумын Засаг даргын тамгын газар, сумын Газрын даамал, аймгийн газрын алба, Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллагад тус бүр 1 хувийг холбогдох журам, зааврын дагуу хүлээлгэн өгнө. Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний иж бүрдэл дараах баримт бичгүүдээс бүрдэнэ. Үүнд: • Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний тайлан 1 боть; • Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний суурь судалгааны тайлан 1 боть /хээрийн судалгааны ажилд ашигласан судалгааны материалуудыг оруулах/; • Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөлтийн зургийн эмхэтгэл 1 боть; • Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний хэрэгжүүлэх арга хэмжээний төлөвлөгөө; • Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний баримт бичиг болон төлөвлөлтийн зургийн тоон мэдээлэл, зургийн эхийг бэлтгэсэн прожект файл; /MXD, shapefile/-DVD • Нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний цахим системд байршуулж баталгаажсан төсөл; • Газрын асуудал хариуцсан төрийн захиргааны байгууллага болон аймгийн газрын алба, сумын газрын даамлын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөний үе шат бүрд гаргасан дүгнэлт, зөвлөмж, ГЗБГЗЗЕГ-ын мэргэжлийн дүгнэлт.
10.	Захиалагч байгууллага	1. .... аймгийн .... сумын Засаг даргын Тамгын газар 2. .... аймгийн Газрын харилцаа, барилга, хот байгуулалтын газар
11.	Гүйцэтгэгч байгууллага	Газар зохион байгуулалтын Газар зохион байгуулалтын үйл ажиллагаа эрхлэх тусгай зөвшөөрөлтэй мэргэжлийн байгууллага байна.
12.	Санхүүжилт, эх үүсвэр	1. Төлөвлөгөө боловсруулах үе шат бүрт явцын дүгнэлт гаргуулж акт үйлдсэний дараа санхүүжилтийг шийдвэрлүүлнэ. 2. Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөө боловсруулах төсөв зардлын 5-аас доошгүй хувийг ажлын үе шатны гүйцэтгэлийн явц, чанарыг шалгах шинжээчдийн баг ажиллуулахад зарцуулна.

		3. 20........ оны төсвөөс дараах хуваарийн дагуу санхүүжүүлнэ. Үүнд: 3.1. Эхний санхүүжилт - ...... хувь /Гэрээ байгуулсны дараа/ 3.2. Хоёр дахь санхүүжилт- ...... хувь /Дунд шатны төлөвлөгөөг ажлын хэсгээр хэлэлцүүлж, дүгнэлт зөвлөмж гарсаны дараа/ 3.3. Эцсийн санхүүжилт - ...... хувь /Батлагдсан нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг ГЗБГЗЗЕГ-ын ажил хүлээн авсан акт гарсаны дараа/
13.	Ажлын онцгой нөхцөл	Орон нутгийн ба улсын тусгай хамгаалалттай газар ажиллах бол зөвшөөрөл авах.
14.	Төрийн нууцыг хадгалах, хамгаалах	• Төрийн болон албаны нууцын тухай хууль • Монгол улсын төрийн болон албаны нууцыг хамгаалах нийтлэг журам
15.	Даалгаварт тусгагдаагүй ажил	Даалгаварт тусгагдаагүй ажлыг нэмэлт нөхцөлөөр гүйцэтгэнэ.

ХЯНАСАН:

ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ, ГЕОДЕЗИ, ЗУРАГ
ЗҮЙН ЕРӨНХИЙ ГАЗРЫН ГАЗАР ЗОХИОН
БАЙГУУЛАЛТЫН ХЭЛТСИЙН ДАРГА ....

АЙМГИЙН ГАЗРЫН ХАРИЛЦАА, БАРИЛГА,
ХОТ БАЙГУУЛАЛТЫН ГАЗРЫН
ГАЗРЫН УДИРДЛАГЫН ХЭЛТСИЙН ДАРГА ....

.... СУМЫН ЗАСАГ ДАРГЫН ТАМГЫН
ГАЗРЫН ДАРГА ....

БОЛОВСРУУЛСАН:

ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТ, ГЕОДЕЗИ, ЗУРАГ
ЗҮЙН ЕРӨНХИЙ ГАЗРЫН ГАЗАР ЗОХИОН
БАЙГУУЛАЛТЫН ХЭЛТСИЙН МЭРГЭЖИЛТЭН ....

АЙМГИЙН ГАЗРЫН ХАРИЛЦАА, БАРИЛГА,
ХОТ БАЙГУУЛАЛТЫН ГАЗРЫН
АХЛАХ МЭРГЭЖИЛТЭН ....

.... СУМЫН ГАЗРЫН ДААМАЛ ....

Хавсралт-II

СУМЫН НУТАГ ДЭВСГЭРИЙН ХӨГЖЛИЙН ТӨЛӨВЛӨГӨӨНИЙ ХЭРЭГЖҮҮЛЭХ АРГА ХЭМЖЭЭНИЙ ТӨЛӨВЛӨГӨӨ

Д/д	Хэрэгжүүлэх арга хэмжээ	Хэрэгжүүлэх хугацаа	Гарах үр дүн			Төсвийн төсөөлөл /сая төг/	Эх үүсвэр	Хариуцах эзэн
			Шалгуур үзүүлэлт /хэмжих нэгж/	Суурь үзүүлэлт	Хугацааны эцэст			
0	1	2	3	4	5	6	7	8
1.	Газар зохион байгуулалтын үйл ажиллагаа /Хянан баталгаа, байрзүйн зураг хийх, хэсэгчилсэн төлөвлөгөө хийх гэх мэт/	Төлөвлөлтийн хугацаанд жил бүр гэх мэт	Төлөвлөлтийн хүрээнд хүрэх үр дүнгийн	Одоогийн нөхцөл байдлын үзүүлэлт				ЗДТГ, Газрын даамал,
2.	Нэгдмэл сангийн үндсэн ангилал хооронд шилжүүлэх арга хэмжээ /хот суурины газрыг тэлэх, шинээр үүсгэх, шинээр атар газрыг эргэлтэд оруулах, зам шугам сүлжээний газрыг бий зорилгоор газрын нэгдмэл сангийн ангилал шилжүүлэх санал гаргах, Аймгийн ИТХ-д хүргүүлэх гэх мэт/	Төлөвлөлтийн хугацаанд жил бүр гэх мэт	Ангилалд шилжүүлэх газрын хэмжээ, га					

3.	Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой сумын ИТХ, Засаг даргын зүгээс гаргах журам, бодлого шийдвэрийн баримт бичгүүд /бэлчээр ашиглах, суурин болон бэлчээрийн мал аж ахуйн бүс, эрчимжсэн аж ахуйд гэрээгээр ашиглуулахтай холбоотой журам боловсруулж батлах, шинэчлэх гэх мэт/							ЗДТГ, Газрын даамал, ХАА н мэргэжилтэн, Байгаль орчны байцаагч гэх мэт
4.	Сумын нутаг дэвсгэрийн хөгжлийн төлөвлөгөөг хэрэгжүүлэхтэй холбоотой сумын ИТХ, Засаг даргын зүгээс хил зааг, бүс нутаг тогтоох шийдвэр гаргах /Багийн хил зааг, улирлын бэлчээр, бэлчээрийн болон суурин мал маллагааны бүс нутаг, туувэрын зам, дамжин өнгөрөх бэлчээрийн хил зааг, хуваарийг батлах/							
5.	Газрыг нөхөн, сэргээх, хамгаалах арга хэмжээ /Бэлчээр, хадлангийн өнжөөж, амраах, сайжруулах, сэлгэх арга хэмжээ, хортон мэрэгчтэй тэмцэх, элэгдэл эвдрэлд орсон газрыг нөхөн сэргээх гэх мэт/		Шалгуур үзүүлэлтийг төлөв байдал чанарыг тодорхойлох аргачлал, сэргэх чадавхын дагуу					

6.	Газрыг зүй зохистой ашиглах, өмчлүүлэх, эзэмшүүлэх, ашиглуулах шийдвэр гаргах арга хэмжээ							
7.	Төлөвлөлтийн хугацаанд малын тоо толгойг бэлчээрийн даац, чадавхид тохируулах сүргийн эргэлтийг сум, багийн хэмжээнд төлөвлөх		Малын тоо, хонин толгой					
8.	Сүргийн зохистой бүтцийг болгох бий болгох чиглэлээр авах арга хэмжээ							
9.	Отрын нөөц нутаг бий болгох /Шинээр отрын нөөц нутаг бий болгох, орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авах/							
10.	Газрыг орон нутгийн тусгай хэрэгцээнд авах							
11.	Усжуулах бэлчээрийн газар / Шинээр худаг гаргах, засварлах, хөв цөөрөм байгуулах/							
12.	Ашиглалтгүй бэлчээрийг ашиглах							

Уур амьсгалын эрсдэлийн индекс

Аймаг, сумын нэр	1.1.Зудын эрсдэлийн индекс				1.2. Хуурайшлын индексийн тоон утга			1.3. УАЭИ				1.4. ХАА-н нэгдсэн УАЭИ			
	2020 он	2030 он	2050 он	2020-2030 оны дундаж	2020 он	2030 он	2050 он	2020 он	2030 он	2050 он	2020-2030 оны дундаж	2020 он	2030 он	2050 он	2020-2030 оны дундаж
Завхан аймгийн дундаж	3.5	3.4	4.0	3.5	0.4417	0.3366	0.3650	3	3	3	3	3.5	3.4	3.9	3.4
Улиастай	4.0	1.4	4.8	2.7	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	4.3	2.7	4.9	3.5
Алдархаан	3.4	3.6	3.9	3.5	0.4670	0.3650	0.3829	3	3	3	3	3.4	3.5	3.8	3.5
Асгат	4.7	4.2	4.8	4.4	0.6376	0.4768	0.5374	2	3	3	2.5	4.6	4.2	4.8	4.4
Баянтэс	3.7	3.6	4.3	3.7	0.7114	0.5477	0.6122	2	3	2	2.5	3.7	3.6	4.3	3.7
Баянхайрхан	4.0	3.8	4.1	3.9	0.5725	0.4192	0.4617	3	3	3	3	4.0	3.8	4.1	3.9
Дөрвөлжин	3.8	4.1	4.3	3.9	0.1364	0.1200	0.1280	5	5	5	5	3.8	4.1	4.3	3.9
Завханмандал	3.3	3.6	4.0	3.5	0.2616	0.2047	0.2130	4	4	4	4	3.3	3.6	4.0	3.5
Идэр	2.3	3.0	3.0	2.6	0.5332	0.4102	0.4526	3	3	3	3	2.3	3.0	3.0	2.6
Их-Уул	2.7	3.3	3.6	3.0	0.5197	0.3898	0.4343	3	3	3	3	2.7	3.3	3.6	3.0
Нөмрөг	2.9	3.1	3.7	3.0	0.5331	0.3928	0.4370	3	3	3	3	2.9	3.1	3.7	3.0
Отгон	3.4	3.4	3.5	3.4	0.4722	0.3595	0.3918	3	3	3	3	3.4	3.4	3.5	3.4
Сантмаргаз	3.5	3.5	3.8	3.5	0.2921	0.2252	0.2349	4	4	4	4	3.5	3.6	3.8	3.5
Сонгино	4.0	4.2	4.3	4.1	0.5260	0.4015	0.4347	3	3	3	3	4.0	4.2	4.2	4.1
Тосонцэнгэл	3.6	3.5	4.1	3.5	0.5597	0.4225	0.4688	3	3	3	3	3.5	3.5	4.0	3.5
Түдэвтэй	3.3	3.2	4.0	3.3	0.5612	0.4149	0.4568	3	3	3	3	3.3	3.2	4.0	3.3
Тэлмэн	3.1	3.2	3.7	3.2	0.5501	0.4081	0.4546	3	3	3	3	3.1	3.2	3.7	3.2
Тэс завхан	4.0	3.5	4.0	3.7	0.5264	0.3904	0.4300	3	3	3	3	3.9	3.5	4.0	3.7
Ургамал	3.9	4.0	4.6	3.9	0.1911	0.1598	0.1743	5	5	5	5	3.9	4.0	4.6	3.9
Цагаанхайрхан	3.1	3.4	3.7	3.2	0.3803	0.2991	0.3025	3	4	3	3.5	3.1	3.4	3.7	3.2

Цагаанчулуут	3.5	3.3	4.0	3.4	0.3922	0.2990	0.2994	3	4	4	3.5	3.5	3.3	4.0	3.4
Цэцэн-Уул	3.1	3.1	3.7	3.1	0.5215	0.4042	0.4360	3	3	3	3	3.1	3.1	3.7	3.1
Шилүүстэй	3.6	3.6	4.1	3.6	0.3758	0.2794	0.2855	3	4	4	3.5	3.6	3.6	4.1	3.6
Эрдэнэхайрхан	3.7	3.6	4.0	3.6	0.4115	0.3219	0.3416	3	3	3	3	3.7	3.6	4.0	3.6
Яруу	3.0	3.0	3.7	3.0	0.4687	0.3670	0.3909	3	3	3	3	3.0	3.0	3.7	3.0
Говь-Алтай аймгийн дундаж	3.6	3.8	4.3	3.7	0.1749	0.1413	0.1530	5	5	5	5	3.7	3.8	4.3	3.8
Есөнбулаг	4.0	4.1	4.8	4.0	0.1953	0.1494	0.1524	5	5	5	5	4.0	4.1	4.8	4.0
Алтай га	2.9	3.1	3.7	3.0	0.0803	0.0653	0.0732	5	5	5	5	2.9	3.1	3.7	3.0
Баян-Уул га	3.9	4.4	4.5	4.1	0.1396	0.1181	0.1268	5	5	5	5	3.9	4.4	4.5	4.1
Бигэр	3.7	3.7	4.5	3.7	0.1500	0.1123	0.1216	5	5	5	5	3.9	3.9	4.6	3.9
Бугат га	3.4	3.4	4.3	3.4	0.1448	0.1289	0.1445	5	5	5	5	3.4	3.4	4.3	3.4
Дарви га	3.2	3.5	4.1	3.3	0.2291	0.2052	0.2359	4	4	4	4	3.2	3.6	4.1	3.4
Дэлгэр	3.8	3.9	4.4	3.8	0.1684	0.1218	0.1291	5	5	5	5	3.8	3.9	4.5	3.9
Жаргалан	4.0	4.0	4.2	4.0	0.2178	0.1714	0.1756	4	5	5	4.5	4.0	4.0	4.2	4.0
Тайшир	3.8	3.9	4.0	3.8	0.2400	0.1795	0.1830	4	5	5	4.5	3.8	4.0	4.1	3.9
Тонхил	3.4	3.6	4.1	3.5	0.2746	0.2453	0.2872	4	4	4	4	3.4	3.6	4.1	3.5
Төгрөг	3.8	3.9	4.5	3.8	0.1823	0.1565	0.1750	5	5	5	5	3.8	3.9	4.5	3.8
Халиун	4.0	4.1	4.9	4.1	0.2623	0.2056	0.2149	4	4	4	4	4.0	4.1	4.8	4.1
Хөхморьт	4.0	4.2	4.7	4.1	0.1162	0.1011	0.1095	5	5	5	5	4.0	4.2	4.7	4.1
Цогт	2.7	3.4	3.5	3.0	0.1443	0.1099	0.1172	5	5	5	5	2.8	3.4	3.5	3.1
Цээл га	3.4	3.8	4.3	3.6	0.1680	0.1328	0.1386	5	5	5	5	3.4	3.8	4.3	3.6
Чандмань га	3.8	3.9	4.7	3.8	0.1722	0.1271	0.1381	5	5	5	5	3.9	3.9	4.7	3.9
Шарга	3.5	3.9	4.1	3.7	0.1728	0.1454	0.1556	5	5	5	5	3.6	3.9	4.2	3.8
Эрдэнэ га	3.8	3.9	4.6	3.9	0.0903	0.0678	0.0759	5	5	5	5	3.8	3.9	4.6	3.9
Баян-Өлгий аймгийн дундаж	3.6	3.6	4.2	3.6	0.5286	0.4606	0.6376	3	3	2	3	3.6	3.5	4.1	3.5
Өлгий	4.0	2.1	4.8	3.0	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	4.7	4.1	4.9	4.4
Алтай	3.6	3.9	4.1	3.8	0.6463	0.5710	0.7957	2	3	2	2.5	3.6	3.9	4.0	3.8
Алтанцөгц	3.4	3.9	4.2	3.6	0.4744	0.3917	0.5214	3	3	3	3	3.3	3.9	4.1	3.6

Баяннуур	4.0	3.9	4.8	4.0	0.3472	0.2868	0.3837	3	4	3	3.5	3.7	4.0	4.2	3.8
Бугат	3.2	3.4	4.0	3.3	0.5637	0.4700	0.6469	3	3	2	3	3.2	3.3	3.9	3.3
Булган	4.1	4.0	4.4	4.0	0.5780	0.5324	0.7030	3	3	2	3	4.0	4.0	4.3	4.0
Буянт	3.0	3.0	4.0	3.0	0.3869	0.3291	0.4519	3	3	3	3	3.0	3.0	4.0	3.0
Дэлүүн	3.4	3.6	4.0	3.5	0.6346	0.5534	0.7943	2	3	2	2.5	3.4	3.6	4.0	3.5
Ногооннуур	3.5	3.6	4.1	3.5	0.5120	0.4303	0.5768	3	3	3	3	3.5	3.6	4.0	3.5
Сагсай	3.7	3.7	4.1	3.7	0.7531	0.6959	0.9614	2	2	1	2	3.6	3.5	3.9	3.6
Толбо	3.7	3.9	4.3	3.8	0.6112	0.5168	0.7334	2	3	2	2.5	3.7	3.9	4.3	3.8
Улаанхус	3.4	3.6	4.0	3.5	0.6067	0.5239	0.7398	2	3	2	2.5	3.3	3.6	3.9	3.5
Цэнгэл	3.7	3.9	4.0	3.8	0.7579	0.6868	0.9800	2	2	1	2	Цэнгэл	3.7	3.9	4.0
Ховд аймгийн дундаж	3.8	3.7	4.4	3.8	0.3275	0.2989	0.3754	3	4	3	3.5	3.7	3.8	4.3	3.7
Жаргалант	4.0	2.9	4.9	3.5	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	4.4	3.7	5.0	4.1
Алтай	3.9	4.0	4.0	3.9	0.1504	0.1419	0.1608	5	5	5	5	3.9	4.0	4.1	4.0
Булган	4.0	4.1	4.2	4.0	0.1850	0.1842	0.2238	5	5	4	5	4.1	4.1	4.1	4.1
Буянт	4.0	3.9	4.8	4.0	0.3182	0.2853	0.3757	3	4	3	3.5	3.7	3.9	4.4	3.8
Дарви	3.5	3.6	4.3	3.5	0.2010	0.1840	0.2090	4	5	4	4.5	3.6	3.7	4.3	3.6
Дөргөн	3.6	3.6	4.6	3.6	0.1894	0.1874	0.2130	5	5	4	5	3.6	3.6	4.6	3.6
Дуут	3.4	3.6	4.1	3.5	0.6803	0.6024	0.8255	2	2	2	2	3.4	3.6	4.1	3.5
Зэрэг	3.8	3.8	4.7	3.8	0.3179	0.2921	0.3465	3	4	3	3.5	3.7	3.8	4.6	3.8
Манхан	3.5	3.7	4.5	3.6	0.2849	0.2595	0.3193	4	4	3	4	3.5	3.7	4.4	3.6
Мөнххайрхан	3.3	3.4	4.0	3.4	0.5464	0.5011	0.6473	3	3	2	3	3.3	3.4	4.0	3.4
Мөст	3.6	3.7	4.2	3.6	0.4915	0.4591	0.5572	3	3	3	3	3.6	3.7	4.2	3.6
Мянгад	3.6	3.8	4.5	3.7	0.4449	0.4161	0.4897	3	3	3	3	3.6	3.8	4.5	3.7
Үенч	4.2	4.3	4.4	4.2	0.1791	0.1741	0.2030	5	5	4	5	4.2	4.3	4.4	4.2
Ховд хо	4.0	3.8	4.6	3.9	0.4352	0.3768	0.5233	3	3	3	3	3.6	3.5	3.9	3.5
Цэцэг	3.9	3.8	4.4	3.9	0.3687	0.3417	0.3915	3	3	3	3	3.9	3.8	4.4	3.9
Чандмань хо	3.7	4.0	4.3	3.8	0.2168	0.2057	0.2535	4	4	4	4	3.7	4.0	4.3	3.8
Эрдэнэбүрэн	4.0	3.8	4.9	3.9	0.5575	0.4699	0.6428	3	3	2	3	3.9	3.7	4.7	3.8

Увс аймгийн дундаж	3.7	3.8	4.2	3.8	0.5258	0.4576	0.5360	3	3	3	3	3.7	3.8	4.1	3.7
Улаангом	4.0	3.9	4.5	4.0	0.5392	0.4751	0.5844	3	3	3	3	3.8	3.8	4.3	3.8
Баруунтуруун	3.6	3.6	3.6	3.6	0.5048	0.3963	0.4421	3	3	3	3	3.3	3.3	3.4	3.3
Бөхмөрөн	3.8	4.0	4.4	3.9	0.5830	0.4896	0.6434	3	3	2	3	3.8	3.9	4.3	3.9
Давст	3.3	3.8	4.0	3.5	0.4520	0.4358	0.4743	3	3	3	3	3.3	3.7	4.0	3.5
Завхан	3.4	3.8	4.3	3.6	0.1745	0.1752	0.1963	5	5	5	5	3.4	3.8	4.3	3.6
Зүүнговь	3.3	3.3	4.0	3.3	0.3419	0.2880	0.3114	3	4	3	3.5	3.3	3.3	4.0	3.3
Зүүнхангай	4.0	3.8	4.0	3.9	0.5202	0.4031	0.4352	3	3	3	3	4.0	3.8	4.0	3.9
Малчин	4.0	3.8	4.2	3.9	0.3547	0.3368	0.3700	3	3	3	3	4.0	3.8	4.2	3.9
Наранбулаг	3.9	4.0	4.4	3.9	0.3698	0.3664	0.3953	3	3	3	3	3.9	3.9	4.4	3.9
Өлгий увс	3.5	3.8	4.3	3.6	0.2917	0.2776	0.3246	4	4	3	4	3.5	3.8	4.3	3.6
Өмнөговь	3.1	3.5	3.8	3.3	1.0084	0.8886	1.0431	1	2	1	1.5	3.0	3.5	3.8	3.2
Өндөрхангай	3.3	3.6	3.9	3.5	0.4888	0.4014	0.4334	3	3	3	3	3.3	3.6	3.9	3.5
Сагил	4.2	4.1	4.3	4.1	0.8098	0.6815	0.8395	2	2	2	2	4.1	4.1	4.2	4.1
Тариалан увс	4.0	4.0	4.0	4.0	0.5372	0.4843	0.5545	3	3	3	3	3.7	3.8	3.8	3.8
Түргэн	4.0	4.3	4.4	4.2	1.0640	0.8858	1.1024	1	2	1	1.5	3.3	3.8	3.6	3.5
Тэс	3.7	3.7	4.0	3.7	0.3018	0.2816	0.3088	3	4	3	3.5	3.7	3.7	4.0	3.7
Ховд увс	3.5	3.8	4.0	3.7	0.8623	0.7264	0.9458	2	2	1	2	3.5	3.8	3.9	3.6
Хяргас	4.0	3.8	4.0	3.9	0.4442	0.3991	0.4499	3	3	3	3	3.9	3.7	3.9	3.8
Цагаанхайрхан увс	4.2	4.3	4.7	4.2	0.3426	0.3027	0.3301	3	3	3	3	4.1	4.3	4.7	4.2
Орхон аймгийн дундаж	3.7	3.4	4.1	3.5	0.4844	0.4316	0.4609	3	3	3	3	3.4	3.2	3.5	3.3
Баян-Өндөр ор	3.5	3.6	4.1	3.6	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	4.4	4.4	4.6	4.4
Жаргалант эр	3.9	3.2	4.0	3.5	0.4844	0.4316	0.4609	3	3	3	3	3.6	3.1	3.6	3.3
Өвөрхангай аймгийн дундаж	3.6	3.8	4.1	3.7	0.2730	0.2042	0.2221	4	4	4	4	3.6	3.8	4.1	3.7
Арвайхээр	4.0	2.2	4.4	3.1	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	4.1	2.5	4.4	3.3
Баруунбаян-Улаан	3.5	4.2	4.3	3.8	0.1940	0.1334	0.1526	5	5	5	5	3.5	4.2	4.4	3.9
Бат-Өлзийт	3.0	2.9	3.4	2.9	0.5760	0.4346	0.4801	3	3	3	3	3.0	2.9	3.4	2.9

Баянгол өв	4.0	4.7	4.9	4.4	0.1725	0.1353	0.1451	5	5	5	5	4.0	4.7	4.9	4.4
Баян-Өндөр өв	3.4	3.9	4.0	3.7	0.3184	0.2406	0.2494	3	4	4	3.5	3.4	3.9	4.0	3.7
Богд өв	3.3	3.9	4.2	3.6	0.1563	0.1102	0.1244	5	5	5	5	3.3	3.9	4.2	3.6
Бурд	3.9	3.8	4.0	3.9	0.3683	0.2754	0.2925	3	4	4	3.5	3.9	3.8	4.0	3.8
Гучин-Ус	3.3	4.1	4.1	3.7	0.1374	0.1018	0.1164	5	5	5	5	3.3	4.1	4.2	3.7
Есөнзүйл	3.6	4.0	4.0	3.8	0.3458	0.2587	0.2673	3	4	4	3.5	3.6	4.0	4.0	3.8
Зүүнбаян-Улаан	3.8	3.6	4.1	3.7	0.4143	0.3088	0.3307	3	3	3	3	3.7	3.6	4.1	3.7
Нарийнтээл	3.6	3.9	4.4	3.7	0.3351	0.2492	0.2791	3	4	4	3.5	3.5	3.9	4.4	3.7
Өлзийт өв	4.0	4.1	4.2	4.0	0.3633	0.2707	0.2859	3	4	4	3.5	4.0	4.1	4.2	4.0
Сант өв	3.5	4.1	4.3	3.8	0.1910	0.1483	0.1562	5	5	5	5	3.5	4.1	4.3	3.8
Тарагт	3.2	3.8	4.1	3.5	0.3282	0.2498	0.2723	3	4	4	3.5	3.2	3.8	4.1	3.5
Төгрөг өв	3.6	3.9	4.0	3.8	0.1252	0.0960	0.1079	5	5	5	5	3.9	4.1	4.2	4.0
Уянга	3.7	3.7	4.0	3.7	0.4855	0.3669	0.4132	3	3	3	3	3.7	3.7	4.0	3.7
Хайрхандулаан	3.1	3.4	4.0	3.2	0.2797	0.2090	0.2343	4	4	4	4	3.1	3.4	4.0	3.3
Хархорин	3.9	3.8	4.1	3.9	0.3960	0.2909	0.3130	3	4	3	3.5	3.8	3.8	4.0	3.8
Хужирт	3.4	3.8	4.3	3.6	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	3.4	3.8	4.3	3.6
Булган аймгийн дундаж	3.4	3.5	3.8	3.4	0.4174	0.3484	0.3787	3	3	3	3	3.3	3.4	3.7	3.4
Булган бу	3.0	2.5	3.8	2.8	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	3.4	3.0	4.0	3.2
Баян-Агт	3.2	3.2	3.6	3.2	0.5071	0.3898	0.4326	3	3	3	3	3.2	3.2	3.5	3.2
Баяннуур бу	4.0	3.8	4.2	3.9	0.2613	0.2222	0.2351	4	4	4	4	4.0	3.8	4.2	3.9
Бугат бу	3.1	3.2	3.6	3.1	0.5504	0.4537	0.4814	3	3	3	3	3.0	3.1	3.5	3.1
Бүрэгхангай	3.3	4.0	4.1	3.7	0.3112	0.2684	0.2924	3	4	4	3.5	3.3	4.0	4.1	3.7
Гурванбулаг бу	4.0	4.4	4.5	4.2	0.3104	0.2451	0.2659	3	4	4	3.5	4.0	4.4	4.5	4.2
Дашинчилэн	4.0	4.0	4.3	4.0	0.2906	0.2420	0.2615	4	4	4	4	4.0	4.0	4.2	4.0
Могод	3.9	4.0	4.0	3.9	0.3496	0.2719	0.2935	3	4	4	3.5	3.9	4.0	4.0	3.9
Орхон бу	3.4	3.6	3.8	3.5	0.4504	0.3718	0.3956	3	3	3	3	3.4	3.6	3.7	3.5
Рашаант бу	4.0	3.5	4.1	3.7	0.3196	0.2418	0.2597	3	4	4	3.5	3.9	3.5	4.1	3.7
Сайхан бу	3.8	4.0	4.1	3.9	0.4844	0.3659	0.3994	3	3	3	3	3.8	4.0	4.1	3.9
Сэлэнгэ	2.9	3.0	2.9	3.0	0.6615	0.6039	0.6597	2	2	2	2	2.6	2.7	2.7	2.7

Тэшиг	1.9	2.2	2.5	2.1	0.7038	0.6270	0.6944	2	2	2	2	1.9	2.2	2.4	2.0
Хангал	3.2	3.3	3.4	3.2	0.5640	0.5182	0.5649	3	3	3	3	3.1	3.3	3.3	3.2
Хишиг-Өндөр	3.6	4.0	4.2	3.8	0.3319	0.2727	0.2931	3	4	4	3.5	3.6	4.0	4.2	3.8
Хутаг-Өндөр	2.5	2.8	3.2	2.7	0.5824	0.4808	0.5304	3	3	3	3	2.6	2.8	3.2	2.7
Баянхонгор аймгийн дундаж	3.7	3.8	4.3	3.8	0.2409	0.1767	0.1955	4	5	5	4.5	3.7	3.9	4.4	3.8
Баянхонгор бх	4.0	2.8	4.5	3.4	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	4.1	3.0	4.5	3.5
Баацагаан	4.0	4.3	4.9	4.1	0.1144	0.0807	0.0906	5	5	5	5	4.0	4.3	4.9	4.1
Баянбулаг	3.7	3.9	4.2	3.8	0.3199	0.2348	0.2502	3	4	4	3.5	3.7	3.9	4.2	3.8
Баянговь	4.0	4.1	4.7	4.1	0.1282	0.0907	0.1043	5	5	5	5	4.0	4.2	4.7	4.1
Баянлиг	3.7	4.1	4.5	3.9	0.1060	0.0751	0.0850	5	5	5	5	3.8	4.1	4.5	3.9
Баян-Овоо бх	4.0	3.8	4.4	3.9	0.3238	0.2384	0.2613	3	4	4	3.5	4.0	3.8	4.4	3.9
Баян-Өндөр бх	3.9	3.9	4.8	3.9	0.0828	0.0616	0.0710	5	5	5	5	3.9	3.9	4.8	3.9
Баянцагаан бх	3.8	4.0	4.6	3.9	0.1644	0.1199	0.1327	5	5	5	5	3.8	4.0	4.6	3.9
Богд бх	4.0	3.9	4.0	3.9	0.2142	0.1431	0.1615	4	5	5	4.5	4.0	3.9	4.0	3.9
Бөмбөгөр	3.2	3.8	4.1	3.5	0.2389	0.1716	0.1872	4	5	5	4.5	3.2	3.8	4.1	3.5
Бууцагаан	3.6	3.9	4.5	3.7	0.1876	0.1340	0.1460	5	5	5	5	3.6	3.9	4.5	3.8
Галуут	4.0	3.9	4.3	3.9	0.5011	0.3753	0.4145	3	3	3	3	4.0	3.9	4.3	3.9
Гурванбулаг бх	3.6	3.8	3.9	3.7	0.4092	0.3051	0.3355	3	3	3	3	3.6	3.8	3.9	3.7
Жаргалант бх	3.3	3.5	3.7	3.4	0.4824	0.3612	0.3949	3	3	3	3	3.3	3.5	3.7	3.4
Жинст	4.0	4.4	4.7	4.2	0.1274	0.0890	0.1008	5	5	5	5	4.0	4.4	4.7	4.2
Заг	3.3	3.8	4.0	3.6	0.3052	0.2252	0.2443	3	4	4	3.5	3.3	3.8	4.0	3.6
Өлзийт бх	3.4	4.1	4.4	3.7	0.2831	0.2093	0.2318	4	4	4	4	3.4	4.1	4.3	3.7
Хүрээмарал	3.2	3.5	4.0	3.4	0.2199	0.1602	0.1741	4	5	5	4.5	3.2	3.6	4.0	3.4
Шинэжинст	3.9	4.0	4.8	4.0	0.0778	0.0578	0.0672	5	5	5	5	4.0	4.0	4.8	4.0
Эрдэнэцогт	3.5	3.6	3.9	3.5	0.5324	0.4014	0.4572	3	3	3	3	3.4	3.5	3.9	3.5
Архангай аймгийн дундаж	3.3	3.3	3.8	3.3	0.4342	0.3237	0.3522	3	3	3	3	3.3	3.3	3.8	3.3
Эрдэнэбулган	3.8	1.8	4.3	2.8	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	3.8	1.9	4.4	2.8
Батцэнгэл	3.0	3.1	3.5	3.1	0.4223	0.3112	0.3313	3	3	3	3	3.0	3.1	3.5	3.0

Булган ар	3.0	3.0	3.6	3.0	0.6072	0.4613	0.5099	2	3	3	2.5	3.0	3.0	3.6	3.0
Жаргалант ар	3.0	3.0	3.3	3.0	0.5038	0.3684	0.3928	3	3	3	3	3.0	3.0	3.3	3.0
Ихтамир	3.0	3.4	3.7	3.2	0.4977	0.3680	0.3998	3	3	3	3	3.0	3.4	3.7	3.2
Өгийнуур	4.0	3.6	4.0	3.8	0.2558	0.1888	0.2079	4	5	4	4.5	4.0	3.6	4.0	3.8
Өлзийт ар	3.8	3.8	4.0	3.8	0.3468	0.2616	0.2837	3	4	4	3.5	3.8	3.8	4.0	3.8
Өндөр-Улаан	3.0	3.1	3.5	3.1	0.4655	0.3423	0.3663	3	3	3	3	3.0	3.1	3.5	3.1
Тариат	3.3	3.3	3.5	3.3	0.5322	0.3995	0.4351	3	3	3	3	3.3	3.3	3.5	3.3
Төвшрүүлэх	3.1	3.2	3.8	3.2	0.3729	0.2755	0.2928	3	4	4	3.5	3.1	3.2	3.8	3.2
Хайрхан	3.6	3.5	4.0	3.5	0.3957	0.2913	0.3187	3	4	3	3.5	3.6	3.5	3.9	3.5
Хангай	3.7	3.7	4.1	3.7	0.5397	0.4105	0.4585	3	3	3	3	3.7	3.7	4.1	3.7
Хашаат	3.8	3.9	4.1	3.9	0.3081	0.2302	0.2516	3	4	4	3.5	3.8	3.9	4.1	3.9
Хотонт	3.0	3.1	3.8	3.1	0.4104	0.3013	0.3202	3	3	3	3	3.0	3.1	3.8	3.1
Цахир	4.0	3.9	4.0	3.9	0.5911	0.4528	0.5089	3	3	3	3	4.0	3.9	4.0	3.9
Цэнхэр	3.2	3.2	3.5	3.2	0.4954	0.3742	0.4005	3	3	3	3	3.2	3.2	3.5	3.2
Цэцэрлэг ар	3.5	3.6	3.9	3.5	0.4932	0.3633	0.3921	3	3	3	3	3.5	3.6	3.9	3.5
Чулуут	2.9	3.3	3.6	3.1	0.5887	0.4430	0.4917	3	3	3	3	2.9	3.3	3.6	3.1
Эрдэнэмандал	3.0	3.0	3.5	3.0	0.4225	0.3066	0.3299	3	3	3	3	3.0	3.0	3.5	3.0
Хөвсгөл аймгийн дундаж	2.9	2.9	3.2	2.9	0.6705	0.5446	0.6354	2	3	2	2.5	2.8	2.9	3.1	2.9
Мөрөн хө	4.0	3.0	3.8	3.5	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	4.1	3.3	3.9	3.7
Алаг-Эрдэнэ	3.2	3.2	3.3	3.2	0.6462	0.5328	0.6214	2	3	2	2.5	3.2	3.2	3.3	3.2
Арбулаг	3.2	3.3	3.6	3.3	0.5591	0.4457	0.5193	3	3	3	3	3.2	3.3	3.6	3.3
Баянзүрх	2.3	2.3	2.9	2.3	0.7358	0.5805	0.6735	2	3	2	2.5	2.3	2.4	2.9	2.3
Бүрэнтогтох	3.3	3.4	3.5	3.3	0.4777	0.3687	0.4232	3	3	3	3	3.3	3.4	3.5	3.3
Галт	3.0	3.2	3.7	3.1	0.4649	0.3480	0.3808	3	3	3	3	3.0	3.2	3.7	3.1
Жаргалант хө	3.2	3.7	4.0	3.5	0.5377	0.4032	0.4486	3	3	3	3	3.2	3.7	4.0	3.5
Их-Уул хө	2.9	2.9	3.1	2.9	0.5589	0.4387	0.4906	3	3	3	3	2.9	2.9	3.1	2.9
Рашаант хө	3.1	3.2	3.5	3.1	0.4694	0.3503	0.3842	3	3	3	3	3.1	3.2	3.5	3.1
Ренчинлхүмбэ	2.2	2.2	2.3	2.2	0.9694	0.8182	1.0168	1	2	1	1.5	2.2	2.2	2.3	2.2
Тариалан хө	2.4	2.4	2.7	2.4	0.5566	0.4527	0.5032	3	3	3	3	2.4	2.5	2.7	2.5

Тосонцэнгэл хө	2.9	2.8	3.1	2.9	0.5056	0.3982	0.4455	3	3	3	3	2.9	2.9	3.1	2.9
Төмөрбулаг	3.5	3.6	4.0	3.5	0.4445	0.3401	0.3794	3	3	3	3	3.4	3.6	4.0	3.5
Түнэл	3.2	3.2	3.2	3.2	0.5572	0.4554	0.5140	3	3	3	3	3.2	3.2	3.2	3.2
Улаан-Уул	2.6	2.7	2.6	2.7	1.2542	1.0466	1.2791	1	1	1	1	2.6	2.7	2.6	2.6
Ханх	2.3	2.5	2.9	2.4	0.8708	0.7331	0.8944	2	2	2	2	2.3	2.5	2.9	2.4
Цагааннуур хө	2.0	2.1	2.1	2.1	1.4983	1.2950	1.6584	1	1	1	1	2.0	2.1	2.1	2.1
Цагаан-Уул	2.0	2.0	2.0	2.0	0.5345	0.4116	0.4684	3	3	3	3	2.0	2.0	2.0	2.0
Цагаан-Үүр	3.4	3.8	4.0	3.6	1.0345	0.8971	1.0255	1	2	1	1.5	3.2	3.6	3.7	3.4
Цэцэрлэг хө	3.5	3.5	3.9	3.5	0.6775	0.5168	0.5840	2	3	3	2.5	3.5	3.5	3.9	3.5
Чандмань-Өндөр	2.4	2.8	3.1	2.6	0.9095	0.7569	0.8638	1	2	2	1.5	2.3	2.7	3.0	2.5
Шинэ-Идэр	3.0	3.0	3.2	3.0	0.4573	0.3455	0.3856	3	3	3	3	3.0	3.0	3.2	3.0
Эрдэнэбулган	1.9	2.4	2.5	2.2	0.7028	0.5913	0.6548	2	3	2	2.5	1.9	2.4	2.4	2.2
Төв аймгийн дундаж	3.3	3.5	3.5	3.4	0.3748	0.3114	0.3248	3	3	3	3	3.3	3.4	3.5	3.3
Зуунмод	4.0	1.3	3.8	2.7	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	4.2	2.0	4.0	3.1
Алтанбулаг төв	3.2	3.7	3.6	3.4	0.2986	0.2443	0.2452	4	4	4	4	3.2	3.7	3.6	3.5
Аргалант	3.0	3.5	3.0	3.3	0.3540	0.3001	0.3050	3	3	3	3	3.0	3.4	3.0	3.2
Архуст	3.0	2.8	3.0	2.9	0.3502	0.2854	0.2978	3	4	4	3.5	3.0	3.1	3.3	3.0
Батсүмбэр	2.7	3.2	2.7	2.9	0.7793	0.6766	0.7117	2	2	2	2	2.5	2.8	2.5	2.6
Баян	3.3	3.7	3.6	3.5	0.2637	0.2138	0.2168	4	4	4	4	3.4	3.7	3.6	3.5
Баяндэлгэр	3.0	3.8	3.0	3.4	0.3968	0.3248	0.3383	3	3	3	3	3.0	3.8	3.0	3.4
Баянжаргалан	3.1	3.7	3.4	3.4	0.2637	0.2225	0.2280	4	4	4	4	3.1	3.7	3.4	3.4
Баян-Өнжүүл	3.1	3.1	3.8	3.1	0.258	0.1946	0.1972	4	5	5	4.5	3.1	3.1	3.8	3.1
Баянхангай	4.0	3.6	3.9	3.8	0.2758	0.2312	0.2403	4	4	4	4	4.0	3.6	3.9	3.8
Баянцагаан	3.0	3.3	3.4	3.2	0.2243	0.1767	0.1781	4	5	5	4.5	3.1	3.3	3.4	3.2
Баянцогт	3.0	3.4	3.0	3.2	0.5246	0.4467	0.4584	3	3	3	3	3.0	3.3	3.0	3.2
Баянчандмань	3.8	3.1	3.7	3.5	0.5237	0.4428	0.4601	3	3	3	3	3.4	3.1	3.4	3.2
Борнуур	3.8	3.7	3.6	3.7	0.4903	0.4124	0.4343	3	3	3	3	3.6	3.5	3.5	3.6
Бүрэн	3.5	3.8	4.0	3.6	0.2688	0.2040	0.2125	4	4	4	4	3.5	3.8	4.0	3.7
Дэлгэрхаан төв	4.0	4.0	4.0	4.0	0.2933	0.2220	0.2323	4	4	4	4	4.0	4.0	4.0	4.0

Жаргалант төв	3.6	3.8	3.6	3.7	0.4422	0.3817	0.4044	3	3	3	3	3.2	3.3	3.2	3.2
Заамар	3.7	3.9	4.0	3.8	0.3167	0.2829	0.3047	3	4	3	3.5	3.6	4.0	3.9	3.8
Лүн	3.1	4.0	4.0	3.5	0.2486	0.2061	0.2144	4	4	4	4	3.2	4.0	4.0	3.6
Мөнгөнморьт	3.0	3.7	3.0	3.3	0.7886	0.6397	0.6783	2	2	2	2	2.8	3.4	2.8	3.1
Өндөрширээт	3.6	4.0	4.6	3.8	0.2652	0.2104	0.2202	4	4	4	4	3.6	4.0	4.6	3.8
Сүмбэр төв	4.0	2.9	3.8	3.4	0.4244	0.3632	0.3766	3	3	3	3	3.6	2.9	3.5	3.2
Сэргэлэн төв	3.1	3.5	3.3	3.3	0.3437	0.2786	0.2843	3	4	4	3.5	3.1	3.5	3.3	3.3
Угтаалцайдам	2.9	3.0	3.1	2.9	0.3475	0.3009	0.3149	3	3	3	3	2.9	3.0	3.1	2.9
Цээл төв	3.6	3.8	4.0	3.7	0.3698	0.3239	0.3462	3	3	3	3	3.4	3.6	3.8	3.5
Эрдэнэ төв	2.2	3.0	2.3	2.6	0.6987	0.5786	0.6108	2	3	2	2.5	2.2	3.0	2.3	2.6
Эрдэнэсант	3.9	4.1	4.4	4.0	0.3165	0.2451	0.2586	3	4	4	3.5	3.9	4.1	4.4	4.0
Говьсүмбэр аймгийн дундаж	3.3	3.4	3.8	3.3	0.2072	0.1734	0.1695	4	5	5	4.5	3.3	3.5	3.9	3.4
Сүмбэр гс	3.4	3.7	4.0	3.6	0.2367	0.1975	0.1936	4	5	5	4.5	3.4	3.8	4.0	3.6
Баянтал	3.4	3.5	3.6	3.4	0.2066	0.1717	0.1672	4	5	5	4.5	3.5	3.6	3.7	3.5
Шивээговь	3.0	3.0	4.0	3.0	0.1782	0.1509	0.1476	5	5	5	5	3.1	3.1	4.1	3.1
Сэлэнгэ аймгийн дундаж	2.7	2.9	2.6	2.8	0.4450	0.4061	0.4379	3	3	3	3	2.8	2.9	2.7	2.9
Сүхбаатар сэ	4.0	2.2	3.4	3.1	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	4.7	4.1	4.5	4.4
Алтанбулаг сэ	2.0	2.2	1.9	2.1	0.3769	0.3482	0.3756	3	3	3	3	2.4	2.5	2.3	2.5
Баруунбүрэн	3.0	3.4	3.0	3.2	0.4525	0.4223	0.4470	3	3	3	3	3.0	3.3	3.0	3.1
Баянгол сэ	3.0	3.3	3.0	3.1	0.4418	0.3885	0.4181	3	3	3	3	3.0	3.2	3.0	3.1
Ерөө	2.0	2.7	2.0	2.3	0.9416	0.8198	0.8844	1	2	2	1.5	1.5	2.3	2.0	1.9
Жавхлант	3.0	3.3	3.0	3.2	0.3714	0.3487	0.3820	3	3	3	3	3.0	3.3	3.0	3.1
Зүүнбүрэн	2.3	2.6	1.9	2.4	0.3018	0.2923	0.3240	3	4	3	3.5	2.6	3.2	2.4	2.9
Мандал	2.2	2.9	2.2	2.5	0.8083	0.6976	0.7479	2	2	2	2	2.1	2.3	2.1	2.2
Орхон сэ	3.1	3.7	3.1	3.4	0.3479	0.3172	0.3364	3	3	3	3	3.1	3.4	3.1	3.3
Орхонтуул	3.1	3.7	3.4	3.4	0.3870	0.3516	0.3715	3	3	3	3	3.1	3.6	3.3	3.3
Сайхан сэ	3.0	3.6	3.0	3.3	0.3235	0.2999	0.3235	3	3	3	3	3.0	3.5	3.0	3.2
Сант сэ	2.5	2.8	2.5	2.7	0.3683	0.3476	0.3740	3	3	3	3	2.7	2.9	2.7	2.8

Түшиг	2.4	2.4	2.0	2.4	0.3797	0.3698	0.4018	3	3	3	3	2.7	2.7	2.5	2.7
Хүдэр	2.0	2.6	2.0	2.3	0.8530	0.7424	0.7994	2	2	2	2	2.0	2.4	2.0	2.2
Хушаат	2.2	2.5	1.9	2.4	0.4070	0.3899	0.4229	3	3	3	3	2.4	2.7	2.1	2.5
Цагааннуур сэ	2.5	2.6	2.4	2.6	0.5020	0.4830	0.5264	3	3	3	3	2.6	2.7	2.5	2.6
Шаамар	3.2	2.9	2.9	3.0	0.3028	0.2852	0.3099	3	4	3	3.5	3.0	3.8	3.0	3.4
Дорноговь аймгийн дундаж	3.5	3.7	4.1	3.6	0.1528	0.1191	0.1130	5	5	5	5	3.6	3.8	4.1	3.7
Сайншанд	3.3	3.7	4.3	3.5	0.1248	0.0893	0.0829	5	5	5	5	3.5	3.8	4.4	3.6
Айраг	3.5	4.0	4.4	3.7	0.1673	0.1420	0.1289	5	5	5	5	3.6	4.1	4.4	3.8
Алтанширээ	3.7	4.1	4.2	3.9	0.1536	0.1318	0.1134	5	5	5	5	3.8	4.1	4.2	3.9
Даланжаргалан	4.0	3.9	4.5	4.0	0.1987	0.1712	0.1667	5	5	5	5	4.0	4.0	4.5	4.0
Дэлгэрэх	3.3	3.7	4.0	3.5	0.2063	0.1848	0.1541	4	5	5	4.5	3.3	3.7	4.0	3.5
Замын-Үүд	4.0	3.5	4.0	3.8	0.1263	0.0854	0.0850	5	5	5	5	4.0	3.6	4.0	3.8
Иххэт	3.4	3.7	4.1	3.6	0.1870	0.1701	0.1552	5	5	5	5	3.5	3.7	4.1	3.6
Мандах	3.6	3.8	4.5	3.7	0.1307	0.0936	0.0954	5	5	5	5	3.7	3.8	4.5	3.7
Өргөн	3.4	4.0	4.2	3.7	0.1506	0.1090	0.0984	5	5	5	5	3.4	4.0	4.2	3.7
Сайхандулаан	3.7	3.8	4.0	3.7	0.1383	0.1031	0.0965	5	5	5	5	3.7	3.8	4.0	3.8
Улаанбадрах	3.2	3.4	3.5	3.3	0.1289	0.0887	0.0872	5	5	5	5	3.3	3.5	3.5	3.4
Хатанбулаг	3.8	3.7	4.5	3.7	0.1352	0.0977	0.1141	5	5	5	5	3.8	3.7	4.5	3.8
Хөвсгөл	3.0	3.2	3.5	3.1	0.1450	0.1014	0.1079	5	5	5	5	3.0	3.2	3.5	3.1
Эрдэнэ дг	3.3	3.8	3.8	3.5	0.1470	0.0995	0.0962	5	5	5	5	3.3	3.8	3.9	3.6
Дархан-Уул аймгийн дундаж	3.3	2.6	3.0	2.9	0.1137	0.1036	0.1122	5	5	5	5	3.7	3.2	3.5	3.4
Дархан да	4.0	2.0	3.5	3.0	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	4.1	2.4	3.7	3.2
Орхон да	3.0	3.0	2.8	3.0	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	3.8	3.8	3.6	3.8
Хонгор да	3.0	3.3	2.8	3.1	0.4548	0.4143	0.4488	3	3	3	3	3.0	3.3	2.8	3.1
Шарын гол	3.1	2.0	3.1	2.5	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	4.0	3.4	3.9	3.7
Өмнөговь аймгийн дундаж	3.3	3.4	4.1	3.4	0.1054	0.0763	0.0888	5	5	5	5	3.4	3.5	4.1	3.5
Даланзадгад	3.4	2.7	4.2	3.1	0.0000	0.0000	0.0000	5	5	5	5	3.8	3.2	4.4	3.5
Баяндалай	3.8	3.9	4.7	3.8	0.1264	0.0921	0.1069	5	5	5	5	3.8	3.9	4.7	3.9

Хавсралт-IV

Уур амьсгалын өөрчлөлтөд дасан зохицох үйл ажиллагаануудын жагсаалт, тэдгээрт хийсэн үнэлгээ

Д/д	Дасан зохицох үйл ажиллагаа	Үр ашиг	Зардал	байгальд суурилсан шийдэл	Техникийн үндэслэл	Зөвшөөрөгдөх байдал (соёл, уламжлал)	Хэрэгжүүлэхэд хялбар байдал	Уур амьсгалын одоогийн нөхцөлд зохицох	Хэрэгжүүлэх хурд	Орон нутаг дах иргэний нийгмийн байгууллага, хувийн хэвшлийн оролцоо
А.	**БЭЛЧЭЭР**									
I	**Нүүдлийн менежмент (жилийн, улирлын, онцгой үеийн)**	ө	Д-Б		Д	ө	Д	ө	Д	Ө
1	Оторлох (хол газар нүүх) нутаг, ердийн, онцгой үеийн нөөцийг тодорхойлох	Ө	Б	Ө	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Ө
2	Ган эсвэл зуданд (цаг агаарын онцгой үзэгдэл) нэрвэгдсэн бэлчээрийг нөхөн сэргээхийн тулд нүүдэл, отрыг төлөвлөх, зохион байгуулах	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
3	уны бэлчээр, отрын нутагт Засгийн газраас явуулын үйлчилгээгээр хангах	Ө	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Б
4	Хил хязгаар даван нүүх хөдөлгөөн, байршлыг зохицуулах аймаг, сум хоорондын хамтын ажиллагааг идэвхжүүлэн дэмжих	Ө	Б	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Б

II	**Институцийг бэхжүүлэх, төсвийг сайжруулах болон газрын эзэмшлийн асуудлыг шиидэх**	Н	Д	Ө-Д	Д-Н	Н	Д	Н	Д-Н	Ө-Д
5	Бүлгийн бэлчээрийн заагийг тогтоож (уламжлалт холбоо сүлжээ, бэлчээр ашиглагчдын хэсэг, байгалийн нөөцийн менежментийн бусад бүлэг, байгаль хамгаалал) тодруулснаар малчдын хамтын үйл ажиллагааны бүтцийг бэхжүүлэх	н	Д	Ө	н	н	Д	н	Д	Ө
6	Бэлчээрийн менежментийн хамтарсан хөрөнгө оруулалт, гишүүдийн зээл, эрсдэлийн менежментэд зориулсан хамт олны, бүлгийн сан бүрдүүлэх	н	н	Ө	н	н	н	н	н	Ө
7	Өвөлжөө, хаваржааны доорх газрыг эзэмших болон бэлчээр ашиглах гэрчилгээ олгох	н	Д	Н	н	н	Д	н	н	Б
8	Даац, талхагдлыг бууруулахын тулд бэлчээр ашиглалтын хураамж авах	н	н	Н	Б	Б	Б	н	Д	Ө
9	Бэлчээрийн менежмент, мониторинг явуулах сумын түвшний хамтарсан менежментийн журам боловсруулах	н	Б	Н	н	н	Д	н	Д	Б
10	Сумын түвшинд бэлчээр ашиглагчдын бүлгээр нь бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөө боловсруулж хэрэгжүүлэх	Н	Н	Н	Д	Н	Д	Н	н	Ө
III	**Бэлчээрийн усан хангамжийг сайжруулах**	Д	Д	Ө	Д	Д	Д-ө	ө	Д	Ө
11	Ашигладаггүй бэлчээрт гүний худаг гаргах	Д	Ө	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
12	Ашигладаггүй бэлчээрт гар худаг гаргах	Д	Б	Д	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
13	Бэлчээрийн талхагдал, доройтлоос урьдчилан сэргийлэхийн тулд гол, нуур, цөөрөмд мал услах явдлыг зохицуулах	Ө	Б	Ө	Д	Д	Ө	Ө	Ө	Ө
14	Усны эхийг доройтохоос урьдчилан сэргийлэхийн тулд хамгаалалт	Д	Ө	Ө	Б	Д	Б	Ө	Ө	Ө

IV	**Үлийн цагаан оготно/мэрэгч амьтадтай тэмцэх**	Д	Б	Ө	ө	Д	Д-ө	Д-ө	Д-ө	Ө
15	Зэрлэг амьтдыг (үнэг зэрэг амьтдыг хамгаалах, махчин шувууд оготно агнахад зориулж өндөр суудал босгох гм) хамгаалан дэмжих замаар мэрэгчидтэй тэмцэх	Д	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө
16	Гар аргаар тэмцэх (урхи занга гм)	Д	Б	Ө	Ө	Д	Д	Д	Д	Ө
V	**Бэлчээрийн чанарын менежмент**	Д-ө	Д	Ө	ө	ө	Д-ө	ө	Д	Ө
17	Тухайн газрын унаган үет болон навчит ургамлын үрийг нэмэрлэн тарих, дахин суулгах (хашаа барин хамгаалалт хийж мал орох боломжгүй болгох)	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Ө
18	Бэлчээрийг сэлгээх, өнжөөх (зун, намар)	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
19	Налуу бэлчээрт бог мал бэлчээж талхагдал үүсгэхээс зайлсхийх, уян хатан байдлыг нэмэгдүүлэх	Ө	Б	Ө	Ө	Б	Д	Ө	Д	Ө
20	Онцгой үед ашиглах бут, сөөглөг газрын болон ойн захын бэлчээрийн ургамлыг (голын сав газар) хамгаалах	Б	Б	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Д	Ө
VI	**Эрсдэлийн менежмент ба гамшгийн бэлэн байдал**	ө	Д	Д	Д	Д-ө	Д	ө	Д	Д
21	Малыг эрт төллүүлэх, тэжээл бэлтгэх, гамшиг, цаг агаарын нөхцлийг цаг хугацаанд нь үнэн бодитойгоор мэдээлдэг (Ус цаг уур, орчны шинжилгээний газар болон бусад байгууллагууд) урьдчилан сэргийлэх системийг бүрдүүлэх	Ө	Ө	Ө	Б	Д	Д	Ө	Д	Б
22	Хөдөө орон нутаг, малчдад зориулсан мэдээлэл, харилцааны технологийг хөгжүүлэх	Ө	Д	Б	Д	Ө	Д	Ө	Д	Б
23	Уян хатан байдлыг нэмэгдүүлэхийн тулд малын индекжүүлсэн даатгалыг хөгжүүлэх	Д	Ө	Б	Ө	Д	Д	Ө	Д	Б
24	Сумын эрсдэлийн менежментийн болон онцгой байдлын төлөвлөгөө бэлтгэх	Ө	Б	Н	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Б

Б	**МАЛ АЖ АХУЙ**									
I	**Мал аж ахуйн бүтээмж болон чанар (үүлдэр угсаа, эрүүл мэнд, тэжээлийн чанар)**	Д	Д	Д	ө	Д	ө	Д-ө	м-н	Ө
25	Нутгийн үүлдрийг сайжруулах замаар илүү сайн дасан зохицох чадвартай цөм сүргийг бий болгох	Ө	Б	Ө		Ө	Д	Ө	Д	Ө
26	Тэсвэр сайтай, эсвэл илүү бүтээмжтэй үүлдэр бий болгохын тулд (жишээ нь, хот орчмын газар өндөр бүтээмжтэй сүүний чиглэлийн үхэр үржүүлэх) зохиомол хээлтүүлгийн хэрэглээг нэмэгдүүлэх	Д	Ө	Д		Д	Б	Д	Д	Ө
27	Өвчинг тэсвэрлэх чанарыг дээшлүүлэхийн тулд вакцинжуулах	Д	Д	Б		Ө	Д	Ө	Ө	Ө
28	Халдварт өвчнийг эмчлэх, хяналт тавих	Д	Д	Б		Ө	Ө	Ө	Ө	Б
29	Паразитийг эмчлэх (хонийг уусмалд дүрэх)	Д	Д	Б		Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
II	**Тэжээлийн ургамал /тэжээл бэлтгэх, үйлдвэрлэх**	ө	Д-ө	Д	Дө	ө	Д	ө	ө	Ө
30	Хорогдлыг багасгахын тулд хадлан, тэжээлийн агуулах барих	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
31	Малчин өрх, бүлгүүдэд хадлангийн талбай хуваарилах	Д	Б	Ө	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Б
32	Хадлангийн гарцыг сайжруулах (ганд тэсвэртэй зүйл, өндөр чанартай үр, органик бордоо, усалгаатай тариалан ашиглах),	Ө	Ө	Д	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
33	Малын тэжээлийг нэмэгдүүлэх (ганд тэсвэртэй зүйл ургамлууд тариалах)	Ө	Ө	Д	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
34	Дарш хийх эрдэнэшиш (ганд тэсвэртэй зүйл) тариалах	Ө	Ө	Д	Б	Д	Д	Ө	Ө	Ө
35	Байгалийн унаган ургамлын төрөл зүйлийг ашиглан даршны үйлдвэрлэлийг нэмэгдүүлэх (экологийн бүсээс хамаарна): Халгай, лууль, сонгины төрлийн ургамлууд: таана, хөмүүл болон чихэр өвс (боловсролтын эхний Үе шатанд идэмж муу)	Ө	Б	Д	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө

36	Нэмэлт тэжээл болон/эсвэл эрдэс бодис агуулсан шахмал тэжээл үйлдвэрлэх	Ө	Д	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
37	Нэмэлт тэжээл (овъёос болон хивэг) худалдан авах	Ө	Ө	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
III	**Сүргийн бүтэц ба мал маллагааны туршлага**	ө	Д	Ө	ө	Д	Д	ө	Д-ө	Ө
38	Бод, бог малын уламжлалт харьцааг бий болгож сүргийн бүтцийг тохируулах болон бэлчээрийн талхлалтыг багасгахын тулд ямааны тоо толгойг бууруулах	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
39	Малын хорогдол, тэжээлийн зардлыг бууруулахын тулд өвөл болохоос өмнө малаа нядлах, худалдах	Ө	Б	Ө	Ө	Д	Д	Ө	Ө	Ө
40	Малын хорогдол, тэжээлийн зардлыг бууруулахын тулд залуу малыг нядлах	Д	Б	Ө	Ө	Б	Д	Ө	Ө	Ө
41	Орон нутгийн болон явуулын мал нядалгааны газар, зоорь байгуулах	Ө	Ө	Б	Д	Ө	Б	Ө	Д	Ө
42	Намгархаг газар, голын сав болон налуу газар, ой, доройтсон бэлчээрийн нутагт мал бэлчээрлүүлэхээс урьдчилан сэргийлэх	Ө	Б	Ө	Б	Д	Ө	Ө	Ө	Ө
43	“Сэлгэн бэлчээх”-малын нягтрал ихтэй газрыг ойр ойрхон сэлгэн нүүдэллэх, бага талбайд бэлчээрлүүлэхдээ гарцын 50%-ийг үлдээх	Ө	Д	Ө	Д	Б	Б	Ө	Д	Ө
44	Алслагдсан отрын бэлчээрт малын хашаа хороо барих	Ө	Д	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
IV	**Хот орчмын тохиромжтой газар сүүний аж ахуй байгуулах**	ө	ө	Б	ө	ө	Д	ө	Д	Ө
45	Сүүний чиглэлийн үхрийн дулаан хашаа хороо (хаалттай байр) барих	Ө	Ө	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Ө
46	Сүү хадгалах байгууламж барих	Ө	Ө	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Ө

С	ЭКОСИСТЕМ, ХӨДӨӨ АЖ АХУЙ БОЛОН БАЙГАЛИЙН НӨӨЦИЙГ АШИГЛАХ, ХАМГААЛАХ									
I	**ХАА-Н ГАЗРЫН МЕНЕЖМЕНТ**	Д-ө	Д	Ө	Д-ө	Д	Д	ө	Д	Ө
47	Бэлчээр, мал аж ахуйн менежментийн чиглэлээр аймаг, сумын мэргэжилтнүүдийн хоорондын хамтын ажиллагааг нэмэгдүүлэх	Ө	Б	Н	Ө	Д	Д	Ө	Ө	Б
48	Бэлчээрт ойн нөлөө бий болгох: мод тарих (хайлаас, сухай, эсвэл чацаргана), эко бүсээс нь хамааруулан чихэр өвс, бургас, булцуут таримал ургамлуудыг тарих, талбайн эргэн тойронд салхинаас хамгаалах халхавч байгуулах (мод, бут, сөөг, хүнсний ногоо, тэжээлийн ургамал тарих)	Д	Б	Н	Ө	Д	Д	Ө	Б	Ө
49	Элсний нүүдлийг / элсэн довцогуудыг тогтоон барих: (I) элсний нүүдлээс хамгаалах сүрлэн хашаа, талбайн халхавч барих, хашаа халхавчны дотор мод, бут тарих, (н) салхины хурдыг багасгаж элс нүүхээс сэргийлэхийн тулд шавар, мод, чулуугаар саад хийх элсэн манхны хормойн хэсгийн 1/3-д нь бут сөөг тарих, (ш) салхины хүчийг сааруулахын тулд тэгш гадаргуу дээр мод тарьх, (IV) эвдрэлээс сэргийлэхийн тулд шатрын хөлөг адил загвараар үет болон бусад ургамал тарих, (V) БНХАУ-д хэрэглэж байгаа шинэ арга-элсийг тогтоох лигнин материал ашиглах, (Лигнин нь сүрлийг цаас хийгээд гаргасан үлдэгдлийнэл хар өнгөтэй спиртлэг шингэн юм. Шинэ материалыг элс тогтоон барих лигнин гэж нэрлэсэн ба элсний нүүдлийг тогтоох ургамалд ээлтэй, эдийн засаг болон байгаль орчинд хал багатай, үр ашигтай байдаг нь батлагдсан. Үүнийг ойжуулалт, өвс ургамлын тариалалтанд нэгэн зэрэг ашиглаж болно. Энэ аргыг цөлжилттэй тэмцэхээс гадна усны бохирдлыг бууруулахад мөн хэрэглэдэг)	Д	Д	Ө	Ө	Д	Д	Ө	Ө	Ө

50	Бэлчээр, тариалангийн талбайг зурваслан сэлгэх, тариалангийн талбайг тэжээлийн ургамал/үр тарианы хослолоор сэлгэх, анжисаар хүрээ татах зэрэг хөрс хамгааллын аргуудыг хэрэглэх	Д	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө
51	Хөрсний элэгдлээс далан хаалт хийх, ургамал тарих зэргээр урьдчилан сэргийлэх	Д	Б	Д	Ө	Б	Ө	Ө	Ө	Ө
52	Хөрсний чийг хадгалах хүчин чадлыг нэмэгдүүлэх (хүнсний ногоо, тариалангийн талбайг гялгар хучилтаар бүтээх г.м)	Ө	Б	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө
53	Олон наст үет болон буурцагт ургамлыг дунд зэргийн доройтолд орсон тариалангийн талбайд 5 жил ургуулан таримлын сэлгээ хийх	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Д	Ө
54	Сэлгээнд цулгүй уриншийн эзлэх хувийг эрс бууруулах, ногоон бордоот уринш хийдэг болох	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө
55	Хөрс боловсруулалтын тоог цөөлж, цомхотгох, хөрсийг хавж боловсруулах	Д	Д	Ө	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Ө
56	Хучилгатай тариалан буюу үр тарианы сүрлээр талбайн гадаргад хучилга үүсгэн тариалалт хийх	Ө	Д	Ө	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө
57	Тариалангийн талбайг бордох	Ө	Д	Д	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Ө
58	Тариалангийн талбайг хамгаалалтын ойгоор зурваслан хамгаалах	Ө	Ө	Д	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө
II	**ОЙН НӨӨЦИЙН ХАМГААЛАЛТ БА МЕНЕЖМЕНТ**: ойн түймэр, ойн өвчин, хөнөөлт шавжтай тэмцэх, ойжуулалт хийх, ойн замын сүлжээг нэмэгдүүлэх	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
59	***Ойн түймэр:*** Олон нийтийн мэдлэг ойлголтыг дээшлүүлэх замаар түймрээс сэргийлэх	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Б

60	Түймэртэй тэмцэх сургалт хийх, багаж хэрэгсэл худалдан авах	Ө	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
61	Мэдээллийн солилцоог боловсронгуй болгох замаар ойн түймэртэй тэмцэх ажлыг сайжруулах	Ө	Д	Б	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
62	Ойн түймэр хяналтгүй өргөжин тархах эрсдлийг бууруулах	Ө	Ө	Б	Ө	Д	Д	Ө	Ө	Ө
63	Олон улсын хамтын ажиллагааны хүрээнд ойн түймэртэй тэмцэх чадавхийг сайжруулах	Ө	Ө	Б	Д	Д	Б	Д	Д	Б
64	***Ойн өвчин, хөнөөлт шавж:*** Нас гүйцсэн ойг сийрүүлэх, байгалийн сэргэн ургалтыг дэмжих	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
65	Устгалыг хамгийн үр дүнтэй байх хугацаанд хийх буюу тухайн шавжны биологийн хөгжлийн үеийг тооцох	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Ө
66	Тэсвэрт чанарыг нэмэгдүүлэх	Д	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
67	Хөнөөлт шавжтай тэмцэх арга хэмжээний талаар шийдвэр гаргах үйл ажиллагааг сайжруулах	Ө	Б	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Б
68	Олон улсын хамтын ажиллагааны хүрээнд хөнөөлт шавжтай тэмцэх үндэсний чадавхийг бүрдүүлэх	Ө	Ө	Б	Д	Д	Б	Д	Д	Б
69	***Ойжуулалт хийх:*** Тарьц, суулгацын чанарыг сайжруулах	Д	Ө	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
70	Үр дүн өндөртэй ойжуулалтын ажлыг урамшуулах	Ө	Ө	Д	Д	Д	Д	Ө	Д	Б
71	Нөхөн сэргээх үйл ажиллагааг сайжруулах/Байгалийн нөхөн сэргэлтийг дэмжих арга хэмжээг нэмэгдүүлэх	Д	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Д	Ө
72	Татмын ойг нөхөн сэргээх			Д						Ө
73	***Ойн замын сүлжээг нэмэгдүүлэх:*** (ойн нөөцийн ашиглалт, хамгаалалт, нөхөн сэргээлт, хяналтын менежмент хэрэгжүүлэх, ойн хортонтой тэмцэх болон түймрийн менежмент хэрэгжүүлэх)	Ө	Ө	Б	Д	Д	Д	Ө	Д	Д

74	Төв зам, ногоон бүсийн зам	Ө	Ө	Б	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө
75	Салаа зам, ойн аж ахуйн объектыг орон нутгийн замтай холбох зам	Ө	Ө	Б	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө
76	Түймэртэй тэмцэх зам, дагалт баялаг, ойн химийн түүхий эд тээвэрлэх зам, түр хугацааны мод үржүүлгийн газар, ойн үрийн байнгын талбай, хамгаалалтын зурвас, байгаль хамгаалагчийн	Ө	Ө	Б	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө
III	**УСНЫ НӨӨЦИЙН ХАМГААЛАЛТ БА МЕНЕЖМЕНТ:** намгархаг газар, гол, горхи, нуур, тойром, бүрд (баян бүрд)	ө	Д-ө	Д-ө	ө	Д-ө	Д	ө	Д	Ө
77	Голын эрэг хавийн газар нутгийг нөхөн сэргээх, хамгаалах	Ө	Ө	Ө	Ө	Д	Д	Ө	Д	Ө
78	Доройтол, хэт хэрэглээнээс урьдчилан сэргийлэхийн тулд уст цэгийн ашиглалтыг зохицуулах	Ө	Д	Ө	Ө	Д	Д	Ө	Ө	Ө
79	Булгын эхийг хашиж хамгаалах	Д	Б	Ө	Ө	Ө	Ө	Д	Ө	Ө
80	Голоос болон булаг, шанд, усан сан, хөв цөөрмөөс суваг, шуудуу	Ө	Ө	Ө	Ө	Д	Д	Ө	Д	Ө
81	Хөв цөөрөм, усан сан байгуулах	Ө	Ө	Д	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө
82	Хур борооны ус хурааж, хуримтлуулах	Ө	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө
83	Усны сав газрын захиргаа (төрийн байгууллага), зөвлөл, дэд зөвлөл (иргэний нийгмийн байгууллага) байгуулж бэхжүүлэх	Ө	Д	Н	Ө	Ө	Д	Ө	Б	Ө
84	Голын сав газар, дэд сав газрын менежментийн төлөвлөгөө гарган хэрэгжүүлэх	Ө	Ө	Н	Д	Ө	Д	Ө	Б	Д
85	Гол, горхи, нуурын эргийн хамгаалалтын бүс тогтоох, дэглэмийг мөрдүүлэх	Ө	Б	Ө	Д	Б	Б	Ө	Д	Ө

IV.	**Экосистемийн менежмент ба хамгаалал**	Д-ө	Д	Д	Д-ө	Д-ө	Д	ө	Д	Ө
86	Аймаг, сумын одоогийн газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг мөрдүүлэх (уул уурхайн тусгай зөвшөөрөл, уул уурхайн газрын нөхөн сэргээлт хийлгэх г.м)	Ө	Д	Н	Д	Д	Д	Ө	Д	Б
87	Гантай үед гал түймрийн эрсдэлийг бууруулах ойн аж ахуй, бэлчээрийн менежментийг сайжруулах	Ө	Д	Н	Д	Ө	Д	Ө	Д	Д
88	Газрын доройтол, экосистемийг хувирган өөрчлөх явдлыг багасгаж уян хатан чанарыг нэмэгдүүлэх	Ө	Д	Н	Ө	Д	Д	Ө	Д	Д
89	Тогтвортой менежментийг төлөвлөн хэрэгжүүлэх газар ашиглагчдын хэсгийг байгуулан, тэдний үйл ажиллагааг дэмжих	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
90	Ойн доройтлыг бууруулж уян хатан чанарыг нэмэгдүүлэхийн тулд түлшний үр ашигтай пийшин, шахмал түлшний хэрэглээг хөхиүлэн дэмжих	Д	Д	Б	Д	Д	Д	Ө	Д	Б
91	Тэмээний идэш тэжээл болох заган ой, шугуйг (цөлөрхөг хээр) нөхөн сэргээж хамгаалах замаар элсний нүүдлийг тогтоох	Ө	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Ө	Б	Ө
92	Орон нутгийн тусгай хамгаалалттай газар нутгийг бий болгох	Д	Д	Ө	Ө	Д	Д	Ө	Д	Б
93	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн төлөв дэх биологийн олон янз байдал, экосистемийн үйлчилгээний чадавхийг хадгалах биологийн коридор гаргах, хамгаалалттай бүс нутгийг зохицуулах	Д	Д	Д	Д	Д	Д	Ө	Д	Б
V.	**Ус хурааж нөөцлөх, хамгаалах**	Д	Д-Б	Д	Д	Д	Д	Ө	Д-Ө	Ө
94	Усны урсгалыг удирдах жижиг хэмжээний далан, усан сан барих	Д	Д	Д	Б	Ө	Д	Ө	Д	Ө

95	Айл өрхийн хэрэгцээ, мал усалгаа, усжуулалтанд зориулж усыг тогтоон барих, хөрсний чийгийг нэмэгдүүлэх, нөөцлөх	Д	Б	Д	Д	Б	Д	Ө	Д	Ө
96	Хөрсний чийг барих, малын усалгаа, усжуулалтанд зориулж цасны усыг цуглуулах	Д	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө
97	Ууршилтын алдагдлыг бууруулахын тулд шөнийн цагаар усжуулалт хийх	Д	Д	Ө	Д	Д	Ө	Ө	Ө	Д
98	Ууршилтын алдагдлыг бууруулахын тулд усжуулалтыг дуслаар хийх	Д	Д	Ө	Д	Д	Д	Ө	Ө	Ө
99	Ус хамгаалах судалгааны төвүүд хот суурин газар, уул уурхай орчмын усны хэмжилтийг хийх	Ө	Д	Д	Д	Б	Д	Ө	Д	Б
D	**ӨРХИЙН АМЬЖИРГАА**									
I	**МАА-н бүтээгдэхүүнд (салбар дотор төрөлжүүлэх) нэмүү өртөг шингээх**	Д	Д	Д	Д-Б	Ө	Д	Ө	Д	Ө
100	Малчид, эмэгтэйчүүдийн, бүлэг хоршоо байгуулан боловсруулах үйлдвэрлэл эрхлэх; жижиг дунд үйлдвэрлэлийг дэмжих хөтөлбөрт хамрагдах, шинэ бүтээгдэхүүн бий болгох,	Ө	Б	Б	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Ө
101	Үхэр, тэмээний сүүг боловсруулан цагаан идээний шинэ бүтээгдэхүүн бий болгох	Д	Д	Д	Б	Ө	Д	Ө	Д	Ө
102	Ноос, мяндсан утас боловсруулж, шинэ бүтээгдэхүүн гаргах (хонь, сарлаг, тэмээ)	Д	Д	Д	Б	Ө	Д	Ө	Д	Ө
103	Шинэ махан бүтээгдэхүүн гаргах (боловсруулсан, хатаасан, лаазалсан)	Д	Д	Д	Б	Ө	Д	Ө	Д	Ө
II	**Орлогын эх үүсвэрийг төрөлжүүлэх (салбар дамнан)**	Д	Д	Д	Д	ө	Д	ө	Д	Ө
104	Хүнсний ногооны тариалалтыг дэмжих (уур амьсгалд зохицсон сорт, зүйлийг ашиглах)	Ө	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө

105	Жимс, жимсгэний бут (чацаргана, үхрийн нүд, гэх мэт) тариалах, бүтээгдэхүүн үйлдвэрлэх	Ө	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
106	Мод орлуулах бүтээгдэхүүнийг хөгжүүлэх	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Д	Д	Ө
107	Тогтвортой аялал жуулчлалыг дэмжих	Б	Д	Ө	Д	Ө	Б	Ө	Д	Ө
108	Жижиг, дунд аж ахуйн нэгж, аж үйлдвэрийн салбарт мэргэжлийн сургалт үйлдвэрлэлийн төвийг нээж ажлын байр бий болгох	Д	Д	Б	Д	Ө	Д	Ө	Д	Б
III	**Маркетинг**	Н	Д	Д	Д	Н	Д	Н	Д	Д
109	Бүтээгдэхүүнийг зах зээлд нэвтрэх боломжийг нэмэгдүүлэх	Ө	Д	Д	Д	Д	Д	Ө	Д	Д
110	Брэнд, сертификатыг хөгжүүлэх (олон улсын маркетинг хийх зорилгоор)	Д	Ө	Д	Д	Ө	Б	Ө	Б	Ө
111	Маркетингийн хоршоодыг байгуулж бэхжүүлэх	Ө	Д	Б	Д	Ө	Д	Ө	Д	Ө
Е	**ДАСАН ЗОХИЦОХ ҮЙЛ АЖИЛЛАГААГ ХЭРЭГЛЭЭНД НЭВТРҮҮЛЭХ**									
I	**Стратегийн төлөвлөлт, төсөв, бодлого**	Д-ө	Б		ө	ө	Д	ө	Д-ө	Д-ө
112	Дасан зохицоход чиглэсэн засаг даргын үйл ажиллагааны төлөвлөгөө, сумын хөгжлийн төлөвлөгөө, сумын хөгжлийн стратегийг боловсруулах	Д	Б	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Д
113	Бэлчээрийн менежментийн төлөвлөгөө, мал аж ахуйн үйл ажиллагааны хөтөлбөр, дасан зохицох туршлагыг хэрэгжүүлэхийн тулд хэрэгцээнд суурилсан төсвийн төлөвлөлтийг бий болгох - зардлыг тодорхойлж сумын хөгжлийн сангаас төсөв олгох	Д	Б	Д	Ө	Ө	Ө	Ө	Ө	Б
114	Газар ашиглалтыг зохицуулсан шинэ хуулинд бэлчээрийн тогтвортой менежментийн бодлогыг тусгах	Д	Б	Д	Ө	Ө	Д	Ө	Ө	Б

115	Доройтол, дасан зохицох чадавхийн алдагдлыг бууруулахын тулд газар ашиглалтын журмыг хэрэгжүүлэх	Ө	Д	Д	Ө	Ө	Б	Ө	Д	Б
116	Бэлчээр, МАА-н салбар луу чиглүүлсэн Үндэсний онцлогт тохирсон хүлэмжийн хий бууруулах, дасан зохицох үйл ажиллагааны хэрэгжилтэнд үндэслэн уур амьсгалын сан, нүүрстөрөгчийн зах зээлээс нэмэлт санхүүжилтийн эх үүсвэр бий	Д	Б	Ө	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Б
	Судалгаа ба Чадавх бэхжүүлэх, судалгаа бүрдүүлэх	ө	Д	Д	Д	Д	Д	ө	Д	Д
117	Монгол Улсад хэрэгжих боломжтой мал аж ахуйн метан хийн ялгарлыг бууруулахын тулд тэжээлийг өөрчлөх, ганд тэсвэртэй ургамлын зүйл тариалах зэргээр дасан зохицох, ялгарлыг бууруулах талаар цаашид судалгаа хийх	Ө	Д	Д	Д	Ө	Д	Ө	Д	Б
118	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөллийг илэрхийлэх техникийн чадварыг нэмэгдүүлэх	Ө	Ө	Д	Ө	Д	Д	Ө	Д	Б
119	Уур амьсгалын өөрчлөлтийн нөлөөллийн талаар олон нийтийн мэдлэг, ойлголтыг дээшлүүлэх	Ө	Д	Д	Д	Д	Б	Ө	Б	Д

Үнэлгээний зэрэг: Ө-өндөр, Д-дундаж, Б-бага, Н-нийцтэй

Хавсралт-V

ОРОЛЦООГ ХАНГАСАН, ЖЕНДЭРИЙН МЭДРЭМЖТЭЙ ГАЗАР ЗОХИОН БАЙГУУЛАЛТЫН ТӨЛӨВЛӨГӨӨ БОЛОВСРУУЛАХ СУРГАЛТЫН ХӨТӨЛБӨР

Сургалтын зорилго, хамрах хүрээ:

- Оролцогчид жендэр, жендэрийн тэгш байдал болон оролцоо, түүний түвшингүүдийн талаар ерөнхий ойлголттой болсон байна.
- Оролцогчид жендэрийн мэдрэмжтэй газар зохион байгуулалт болон түүний зарчмууд, тавигдах шаардлагууд, авч хэрэгжүүлэх арга хэмжээний талаар нэгдсэн ойлголттой болсон байна.
- Монгол орны газрын харилцаан дахь жендэрийн төлөв байдалтай танилцсан байна.
- Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг оролцоог хангасан, жендэрийн мэдрэмжтэй боловсруулах арга, аргачлалуудтай танилцаж, дадлага хийсэн байна.
- Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө хэр сайн оролцоо болон жендэрийн тэгш байдлыг хангаж хэрэгжиж байгаад хяналт хийхэд анхаарах зүйлүүдэд суралцсан байна.

Оролцогчид:

Аймгийн ГЗБЕТ болон Сумын НДХТ гүйцэтгэх мэргэжлийн байгууллагын мэргэжилтнүүд, Үндэсний болон аймгийн газар зохион байгуулалтын мэргэжилтнүүд, сумын газрын даамлууд гэх мэт.

Сургалтын агуулга:

1. Жендэр, жендэрийн тэгш байдлын талаарх ерөнхий ойлголт
2. Жендэрийн мэдрэмжтэй газар зохион байгуулалт гэж юу вэ
3. Монгол орны жендэр болон газрын харилцааны өнөөгийн төлөв
4. Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг оролцоог хангасан, жендэрийн мэдрэмжтэй боловсруулах аргачлалууд
5. Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө оролцоо болон жендэрийн тэгш байдлыг хэр сайн хангаж хэрэгжиж буйд хяналт тавьж, үнэлэх

Үргэлжлэх хугацаа: 1өдөр
Нэг удаагийн сургалтын оролцогчдын тоо: 15-20

Сургалтын аргачлал, тавигдах ерөнхий шаардлага:

Сургалтыг газрын харилцаа болон жендэрийн чиглэлээр судалгаа, сургалт явуулдаг туршлагатай мэргэжлийн байгууллага зохион байгуулж, чиглүүлэн явуулна.

Сургалтын ерөнхий хөтөлбөр

Эхний хэсэг

Оролцоог хангасан, жендэрийн мэдрэмжтэй газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулах аргачлал сургалтын хөтөлбөр		
Цаг	ҮРГЭЛЖЛЭХ ХУГАЦАА	СЭДЭВ
Хэсэг 1, 2 2 цаг	15 мин 5 мин 5 мин 90 мин	Танилцах хэсэг Сургалтын зорилго, хөтөлбөр *3H + MOVE* зарчим **Оролцоо, түүний түвшингүүд, жендэр, жендэрийн эрх тэгш байдал**
Хэсэг 3 2 цаг	60 мин 60 мин	Дүрийн тоглолт **Жендэрийн мэдрэмжтэй газар зохион байгуулалт гэж юу вэ? Түүний үндсэн зарчмууд, хэрхэн хэрэгжүүлэх, анхаарах зүйлс**
Хэсэг 4 1 цаг	20 мин 40 мин	**Монгол орны жендэр болон газрын харилцааны өнөөгийн төлөв** Дасгал ажил
Хэсэг 5 1 цаг	60 мин 60 мин	**Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөөг оролцоог хангасан, жендэрийн мэдрэмжтэй боловсруулах аргачлалууд** Дадлага ажил
Эхний хэсгийн сургалтын дүгнэлт, хаалт		

Дараагийн хэсэг

Оролцоог хангасан, жендэрийн мэдрэмжтэй газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө боловсруулах аргачлал сургалтын хөтөлбөр		
Цаг	ҮРГЭЛЖЛЭХ ХУГАЦАА	СЭДЭВ
Хэсэг 6 1.1 цаг	10 мин 60 мин	Өмнөх өдрийн хийсэн ажлаа эргэн санах **Газар зохион байгуулалтын төлөвлөгөө оролцоо болон жендэрийн тэгш байдлыг хэр сайн ханган хэрэгжиж буй хяналт тавьж, үнэлэх**
Хэсэг 7 0.5 цаг	30 мин	Сургалтын үнэлгээ Оролцогчдын сэтгэгдэл, санал **ХААЛТ**